

„Élménykézpont” FÜZZA BALÁZS 60

„Élményközpont”

FÜZFA BALÁZS 60

ÉLMÉNYKÖZPONT

FÜZFÁ BALÁZS 60 ÉVES

Szerkesztette:

Láng Gusztáv – Pusztay János – Sipos Lajos – Vörös Ferenc

Szombathely
2018

ISBN ISBN 978-615-5753-20-6

Technikai szerkesztő: Pusztay János
Borító: Balogh Miklós

© Savaria University Press
© A szerkesztők és a szerzők

Balogh és Társa
Szombathely

TARTALOM

VÖRÖS Ferenc: Fűzfa Balázs köszöntése	5
BALÁZS Géza: A mai magyar irodalom néhány stílusjellemzője	9
BARTÁK Balázs: 60 versláb	20
BOKÁNYI Péter: Minden egész (<i>Ady a jelenkori irodalom horizontjából</i>)	21
BÓKAY Antal: Egy <i>Ottlik</i> konferencia megnyitójából	26
CZETTER Ibolya: Akit meglátogat a múlt. Ferdinandy György: <i>A francia asszony</i>	29
EGEY Emese: Tapasztalatok a magyar mint idegen nyelv és a magyar kultúra tanításáról	36
FENYŐ D. György: „ <i>Hamar elrongyolódik.</i> ” A legszomorúbb regényfejezet	42
FINTA Gábor: Képvisel-e a képviseleti líra	45
GRÁFIK Imre: A mestertanár köszöntése (A mesterség dicsérete – <i>Kézművesország</i>)	55
G. TÓTH Franciska: „ <i>Földöntúli vigasztalás...</i> ”	72
HAJBA Renáta: Regionális köznyelvi jelenségek Szombathelyen	76
HORVÁTH Zoltán: Hiperszöveg nevelés- és irodalomtudományi megközelítésből	90
IMRE László: Egy „tetszhalott” műfaj mint posztmodern szintézis (Térey János: <i>Paulus</i>)	99
KABDEBŐ Lóránt: Egy klasszikus életmű szöveg univerzumának beemelése a hazai kánonba (Szabó Lőrinc eddigi utóélete)	104
KELEMEN Mária: „Kis Balázs” és a Kalevala	110
KENYERES Zoltán: Mese	119
KOVÁCS László: Személynevek mint márkanevek. Márkanévként funkcionál-e egy irodalomtörténész neve?	122
KURCZ Ádám István: Rojtos Gallai István cíterája. A művészek és a művészetek szerepe Gion Nándor prózájában	140
LÁNG Gusztáv: Az eltévedt lovas	155
LOVASS Tibor: Karneváli irodalmi séta Savaria mosolyával	158
MARKÓ Péter: Magyarok és szlovákok Vladimír Mináč szemében 50 év múltán	164
MEZŐSI Miklós: Születésnap i parainesis Fűzfa Balázsnak	170

MURÁNYI Péter: Fűzfa Balázs és a bibliográfia. Néhány gondolat egy Fűzfa Balázs-bibliográfiával kapcsolatban	171
N. TÓTH Anikó: Ars paedagogico-poetica. (minta)mondatok egy jubilánstól / -ról	178
NYILASY Balázs: Repedések a hit rendszerén. (Néhány gondolat a görög dráma klasszikusairól)	179
PAP Kinga: A teljesség léle(k)zetvétele. <i>Eszmélet</i> avagy az alázat himnusza az élet misztériumáról	186
PAPP Zoltán János: Egy újraolvasási kísérlet elméleti háttere	201
POMOGÁTS Béla: Az Erdélyi Helikon és az „erdélyi gondolat”	215
PUSZTAY János: $n[(2 \times 12) + 50] = \text{FB}$	224
ROZÁN Eszter: Születésnap-i köszöntő, avagy hogyan lépünk be Fűzfa Balázssal a posztmodern birodalmába	230
ROZMÁN Kristóf: Egyedül, de nem árván	235
SÁGHY Miklós: A Moszkva téren áll az idő. (Török Ferenc <i>Moszkva tér</i> című filmjéről)	236
SCHILLER Erzsébet: Hamisított Arany Oroszországban	244
SCIACOVELLI, Antonio Donato: Spettatore del proprio destino: intervista postuma a Imre Kertész	251
SEBŐK Melinda: Élményközpontú irodalomoktatás Fűzfa Balázs tankönyveiben	262
SIPOS Balázs: <i>A jövő házassága</i> . Lakatos László regényéről	269
SIPOS Lajos: „ <i>Nem meggyőződés csinálja a háborút.</i> ” Magyar költők és írók az I. világháború idején	278
STURM László: Egy hatvan éves vers. Tornai József: Csöndesen élnek	288
SZÉNÁSI Zoltán: A nemzeti irodalom fogalmának változatai Babits esszéiben – 1919-es pályafordulatainak tükrében	292
SZINETÁR Csaba: Fűzfák a folyóparton. Egy kicsit rendhagyó természetrajz a fűzfákról	299
Sz. TÓTH Gyula: Emlékező noteszlapok a katedra mellől	305
TÉGLÁS János: Babits: „Nem tudok rögtönözni...” Tanórák, interjúk, előadások	313
TÓTH Péter: Szólások, kitérő feleletek és falucsúfolók kárpátaljai nyelvjárásgyűjtéseimből	323
TVERDOTA György: Fejtő Ferenc József Attilával kapcsolatos írásai	334
VÖRÖS Ferenc: Fűzfa	344

FŰZFA BALÁZS KÖSZÖNTÉSE

A könyv írásaival a 60. esztendejét betöltő Fűzfa Balázs kollégánkat szeretnénk köszönteni. Akit ma ünneplünk, az a magyar irodalomtudomány jeles képviselője: az irodalmi élet fáradhatatlan motorja, közoktatási tankönyvek szerzője, általános iskolai és középiskolai pedagógusok magyartanára, egyetemünk nemzetközileg elismert oktatója és kutatója. Mindezeken túl kiváló kolléga, akinek szakmája iránti határtalan lelkesedése, szervezőkészsége, meggyőzőereje, munkabírása legendának számít tanítványai és munkatársai körében.

Fűzfa Balázs 1958. november 13-án Győrött látta meg a napvilágot. Általános iskolai tanulmányait az Abdával szomszédos Kunszigeten végezte. Édesapja volt a felső tagozatos magyartanára és így a későbbi szakmai pályafutását sorsszerűen meghatározó mestere. Ezekben az években a kunszigeti kisdiákba életre szóló élményként ivódott bele az irodalom szeretete. Sokoldalúsága már ekkor is megmutatkozott. A humán tudományok mellett a reáliákban is otthonosan mozgott. Céltudatosan készült a nagybetűs életre. Ennek tanúbizonysága, hogy középiskolai tanulmányait – orvosi pályára készülvén – Kunsziget után a győri Révai Miklós Gimnázium kémia tagozatán folytatta. Az irodalom szeretete azonban az Abdáról Győrbe ingázó középiskolás diákban a korábbi terveket is képes volt fölülírni. Így esett meg, hogy 1978-ban felvételi jelentkezési papírját nem az orvosi egyetemre, hanem az ELTE Bölcsészettudományi Karára adta be. Mielőtt azonban a magyar-pedagógia szakon megkezdhetné volna egyetemi tanulmányait, az akkor szokásos módi szerint tizenegy hónapos előfelvételis katonai szolgálatot teljesített. Az egyetemre bekerülve megismerkedett leendő házastársával, a magyar-történelem szakos Csuti Borbálával, aki kiváló szellemi társnak bizonyult: nemcsak az egyetemi évek alatt, hanem a későbbiekben is támogatta Balázs ambícióit.

Ünnepeltünk 1983-ban vehette át diplomáját. Pályakezdőként almatérében, a Révai-gimnáziumban kapott katedrát. Két tanévet töltött Győrött. Közben a maradék hét hónapot is leszolgált a katonaságnál. Az 1983-as esztendő őszi szemesztere tanársegédként már a Szombathelyi Tanárképző

Főiskola Neveléstudományi Tanszékén találja. Rendszeres publikálásának kezdete saját önéletrajza szerint 1986-ra tehető. Ugyanettől az évtől az időközben a Berzsényi Dániel nevét fölvevő tanárképző főiskola tanulmányi osztályának vezetését látja el. Közben főszerkesztői minőségben a főiskola *Jelentkezünk* című periodikájának gondozásában vesz részt. 1987–1989 között a Németh László Szakkollégiumot vezette, amelynek egyúttal alapító tagjaként tartják számon. 1988–1994 között főiskolai munkája mellett középiskolában is tanít, illetőleg színjátszó kört alapít. 1988-tól a főiskola Magyar Irodalom Tanszékének tanársegédje. Itt a XIX. század irodalomtörténeti főkollégiumainak előadója és szemináriumainak vezetője lett. Az említetteken túl más korszakokból is speciálkollégiumokat tart. 1991-től Szombathely Város Oktatási Bizottságában, továbbá a győri Pedagógiai Kutatásfejlesztési Központban, a Közoktatási Modernizációs Közalapítványnál és a Soros Alapítványnál oktatás- és kutatásszervezői munkát végez. 1993-ban addigi munkáját elismerve adjunktussá léptetik elő. Szakmai pályázati programokat irányít a Soros Alapítványnál, a Közoktatási Modernizációs Közalapítványnál, a Nemzeti Kulturális Alapnál és a PHARE Szikra Programban. 1996-tól elvállalja a *BÁR* című társadalomtudományi, művészeti folyóirat főszerkesztői feladatait. 1997–1999-ig a Soros Alapítvány Modellintézményének, 2001–2002 között az Oktatási Minisztérium irodalomtankönyv-kutatásának a vezetője. 2001-től a Savaria University Press Alapítvány ügyvezető igazgatója és főszerkesztője. 2002-ben nevezik ki főiskolai docensnek. 2004–2006 között a Berzsényi Dániel Főiskola Európa-tanulmányok Intézetében az egyetemi szintű képzésben óraadói feladatokkal bízzák meg. 2006-tól Nemzetközi Ottlik-kutatócsoportot alapít Kőszegen, amelybe több egyetem társtanszékeinek oktatói is bekapcsolódnak. Ugyanettől az évtől rendszeresen kap bírálói feladatot a PhD-programokban, doktori szigorlatokon kérdező tanár, továbbá több egyetemen is doktori témákat vezet (ME BTK, ELTE BTK, ELTE PPK, PPKE BTK, PE BTK). 2007–2010 között vendégtanár a Pannon Egyetem Interdiszciplináris Doktori Iskolájában. 2007-től útjára bocsátja, szervezi és irányítja *A 12 legszebb magyar vers* elnevezésű nemzetközi tudományos-szakmai nagyprojektet. 2013-ig tizenkét kötetben látnak napvilágot a konferenciasorozat egyes állomásain elhangzott előadások. 2008-tól a szombathelyi főiskola csatlakozik a soproni egyetemhez. Az NyME-en egyetemi docenssé nevezik ki. 2008–2011 *Irodalom_12_11_10_09* cím alatt jelenik meg nagy sikerű középiskolai tankönyvsorozata. 2008-tól megalapítja és évente vezeti a

Weöres Sándor Nyári Egyetemet és Olvasótábort Csöngén. A Weöres-kultusz eredményes ápolásáért Csönge község díszpolgári címet adományoz neki. 2009-től a Veszprémi Akadémiai Bizottság Irodalomtudományi Munkabizottságának alelnöki tisztét látja el. 2011-től koordinátorként aktív szerepet vállal a Németh László Szakkollégium újjáalakításában; az ELTE-vel és a Debreceni Egyetemmel együttműködve megalapítja és vezeti az Irodalomtanítás Innovációjának Országos Műhelyét. 2012-ben sikeresen habilitál. Dolgozatának témája: Arany János. 2013-tól a Savaria Németh László Tehetségpontot vezeti; egyik alapítója, szervezője és aktív előadója lesz a Genius Savariensis Szabadegyetemnek. 2014-től a Debreceni Egyetemmel együttműködve MTA-kutatócsoportot vezet. 2016-tól a Babits-kutatócsoport tagja lesz. Ugyanebben az évben fölveszik az MTA Köztisztületének tagjai közé. A 2016–2017-es tanévben kutatóként a kőszegi Felsőbbfokú Tanulmányok Intézetének (iASK) ösztöndíjában részesül. 2018-tól oktatói munkája mellett az ELTE SEK Bölcsészettudományi Centruma vezetőjének tudományos tanácsadójaként tevékenykedik. 2018 szeptemberétől – főállását megtartva kijárós rendszerben – államközi szerződés keretében a marosvásárhelyi Művészeti Egyetem magyarországi vendégoktatói teendőit is ellátja.

Kedves Balázs! Fentebb csupán címszavakban sikerült összefoglalni eddigi szakmai pályafutásod legfontosabb állomásait. Hiú vállalkozás lenne mindazt papírra vetni, ami értéket életutadon mostanáig felhalmoztál. Születésnapod alkalmából fogadd szeretettel a kötetben található írásokat, amelyekkel szűkebb és tágabb szakterületeden tevékenykedő pályatársaid szeretnének köszönteni! Velük együtt ünnepel most Téged sok-sok tanítványod, valamint hajdani és mostani munkatársad, családod és barátaid, a veled valaha kapcsolatba kerülő tisztelőid határon innen és túl. Kívánjuk, hogy tudásodat átadva még hosszú ideig gyarapíthasd az irodalomszerető tanárnemzedékek és laikusok táborát. Ehhez kívánunk jó egészséget, örömet és boldogságot. Isten éltesen sokáig!

Szombathely, 2018 novemberében

A kötet szerkesztőinek nevében kollégád, Vörös Ferenc

A MAI MAGYAR IRODALOM NÉHÁNY STÍLUSJELLEMZŐJE

BALÁZS GÉZA

Korunk társadalmát, technológiai, kulturális, művészeti, azon belül irodalmi jelenségeit sokszor illetik a posztmodern jelzővel. A posztmodern elcsépett használata kevés konkrétumot megragadható gyűjtőszóvá, töltelék kifejezéssé vált. Szabó Zoltán nagy irodalmi és szakirodalmi anyagot áttekintő, szintetizáló szépírói stílustörténetében a következő fogódzókat emeli ki: a gazdasági ember helyébe a pszichológiai ember lép, a terápia és a gyógyír korszaka, a modernet felváltja, újírja a posztmodern, stílusújítás, a magyar szépírói stílus történetének negyedik stílusforradalma, a megjelenítésben hangsúlyos a megjeleníthetetlen, a személyiség műben való szerepeltetése, az önkifejezés programja, az elbeszélésben megszűnik az okozatiság, tagadja a célelvűséget, a valósághoz való viszony areferens (kétségbe vonható ugyanis a való-ságra való vonatkozás jelekkel való véghezvihetősége), a mű nem ábrázolja vagy kifejezi, hanem létrehozza tárgyát. Általánosságban: a jelentéshordozó nyelv helyett egy jelentésteremtő nyelv jellemi, a „*posztmodern irodalom a nyelv, a jel és a szöveg irodalma*”. (SZABÓ 1998: 242–243) Talán nem meglepő, de ezek a stílusjegyek jórészt besorolhatók az irónia (szókép, gondolatalakzat) jelenségébe. Mindezen jelenségek ellenére a posztmodern nem tekinthető egységes korstílusnak. A korszakot a stíluspluralizmus jellemzi, a kimondottan posztmodern alkotókat pedig számos stílus jellemzőivel illetik, pl. mágikus realista, népi szürrealista.

A példaként idézett prózaírók több kisnemzedéknyi korszakot ölelnek fel. Időbeli sorrendben a következőkről van szó: a nyolcvanas években indult Temesi Ferenc (1949), Petőcz András (1959), Podmaniczky Szilárd (1963), Egressy Zoltán (1967), a partiumi-erdélyi Vida Gábor (1968), valamint a legfiatalabb nemzedékből GreCsó Krisztián (1976), Hartay Csaba (1977), Nyelvész Józsi (Nebehaj Viktor) (1980).

Csak olyan nyelvi jelenséget veszek figyelembe, amely több szerző művében is szerepel, s ez arra utal, hogy mégis van valamilyen korszakos

hatás, stílus. Anyagomat a következő jellemző szövegtani-stilisztikai eljárások szerint csoportosítottam: 1. Tudományos irodalom-szépirodalom egymásra hatása, 2. Az alkotásfolyamatra, stílusra való reflektálás, 3. A narráció problematikája (az elbeszélés nehézségeinek feltárása, metanyelvi utalások), 4. Az elbizonytalanítás, megkérdőjelezés, kizökkentés, 5. A párbeszéd (elmesélésének) nehézségei, 6. Az elbeszélői nézőpont váltakoztatása, 7. Írói-irodalmi nyelvművelés, 8. Nyelvi sajátosságok.

1. Tudományos irodalom-szépirodalom egymásra hatása. Korunk irodalmában feltűnő formai jelenség a szép- és a szakirodalom összefonódása, a szépirodalomnak a tudományos irodalomra való reflektálása. Mintha az írók irodalmi tanulmányaik, olvasmányaik hatására kezdenék szövegeiket megalkotni. Ennek háttérében nyilvánvalóan ott van a szakirodalom eluralkodása, valamint az irodalomtudomány hatása magára az írói alkotói folyamatra. A feltűnőbb jelenségek: a lexikon- vagy szótárforma, a jegyzetapparátus, a szépprózához illesztett irodalomjegyzék, az olvasási folyamat linearitásának tudatos megszüntetése, a címadás. Vagyis: összezsúszik szak- és szépirodalom.

A saját maga megfogalmazása szerint a posztmodern nyitó Temesi Ferenc nagyregénye, a *Por* (1986, 1987) elsőként formájával kelt feltűnést: szótárregény. A szótárregény műfajának a magyar irodalomban nem találni előzményét. Tipológiai előzménynek számíthat: Edgar Lee Masters *Spoon River Anthology* (1915/1970) című verseskötete (többször utal is erre TEMESI 1989: 10, 2008: 70) valamint Milorad Pavic *Kazár szótára* (1984/1987). A szótárforma (lexikonszerűség) egy tudományos műfajnak, szakszövegnek a szépirodalmi közegbe való emelése. A mai magyar irodalomban több hasonló próbálkozásnak lehetünk tanúi: Esterházy Péter szívesen minősíti munkáit műfaj-elnevezésekkel, illetve ad nekik tudományos címet: *Termelési regény*, *kisregény*, *Bevezetés a szépirodalomba*. A *Termelési regény*ben találkozunk a tudományos munkák formájára jellemző utalásokkal (jegyzetapparátussal). A jegyzetek a kötet végén gyakorlatilag három újabb kisregényt alkotnak. A rózsaszín (vagy püspöklila) könyvhöz éppen ezért két könyvjelzőt is mellékeltek. Az állandó kizökkentés ellenére a könyv leginkább folyamatosan – lineárisan – olvasható. A *Bevezetés a szépirodalomba* (1986) című kötet végén az idézett szerzők listája szerepel – persze sajátos, rejtélyes módon: „A könyv(b)en szó szerinti vagy torzított formában, többek között

(...) idézetek (...) vannak. (ESTERHÁZY 1986: 719–724). Márton László *Menedék* (1985) című könyvének végén ajánlott irodalom található a szívvél kapcsolatos munkákból. Temesi Ferenc *Bartók* (2012) című regényének végén Forrásjegyzék található és egy köszönet, amivel a szerző a többször hangoztatott internetes átvételekre, forrásokra utal: „És a végtelen világhálót foltozgató minden embertől – köszönettel.” (TEMESI 2012: 595–599) A tudományos műveket idéző formajáték kevésbé szolgálja a tudományos művekben kötelező ellenőrizhetőséget, sokkal inkább játék, sőt esetleg az olvasó kizökkentésének, elidegenítésének eszköze.

Temesi Ferenc szótárregényének, a *Pornak* a szótársajátosságai a következők: ábécérend (a magyar ábécé valamennyi betűje), a két kötet betűjelzete (A – K, L – Zs), a tipográfia (vastag és dőlt betűk, a címszavakra jellel történő utalások, az egyes címszavakon belüli sorszámozás). Jellemzője még a külső, másodlagos szövegek átvétele. Az *abajgat*-tól a *zsoltár*-ig 666 szócikket találunk; az egyes betűkhöz tartozó szócikkszám is tervezettségű mutat. (BALÁZS 1989) Egy másik, ugyancsak a szótárformát követő regény Podmaniczky Szilárd *Szép Magyar Szótára* (2009), kritikusi sokszor a tudományos munkák rövidítése szerint említik: SzMSz (GÁCS 2009: 27). Alcíme: Történetek A-tól Z-ig. A könyv apró, mindennapi, erőteljesen lecsupaszított, jelzésszerű jelenetekből összeálló mozaikregény. A szerző az értelmező kéziszótárból válogatott 5000 címszót, ezekhez írt – nem szótárszerű – apró történeteket (vázlatokat). A címszó és az írás leginkább egy verscím és versszöveg viszonyára emlékeztet. A szócikkek gyakorlatilag mikrotörténetek. Podmaniczky minimálprózájának (Czigány Lóránt kifejezésével: nanoprózájának) fontos stilisztikai jellemzője az egyszerű, pusztán leírás, elszakadás konkrét tértől és időtől, szereplői névtelenek (pl. így, mindig határozott névelővel, amellyel mintha egy más ismert személyre utalna: a nő, a munkás, az igazgató, a professzor). A térbeliség és időbeliség hiánya, valamint a személytelenség erős általánosító jelleggel bír, s valóban emlékeztet a szótári definíciók stílusára. A szótárregény olvasási stratégiájáról ezt írja a kritikus: „A tudóst és a laikust egyaránt rabul ejtheti ennek a vállalkozásnak a rafinált humora és szédítő öntörvényűsége.” (GÁCS 2009: 27) KÁLMÁN C. György (2009: 27) azt emeli ki, hogy a „szótár” megkérdőjelezi az elbeszélő szépprózájának az időt alkalmazó alapvető rendezőelvét.

Temesi és Podmaniczky íróként tudományos köntösbe (műfajba) öltözteti mondanivalóját. De létezik ennek fordítottja is. Egy valódi, nyelv-

szeti érdeklődésű blogger szótárt ír, és a megszerkesztett szótár csaknem szépirodalommal válik. A Nyelvész Józsi (fiktív nevű személy, valódi neve az *1. sz. lábjegyzetben*) valódi blogjának (szlengblog.hu) anyaga szerkesztett formában is napvilágot lát: *Szlengblog* (2009). Nyelvész Józsi az interneten megtalálható szlengblogjában gyűjti, értelmezi, és egy sajátos mozzanattal továbbalkotja a mai magyar szleng-szavakat, -kifejezéseket. Ennek a szleng-szótárnak különös jellemzője a példamondatokban összekapcsolható háttértörténet. Voltaképpen nem is pusztán szlengszótár, hanem szlengszótárregény. A példamondatokból kirajzolódó háttér (lazán összekapcsolódó történet, esemény) a rendszerváltás (*genszterváltás, módszerváltás, gatyaváltás*) utáni Kenyában, azaz Komárom-Esztergom megyében játszódik. Ismerős, létező helyek: Egom (Esztergom) és Tokod, valamint személyek (parti-arcok) bukannak fel és köszönnek vissza benne, s a címszavak mozaikjaiból előkődlik egy mai, folytatásos történet (nevezhetjük szappanoperának vagy kibeszélő-show-nak is). Nem pusztán szlengszógyűjtésről, hanem a szócikkeket a példamondatokkal összekapcsoló írói játékról van szó. Nem lepődnék meg, ha Nyelvész Józsi még másféle alakban, identitásban is elének lépne. Tehát ez a szlengszótár olvasható szépirodalomként, ahogy Temesi vagy Podmaniczky szótárregénye is tekinthető sajátos „szótárnak”.

2. Az alkotásfolyamatra, stílusra való reflektálás. Temesi Ferenc regényeiben, illetve a regényeihez kapcsolódó jegyzeteiben folyamatosan reflektál alkotómódszerére: részben leíró, részben magyarázó attitűddel. A *Por* című szótárregényt követő *3. könyv* sok tekintetben a szótár-regény magyarázata. Egyes fejezetcímek is ezt mutatják: Vissza az irodalomba, Néhány tanács kezdőknek és haladóknak, Parlando (por-történeti jegyzetek). Néhány jellemző idézet az esszékötetből:

„Bizonytalanná váltam: nem tudtam, melyik írásomból csináljak stílust, vagy melyik stílusomból írást.” (TEMESI 1989: 69)

„Az Erdélyi Magyar (ez a két szó tiltott határátlépése) Szótörténeti Tár címszavaiból akartam összerakni egy ember életét, vagyis a szótárírás fordítottját kívántam meg éppen.” (TEMESI 1989: 53)

„A 'Por', a saját munkám nyitotta fel a szememet arra is, hogy az avantgárd öngyilkos valami. (...) A hagyomány *teljes* elutasítása badarság.” (TEMESI 1989: 221)

3. A narráció problematikája (az elbeszélés nehézségeinek feltárása, metanyelvi utalások). Az elbeszélés nehézségeinek taglalása posztmodern stílussajátosság. Összefüggésben áll az emlékezéssel kapcsolatos pszichológiai tapasztalatokkal, megfigyelésekkel. Ám ezeknek az olvasó számára történő nyilvánvalóvá tétele mindenképpen új jelenség. A kommunikáció-elméletben és a nyelvészetben ezt nevezzük metanyelvi kódznak. Jellemző szépirodalmi példája ennek Esterházy Péter *Bevezetés a szépirodalomba* (1986) című művének „Vége.” felirata utáni lapalji jegyzet: „Mindezt majd megírom még pontosabban is.” Temesinél is fölbukkan a befejezhetetlenség gondolata: „Ha te a tökéletességet várnád, egyetlen könyved se fejeznéd be. Jól mondom?” (TEMESI 2008: 182) Ezzel a gesztussal leszámolnak a mindent tudó, mindent ismerő író misztikus képével. Az író, úgy mint minden ember, a világot csak részleteiben látja (láthatja), hiányosan emlékezik, kiszínezi, átír (konfabulál). Hasonlítható egy baleset szemtanúhoz, akik a bíróságon ugyanazt az eseményt többféleképpen mondják el, mert egyébként többféleképpen is látták. „Az elbeszélés nehézségeinek” (Ottlik Géza az *Iskola a határon* című regényét ezzel a címmel vezeti be: OTTLIK 1959: 5) egyik alesete, amikor az író „kiszól” a műből, és metanyelvi (a megfogalmazás tartalmára, módjára, való utalást tesz). A jelenség az ironia alakzatába is besorolható: „talán az újdonság hajszolásának kényszere az ok, meglehet, évek múlva bölcsőbb lesz, Aszfalt Harlequin lemondott már erről, a lány még reménykedik, fiatal, érthető” (EGRESSY 2014: 108). „neki valószínűleg jobban hiányzik a férfi gazda jelenléte, mint Rékának, Réka a feleség” (EGRESSY 2014: 148). „a fiú nem vette még fel teljesen a ritmust, nem érti ezt a nyelvet, másfajta humorhoz szokott” (EGRESSY 2014: 150). „A Nagy-Erdély-regényt most nem tudom megírni... Különbözik Erdély ma már egy kisregény csupán, zsugorodik, és unja mindenki, elege van belőle, fárasztó, lerágott csont, és miközben a múltra meg a hagyományokra épülő jövőt firtatjuk, mindenki elfelé tart. Száz éve nincs már itt magyar jövő... Ez a csak-magyar Erdély mindig is hamis volt” (VIDA 2017: 26-27). „Erdély... kisiklik a mondataim hálójából” (VIDA 2017: 303). „A korabeli tévészés (...) nézzük a mírát, reszket, fodrozódik, havaz, bolhás, mi úgy mondjuk...” (VIDA 2017: 206). „néha kiesett az idő” (VIDA 2014: 367).

„De a mondatok ilyenkor is értelmetlenek voltak. Ezért szakadnak meg a történetek a gépállomásnál meg a halott vizeknél, mert a mondatok szerte-foszlanak, mint az öreg fonál” (GRECSÓ 2011: 76).

„Így köröztünk ugyanazokon a mondatokon” (GRECSÓ 2011: 198).

„szürke félmondatok maradtak róluk” (GRECSÓ 2011: 215).

„Nem történt amúgy semmi. Rengeteget csavarogtunk. Egyben van az egész” (HARTAY 2016: 23).

„MA MÁR NEM TUDOM PONTOSAN, hogyan is volt ez az egész. Már-mint időben. Még az is lehet, hogy korábban voltam a zongoristánál. Hogy időrendben egészen másképpen történt mindent. (...) Képtelen vagyok a történések pontos sorrendjét felidézni. Csak látom magam előtt, hogy hogyan is volt minden. Nem a folyamatos történetet látom, hanem a helyzeteket, amikbe kerültem.” (PETŐCZ 2012: 150)

4. Az elbizonytalanítás, megkérdőjelezés, kizökkenés. A mindentudó narrátor szerepének megkérdőjelezése egyes esetekben stilisztikai jellemzővé válik. A narrátor pontosít, kiszól, megjegyzést, mintegy lábjegyzetet ír, előre-hátra utal, ironizál.

Egressy Zoltán *Százezer eperfa* (2014) című regényében szöveg-szerűen így mutatkozik meg ez a jelenség:

„mi baja van vele tulajdonképpen, néha nem érti, néha azért igen” (EGRESSY 2014: 79).

„ugye biztonságban van, nincs” (EGRESSY 2014: 83).

„ha eszébe jut a fiú, aki szintén túl van rajta, szerzetes lett, nem, akkor lehet, hogy mégse teljesen” (EGRESSY 2014: 105).

„nem velük történt baj, velük nem történt baj” (EGRESSY 2014: 124).

„van jópár barátnője, és mégse, illetőleg mégis” (EGRESSY 2014: 216).

„a képzőművészet persze más egy kicsit, nem kicsit, nagyon” (EGRESSY 2014: 233).

„a nő jobbra-balra nézeget, mintha zavarban lenne, abban is van” (EGRESSY 2014: 266).

„legfeljebb a szellő fújását lehetne hallani, ha lenne, de nincs” (ez részben „valós” utalás egy, a regényben szereplő jelenségre, a teljes szélcsendre, EGRESSY 2014: 267).

„akkortájt lefeküdt közülük, akivel csak tudott, Orsolyával nem” (EGRESSY 2014: 333).

„még barátság is kialakulhat, az talán nem fog” (EGRESSY 2014: 336).

„Neki nem sok volt már hátra, de persze ki tudja, nekem mennyi van.” (GRECSÓ 2011: 174).

„erre apám hozza be a telefonomat, rezeg az a szar, nem az apám, a telefon” (HARTAY 2015: 56).

„Kinyírt egy csomó orosz katonát, akik a propaganda szerint később eljöttek minket felszabadítani. Na, nem ők, mert akiket az öreg lelőtt, azok már csak az álmaiban támadtak rá” (HARTAY 2016: 46).

5. A párbeszéd (elmesélésének) nehézségei. Elfogadtuk, talán meg is szoktuk, hogy egyes íróink nem követik a hagyományos magyar idézet-technikát (az egyenes, élő beszédben sor eleji gondolatjellel vagy idézőjellel jelezzük azt, hogy éppen valaki beszél). Temesi Ferenc is a *Bartók* (2012) című regényben sokszor mellőzi a párbeszédek efféle jelölését (lásd ezt részletesebben itt: BALÁZS 2013). A párbeszédek jelöletlensége sokszor okoz gondot, nehezen dönthető el, hogy éppen, aktuálisan ki beszél, esetleg kit idéznek. A narráció változatossága, sokfélesége olykor megértési zavart okoz. Temesi *Bartók*-jának 70. fejezetében a narrációnak többféle módját tapasztalhatjuk, amelyek „megzavarhatják”, de legalábbis rejtvényfejtésre készítetik az olvasót (TEMESI 2012: 326–327).

6. Az elbeszélői nézőpont váltakoztatása. A szépirodalomban korábban elvárás volt a lehetőség szerinti egyetlen és egyértelmű elbeszélői nézőpont. A posztmodern ezt a szabályt megtöri. Példák Temesi Ferenc *Bartók* (2012) című regényéből:

„Nem tudom, hol kezdődött a szerelmi sivatag” (egyes szám első személyű elbeszélő, TEMESI 2012: 326).

„Ez annyit jelentett: meg se próbálkozz vele!” (egyes szám második személyű elbeszélő – az egyes szám első személyű átképzeléses változata, TEMESI 2012: 326).

„Az ember tíz évig mártírként tűrte, amit a Mártírok útjával és vele csináltak. (...) Amikor elmentek a vendégek, Élék lefeküdtek az új ágyra...” (egyes szám/többes szám harmadik személyű – általános – elbeszélő, TEMESI 2012: 326).

„Az amerikaiak irtóznak a fénytől... szeretik a redőnyöket lehúzza tartani (Mi is. A szerk.)” (Egyes esetekben a szerkesztő (A szerk.) vagy az író (?) is belekotnyeleskedik a szövegbe, TEMESI 2018: 140.)

7. Írói-irodalmi nyelvművelés. Az írói nyelvművelésnek klasszikus korszaka volt a 20. század eleje (HELTAINÉ NAGY 2000). Irodalom és nyelvművelés, vagyis a nyelvvel kapcsolatos észrevétel, kritika, esetleg valamiféle akció, tanácsadás olykor érintkezett, olykor nem. Az irodalom öntörvényűségét, nyelvi szabadságát ismerve és elfogadva furcsa, ha mégis találkozunk olyan mai magyar írókkal, akik nyelvi-nyelvművelő jellegű gondolatokat fogalmaznak meg.

„hosszú ideje nehezen viseli a rádiók modoros hangvételét, nem nagyon bírja az élénk figyelemmel kíséri, a holnapi nap folyamán, a szakemberek vonatkozásában, a küszöbön áll típusú, hivataloskodó megfogalmazásokat, ehhez hasonló mértékben csak a sportközvetítések szünni nem akaró közhelyhalmaza bosszantja, rohanhatnak az évtizedek, az átadás tértölelő marad, a beadás mély, ha nem sikerül jól, a lövés pedig nem veszélytelen, így lesz, míg világ a világ” (EGRESSY 2014: 255).

„a Nemzeti Galéria, az nemzeti, be van védve, valószínűleg megússza a küszöbönálló újabb” (EGRESSY 2014: 299).

„esetleg figyelmetlenségből hangzott el éppen a kitartás szó búcsúzásként, nem gondolt a szónok semmi rosszra...” (EGRESSY 2014: 277).

Vida Gábor *Egy dadogás története* (2017) regényének formai különlegessége, hogy de-vel kezdi a regényt és azzal is fejezi be: „DE-vel nem kezdünk mondatot, nyilatkoztatta ki apám... Ficzay Dénes, híres magyartanár és nyelvőr, Aradon, a gimnáziumban ezt neki más örök érvényű nyelvhasználati és nyelvművelő szabályokkal együtt megtanította” (VIDA 2017: 5) – „Fél életművem már a polcon. És ha valaki megkérdezné, hogy ennyi az egész, akkor azt is mondhatnám, igen. De.” (VIDA 2017: 373).

Nem feltétlenül nyelvművelő jellegű megállapítás, inkább csak valamiféle reflektálás a nyelvtanra (esetleg metanyelvinek is tekinthető stilisztikai megoldás):

„alany, állítmány, *Juszt mama meghalt*” (GRECSÓ 2011: 197).

„A múltkor ónos eső volt, vagy ólmos – ahogyan itt sokan mondják...” (HARTAY 2015: 124).

„A legelső dolog, ami az idegennek feltűnik a mai magyar nyelvünkben, az a túl sok 'e' hangzó. (...) A zárt 'e'-k fokozatos kiszorulásával és kihalásával beszédünk mekegő lett. (...) Emberek, ne engedjétek elveszni beszédünk legszebb teremtményeit, nyelvünk eme egyenesen kellemes lehetőségeit: a peremnyelvek egyes eredményeinek bekebelezéséről, eltérő elemeiről, színeinek elengedhetetlen megjelenítéséről beszélnek. *Értitők?*” (TEMESI 1987: 237)

8. Nyelvi sajátosság. A szójáték kedvelt, az irónia alakzatába sorolt stilisztikai eljárás, az irónia értelemszerűen ez is a posztmodern feltűnő jelensége. (A jelenséget bő hagyományos és modern magyar költészeti példával elemzi és illusztrálja SZIKSZAINÉ NAGY Irma, 2016.) A szójáték sokféle változatából most csak néhány jellemző példát mutatok be a kortárs szépprózából.

„hideg napokra melegén ajánlanak italokat” (EGRESSY 2014: 164), „hosszú az élet, jó esetben legalábbis” (EGRESSY 2014: 176), „nincs szinte semmi eredmény, még akkor sincs, ha az hal meg utoljára...” (EGRESSY 2014: 307).

„aki intenzíven él, az az intenzív osztályon köt ki” (HARTAY 2016: 71).

A nyelvi sajátosságok között legjellemzőbb talán a szleng, a mai városi nyelv, internetes szleng felbukkanása. Hartay Csaba *Holtág* (2016) című regényében hemzsegnak a mai szleng elemei. Érdekes adalék lehet a magyarországi és a határon túli magyar nyelvhasználattal kapcsolatos diskurzushoz egy partiumi-erdélyi író, Vida Gábor *Egy dadogás története* (2017) című regényének nyelvi megformálása. Sok esetben tréfás hatást kelthet a népetimológia: „Dupla kerékkel a John Deere. Déri Jánosnak becézzük a traktoros kollégákkal. Az MTZ belorusz pedig MTZ belerúgysz.” (HARTAY 2015: 48).

Több szerzőnél is fölfigyeltem egy nagyon sajátos szövegalkotási, mondatfűzési eljárására. Az egyik mondatban szereplő szó ikonikusan (képszerűen, hanghatásával) vonzza a következő mondat egyik szavát:

„Mert mindig megszívát, ahogy szívatóval sem indul, ha deresedik hajnalonként a fű” (HARTAY 2015: 48).

„kávával öblögetett szájüregben a fogak. Fogaskereknek.” (HARTAY 2015: 48).

„Békamenet, nyúlmenet. Minden mehet.” (HARTAY 2015: 50).

„Bambák és unottak. Unnak bennünket. Unják, hogy fejjük őket.” (HARTAY 2015: 70).

„Dézsavűje van az embernek, amikor így, dézsából öntik.” (HARTAY 2015: 184).

„Zsombor válófélben volt, demizsonból itta a bort.” (TEMESI 1989: 30)

„Ások, mint mások.” (TEMESI 2012: 261)

Összefoglalás. Írásom a mai magyar irodalom olvasása során feltűnő jellemző, több műre kiterjedő, tehát közös stílusjellemzőket mutató nyelvi jelenségeit vette sorra.

Az idézett/elemzett irodalmi alkotások:

EGRESSY Zoltán (2014): *Százezer eperfa*. Európa, Budapest

ESTERHÁZY Péter (1986): *Bevezetés a szépirodalomba*. Magvető, Budapest

GRECSÓ Krisztián (2011) (2017) *Mellettem elférsz*. Magvető, Budapest

HARTAY Csaba (2015): *Nem boci!* Athenaeum, Budapest

HARTAY Csaba (2016): *Holtág*. Athenaeum, Budapest

MÁRTON László (1985): *Menedék. Beszély*. Magvető, Budapest

MASTERS, Edgar Lee (1970): *A Spoon River-i holtak*. Válogatta, fordította:

Gergely Ágnes. Európa, Budapest

NYELVÉSZ Józsi (2009): *Szlengblog. Ha érted, hogy mondom*. Silenos, Budapest

OTTLIK Géza (1959⁷): *Iskola a határon*. Magvető Kiadó, Budapest

PAVIC, Milorad (1984/1987): *Hazarski rečnik. Beograd/Kazár szótár. Százezer szavas lexikonregény*. Forum, Újvidék, 1987.

PETŐCZ András (2012): *Idegenek. Harminc perccel a háború előtt*. Noran Könyvesház, Budapest

PODMANICZKY Szilárd (2009): *Szép Magyar Szótár*. Podmaniczky Művészeti Alapítvány, h. n.

TEMESI Ferenc (1986/1987): *Por*. Első kötet/Második kötet. Magvető, Budapest

TEMESI Ferenc (1989): *3. könyv*. Magvető, Budapest

TEMESI Ferenc (2012): *Bartók*. Alexandra. Pécs

VIDA Gábor (2017): *Egy dadogás története*. Magvető, Budapest

Szakirodalom:

- BALÁZS Géza (1989): Szövegszerkezeti sajátosságok Temesi Ferenc Por című regényében. *Magyar Nyelvőr* 113: 314–326.
- BALÁZS Géza (2013): Bartókiána, a Temesi-hipertext. *Magyar Nyelvőr*, 137: 31–47.
- BALÁZS Géza (2018): Szótárszerűség – elbizonytalanítás. A kortárs magyar irodalom néhány stílusjellemzője. *Napút* XX/3: 183–189.
- GÁCS Anna (2009): Ez súlyos. (Ketten egy új könyvről.) *Élet és Irodalom*, 2009. június 12. 27.
- HELTAINÉ NAGY Erzsébet (2000): *Írói nyelvművelés Magyarországon a XX. század első felében*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest
- KÁLMÁN C. György (2009): Kétely-szótár. (Ketten egy új könyvről.) *Élet és Irodalom*, 2009. június 12. 27.
- SZABÓ Zoltán (1998): *A magyar szépirói stílus történetének fő irányai*. Corvina, Budapest
- SZATHMÁRI István (főszerk.) (2008): *Alakzatlexikon. A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve*. Tinta Könyvkiadó, Budapest
- SZIKSZAINÉ NAGY Irma (2016): *Költészet és játék. A játékosság stíluslehetőségei a magyar költészetben*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen
- T. Sz. (TÁTRAI Szilárd) (2008): Irónia. – In: SZATHMÁRI (2008): 311–320.

Barták Balázs

60 VERSLÁB

BARTÁK BALÁZS

*Fűzfa Balázsnak
hexameterben*

Lassan az évek ránk nehezednek. Nő, ami elmúlt,
Fogy, mi előlünk tolvaj módján szökni igyekszik.
Proustba bolondult büszke idők már mind tovatűntek.
Elfolytak daliásan. Nyomja-e vállad, mondd, ez a hatvan?
És a tizenkét legszebb köztük tán tovaröppent?
Vagy közeleg még élményközpontú sok a sorban?
Évek, színek a szőlőt borrá úgy nemesítik,
Mint az idő, ha a gondból fénylő gondolatot szül.
Újabb percre ma percet kotlik nyögve a Szárnyas,
S nagy versmondássá így válik százezer emlék.

MINDEN EGÉSZ
(*ADY A JELENKORI IRODALOM HORIZONTJÁBÓL*)

BOKÁNYI PÉTER

(*Fűzfa Balázsnak szeretettel, aki egyszer
azt mondta, „nem volt ez rossz”*)

Engedtessek meg bevezetésként pontosítanom az általam túl általánosra fogalmazott címet: dolgozatomban elsősorban a *Kocsiút az éjszakában* című versre szeretnék koncentrálni, a „jelenkori irodalom” megfoghatatlan fogalmát pedig szűkíteném a rendszerváltozás környékének ú.n. fiatal irodalmára, a korabeli kritika által csekély fantáziával „legújabbnak” nevezett irodalomra, napjaink irodalmának középnemzedékére – tulajdonképpen a saját nemzedékemre. Ez az a nemzedék, amely jórészt a 80-as évek világában vált „hivatalosan” felnőtté, de fiatalként lényegében reflektálatlanul élte még ezt az időszakot. Ugyanakkor a társadalom változásait immár reflektáltan élte át, de életkora révén annak nem lehetett alakítója, inkább csak bizonyos értelemben „elszenvedője”. Ez a pejoratívnak tűnő minősítés természetesen nem a társadalmi változások érvényességét és szükségességét hivatott minősíteni: az egy ember, a 90’ táján huszonegynéhányéves fiatal aspektusából szól, aki élt a 80-as évek világában, akinek bizonyosságait a 70-es, 80-as évek alakította, s akinek meg kellett élnie, hogy ezek a bizonyosságok megsemmisülnek, s átadják a helyüket újabb, más bizonyosságoknak. (Irodalmi példaként említhetjük pl. Kukorelly Endre *Rom* című kötetét.) Ez a sajátos pozíció nyilván alapvetően határozza meg e nemzedék világlátását, s ezen keresztül a „legújabb magyar irodalom” világát is: ez az irodalom tudatosan őrizkedik attól, hogy műveiben hozzászóljon a mindennapokhoz, hogy segítsen újrafogalmazni bizonyosságokat, hiszen alapvető léttapasztalata a bizonyosságok bizonytalansága, az, hogy a társadalmi változások során igazság és hazugság pillanatok alatt képes helyet cserélni. Szirák Péter egy, a 90-es évek irodalmát szemlélő tanulmányában a „bizonytalanság szabadságáról” beszél (SZIRÁK 1995: 122), ami elsősorban az újabb irodalom megváltozott poétikai szemlé-

letében értelmezendő, ugyanakkor tükrözi azt a pozíciót is, amit az újabb nemzedék világban és irodalomban kijelöl magának.

Ez a pozíció tehát – szinkronban a posztmodern elmélet némely gondolataival – az irodalom egyetlen még érvényes funkciójaként a játékot jelöli ki. Megfosztva a nyelvet mindenfajta metafizikus tartalmától azt vallja, az irodalom dolga, hogy beszéljen, használja a nyelvet, de őrizkedjen attól, hogy „mondania” kelljen: az irodalom, a vers, a próza a nyelvvel való játék terepe. A játék viszont nem öncélú: eszköze annak, hogy ne kelljen a dolgok mögé látni, mondhatnánk, a játék annak eszköze, hogy elkerüljük azt a veszélyt, hogy elkezdjünk hinni önnön íráságunkban és művünk erejében, s valami lényegeset akarjunk mondani a világról. A nyelv mögül tehát száműzetik a szubjektum, a szavak mögül a dolgok (FARKAS 1994: 255), az 90-es évek „legújabb irodalma” minden eszközzel arra törekszik, hogy a felszínen maradjon, s ne akarjon a felszín alá, valami vélt lényeg, vélt bizonyosság felé haladni.

Kenyeres Zoltán egy helyütt azt írja, hogy a 20. század 70-es éveit Petőfi évtizede, a 80-as Ady évtizede, a 90-es Kosztolányi évtizede lenne (KENYERES 1995). Valóban, a 90-es évek a nyelvművész Kosztolányira hivatkozik közvetve-közvetlenül, ugyanakkor viszont Ady, illetve a *Kocsiút az éjszakában*, illetve annak „*Minden egész eltörött*” sora folytonosan ott lappang mind a legújabb nemzedék szépirodalmában, mind az arról való kritikai beszédben.

Sajátságos módon az Ady-versre való hivatkozásokat elsősorban nem a vers, hanem a próza kapcsán olvashatjuk a korszak recepciójában. Az újabb prózaíró nemzedék kitüntetett műfaja a rövidtörténet (TAKÁTS 1994), a nagyforma forgácsa, amelyben az idő a pillanat jegyében áll, a tér nem világmodell többé, redukált a forma redukált jelentéssésséggel – hivatkozhatunk például Szijj Ferenc *A futás napja* című kötetének vagy Kukorelly a *Memória-part* című köteteinek írásaira, a rövidtörténet azon változatára, amit minimalista rövidtörténetként említ a szakirodalom. Ezek a szövegek látványokat rögzítenek, látványokat raknak egymás mellé, de nem törekszenek arra, hogy a látvány mögé, a leírt, kis történet mögé okokat, jelentéseket lássanak: nem egy esetben – pl. Szijj Ferenc rövidtörténeteinek némelyikében – emberi tragédiák maradnak elmondatlanul, mert a narrátor kínosan ügyel arra, hogy csak a felszínt lássa és láttassa annak köznapiságával, redukáltságával. „Napról napra megfeszített munkát végzek, /hogy megmaradjak a lét felszínén. /Kezdődik

azzal, hogy reggel /óvatosan kell fölriadnom, mert az ágyam /kissé balra lejt, s végződik azzal, /hogy este az álmoktól való félelmemet/az idővel kell töltenem.” – szól *A futás napja* bevezető monológja.

Ady *Kocsiút az éjszakában* című verse egy pillanat krónikája, tudósítás a felismerésről, hogy a világ (többé) nem fogható fel és nem érthető meg, s az „Én már nem úr saját házában”. A centrumát vesztett világban, a „minden egész eltörött” világában ijesztően idegenné lett minden, az én magára marad, esélye csak arra van, hogy legyen, s még csak annak sem marad meg a lehetősége, hogy értelmet keressen a bizonyosságok nélküli, körülötte uralkodó káoszban. (Az ilyen felismerések miatt szaladt fél Európa „bajszos diktátor bácsik szoknyája alá” – fogalmaz Zádori Zsolt egy 2010. márciusi cikkében [ZÁDORI 2010].)

Ady lírai beszélője nem menekül, nem küzd, nem keres lehetőségeket. A vers első versszaka mintha a 90-es évek elejéről szólna: izolált kijelentések az ént körülvevő világról és önmagáról anélkül, hogy az asszociációkon túl bármi is kapcsolná a sorokat. A hold csonka, az éj néma, az ember szomorú. A második versszak magasabb szinten ismétli meg ugyanezt: a hold az egész képévé lesz, s ugyancsak asszociációként kapcsolódik a szét-tört egész képéhez a lobbanó láng s a darabokra hullott szerelem – s a második versszak után válik igazán feszültté a vers. Hiszen az eddig két szinten, konkrét látvány- és képi, érzetszinten megfogalmazott hiány után kívánczónak folytatásként ok, magyarázat, feloldás stb: Ady szövege azonban – ebben az értelemben – a felszínen marad: az éjszakában futó szekér képe időben és térben állandósítja a látványt és az érzéseket mindenfajta megoldáskeresés helyett és nélkül.

Ugyanez, az Ady-verset kísérő olvasói érzés motoszka akkor is, amikor pl. Szijj Ferencnek a *Fölbredtem, ki kellett mennem...* kezdetű rövidtörténetét olvassuk. „A gangon, a vécé előtt a szomszéd öregember állt a korlátba kapaszkodva, arccal az udvar felé, csak a hátát világította meg a vécében égő lámpa. Meg fog fájni, mondtam neki, mert pizsamában állt ott, de nem válaszolt. (...) Mikor kijöttem, még ugyanott állt. Most már mindegy, mondtam neki, menjen vissza, mert megfázik. Megcsaltak, mondta, de nem értettem előszörre, olyan torz volt a hangja. (...) Jöjjön, mondtam neki, én fázom, megfogtam a vállát, és az ajtóhoz vezettem. Mielőtt belépett volna az ajtón, még felém fordult, és azt mondta: az ócska ribanc. Kézmosás közben jutott eszembe, hogy nincs is felesége, meghalt már évekkal ezelőtt, de nem foglal-

koztam tovább a dologgal, lefeküdtem.” Szijj története ott ér véget, ahol tulajdonképpen el kellene kezdődnie: azon a ponton, amikor a hétköznapi tapasztalat mögé kellene nézni. A beszélő viszont fegyelmezetten zárja mondanóját: elég a felszín, mélyebbre hatolni nem érdemes, hiszen meglehet, ott, a mélyben amúgy sincs semmi.

Az idézett rövidtörténet és Ady verse mindössze a kompozíció síkján találkozik: a közvetlen tapasztalat rögzítése és annak elmondása, s a közvetlen tapasztalaton túli tartalmak elhallgatása. Nincs semmiféle „lefelé haladó mozgás” egyik alkotásban sem; ha viszont már ennek keressük az okait, akkor természetesen a két szöveg különválik. A 90-es évek fiatal irodalmát eleve nem jellemzi a megismerés, sem a dolgok végső leírásának feltételezése, ahogy Csuhai István írja egyhelyütt: leginkább az egészelvűség, az Egészre irányuló írói akarat hiánya az, ami közös nevezője a korszak fiatal alkotói írásainak (CSUHAI 1992).

A századelő, Ady verse esetében nyilván más az ok és az ebből fakadó „helyzet”: a *Kocsi-út az éjszakában* valóban a felismerés pillanatának krónikája, s egyben egy egészelvű világ eltűnése fölött hangzó patetikus sóhaj: a modernség válságának elégiája. A közlés visszafogottsága itt nem redukáltságnak hat, sokkal inkább fegyelmezi a kijelentéseket, lecsupaszít és ezzel fokozza a szöveg intenzitását.

Ha már minden egész eltörött, hihetnénk, minden darab önmagában, a maga töredékvoltában is egész lehet – a 90-es évek fiatal irodalmának többek közt azzal kell szembesülnie, hogy az egész darabjai, a „kis egészek” tehetetlenek, s tehetetlen az is, aki a kis egészek világában tájékozódni akar. A sok egész eleve kétségbe vonja azt az Egészet, ami egyszer s mindenkorra eltörött – arról nem is beszélve, hogy a sok kis magát egésznek hívó töredékegész önmagával sem nagyon tud mit kezdeni.

Irodalom:

CSUHAI István (1992): Hátra és előre – *Korunk* 1992/8

FARKAS Zsolt (1994): Ki beszél? – In: KÁROLYI Csaba (szerk.): *Csipesszel a lángot*. Budapest

KENYERES Zoltán (1995): *Irodalom, történet, írás*. Budapest

Minden egész

- SZIRÁK Péter (1995): *A bizonytalanság szabadsága.* = Uő.: *A Úr nem tud szaxofonozni*, JAK – Balassi Kiadó
- TAKÁTS József (1994): Rövidtörténet, 1986, posztmodern. – In: KÁROLYI Csaba (szerk.): *Csipesszel a lángot*. Budapest
- ZÁDORI Zsolt (2010): Én és a gép. Énem s gépem. Én gépem, gépénem – HVG, 2010. március 24.

EGY OTTLIK-KONFERENCIA MEGNYITÓJÁBÓL

BÓKAY ANTAL

Fűzfa Balázs egy korábbi Ottlik-konferencián kért fel a konferencia, vagy talán csak egy szekció megnyitására. Lehet, hogy meggondolatlanul tette, nem vagyok Ottlik kutató, a szekció előadói nyilván sokkal komolyabb dolgokra térnek majd ki, mint én. De elgondolkodtam azon, hogy mi is a helye Ottlik Gézának a modern magyar próza, irodalom történetében. Hogyan kapcsolható össze az ő prózapoétikája a kortárs költészet irányjaival? A megnyitó gondolatok persze töredékesek, a maguk módján igencsak felszínesek voltak, de ha Balázs újra rendezne egy Ottlik konferenciát (aminek nyilván van esélye), szívesen kidolgoznám őket.

Az *Iskola a határont* többször is olvastam, számomra ez a mű abba a beszédmódba illett, amit Joyce az *Ifjúkori önarckép*ben, Musil pedig a *Törless iskolaéve*iben teremtett meg. Az *Iskola* persze sokkal később keletkezett, nagyszerű ismétlésnek, magyar újrairásnak tűnt. A szelf tárgyias önteremtő, önépítő gesztusának regénye (benne az életrajz nem mint élmény, hanem életteremtő tárgyias események sora jelenik meg, radikálisan más, mint az élet szubjektív impressziókra építő képzete Proustnál). Magyar költészeti párhuzam: nem Babits *Különös hírmondója*, hanem József Attila *Tiszta szívvel* vagy még inkább *A hetedik* című verse lehetne.

Most újraolvasás után azonban világossá vált, az a különbség, ami miatt az az x év, ami Joycetól, y ami Musiltól elválasztja, nem a szokásos magyar megkésettség, hanem van benne valami radikálisan új, vonzó. Ebben az érzésemben különösen megerősített a *Buda* elolvasása, mely nekem (ha szabad szubjektív véleményt mondani) fontosabbnak tűnt, mint az *Iskola*. Pontosan azért, mert a *Buda* sokkal inkább jobban kiszakad, kilép a Musil/Joyce regényvilágból, mint amennyire az *Iskola*.

Az *Iskolában* (ugyanúgy mint Joyce-nál és Musilnál) van valamiféle koherencia, a felnövés koherenciája, a tanévek sorozata. A *Buda* már csak ráírja az eseményeit az *Iskola* nyersanyagára, de ebben a ráírásban nincs organikus koherencia, egyszerűen kivágja az események egy darabját.

Különös feszültség van a könyvekben a referencialitás és a narratív forma között. Mintha egy nagyon radikális referenciális világ lenne jelen (minden helyszín „látogatható”), de ezek a helyek, konkrétumok önmagukban jelentéktelenek, a tárgyvilágnak valahol másutt és másképp van meg a jelentősége. Ebből a szempontból különösen a *Buda* hasonlít egy sokkal komplexebb Joyce műre, az *Ulysses* módszerére, amely regény Leopold Bloom egy jelentéktelen dublini napjáról szól. Az *Ulysses*ben is pontosan követhetők referenciális adatok Dublinban be lehet fizetni olyan turistaútra, ahol Bloom napjának helyszínei látogathatók meg. Joyce alkotási módszeréről ugyanakkor tudjuk, hogy a regények nagyon lassan íródtak, rengeteg munka volt mögöttük, számtalan apró tárgyi elem, szó és szófordulat összeillesztése történt bennük, nem egyszerűen referenciális emlékeként születtek.

Ottlik írásai párhuzamosak egy olyan poétikai változássorozattal, ami a magyar költészetben is, ott talán a prózához képest még erőteljesebben is érzékelhető. Bár Ottlik önmagát szerette a *Nyugat*-hagyományhoz kötni, ez szerintem saját útjának, újdonságának félreismerése volt. Az Ottlik próza nem *Nyugat*, sem nem Babits, sem nem Móricz, de nem is Kosztolányi, hanem ezeknél későbbi prózapoétikai beszédmód, melynek jellemzőit talán egyszerűbb a korabeli költészetben kimutatni. Ebből a szempontból érdekes az *Újhold* körének a hasonló önfélreismerése. Nemes Nagy Ágnes kifejezetten Babits-utódnak tartotta magát, pedig az a költészet, a későmodern tárgyas líra, amit Nemes Nagy művelt, Babits poétikai ellenfelének, József Attilának volt talán legjelentősebb produktuma.

A tárgyas költészet a világ tárgyas felszínébe, összefüggéseibe épített be olyan absztrakt formákat, amelyek a tárgyi és szubjektív lét közös princípiumaként működtek. Eliot *objective correlate*-nek, tárgyi egyenértékesnek nevezte: az érzékenység, a lét sajátos percepciója ilyenkor nem disszociálódik, a dolog és lélek párhuzamosan jelen van.

Nem csak arról van szó, hogy a tárgyas költő verseibe tárgyak kerülnek, hanem arról is, hogy egyrészt e tárgyak egy mögöttes, objektív, absztrakt rendszerbe állnak össze és másrészt e tárgyvilág, e rendszer valahol a szubjektivitás mélyét is meg tudja mutatni. A tárgyas költő vagy prózaíró a belső élményt a látott világ dolgai, dolgainak összefüggései között saját objektív jelenlétéként fedezi fel.

A párhuzamosság nem utalást, szimbolikus referenciát jelent (az ilyen embernek nem a jelképek erdején át vezet az útja), hanem egy sokkal tér-

szerűbb, metonimikus viszonyt. József Attila „matematikát” emleget ennek kapcsán Gáspár Endréhez írott levelében már 1926-ban, aztán eltökélt támadást indít Babits ellene ugyanezen tárgyas elvek szerint 1930-ban. És pontosan ettől a térszerűségtől lesz a tárgyas költészet erősen festői.

Az európai költészet és irodalom történetében az 1910-20-as években indult el egy radikális átalakulás: a szimbolista, impresszionista kifejezőmód felváltása történik ekkor. Egyik meghatározó akció az avantgárd volt. Egy másik trend a tárgyas költészet, ahol a világ dolgai között egy olyan viszony van, amely egyben a szubjektum konstrukciójának, formájának is elve. A próza esetében ezt nem túl könnyű teljesíteni. A tárgyaság nem igazán realizmus, hanem egy olyan beszéd, amely a történés tárgyas elemei mögött egy létformát, lét-projekciós lehetőséget mutat meg. Nem a történés tartalmából, nem a szereplők sajátos karakteréből levonható tanulság, következmény (mint a klasszikus regénynél), hanem a tárgyi történés közvetlen formaképző ereje (mint Joyce *Ulyssesében*) a döntő.

Ottlik érdekessége, jelentősége ebben áll: ő a hiányzó kapocs a mai magyar próza néhány vezető produktuma és a XX. század első felének művei között. Ottlik az *Iskola* után, voltaképpen ugyanazzal a tárgyi anyaggal megcsinálja a sokkal szétszedettebb *Budát*, egy következő lépést, amely ennek a belső formának a szétszedettségére utal, valamiféle alapvető rendezetlenségre megy vissza.

Valahol itt érthető meg Ottlik állandóan meglévő festményszerűsége és számtalan utalása képekre. Írásai, különösen a *Buda* olyan, mint Cézanne képei, csendéletei: minimális tartalom, komplex belső strukturáltság. A festmény: benne a világ tárgyas felszínén fogódnak össze, jelennek meg, strukturálódnak olyan formális összefüggések, amelyek meghatározó, mély lét-percepcióhoz vezetnek. Szavakon keresztül szó előtt imaginárius varázslat formálódik meg bennük.

Akit meglátogat a múlt.
Ferdinandy György: *A francia asszony*

AKIT MEGLÁTOGAT A MÚLT
FERDINANDY GYÖRGY: *A FRANCIA ASSZONY*

CZETTER IBOLYA

*„Az élet nem az, amit az ember átélt, hanem az,
amire visszaemlékezik, és ahogy visszaemlékezik rá,
miközben el akarja mesélni”
(Gabriel Garcia Marquez)*

A magyarországi recepció Ferdinandyt a kispróza nagymesterének könyvelte el, s ebből a beszűkítő, ámde nagyrabecsülést kifejező megjelölésből a 2007-es, valódi műfaji áttörést jelentő tényregény: *A bolondok királya* megjelenése sem mozdította ki, *A francia asszony* napvilágra kerülése pedig csak megerősíti a tényt: a szerző alkotói modorához, írói alkatához a rövidpróza áll a legközelebb, a novellában találta meg, tudta tökélyre fejleszteni a regényes életanyag adekvát művészi kifejezésformáját. Az édesapjának emléket állító aparegény után megírta az első feleség történetét. A téma természetesen nem itt bukkan fel először, hiszen az életművet végigkísérik a kapcsolat szövevényes alakulásának problémái, a viszony ellentmondásossága, nehézségei, s túl ezeken vagy ezekkel összefüggésben az egzisztencia mélyét érintő kérdések is feltárnak. A novellafüzér egy csokorba gyűjti, ezáltal új nézőpontot adva az eddigieknek, azokat a korábbi és frissebb keletkezésű írásokat, amelyekben a francia asszonnyal: Colette Peyrethonnal való együttélés, a viszonytagságos házasság, a tágabban értelmezett család, a családi élet történeteiről olvashattunk. Bár sem tematikai, sem írástechnikai repertoárbővülésről nem beszélhetünk, a kötet az újraírás és újraolvasás, a variációs ismétlődés vagy az egyes részek összeolvasása révén számos újdonságot hordoz. Ferdinandy alkotói folyamatára jellemzően tehát itt is a magánlegendárium újramondásával találkozunk, azzal a speciális, kaleidoszkóp működéséhez hasonlító komponáló módszerrel, amely az életmű már meglévő darabjaiból új egységet hoz létre, s az újra kontextualizálással folyvást új értelmezési lehetőségeket, új értelmezői horizontot is kínál. Mintha a más kép egyben a másképp gondolt

gondolat kifejezője lenne, s fordítva: a másképp gondolt dolgok más képen mutatkoznának meg. Mintha valamennyi műve egy nagy, közös vérkeringés része lenne, amelyben a legkülönbözőbb szintű elemeket: motívumokat, színtereket, szereplőket, témákat, szövegdarabokat, nézőpontot, szüzséelemeket stb. emeli át egyik műből, kötetből a másikba. Szinte rögeszmés módon egész életében ugyanazok, az egzisztencia, a saját egzisztenciájának gyökeréig hatoló gondolatok foglalkoztatják, alkotásai tehát egy egymással keresztül-kasul összefonódott gondolati univerzumot alkotnak. Az intertextualitás által az egységes szövegcorpusz egyes részei folyamatos párbeszédet folytatnak egymással, például *A francia asszony* paratextusa révén is felidézi *A francia vőlegény* című, 1994-es, negyedik magyarországi könyvet, s konnotálja az otthon, otthonteremtés, illetve annak megghiúsulása miatt az idegenség és hazátlanság élménykörének jelentését.

A kötet szerkesztés elvei, koncepciója az életrajzot referenciának tekintő olvasói beállítódást is erőteljesen befolyásolja, hiszen az alkotásokat egymással is összekötő szálak ismeretében nem nehéz a személyes vonatkozások nyomára bukkanni: '56 traumája, emléke, a strasbourgi helyszínek, a Pourtalés-kastély barakkjai, a nagyszülők, a gyermekek, a Clóval eltöltött idők az udvarlástól az elválásokig, a sziget, a trópusok, a franciaországi tanya – már mind régi ismerőseink a korábbi írásokból, interjúkból. Azáltal, hogy Ferdinandy folyamatosan újraolvastatja, s önmaga is újraolvassa a műveket, a kánon képzéséhez is hozzájárul, s ébren tartja az oeuvre egészét. Követi az Arisztotelésznél már meglévő *hermeneutikai kör* módszertani alapelvét, melynek lényege, hogy az értelmezés során egyfelől a részletekből lehet fokozatosan megérteni az egészet, másfelől pedig az egész átfogó megértése új megvilágításba helyezi az egyes részletek értelmét.

A francia asszony című novellafüzér arányaiban abszolút szabályosan épül fel: három számozott fejezetre tagolódik, amelyek mindegyikében hét írás található, s a bevezető és a lezáró, tehát keretként funkcionáló, tipográfiaiailag is elkülönülő, kurzivált részek fogják közre a közbülső egységeket. A válogató pontosan feltüntette a tartalomjegyzékben az egyes novellák keletkezési dátumát, ezzel is hangsúlyozva az időtényező fontosságát. A legrégebbi történet 1963-ban íródott, a legfrissebb írás keletkezése 2012. A kronológia felborításával ugyanakkor azt is egyértelművé teszi: nem az idő rendezi el a dolgokat, más összefüggésben, magasabb perspektívából tárul fel, ha feltárul az összhangzó értelem. A történetek könyvbeli sorrendjéből követ-

kezően van tehát egyfajta látens kronológia, s egyfajta ív, sorsvonal rajzolódik ki a háttérben, a két fiatal szerető találkozásától a gyermekek születésén, a boldog korszakon át az elválás tébolyáig, s az elengedés nyugalmaig vezetve az eseményszálát. Mégsem a történet folytonossága vagy az idő szervezi egységbe a kötetet, hanem ami ennek az életnek alapvető törvényszerűsége: a megszakítottság, a hiány, a kihagyás, a töredezettség, az újrakezdés, ismétlések és ellentétek váltakozása.

Huszonegy, a múlt egy-egy eseményét emblematikusan felmutató történetben formálja újra, veszi szemügyre, építi fel és rombolja szét kettejük magánmitológiáját az író-narrátor, akinek felülnézeti pozíciója, a múltat, jelent, jövőt egységben látó nézőpontja idős korából is következik. Az időszembesítés mellett folyamatosan a múltjába látogat, vagy hagyja, hogy a múlt keresse fel őt („*Utánajön az embernek a múltja*”), s a tudat egyre mélyebb rétegeibe hatolva, a sötét bugyrokba is bevilágít, hogy magyarázatot találjon arra, „mi van a felszín szomorú szövegelése alatt”. Első francia kritikus, Kanters úr tanácsát követve egyre mélyebbre ás, amely eljárás a koncentrikus ismétlődésekre, újraközlésekre épülő alkotói elképzelésre is magyarázatot ad: „Egyre elszántabban ások, és közben minden exkaváció után azt hiszem, hogy ennél mélyebbre már nem lehet. Amíg csak ki nem fordulnak a földből újabb, réges-régi részletek.” A megértés, a megbocsátás, a gyötrelmes szembenézés, a számvetés, a feloldozás, a vezeklés vagy a felejtés és a törlés szándéka van-e e mögött? Az egyik novella vallomása szerint a lecsupaszítás, a feltárulkozás: „*Itt most olyasmire próbálok szavakat találni, amire még álomban sem szívesen gondolok*”. Egy másik írásban a megértés és az okulás szerepel magyarázatként: „*Mindezt, mondom, megírtam nem is egyszer. Valami azonban hiányzott. Nem volt tanulsága a mesének. Nem lett végleges, befejezett. >Most majd sor kerül erre is< – állapította meg.*” Az emlékidéző műben megfogalmazott utolsó mondata szerint pedig a megbékélés szándéka vezette idáig: „*Akkor, ott, a Malekonon elbúcsúztam én is a múlttól. Hallgattam a hullámok locsogását, és nem akartam többé ketrecbe zárni, megtartani magamnak, ami örökre elveszett.*” A múlt magányos újraélése és a felidézettek rögzítése elégedetlenségről, sikertelenségről árulkodik („*A sorsok között nincsen találkozás*”, „*Nagy félreértés volt ez az élet*”), a megörökítés gesztusa, a múlt önálló kötetbe foglalása, újrakonstruálása ugyanakkor – visszautalva a tanulmány elején olvasható mottókra – az életben oly nyugtalanító formátlanság meghaladásának, vagyis a forma-adásnak kísérlete is. Az élet

megírva válik valósággá. A neurológiai kutatások eredményei alapján az emlékezésnek gyakran kevés köze van a múltban valóban megtörténtekhez, célja inkább a jelenben való orientáció elősegítése, vagyis az emlékező (s feltehetően így járnak el a szöveg elemeivel a mű újabb olvasatainak készítői is) a múlt azon mozzanatait válogatja ki és rendezi újra, melyek a jelen felépítéséhez aktuálisan szükségesek számára. Így hát a múlt soha nem tekinthető lezártnak, korrigálható, s megteremthető egy saját képre formált jelen, melyben talán lehet és érdemes is élni.

Hajlamosak vagyunk Ferdinandy énformában íródott szövegeit megfeleltetni az író életrajzával, s megfelelkezni arról, hogy az irodalmiság természetétől ez merőben idegen, hiszen az önéletrajz maga is írás, Ferdinandy tehát nem a személyes élettörténetét közli, hanem annak stilizált változatát, énjének és biográfiájának nyelvi folyamatá szervezésében érdekelt. Az olvasónak persze folyamatosan déja vu érzése van, mert túl jól sikerült a fikcióteremtés, szinte minden momentumában rekonstruálható az élettörténet. Ferdinandy a dokumentarista vonások ellenére számos ponton homályossá is teszi a képet: lányát például hol Szonjának, hol Annának, hol meg Ginának hívja. Mintha a Vajda János- és Juhász Gyula-szerelem élménykörével a Mont Blanc-motívum felbukkanása, valamint a Hús év után novellacím egyértelmű intertextuális utalásán túl így is kapcsolatba akarna hozni bennünket. Az elbeszélő léthelyzete ugyanis a Vajda és Juhász Gyula által megélt, megírt szituációval analóg: a múlt és a szenvedély erejét újraélő, szélsőségek közt hányódó, a felejtésre, lezárásra valójában képtelen, végtelen magányban senyvedő, megkeseredett férfi vallomását halljuk ki néhány sorából: *„Ha ezekre a régi dolgokra gondolok, még most is elhomályosul a szemem”*; *„A bőre illatára ma is emlékszem, fél évszázad után. Reszketve ébrednek fel még ma is, ha vele álmodom.”*; *„...csak a Mont Blanc csúcsán sütött még a nap.”*; *„Ma már ugye, mint Mont-blanc csúcsán a jég...”*; *„Vannak dolgok, amiket sose hever ki az ember. Múlt ifjúság tündértaván...”* Bár az élettények szöveggé fordításának kérdései vannak a középpontban, ez a szándék vissza is hat: *„De vajon irodalom-e még, amit művelek? Néha elfog a kétség. Szép-e így lemeztelenítve a durva igazság?”* – sorjáznak a fikcionalitásra vonatkozó önreflexiók, s már csak ezért is nehéz ellenállni a kísértésnek, hogy a szöveget Ferdinandy más műveinek analógiájára ne az író közléseiként olvassuk. A narráció síkján is megfigyelhető ez a szerepsokszorozódás: a biográfiai szerző implikált szerzőként jelenik meg a novelláskötetben, aki emlékidézőből szövegíróvá válik.

Az elbeszélő én kialakult, lezárt énként emlékszik vissza elbeszélt énjére, s a mából világítja meg, értelmezi és magyarázza egykori szavait, érzelmeit és tetteit. A narráció az elbeszélt és az elbeszélő én perspektívájának és idősíkjának változtatásával, szembesítésével, egy időtengelyen történő szabad közlekedéssel valósul meg, s az elbeszélő énnel valóban „mindent tudást”, de legalábbis kognitív kiváltságot biztosít, hogy ő – szemben elbeszélt énjével – tudja már, mi történt az időben: *„Nagy félreértés volt ez az élet. A fiam felnőtt, nyakába vette a világot. Nem tartotta vissza sem a Rajna partja, sem a barakkok és a bunkerok. Nem lettem francia én sem; minden maszk lekopott rólam itt, a trópuson. (...) Nem lett híd belőlem, még sajka sem, ó, dehogy! Az én hajóm már mozdulatlan. Zátonyra futott.”* Az emlékező magabiztosan indulhat az eltűnt idő nyomába, hogy az életút teljességének birtokában feltárja azt, ami a tapasztalás pillanatában rejtve maradt. Épp az lenne a feladat, hogy a pszichoanalízis eljárását megelőlegezve, a narráció jelen idejében létrehozza azt az elbeszélő ént, aki végre képes lenne elszakadni az elbeszélt éntől, aki megnyitja az utat az időben, melyen a narratív én szabadon közlekedik. A történetekben a múlt uralma alatt áll minden, vagy másképp mondva, az elbeszélő emlékeiben bolyongva végzi el a múlttal való számvetést, többnyire keserű tanulságokkal: *„A vállalkozás csődbe jutott. A romokat ugyan letarolták, de aztán kiderült, hogy hiába volt az igyekezet. (...) Ami engem illet, újra városban élek. Panelházban, lakótelepen. Nem folytatom. Csupa olyasmiről van még, amire nem szívesen emlékezem.”* *„Hajnalodott, a víz szürke vásznán átúszott a tengeri hajó. Még láttam a tenger íve felett Afrikát. Aztán ennek az én boldog életemnek egyszer s mindenkorra vége szakadt.”* *„Szóval, ülünk egy franciával dédapám diófái alatt. – És a hogyishívjával – kérdezi – mi lett? Az ő számára most is a régi szoknyapecér vagyok. Egy szépfű, Elzász-Lotaringiából, a wissembourgi úton. Ránk esteledik. A barna, csipkés szegélyű fotó még mindig itt van a kezemben. Ez lett volna az élet? Clo egyenesen a szemembe néz. Mosolyog.”* Az ilyen, s ehhez hasonló gondolatok is megerősítik, hogy a múlt és az emlékezés is, amelynek folyamata alapvetően a szintézis jegyében zajlik, lezárhatatlan, mert mindig más aktualitás formálja át vagy alkotja újra az emléktartalmakat. A novellafüzérben a modalitást a csalódás elégikus atmoszférája miatt a rezignáltság határozza meg, főszólamként a nosztalgia melódiáját halljuk, az elbeszélői hang hol lírai, érzelmes módon szólal meg: *„Ha ezekre a régi dolgokra gondolok, még ma is elhomályosul a szemem”*, *„Nagy csend támadt, olyan nagy, hogy nekem előntötte a könny a*

szemem”, hol tárgyilagosan mondja: „Az a régi nap pedig azért jut néha eszembe, mert akkor legyintett meg először a kétely.” A nosztalgiában elegyedik „az el nem nyert éden fájdalma” a hazáját, otthonát már csak az emlékeiben megelégedő ember keserűségével, s a minden sérelmen felülkerekedni képes részvét és megbocsátás érzésével. A honi recepcióban *A francia vőlegény* című alkotással kapcsolatban került szóba a lehangsúlyosabban a líraiság nehezen körülhatárolható kategóriája, amely nem is hangulati, atmoszférikus, hanem inkább elméleti értelemben véve, műfajképző sajátosságként határozta meg az emlékidéző beszédmódját. Ebben a kötetben is erőteljesen érzékelhetők bizonyos metaforaképző tendenciák, a szűzsélemek ismétlődése révén a biográfiai elemek: például az érkezés, az utazás, a költözés, a bolyongás, az idegenség nem csupán a narratív struktúrát formáló tényezőként lépnek fel, hanem a létállapot sokrétű kifejezésére szolgáló toposzokká válnak. A visszatérés, a körkörösség, az egymásra rétegzettség nem csak elbeszéléstechnikai kérdés, az egyén léthelyzetéből következően az ismétlés életpályát fémjelző alakzattá transzformálódik. A rekurrencia, a redáció mint formaadó szerkezet Ferdinandy életművében sokféle jelentés hordozójává válik: a múlthoz való kényszeres visszatérés, a megtörténtek más-más nézőpontból történő újrainása a tisztázás, a feltárás, a kibeszélés pszichanalitikus szituációjára emlékeztet, de kifejezheti a múltba való bezártságot, s lehet a bizonyosságkeresés megnyilvánulása is.

Ferdinandy stílusának sajátja, hogy történetei minden konkrétságuk ellenére erőteljesen jelképivé válnak, részben a szintézisalkotásra berendezkedő elbeszélői nézőpont miatt, részben a sűrítő technika, a Thomka Beáta által találóan reflektorfény-művészetnek nevezett eljárás változatos alkalmazása révén Így válnak sokértelművé az otthon, otthonteremtés, család, otthontalanság, idegenség témakörei, s ezáltal olvashatók egységként a novellafüzért alkotó történetek.

A francia asszony műfajjelölése szerint fragmentumokból, képekből, epizódokból építkező kompozíció. Ferdinandy szövegképzését a redukcióra épülő, a kronológia linearitását felülíró rendezőelv szervezi, a sűrítettebb epikai formák állnak hozzá közel.

A novellákban a célirányosan formálódó fabula helyett gyakorta egymásba érő cselekményszálakkal, egymást ismétlő, visszhangzó részekkel találkozunk, jellemző a helyszíneket gyorsan váltogató, Szilágyi Zsófia találó kifejezésével „az időbeliséget terek egymás-mellettiségévé fordító” technika.

Talán erre, a műfaji tradíciókat meghaladó, az újraépítésre, az önismétlés gazdag jelentéslehetőségeit kihasználó koncipiáló módszerre gondolva fogalmazott úgy Ferdinandy, hogy „*Amit egész életemben műveltem, az a műfajtalankodás*” volt.

Ami egységet biztosít a kötet írásainak, az mindenekelőtt az író hangneme, az a tényekre reflektáló, egyszerre lírai és tárgyias, finoman ironizáló magatartás, amely összetéveszthetlenné teszi prózáját. Változatos regiszterben szólal meg: az emelkedett, képekben és formaszervezetekben gazdag kifejezőmód megfér az élőbeszédbeli kommunikációra jellemző szlenggel, a dolgokat nevéen nevező őszinteséggel: „*Tétován lépdelt ez a fiatal nő, és mégis könnyedén, mint búcsúzó fény fodra a tengeren*”; „*...a Pourtalés-kastély parkján végigömlött valami fájdalmasan lágy, sápadt őszi nap*” idézetek képviselik az előbbi réteget, a másik végletet pedig a következő citátumok: „*Azt, hogy megdugni, mi még úgy mondtuk: szobára vinni.*”; „*Nem szabadtam a gondolattól, hogy a geci valami bűdös és undorító dolog. Nagykorú voltam, és még mindig nem láttam közről pinát. Csak vénségemre hagytam, hogy a tisztelőim szemügre vegyék a hímtagomat.*” A szövegek nyelvi megformálására az összetettség jellemző: az irodalmi nyelvi, határozottan választékos szavak, a szabályos, grammatikus mondatok, a letisztult szemantika a klasszikus modernség nyelvi eszményéhez kapcsolja, míg a sejtető, utalásokkal teli, önreflexiókkal, metanarrációval tűzdelt, spontán beszédmód már a korszakot váltó paradigmákhoz közelíti.

A francia asszony történetének különböző epizódjai működőképes struktúrává álltak össze, a kaleidoszkópszerűen forgatható életműszövegben újra és újra elegendő elem található egy következő, koherens gondolatmenet felépítéséhez. Vajon még milyen változatok hozhatók létre?

TAPASZTALATOK A MAGYAR MINT IDEGEN NYELV ÉS A MAGYAR KULTÚRA TANÍTÁSÁRÓL

EGEY EMESE

Szombathelyi éveim alatt hosszú ideig tanítottam különféle külföldi csoportoknak magyar nyelvet és kultúrát-országismeretet. A diákok nem csupán eredeti szakjuk, nemzetiségük, hanem motivációjuk és angol nyelvtudásuk (mint közvetítő nyelv) szerint is nagyon eltérő képet mutattak. Az évek során öt (+2) ország diákjaival találkoztam a kurzusokon. Az európaiak és a törökök Erasmus ösztöndíjjal érkeztek, míg a kínaiak fizetős hallgatókként, intenzív, heti 32-34 órás tanfolyamra, eredetileg egy, majd két teljes tanéves nyelvi előkészítőre, elvileg a Nyugatmagyarországi Egyetemen vagy más magyarországi egyetemeken a továbbtanulás szándékával. Nyilvánvaló, hogy hátterük és ismereteik alapján az európaiak és a törökök egészen más módszereket és megközelítést igényeltek, mint a kínaiak, nem beszélve magyarországi tartózkodásuk és nyelvtanulásuk okairól. Az Erasmus ösztöndíjasok kimondatlanul is töltelék óráként kapták a magyar oktatást. Kényszerűségből a kínaiakhoz csapódott egy szemeszterre egy kiemelkedően tehetséges ukrán fiú és ideig-óráig egy belga nő, akik azonban lemorzsolódtak, mert a csoportnál lényegesen gyorsabb ütemben tudtak és szerettek volna haladni. Dékánhelyettesi hírből értesültünk, hogy lettek volna osztrák érdeklődők is (nagyvállati vezetők családtagjai), de kapacitás hiányában, sajnos, elutasítottuk őket.

Azok a spanyol és lengyel hallgatók, akik mindössze egy-két szemeszterre érkeztek és testnevelés, illetve zene szakosak voltak, nyilvánvalóan csak az elengedhetetlen, a napi túléléshez szükséges kifejezésekkel, néhány, szakterületükhöz kapcsolódó szakszóval ismerkedtek meg a mindössze heti 2 órában. Éveken át több nagy létszámú török csoportot is fogadott az intézmény, akik az elsőket leszámítva, szinte kivétel nélkül leendő angoltanárok voltak (a magyarországi angol szakosokénál általában lényegesen gyengébb nyelvtudással). Még több nehézséget jelentett a török tanítónők néhány csoportja, akiknek jobb híján kellett óráinkra bejárni és számukra az alapfokú

kommunikáció is nagy kihívást jelentett. A törökök közül egy vegyes, angolosokból, fizikus hallgatóból, németesből, politológus hallgatóból verbuválódott népes, intelligens csapattal értem el a legjobb eredményeket, akikkel heti 4 órában találkoztam. Mivel a török nyelv agglutináló, hangkészletében megtalálható szinte minden magyar hang, így a külföldi hallgatók közül elvileg nekik megy a legkönnyebben a mi nyelvünk, nyilvánvalóan ehhez szorgalom és motiváció is kell, ez belőlük nem hiányzott. Őket már érdekelte a nyelv rendszere, gondolkodásmódja, az ország történelme is. Közhely, hogy mindenkit a saját hazájához, műveltségéhez kötődő szálak, ismeretek fognak meg a legkönnyebben. Szájtátva hallgatták-nézték, hogy Kós Károly milyen rajzokat-feljegyzéseket készített Isztambulban ösztöndíjasként az első világháború idején, hogy ki is volt eredetileg a török könyvnyomtatás atyjaként tisztelt Ibrahim Mütefferika, milyen közös népzenei hatások mutathatók ki a magyar és a törökségi népek népzenejében, milyen ételek honosodtak meg a Kárpát-medencében a török hódoltság idején, hol vannak nálunk török emlékek a mai napig, milyen párhuzamos jelenségek figyelhetők meg a népi hiedelemvilágban. (A csoport néhány tagjával azóta sem szakadt meg a kapcsolatom, igazi keleti ragaszkodással-szeretettel tudósítanak időről-időre). A török diákokkal kapcsolatos észrevétel, hogy szinte azonnal kitapintható a különböző küldő egyetemek közötti színvonalbeli különbség. Kulturális-szocializációs oka van valószínűleg annak, hogy a lányok sokkal passzívabbak, inkább csak befogadók voltak az órákon, miközben a hangadó fiúktól záporoztak a kérdések, észrevételek. Ugyanakkor személyemmel mint tanárnóvel valamennyien a legnagyobb tisztelettel és udvariassággal viselkedtek.

Külön, néhány fős csoportokat jelentettek az orosz diákok Volgográdból, akiknek az akkori NYME Savaria Egyetemi Központ (SEK) egyáltalán nem tudott profiljukba vágó kurzusokat felajánlani, hiszen zömük nemzetközi kapcsolatok szakra járt odahaza. A magyarórákra inkább kíváncsiságból jöttek, becsületükre legyen mondva, szorgalmasan. Mivel az átlagnál lényegesen tájékozottabb és érdeklődő hallgatókat ismerhettem meg személyükben, úgy vélem, ők voltak azok, akik a legtöbbet profitáltak ittlétükből: a shengeni vízum lehetőségeit kihasználva bejárták Közép-Európát, utazásaikhoz kikérték a tanácsaimat, beszámoltak kirándulásaikról, miközben nem hiányoztak a magyar kurzusról sem. Az oroszok másik része szintén angol szakra járt, ők alapos idegen nyelvi és nyelvészeti ismeretek birtokában könnyedén vették az akadályokat, együttműködőek és érdeklődőek voltak.

Egyikük összehasonlító nyelvészeti szakdolgozatához is fel tudta használni a magyar nyelvi adatokat. Kifejezetten szívesen vették az információkat arról, mi olvasható oroszul a magyar irodalomból, továbbá tisztában voltak országuk 1956-os szereplésével.

A kínaiak voltak az egyedüliek, akik kifejezetten magyar tanulás céljából érkeztek. Legalábbis elvileg. Kiderült azonban, hogy sokan először szabadultak ki a szülői házból, a hazájukból, az ide utazás általában a család döntése volt, nem a saját választásuk. Kivételt azok az érettebb-idősebb diákok képeztek, akik otthon már akár diplomát is szereztek valamiből. Felvételüket a NYME-re Sopron intézte, Szombathely az utolsó pillanatban kapta meg a feladatot néhány nappal a tanév megkezdése előtt, a diákok megérkezése után. Számukra az oktatási programot az ezen a téren sok éves, külföldön magyar lektorként szerzett tapasztalata birtokában Pusztay János, a volt Uralisztikai Tanszék vezetője dolgozta ki; a tanszékről ketten vettünk részt benne, az egyébként magyar szakot végzett észt lektorral, Kristiina Lutsarral. Kezdetől fogva segítségünkre volt külsőként a logopédus kolléganő, Tóth Lászlóné, akinek a munkája nélkülözhetetlennek bizonyult a komoly hangképzési nehézségek leküzdésében, valamint akkor az elnöki hivatalban dolgozó Szentgyörgyi Adrienn és az első tanévben Elena Savelieva, aki szintén tökéletesen tud magyarul.

Kísérleti jelleggel bevezettük a 6 hetes ciklusokat: intenzív 6 heti tanulás után következett egy hét pihenő, néhány szintfenntartó órával, hogy a tanultak leülepedjenek. Ez azonban adminisztratív és órarendi okokból nem volt tartható hosszabb távon.

Néhány év múlva az akkor még felmenő rendszerű és egyre több diákot jelentő program koordinálását Czetter Ibolya, a Magyar Irodalom Tanszék akkori vezetője vette át, akinek sikerült további belső (átmeneti ideig Schiller Erzsébet, valamint a Szlavisztikáról Embersics Erzsébet és Doncsicz Ibolya, hosszabb távon Modor Réka) és külső tanerőket (Gaál Péter, Kiss Márton) bevonnia. Ekkor a nyelvórákat feloszthattuk egymás között beszélgetésgyakorlat, kiejtés, írás, szókincsfejlesztés és nyelvtan részterületekre. Az utóbbi és az országismeret-kultúra kurzus tantárgyfelelőse voltam.

Az országismeret tárgy nagy meglepetésünkre sokkal kevésbé érdekelte a kínaiakat, mint a többi külföldit, holott itt is igyekeztem "testre szabni" a mondandót (pl. porcelántörténet, gasztronómia, magyar utazók Ázsiában, a

szombathelyi kékfestő műhely). Az érdektelenség oka a többség esetében a közvetítő angol nyelv nagyon gyenge ismerete és a rendre szerencsétlenül késő délutáni időpont mellett az is lehetett, hogy az ő sokkal zártabb és hatalmas országukban nem érték az utazás, az új felfedezése. Önállóan a Sopronba került társakon kívül szinte alig kerestek fel más várost, Budapestre is inkább csak bevásárolni jártak. Igen zárt és összezárt közösséget alkottak. Amikor szervezett kirándulásra vittük őket Sopronba, Fertődre, a Fertő-tóra, többen nem is csatlakoztak. A résztvevők ugyanakkor még hetekig áradoztak a látottakról. Hasonló maradandó élményt jelentett számukra az övékétől teljesen eltérő európai színház: tekintettel a nyelvi hiányosságokra, *A dzsungel könyvét* nézték meg, alapos előzetes felkészítés után. A személyes élmény, ha némi erőltetés árán is, sokkal hatásosabbnak bizonyult, mint az órai vetítések. Megemlíthető az a kedves epizód is, amikor a magyar és európai zenéről szólva Vásáry Tamás előadásában Brahms *V. magyar táncát* néztük a Youtube-on: az addig békésen szunyókálók is magukhoz tértek, a végén pedig tapsviharral fejezték ki tetszésüket! Ugyanilyen sikert aratott *A Pál utcai fiúk* című film is, többen megkönnyezték.

Itt kell említést tennem a jelentős kulturális különbségekről. Az országismeret tárgya óhatatlanul a felszínre hozott olyan európai jelenségeket, neveket, fogalmakat, amelyek a mi közös örökségünk természetes részei, és még a törökök is tanulták az iskolában. A kínaiakkal azonban légüres térben mozogtunk: a számunkra legnyilvánvalóbbakat is magyarázni, szemléltetni kellett: mi a reneszánsz, ki volt J.S. Bach, milyen volt Shakespeare színháza, mit írt Agatha Christie, mi a reformáció. Néhányan azért legalább a Rubik kockáról hallottak. (Mentségükre szolgáljon, hogy amikor magyar kommunikáció szakos diákokat angol-magyar cikkolvasásra tanítottam, azzal a lesújtó élménnyel szembesültem, hogy abban az évben, amikor Pécs lett Európa kulturális fővárosa, nem is hallottak a Zsolnay porcelánról és a Zsolnay negyedről, nem tudták, mi a Szilícium-völgy, ki volt Neumann János vagy Barcsay Jenő, nem ismerték olyan idegen szavak jelentését, mint a szekularizáció, a genius loci vagy az obszervatórium. Ilyenkor mindent félretéve kénytelen voltam kiselőadásokat rögtönözni az amúgy érettségizett hallgatóságnak... Emellett bevallhatjuk, hogy mi sem igen ismerjük az Európán kívüli világot.)

Ezeket túl Kínában a hatalmas osztálylétszámok (70-80 diák!) miatt az ő iskolarendszerükben a legfontosabb szempont a fegyelem és a számonkérés, fizikai büntetéseket (pl. az épület többszöri körbefutása) alkalmaznak

még tizenéves korban is. Az önálló és csoportmunka szinte ismeretlen, az ilyen feladatokat eleinte nem is értették. Hasonlóan a tanult nyelvi jelenségek azonnali gyakorlatba ültetése is idegen volt a számukra. Különösen azok, akiknek sikerült bejutniuk később valamilyen szakra, rendre arról panaszkodtak, hogy a kijelölt könyvkupac elolvasása-megtanulása-bemagolása helyett meg kellett tanulniuk tanulni a mi elvárásaink szerint.

A nyelvtan tanításakor szintén az alapoktól kellett kezdeni. Az első két év tapasztalata alapján szükségesnek tűnt általános bevezető tartása a világ nyelveiről, azok tipológiai felosztásától. Ők ugyanis kizárólag az angolt tanulják idegen nyelvként, a mi módszertani felfogásunk szerint egyáltalán nem kommunikatív jelleggel. Alig akad olyan középiskola, ahol más nyelv is szerepel a tantárgyak között. (Szándékosan nem írtam kínálatot, az ő iskola-rendszerükben mindennek szabott rendje van.) Csodálkozva kérdezték, ha ez vagy az így van angolul, akkor magyarul miért másképpen? Mi az, hogy ez más típusú nyelv?! Hasonlóképpen a magyarázatokhoz szükséges alapvető nyelvtani kategóriákat is először meg kellett tanítani (milyen szófajok vannak, milyen igeidők, mit jelent a szórend, mi a szótő, mit jelent tagadni stb.) Az évek során kialakult egy leegyszerűsített, számukra is követhető terminológia. Rá kellett ébrednünk arra is, hogy a magyar nyelvtanban nem mindig azok a jelenségek okozzák nekik a legnagyobb nehézséget, amelyekkel a külföldiek általában küzdenek. Pl. nem önmagában a kétféle igeragozás és a számtalan igealak rettentette meg őket, hanem az igekötős igék rejtelsei vagy a feltételes mód. Ezek nyilván az anyanyelvi háttérrel magyarázhatók.

A végső tapasztalat azt mutatta, hogy a nálunk tanult és két évet elvégzett kínai diákoknak töredéke volt képes megállni a helyét a magyar felsőoktatásban. Leginkább a jó matematikusok boldogultak a soproni közgazdasági karon, többen jelentkeztek angol szakra, sajnos, inkább az ELTE budapesti tanszékére vagy Pécsre, népszerű volt a turizmus szakirány a győri karunkon. Egy felnőtt hallgató – nem mellékesen ujjur nemzetiségű, több nyelven beszélő és többféle írásban jártas – otthoni földrajzos diplomával nálunk is elvégezte a földrajz BSc-t. Az okokat elsősorban abban látom, hogy a zöme éretlen volt ahhoz, hogy itt önállóan létezzen, magáért álljon helyt. Ilyen képzés esetében mindenképpen szükséges lett volna a diákok előzetes szűrése, motivációjuk és angol nyelvtudásuk vizsgálata, de nem az ottaniak vagy a kétes megbízhatóságú közvetítő révén, hanem az itthon őket tanító

csapat bevonásával, például videokonferencián. Ugyanígy akár előkészítőt is lehetett volna indítani, összekapcsolódva egy kiválasztott ottani központtal.

A más igényeket kielégítő, a SEK-en néhány éve még felajánlható, különböző szakokhoz kapcsolódó, tájékoztató-tájékozódó jellegű angol nyelvű kurzusok és a magyar országismeret, továbbá alapfokú társalgás ötvözetéből létrehozandó – nem elhanyagolható módon önfenntartó – program csak a tervezés stádiumáig jutott el. Számomra ismeretlen okokból az egész kínai program két évvel ezelőtt megszűnt. Átgondoltabban és más feltételekkel sokáig folytatható volt az intézményben. Egertől az ELTÉ-n át Debrecenig (utóbbi kb. évi 4 ezer külföldit fogad évente) mindenütt folyik a kínai és más külföldi diákok oktatása. Ez Szombathelyen is kitörési pont lehetett volna, továbbá kapcsolódási lehetőség a Konfuciusz Intézet immár szombathelyi középiskolákban is bevezetett kínai nyelv és kultúra képzéséhez.

Lehet, hogy a diákok nem, de én mindenesetre nagyon sokat tanultam mindebből.

Fenyő D. György

**„Hamar elrongyolódik.”
A LEGSZOMORÚBB REGÉNYFEJEZET**

FENYŐ D. GYÖRGY

*Ezt a rövid szöveget Kosztolányi Dezső 125.
születésnapjára írtam, és a Petőfi Irodalmi
Múzeumban olvastam föl. Talán nem méltatlan,
hogy most a Fűzfa Balázst köszöntő kötetben
jelenjen meg, minden szomorúsága ellenére sem.*

Az *Aranysárkány* 31., utolsó előtti fejezete így kezdődik: „Múltak az évek egymás után, anélkül, hogy észrevették volna, céltalanul és értelmetlenül, s azt, ami történt, elfelejtették, mint egy álmot.”

Hogy mi is történt, amit elfelejthettek? Novák Antal egész élete, majd megverése, önelemző utolsó hónapjai, halála. Hilda és Tibor ifjúsága, szerelme, egymásratalálása, első közös éjszakájuk, a lányszöktetés. Az érettségi, az ifjúság, a teljesség boldogsága. Vili megalázása, kudarca, elégtétele. Egy kisváros élete, újsággal, iskolával, pletykákkal, botrányokkal. Harminc gyerek együtt töltött nyolc éve, közös fiatalsága, terveik, félelmeik, szerelmeik, elindulásuk, életük. Novák Antal temetése. Amit elfelejtettek, nem más, mint maga az élet, amely gazdag szenvedésekben és örökökben, telítve fontos pillanatokkal, emberekkel, vágyakkal, szépségekkel és fájdalmakkal, kínlórással, kinnal. S ha valaki elfelejti mindezt, akkor nem marad semmi sem. Illetve a semmi marad.

Ez a fejezet pedig erről szól, magáról a semmiről. Egy rövid visszautazásról, egy néhány napos látogatásról Sárszegen, amely csak arra jó, hogy átéljék, hogy már semmi közük hozzá. Majd ismét évek telnek-szállnak el. Tibor és Huszár Bandi igyekeznek felidézni gyerekkoruk eseményeit és szereplőit, elsőnek persze Novák Antalt. S hogy mi maradt belőle:

„Itt a falon meglátta berámázva Novák Antal két gyászjelentését, melyet a család és a tanári kar adott ki.

*„Hamar elrongyolódik.”
A legszomorúbb regényfejezet*

– Szegény – mondta Huszár Bandi.

– Igen – szólt Tibor, és azt érezte, mint a kertben azon az éjjel, amikor kezére akart rogni.”

Utána szóba kerülnek a többiek: az Oláh lányok, akik férjhez mentek, Pepike, aki kortalan öregségében ugyanolyan magányosan él, mint korábban, s az osztálytársak: Glück Laci, akiből Pesten lett ügyvéd, Ebeczky Dezső, akiből otthon, Sárszegen. Kertész Béla főhadnagy lett, Oláh Gusztai színész, Varja Jóska pap, Jámbor pedig fogorvos. Petőfit elgázolta a villamos, Urbán Elemér kaptafakészítő lett, Zöldy újságíró. Őrá már csak Tibor emlékezett biztosan, Latky Aladárról nem tudnak semmit, Paróczaynak csak a neve maradt meg, és egy jellegzetes kézmozdulata, majd újabb és újabb embereket, neveket, arcképeket idéznek meg, s kiből csak egy név maradt, kiből egy arcvonás, másból csak a helye a padban, a tanárokból egy-egy gesztus, jellegzetes mozdulat vagy egy tantárgy neve. De minden elvesztette fényét, elevenességét, életszerűségét, s csak valamiféle érzés maradt utána, az is gyakran megkopva, leegyszerűsödve, a felejtés homályán átsűrődve.

Mindez pedig úgy szerepel a regényben, hogy mi olvasók még csak nemrég olvastunk a hősök által már majdnem elfeledett eseményekről és alakokról. Bennünk, akik két órával vagy néhány nappal korábban olvastunk róluk, még elevenen élhetnek azok az emberek és sorsok, akik a hősök számára egy-egy távoli múltbéli eseménnyé, pletykává, hírré, gesztussá egyszerűsödtek. Hiszen nemrég még éltek, ettek-ittak, szerettek és vágyakoztak, kiáltunk fel majdnem, amikor arról beszélnek a szereplők, hogy ők maguk bizony mennyi mindent elfelejtettek, és fáradtságos munkával igyekeznek emlékeztük mély tárnáiból előbányászni egy-egy embert, hozzákötni egy archoz egy nevet, egy mozdulatot, eseményt.

Mi marad hát? Valóban a semmi: az arany-sárga ünnepi pillanatot még fel tudták idézni, de már két öszülő férfi emlékezetében maradt lenyomatként, némi nosztalgiával, kicsiny fájdalommal, melengető örömmel.

„– Emlékszel? Mekkora sárga volt. Maradj. Milyen hatalmas, gyönyörű sárga. Hogy röpi, emlékszel?

– Aranyosra festették a harmadikosok.

– Azok, a harmadikosok. Három méter hosszú volt a szárnya – mondta Tibor, lehunyva szemét. – Az aranysárkány. Maradj, maradj. Emlékszel? Mi lett vele. Vajon megvan-e még?

– Alig hiszem – szólta Bandi álmosan, és itta az utolsó pohár édeset. – Az ilyen papírból van. Egy nyár, két nyár, és vége. Hamar elrongyolódik.”

Erről az elrongyolódásról, az élet lassú, csöndes, de kérlelhetetlen elrongyolódásáról beszél az *Aranysárkány* vége. Ahogyan alig marad valami a múltból: a fontos pillanatoknak csak halvány visszfényük, az emberekből egy-egy szó, mozdulat vagy foglalkozásnév, az érzésekből egy meghatódás, egy újraélt izgalom vagy bánat, de ezek is kopnak, porladnak, rongyolódnak.

A legutolsó, 32. fejezetben, a szellemidézés során aztán Novák Antal üzen a túlvilágról: „a szellem erősen, határozottan kettőt koppantott, ezáltal közölve leányával, hogy ott, ahol most van, a végtelen térben és időben, a világűrben és semmiségben, valahol a Vénusz és a Szíriusz között, már boldog.” Szép, hogy ez a „boldog” a regény utolsó szava, mégsem feloldást, hanem szomorúságot ébreszt az olvasóban. Hiszen megszűnt az élet, a földi élet, az, amiről a könyv beszélt, és átkerülünk a semmiségbe. És hogyan lenne feloldás a világűr és a semmiség boldogsága?

KÉPVISEL-E A KÉPVISELETI LIRA

FINTA GÁBOR

Nagy László: Ki viszi át a Szerelmet

*Létem ha végleg lemerült
ki imád tücsök-hegedűt?
Lángot ki lehel deres ágra?
Ki feszül föl a szivárványra?
Lágy hantu mezővé a szikla-
csípőket ki öleli sírva?
Ki becéz falban megeredt
hajakat, verőereket?
S dúlt hiteknek kicsoda állít
káromkodásból katedrálist?
Létem ha végleg lemerült,
ki retenti a keselyűt!
S ki viszi át fogában tartva
a Szerelmet a túlsó partra! (NAGY 1978², I: 295)*

„Húúú! Imádom ezt a verset! Szerintem fantasztikus. És még az egyik Kispál és a Borz számban is utalnak rá! Hihetetlen...” „Szavakkal nem is lehet elmondani e vers nagyszerűségét...” „Én majd átviszem... és megőrzöm!”¹ „Ma már tudjuk – magától a költőtől –, hogy ez kizárólag az orális szexről, arra való felhívásról szól.”²

Ilyen és ezekhez hasonló vélemények olvashatók ma az interneten Nagy László valószínűleg legismertebb verséről, ami azt sejteti, hogy a szélesebb olvasóközönség körében magának a versnek ma is töretlen a népszerűsége.

¹ http://versek.blogter.hu/65099/nagy_laszlo_ki_viszi_at_a_szerelmet [2010. 07. 25.]

² <http://forum.index.hu/Article/showArticle?t=9123668&go=45262661&p=1> [2010.07. 25.]

sége. Abban ugyanakkor nem vagyok bizonyos, hogy ennek a népszerűségnek irodalmi okai vannak, mint ahogy abban sem, hogy ez a népszerűség nem korlátozódik erre s esetleg még egy-két más Nagy László-versre. Ezt azonban nem feltétlenül csak az olvasói szokások megváltozásával lehet összefüggésbe hozni, úgy tűnik, az utóbbi néhány évtizedben a szerző életműve iránt, a született monográfiák ellenére, erősen csökkent a kritikus érdeklődés. Nem lehetetlen, hogy a Nagy László-recepció legnagyobb kérdése ma éppen az, hogy újraolvasható-e az életmű vagy annak bizonyos szövegei, vagy a már klasz-szicizálódott jelentésekkel irodalmi vitrinbe kerül.

Tolcsvai Nagy Gábor a következőképpen írja le a Nagy László-féle vizuális imaginációt: „az elemi (főképp szín-, fény-, alak-, anyag-) érzékelési formákból, s vele együtt a dolgok, tárgyak elemi tulajdonságaiból felépülő tér-idő kontinuum, amely többnyire valamely reális természeti látványból indul ki, s nem egyszerűen átmetaforizálódik (főképp nem elemeiben), hanem egyes pontokon felnagyítódik, még hozzá dolgok metaforikus jellegű imaginárius összekapcsolásával. E kapcsolások nem a klasszikus irodalmi korokban megszokott értelemben metaforák, hanem inkább a konvencionális világismeretben és tőle elválaszthatatlanul a konvencionális szemantikai mezőkben többnyire egymással össze nem kötött fogalmak összejátszásaként értelmezhetők, amely kapcsolatokban az egyes szemantikai tartományok elképzelhető, de nem megszokott szövegbeli átfedése hasonlít a metafora lényegi mozzanatára, ám nem azonos vele. A metaforában a két, kapcsolatba került nyelvi elem jelentéselemeinek (bázistartományainak) részleges eltolása történik meg, ami (részleges) leképezést és ennek eredményeképpen egy metaforikus fókusz eredményez.” (TOLCSVAI NAGY 1998: 49)

A *Ki viszi át a Szerelmet* című vers képrendszerét ennek megfelelően olyan önálló „anyagi-érzéki” képek alkotják, melyeket egy „rejtett elem”, „érzéki-anyagi entitás” (TOLCSVAI NAGY 1998: 72), a nap kapcsol össze. Tolcsvai Nagy ezt a szöveg metaforikus szintjének nevezi: „Az egyetlen jól körülhatárolható metaforává alakult nap-kép az anyagi-érzéki tartományok különálló allegorizálását egy összetett metafora fókuszának (»nap«) kibontásává módosítja.” (TOLCSVAI NAGY 1998: 73) Vagyis, miközben ezekből az

anyagi-érzéki képekből megképződik a nap metaforika, maguk az anyagi-érzéki képek nem metaforák. Így a Nagy László-versben – Tolcsvai Nagy szerint – a metaforikus folyamat nem helyi metaforák következménye.

Mivel a metafora kapcsán Tolcsvai Nagy Max Black terminológiáját használja, érdemesnek látszik még egy idézetet kiemelni, amely a „központi nap-kép által szervezett összetett érzéki-anyagi kép allegorizáló jellegé”-ről beszél, melyet a „korábbi elemzések mind megfogalmazt[a]k”. (TOLCSVAI NAGY 1998: 73) Mivel a nap mint „központi metafora” az anyagi-érzéki képekben, ezek jelentésében ismerhető fel, az előbbi mondatot valószínűleg úgy érdemes érteni, hogy a központi metafora jelentése allegorikus, vagy legalábbis van olyan jelentésrétege, amely allegorikusan, vagyis a kulturális hagyomány felől lesz érthető, mivel Max Black az allegóriát olyan mondattal hozza összefüggésbe, amelyet csak metaforikusan használt szavak alkotnak. Black ugyanakkor kiemeli, hogy dolgozatában csak a metafora „bizonyos használatainak megvilágítására” (BLACK 1990: 432) törekszik, s ezen kívül úgy véli, hogy a „»metaforának« van egy olyan értelmezése, amely inkább a »pragmatika« körébe tartozik, mint a »szemantikába«, sőt talán ez az, ami a legtöbb figyelmet érdemli”. (BLACK 1990: 435) Mivel ilyenformán az, hogy a befogadó mit tekint metaforának, metaforikusnak vagy éppen allegorikusnak, az egyéni preferenciák, értelmező habitus és előzetes tudás függvénye, nem elképzelhetetlen, hogy az allegorizáló jelentéssel szemben, vagy inkább mellett a metaforikus folyamatot a helyi metaforáktól el nem szakító olvasás más következtetésekre jusson, legalábbis amennyiben a metaforát „kontextusok közti tranzakció”-ként (RICHARDS 1977: 122) gondoljuk el.

A Tolcsvai Nagy Gábor említette korábbi értelmezők ugyanis a jelentést oly módon stabilizálják, hogy a verset egyrészt más Nagy László versekkel összefüggésben olvassák, s így az egyes motívumoknak, mint például a „deres ág”, meghatározott és egyféle jelentést tulajdonítanak, másrészt konkrét történelmi referenciát feltételeznek, vagyis a szöveghez egy jól körülhatárolt kontextust rendelnek hozzá, s ebben értelmezik a verset egyrészt olyanként, amely „összegző műve e korszaknak” (GÖRÖMBEI 1992: 182), vagy éppen az egész életművet jellemző ars poetica (DOBÓNÉ BERENCSEI 1989: 109,

116), másrészt pedig a képviseleti líra alkotásaként, amely eredendően „társadalmi indítékú”. (GÖRÖMBEI 1986: 127). Mindezt nyilván joggal teszik, hiszen ha a jelentés kontextuális, s az egymással kölcsönviszonyba kerülő szavak is emlékeznek a maguk (irodalom)történetére, azaz korábbi kontextusaikra, a szöveg értelmezőjének jogában áll a szöveg jelentését az általa meghatározott kontextusban stabilizálni. Odorics Ferenc azonban arra hívja fel a figyelmet, hogy „a küldeteses, képviseleti líra” jellegéhez képest a vers nagyon is sok lehetőséget teremt a disszeminatív olvasásra. (ODORICS 2001: 62). Így nem lehetetlen, hogy a Nagy László-vers újraolvashatóságának az lesz a feltétele, hogy lehetséges-e a helyi metaforákat az eddigiektől eltérő kontextusok kölcsönviszonya-ként megérteni.

Láthattuk, hogy Tolcsvai Nagy Gábor az anyagi-érzéki képek nem metaforikus jellegét emeli ki, mert a nyelvi elemek kapcsolata nem eredményez egy metaforikus fókuszot, vagyis, másképpen, az anyagi-érzéki képek a versben nem kapnak olyan keretet, amelynek következtében azokat metaforikusan kellene érteni. Ez esetben nyilván szó szerint kellene őket érteni, ami bizonyos sorok esetében akár olyan interpretációs következtetések levonását is lehetővé teszi, melyek a szöveg szándékától valószínűleg távol állnak. A „Lángot ki lehel deres ágra” sor esetében például a szó szerinti jelentés következménye az erdő leégése volna. Vagyis a „láng”, a „lehel” és a „deres ág” szavak jelentése lehet ugyan szó szerinti jelentés, de a vers kontextusában egymással kapcsolatba kerülve ez a jelentés metaforikus lesz. Azon persze lehetne vitatkozni, hogy a metafora fókusza az „ág”, az egyébként szintén anyagi-érzéki képként felfogható „láng”, vagy éppen a „lehel” lesz, a versmondaton kívül és a vers mint kontextus nélkül ezen szavaknak ilyen grammatikai térben valóban nehezen volna összehangolható a jelentésmezejük. Ezért valószínűleg érdemes megfontolni Max Black javaslatát, aki szerint a „»metafora« a legjobb esetben is csak egy laza értelmű kifejezés és óvakodnunk kell attól, hogy használatának olyan szigorú szabályokat tulajdonítsunk, amilyeneket valójában nem találunk a gyakorlatban.” (BLACK 1990: 434).

Mivel a „szavaknak nincs tulajdonképpeni jelentésük” (RICOEUR 2006: 118), az úgynevezett szótáritól eltérő jelentéseket implikálhatnak a nélkül is, hogy azok egy szöveg kontextusában más szavakkal kölcsönhatásba

kerülve válnának a metaforikus folyamat részévé. Az ilyen jelentések rendszerint vagy valamely kisebb közösség nyelvhasználatát jellemzik, vagy, elvben, a nyelvet beszélő közösség minden tagja számára hozzáférhetőek. Utóbbi leginkább a kulturális hagyomány ismeretével hozható összefüggésbe, vagyis a szóhoz korábbi kontextusokban hozzátapadt jelentés(ek)ről van szó, arról, hogy „a jelentések állandósága a kontextusok állandóságával lesz azonos” (RICOEUR 2006: 119), ugyanakkor valószínűleg hiba volna azt állítani, hogy a kulturális hagyomány ismerete (bármely kontextusban) garantál(hat)ja az egyes értelmezések azonosságát. Vagyis elmondhatjuk, hogy ez a fajta jelentés sem a szó szintjén aktivizálódik, hanem, hasonlóan a metaforához, érdemes „a kontextuális kölcsönhatások összefüggésében elhelyezni”. (BEZECZKY 2002: 206)

A vers első sorának „lemerül” szavát nyilván azért lehet összefüggésbe hozni a nappal, mert naplementekor egy tó vagy tenger partján állva úgy néz ki, mintha a nap a víz színe alá merülne, illetve a nap szóval olyan metaforikus, az elmúlás kifejezésére használt szókapcsolatokban is találkozunk, mint a „leáldozik a napja”. Az alábukó nap ugyan valóban jelölheti a halált, a mítoszok nyelvén ugyanakkor legalább ilyen erős az újjászületés implikációja. Talán ezért van szükség a „végleg lemerül” megerősítésére. A *lemerül* szó a kimerül, az összes erő- és energiatartalékát felhasználja jelentésben is használatos, vagyis (technikai értelemben) úgy, mint egy elem, telep, illetve (természettudományi értelemben) ahogy a nap kihűl. De bármelyik irányban is teremti meg a szöveg az irodalmi referenciát, a lehetséges jelentésintenciókban közös az, hogy, némileg talán paradox módon, a lemerülés nem feltétlenül jelöli a versbeli beszélő léttelenségét, inkább azon funkciók ellátásának a képtelenségét, melyekre a „ha [akkor] ki” szerkezet utal.

Ezek a funkciók pedig, amennyiben a mondat és nem a szó szintjén vizsgáljuk a metaforaképzést, a nyelvvel összefüggésbe hozható funkciók, illetve csak nyelvileg értelmezhető cselekvések. Ha igaz az, hogy „az abszurdnak felfogott állítás indíthatja el a metaforikus folyamatot” (BEZECZKY 2002: 204), nem tűnik túlzott képtelenségnek azt állítani, hogy akár a tücsökhegedű imádata maga is metaforaként érthető, de miként a szöveg többi „anyagi-érzéki” motívuma (nem csak a természetivel összefüggésbe hozhatók), a deres

ág, a szivárvány, a hant, a mező, a szikla csípő, a falban megeredő hajak és verőerek, a katedrális, a keselyű is egytől-egyig őrzik a szigorúan referenciális értelmükön túl a korábbi kontextusokban hozzájuk tapadt (konnotatív) jelentéseket, melyeket a vers felidéz, s a versbeli beszélő számára az ezeken a kontextusokon keresztül megérthető, de a felidézés részlegessége miatt nem stabilizálható jelentések miatt lesznek fontosak, pontosabban a miatt a viszony miatt, amely a beszélőt ezekhez az anyagi-érzéki létezőkhöz kapcsolja – egyesével és összességében. A látszólag inkongruens motívumok ugyanis képesek arra, hogy a mítosz nyelvén a lét teljességéről adjanak számot: a tücsök ciripelése a nyarat idézi, a deres ág a telet, ilyenformán a természet körforgásának, életnek-halálnak is jelölője lesz, ugyanakkor a dér a csapadék jelenlétét is jelzi, a szivárvány-motívumban pedig a nap és az eső együttesen van jelen, tél, nyár, eső, fagy és napsütés erőziót és talajképződést eredményez, melynek következménye az élet megjelenése, a megeredő gyökérzet, majd a halál, vagy annak képzete, mely a versben háromszor is megjelenik.

A recepció a szövegbeli cselekvéseket joggal írja le egyfajta sámáni cselekvéssorként. Ez ugyanakkor, ha igaz a szöveghez a képviseleti-elv felől közelítő recepció állítása, mely szerint ezeket a cselekvéseket „mindenkinek végeznie kellene” (GÖRÖMBEI 1986: 140), csak metaforikusan érthető, a sámán útja ugyanis egyéni, vagyis a közösség megszokott vallási tevékenységén kívül eső cselekvésekben kap szerepet. Elsődleges feladata, hogy eltörölje az Ég–Föld–Alvilág közti szinteket, vagyis megteremtse a kapcsolatot a fönti és a lenti világgal. (ELIADE 2001: 21) Természetesen nem elképzelhetetlen, hogy a köznyelvi alkalmazás és a tudományos terminológia között eltérés mutatkozik, úgy vélem azonban, hogy a köznyelvi használat is elsősorban az ex-tázissal (ELIADE 2001: 20) hozza kapcsolatba a sámán szerepét.

A másik fontos dolog a sámánizmussal és a keresztény mitológiával összefüggésbe hozható szöveghelyekkel kapcsolatban, hogy „eredeti» vallási jelenségre» nem bukkanhatunk. (ELIADE 2001: 26) Vagyis közel sem bizonyos, hogy azokban az elemekben, melyek több mitológia felől értelmezhetőek, feltétlenül ellentétet kell látni, mint ahogy a recepcióban nem szokatlan

a pogány és a keresztény szembeállítására.³ Az egyes mitológiákban például nem ismeretlen a szivárvány mint „a Földet és az Eget összekötő híd” (ELIADE 2001: 132), a mitikus hőroszok a „szivárványon érik el az eget” (ELIADE 2001: 132), vagyis a szivárvány így egyrészt azoknak a koroknak a mítoszaira utal, amikor „ég és Föld közt még lehetséges volt az érintkezés” (ELIADE 2001: 133), másrészt a versben a szivárvány bibliai intertextusként is érthető, amennyiben az *Ószövetség*ben az isteni béke jelképeként, tehát egy közvetlen kinyilatkoztatás jelölőjeként jelenik meg, vagyis a különféle keresztény és nem keresztény mitológiákban a szivárványnak nagyon hasonló lehet az implikaturája, amit erősít a versben az, hogy a versbeli beszélő önként feszül föl a szivárványra (hangsúlyosan: feszül, nem feszítik), ami viszont a bibliai pretextusban annak a következménye, hogy „úgy szerette Isten a világot, hogy egyszülött fiát adta érte”. A mitikus lételjesség felmutatása azonban a versbeli beszélőnek nem elégséges, számára az ezt reprezentáló entitásokkal, képekkel szemben kialakított viszony a fontos.

A versbeli cselekvések ugyanis nem abban az értelemben nyelvi cselekvések (performatívumok), ahogy például a sámán bizonyos formulák alkalmazásával esőt csinál, az igék érzelmi viszonyulást (is) jelölnek (imád, öleli sírva, becéz, rettent), még abban az esetben is, amikor ez esetleg kevésbé nyilvánvaló: a „Ki feszül föl a szivárványra” sor értelmezhetőségét megteremtő pretextus(ok) alapján a cselekvések mozgatórugója a versbeli beszélő világszeretete (lehet). Innen nézve lesz indokolt a második sor („ki imád tücsök hegedűt”) transzcendens vonatkozásokat sem nélkülöző szövélasztása, s innen nézve az sem tűnik abszurd következtetésnek, hogy a „S dúlt hiteknek kicsoda állít / káromkodásból katedrálist” sorokban a „káromkodás” (ha azt a vele etimológiailag rokon káromlással azonosítjuk, amire főként a „dült hitek” és a „katedrális” szavak mint kontextus adnak lehetőséget) esetleg az irodalmi hagyomány olyan szövegei, szöveghelyei felől érthető meg, mint például a

³ Vö. „A »fölfeszül« nyilvánvalóan a Krisztus-passióra utal, ezáltal a megváltás motívumra, a »szivárvány« azonban rögtön vissza is veszi azt a maga természeti és pogány jellegével. Erősebb, mert tisztán keresztény a kilencedik-tizedik sor »katedrális« motívuma [...]” (TOLCSVAI NAGY 1998: 75.)

babitsi „Adj magad ellen erőt énnékem” (*Októberi ájtatosság*), amit a Babits-vers kontextusában korántsem kell blaszfémiaként olvasnunk, inkább a jórészt szintén intertextuális utalásokból építkező versben a „kárvallott, elkeserült légeny” „imá”-jában megszülető válaszként arra a dilemmára, hogy „bárány-e, / bárány-e vagy farkas”.

Ezzel összefüggésben a negyedik sor Krisztus allúziója ugyanakkor egy ennél talán relevánsabb magyarázatot is lehetővé tesz, amennyiben az idézett sorok szintén szemantizálhatóak egy bibliai pretextus felől. Az után a jelenet után, melyben Jézus kikergette a templomból az árusokat és pénzváltókat, a következőket olvassuk János evangéliumában: „A zsidók azonban szót emeltek, ezekkel a szavakkal fordultak hozzá: »Miféle csodajelet mutatsz, hogy ezt mered tenni?« Jézus azt válaszolta: »Bontsátok le ezt a templomot, és harmadnapra fölépítem.« A zsidók ellene vetették: »Negyvenhat esztendeig épült ez a templom, s te három nap alatt újjáépítenéd?« De ő saját teste templomáról beszélt.”⁴ A „dúlt hiteknek” szigorúan kultúrtörténeti kontextusban vonatkozhat a zsidók hitére, akik a megváltó eljövetelétől a hajdanvolt földi királyság helyreállítását várták, akik látták a jeleket, de nem hittek. Isten fiának megölésénél pedig aligha képzelhető el nagyobb káromlás. Ilyen értelemben tehát az előkészítetlennek tűnő (TOLCSVAI NAGY 1998: 75) katedrális motívumot a szívérványra fölfeszülés lehetséges implikációi és az idézett pretextusok felől motiválnak is gondolhatjuk. A versben azonban a káromkodás szó, mely a köznyelvben a „trágár beszéd” jelentésben használatos, a „dúlt hitek” és a „katedrális” implikálta transzcendens irányultságot mintegy felfüggeszti, s az eredeti jelölt helyébe a vers kontextusában megképzett (a barthes-i értelemben vett) konnotatív jelölőt állítja.

A versbeli cselekvéseknek, mint láthattuk, valóban csak egy kis része tartozik a sámán szó jelentésmezejébe. A tücsökhegedű imádása például a közösség bármely tagja számára elvégezhető tevékenység. Ily módon véleményem szerint a „személyiség, világba ágyazottság” (NYILASY 1986: 79) problémája, a lírai beszélő integritásának kérdése nem azért nem válaszolható meg a közösség képviselő-elvű reprezentációja és az individualizmus

⁴ Jn 2.18–2.21

szembeállításával, mert „a kettősség ilyen magyarázata leegyszerűsítő”, vagy mert „külső szempontok” bevonásával „megszűnik az irodalom autonómiája”. (TOLCSVAI NAGY 1998: 80, 82) A versben felsorolt cselekvések nem a végrehajtott tett értelemben vett fizikai, hanem olyan nyelvi cselekvések, melyek egy része valóban csak nyelviileg hajtható végre, más része pedig aktuálisan nyelviileg végrehajtott. A tücsökhegedű imádatával kapcsolatban például, ha a szöveghez eleve hozzárendeljük a sámáni cselekvést mint kontextust, elmondhatjuk, hogy a sámán tulajdonságai közé tartozhat, hogy érti a természet a nyelvét (ELIADE 2001: 100), a transzba eséshez pedig gyakran a zenét hívja segítségül (ámhátor ez jellemzően inkább dob, esetleg valamely pengetős hangszer). Véleményem szerint azonban a tücsökhegedű metaforában sokkal inkább a természet és zene összekapcsol(ód)ása által kiváltott érzélem medializálásáról van szó, mely az érzékletek befogadónkénti különbözősége ellenére fogalmilag teszi hozzáférhetővé a létrejövő emocionális élmény hatását, oly módon, hogy a tapasztalással összefüggésbe hozható (nyelvi) közvetítettség már nem teszi szükségsszerűvé a jelenség fizikai érzékelését; a keselyű rettentése, miközben valóban hordozhat mitologikus konnotációkat, elsődlegesen a dögevő megjelenését követően az azt a testtől/tetemtől távol tartani igyekvő cselekedetét írja le egy hangutánzó-hangfestő szóval, vagyis megintcsak a valós cselekvések (versbeli) medializáltságára hívja fel a figyelmet, akár a Kőmíves Kelemenné intertextusa.

Úgy tűnik tehát, a vers állítása szerint ezek a cselekvések egyedül a versben végezhetők el, vagyis a vers cselekvése az, ami fenntartja a világot. Így a vers nem egyszerűen a cselekvések megidézésével kapcsolódik a korábbi mitológiákhoz, sámánhiedelmekhez vagy a népi kultúra világához, hanem abban, hogy hisz a kimondás erejében, amely azonban varázserejű csak akkor lesz, vagyis akkor lesz képes a mondottak végrehajtására, ha a közösség, amelyhez szól, beszél a vers nyelvét, vagyis képes a versben megszólaló kulturális emlékezet átsajátítására, beazonosítására, és képes a jelentések tükörijátékának kiszolgáltatott szöveget a születés, azaz a hagyomá-

nyozott kulturális emlékezet kontextusában megérteni.⁵ Ilyen értelemben tekinthető a *Ki viszi át a Szerelmet* a képviselési líra alkotásának ma is. Azt hiszem, a dolgozat elején idézett vélemények alapján, hogy ez a mai olvasónak nem feltétlenül sikerül, vagyis így talán az is elmondható, hogy a versbeli beszélő félelmei, részben legalábbis, már megvalósultak.

Irodalom:

- BEZECZKY Gábor (2002): *Metafora, narráció, szociolingvisztika*. Akadémiai, Budapest (Modern filológiai füzetek, 58)
- BLACK, Max (1990): *A metafora*. Ford. MELIS Ildikó. Helikon, Budapest
- DOBÓNÉ BERENCSEI Margit (1989): *Nagy László tizenkét versének elemzése*. Tankönyvkiadó, Budapest
- ELIADE, Mircea (2001): *A samanizmus*. Ford. SALY Noémi, Osiris, Budapest
- GÖRÖMBEI András (1986): „*Ki viszi át...?*”. Szépirodalmi, Budapest
- GÖRÖMBEI András (1992): *Nagy László költészete*. Magvető, Budapest
- NAGY László, *Versek és versfordítások*, Bp., Magvető, 1978²
- NYILASY Balázs (1986): Kritikus töprengések egy jelentős költőről. *Alföld*, 1986/2
- ODORICS Ferenc (2001): *A nagy szerelmi átvitel. Ki viszi át fogában tartva Nagy Lászlót a túlsó partra? – O. F., A disszemináció ábrándja*. Pompeji, Budapest–Szeged
- RICHARDS, Ivor Armstrong (1977): *A metafora*. Ford. RÁCZ Judit, Helikon, Budapest
- RICOEUR, Paul (2006): *Az élő metafora*. Ford. FÖLDES Györgyi, Osiris, Budapest
- TOLCSVAI NAGY Gábor (1998): *Nagy László*. Kalligram, Pozsony

⁵ Nyilasy Balázs idézett tanulmányában pl. már a versnek „a hatvanas évek kontextusában betöltött rendkívüli jelentőségét” elismerve fogalmazza meg (esztétikai) fenntartásait. (NYILASY 1986: 79)

A MESTERTANÁR KÖSZÖNTÉSE (A mesterség dicsérete – *Kézművesország*)

GRÁFIK IMRE

A megtisztelő felkérésnek, hogy 60. születésnapja alkalmából köszönthetem Fűzfa Balázst, azonnal igent mondtam, ám egyidejűleg gondolkodóba is estem; milyen egyéniségéhez, személyiségéhez illő írással tehetem meg. Ebben szerencsére segítségemre volt a felkérés, miszerint akár tudományos cikkel, akár személyes tartalmú és hangulatú írással is jelentkezhettek a köszöntő tanulmánykötetben.

Elgondolkodva eszembe jutott, hogy egy alkalommal, talán valamilyen általa szervezett rendezvényre utazva, amikor éppen Ő vitt engem kocsijával (mivel rólam köztudomású, hogy nem vezetek), arról beszélgettünk, kit milyen indítékok, hatások irányítottak a pályaválasztásban. Emlékezetem szerint, de talán olvastam is valahol, hogy Fűzfa Balázs pedagógiai pályájának választásában a szülői példa fontos szerepet kapott. Az irodalom iránti vonzalmában azonban más körülmények (például olvasmány élmények, vagy éppen Radnóti Miklós abdai síremlékének szülőhelyéhez való közelsége) is közrejátszottak. Így vagy úgy, vitathatatlan tény, hogy választott hivatásának mestere, tanítványai kötődését, szeretetét méltán kiváltó mestertanár lett.

Ez utóbbit személyesen is megtapasztalhattam, ugyanis Fűzfa Balázshoz szakmai, kollegiális kapcsolat fűz, mivel több éven át magam is tanítottam a Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola (később Savaria Egyetemi Központ) több tanszékén. Irodalomszervező tevékenysége révén pedig általa szervezett tudományos rendezvényeken, konferenciákon vettem részt.¹

A sors akarhatta úgy, hogy 2012-ben a Fűzfa Balázs kezdeményezte „A 12 legszebb magyar vers” című konferenciasorozat 11. rendezvényének („Sebed

¹ Lásd például *bár*. Társadalomtudományi és művészeti folyóirat. XIX. évfolyam (2015) 1-4. szám; benne tanulmányként közölt előadásom: Békássy Ferenc – A költő-husár / A husár-költő!? 7-24.

a világ” – Eszmélet-konferencia) keretében, szeptember 28-án délelőtt szülő-városomban, Balatonalmádiban József Attila *Eszmélet* című versét szavaltam én is, mintegy 600 diákkal együtt Jordán Tamás szöveg-előmondásával és vezényletével.

*1. kép Fűzfa Balázs és Keszei János polgármester társaságában,
Balatonalmádiban*

Az pedig emlékezetes és ünnepélyes alkalom volt számomra, amikor 2013-ban Fűzfa Balázssal együtt vehettem át a Prima Primissima díjas Pusztay János által alapított Dr. István Lajos díjat. Ő az úgynevezett innovációs díj, én pedig az életmű díj büszke tulajdonosai lehettünk.

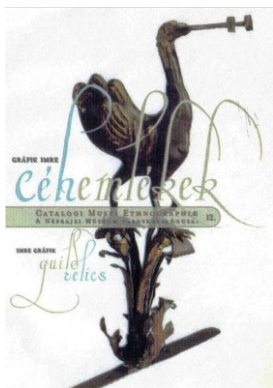

2. kép A dr. István Lajos díj átadó ünnepén (jobbról-balra Pusztay János, dr. Puskás Tivadar polgármester, István Lajosné, Füzfa Balázs felesége, Csuti Borbála, Füzfa Balázs, Gráfik Imre, Gráfikné Edelenyi Mária)

Később, részben színházlátogatóként, részben azonban Füzfa Balázs bátorítása révén (is) kerültem közvetlen kapcsolatba Jordán Tamással, a Weöres Sándor Színház igazgatójával. Ez utóbbinak e köszöntő írásom szempontjából is jelentősége van.

A Szombathelyi Színház sokszínű programjában egy alkalommal ugyanis „fölléphettem”. A Weöres Sándor Színház, Krúdy Klubjának rendezvénysorozatában 2015. szeptember 21-én került sor egy pódiumbeszélgetésre: *Mesterségek nyomában /„Mesterségünk címere” – Jordán Tamás beszélgetése Gráfik Imre néprajzkutatóval.* A beszélgetés alapja a Weöres Sándor Színház nagy sikerű *Szalmák Színháza* című előadása, valamint a budapesti Néprajzi Múzeum kiadásában megjelent *Céhemlékek – Guild relics* című kötet volt. A színházi előadás öt szakmát ismertetett meg a közönséggel, a könyv mintegy félszáz mesterseg tárgyi emlékeit feldolgozva mutatja be a céhes kézművesség magyarországi történetét.²

² Lásd <http://www.wssz.hu/tartalom/cikk/mestersegek-nyomaban-mestersegunk-cimere-jordan-tamas-beszelgete> (letöltve: 2018. szeptember 8.)

3. kép A Céhemlékek – Guild relics kötet címlapja kovárcsécégerrel

A beszélgetés lezárásaként – előzetes fölkerésem alapján – Jordán Tamás fölolvasta egy verses mesét, melynek címe: *Kézművesország*. A magam és a jelenlévő érdeklődők egybehangzó véleménye szerint Jordán Tamás színészi, előadói teljesítménye rendkívüli élmény volt. Valósággal megnemesítette szövegemet, mondhatni irodalmi szintre emelte fiatalkori poémámat. (Sajnálatosan az előadásról hangfelvétel nem készült.)

4. kép Jordán Tamás a *Kézművesország* c. verses mese előadása közben

Kézművesország

Figyeljete rám gyerekek,
Mesét mondok most nektek.
A kéklő óceánon túl,
A nagy hegyeken innen,
Volt egy csodás világ,
Neve: Kézművesország.

Különleges az volt ott,
Csupa kézműves dolgozott
Falujában, városában.
A király harangöntő,
Egykor híres mester,
Tán a legderekabb ember.

Csakhogy az volt a szokás,
Kit királlyá tett a választás,
Elhagyja szakmáját,
Gondja az országé,
Mesterségét nem folytatja,
Hisz' nem az a dolga.

Ez volt hát az ősi törvény,
Meg is lett az eredmény,
Inas, segéd nélkül
Elárvult a műhely,
S nem sejtve a későbbi bajt,
Az öntő szakma kihalt.

Nem volt addig semmi gond,
Míg a toronyban a harang kong.
Ám egyszer mi történt?
A harang leesett,
Földet érve széttörtött,
Nyelve többet nem ütött.

Lett is riadalom, zűrzavar,
Maga szaladt a király hamar.
Földön a harang összezúzva,
Nem lehet már javítani,
A látvány megdöbbentő,
Bíz' kellene egy harangöntő.

Addig is, míg jön messzi földről,
Gondoskodni kell az időről,
Pontosabban múlásáról,
Mit eddig harang jelzett,
Óráról-órára pontosan kongva,
Hogy minden ember tudja.

Hirdette a király a tervet:
Szólítva a kovácsmestert,
A legszebb hangú üllő
Kerüljön föl a magasba,
S próbálkozzon, aki legény,
Lehet gazdag, lehet szegény.

Üssön a pöröllyel akkorát,
Hangja járja át országát.
Ez lesz az idő jele,
Míg új harang nem kerül
Föl, a toronyba, magasra,
Felcserélve, régít újra.

Szállt a hír szájról-szájra,
Aki legény, az állja!
De csak nem akad senki,
Akinek sikerülne,
Nagyot ütni, oly hangosat,
Mit az egész ország hallhat.

Pedig nagy a kihívás jutalma,
Országának felét adja
Jutalmul a király,
S ráadásnak sem akármilyen,
Lánya keze is elnyerhető,
Ha akad férfi, dicső!

Voltak is már vagy százan,
Deli királyfiak is hárman,
Nemes urak, polgárok
Kényes, büszke fiaik,
Ám mindhiába próbálkoztak,
Siker nélkül távoztak.

Mikor már mindenki kesergett,
Egy szegény legény érkezett.
Illendően meghajolt,
Szándékát jelezte,
S oly hatalmasat sújtott,
Mit eddig senki sem hallott.

Öröm az arcokon, mámor,
Rajong a várakozó tábor,
Próbálják kitalálni,
Ki ütött ilyen nagyot?
Végre kinek köszönhető,
Az újra jelezhető idő.

Az ifjú a király elé lép,
S fölemeli tekintetét.
Felséges uram,
Felfedem személyem,
Elátkozott királyfi vagyok,
Mostoha apám kitagadott.

A királylány arca földetül,
A nép moraja csendesül,
S így szól a király:
Leszek apád, s te fiam,
Légy hű férje lányomnak,
Társam, s ura országunknak.

Volt óriás, nagy lakodalom,
Számlálhatatlan sokadalom,
S törvény az új időkre:
Mindenki ki kézműves,
Hogy mestersége ki ne haljon,
Legalább egy tanulót tartson! (Egy inast mindig tartson!)³

E verses mese első hallgatói gyermekeim voltak, akiknek, mára már régi, kiveszőben lévő szokás szerint, persze lehet, hogy – néprajzосként – afféle szakmai ártalomként is, akkoriban még meséket mondtunk, olvastunk föl alvás előtt.

Be kell vallanom azonban, hogy a közismert mesék elmondása, a meséskönyvekből való esténkénti fölolvadás egyre gyakrabban valamiféle fásultságot, olykor fáradtságot okozott. Nem tudom pontosan megítélni, mennyit

³ A tisztesség úgy kívánja, hogy földézzem verses mesém előtörténetét. Nem hallgathatom el ugyanis, hogy e verses mesém korábban – szigorúan korlátozott nyilvánosságot kapva – már „szerepelt” egy zártkörű, baráti rendezvény alkalmával. Akkor Simoncsics Péter nyelvészt, Eszter lányunk révén a keresztkomámát köszöntöttük ugyancsak 60. születésnapján. Lásd GRÁFIK Imre: *Kézművesország*. In: SIMONCSICS János (szerk.): *S P 60 – Simoncsics Péter 60 éves*. Szeged/Pomáz. 2006. 233-238. (Magánkiadású CD lemez!) Feleségem rokonsága kapcsán kerültem szorosabb ismeretségbe, majd afféle műrokonságba a Szegeden élő Simoncsics családdal. Házasságunk első évtizedében, az 1970-es, 1980-as években, sokat vendégeskedtünk náluk. Talán nem véletlen, hogy a nyelv, az irodalom tiszteletében, a néphagyományok megbecsülésében élő, s kiterjedt családi, baráti kör, vibráló szellemi légkörében fogant meg bennem egy verses mese gondolata. A motivációk között, persze, bizonyosan az is ott lehetett, hogy harmadik gyermekünknel már „fogyóban volt” a folklór alapú népmese-repertoárom.

vettek észre ebből a gyerekek, de én bizony – ha szégyellni való is; beismerem – néha alig vártam a különböző befejező formulákat.

Megoldásként kínálkozott, hogy egyre gyakrabban a leírt, illetve tanult mesékből – mintegy a magam szórakoztatására is – változatokat formáltam, sőt igaz, vagy éppen kitalált történeteket (vö. DOBOS 1964) mondtam mese helyett. S mivel úgy tűnt, hogy ezek nem voltak sikertelenek, azaz lekötötték a gyerekek figyelmét, fölbátorodtam.⁴

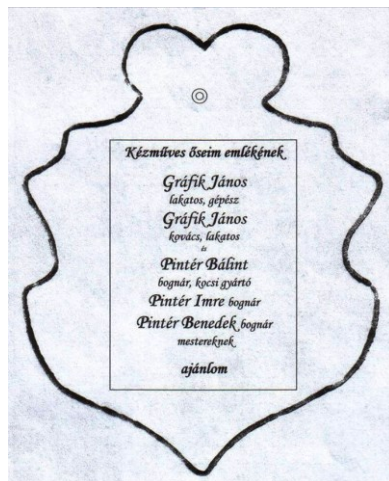
Annyira azért nem, hogy ezeket az esti mesei rögtönzéseket megőrizte volna emlékezetem, vagy, hogy lejegyeztem volna azokat. Egyetlen, mégpedig a fenti verses mese kivételével, melyet – bizonyos megfontolásból – mégis rögzítettem az akkori idők gyakorlata szerint, egy hordozható Erika márkájú mechanikus írógép segítségével (amelyen egyébként korábban a szakdolgozatomat is írtam).

Mindez természetesen nem minden előzmény nélkül történt. Akkortájt sokat foglalkoztam a kézműves hagyományokkal, különösképpen azokkal a mesterségekkel, melyek az 1970-es évek végén, 1980-as évek elején, úgy mond, kihalófélben voltak (lásd GRÁFIK 1985, továbbá az érdeklődés fennmaradását igazolandó GRÁFIK 2000, GRÁFIK 2008). Szakmai munkásságom összefoglaló bibliográfiája igazolja, hogy érdeklődésem – félig tudatosan, vagy talán teljesen – folyamatosan szoros kapcsolatban állt a kézműves hagyományokkal (HÁLA–MÁTÉ 2004).

Ehhez minden bizonnyal hozzájárulhatott az – mint arra egyik méltatóm utalt is⁵ –, hogy közvetlen felmenőim között, mind anyai, mind apai ágon kézműves mesterember ősökkel rendelkezem. Előbbi a famegmunkálás, utóbbi a fémfeldolgozás területén volt jártas. Nem véletlenül ajánlottam az ő emlékezetüknek *Céhemlékek* című monográfiámat.

⁴ Mikor ezt felemlítettem Simoncsics Jánosnak, nem várt gyermekkori élménnyel rukolt elő. Eszerint esténként egykor, édesapjuk, Pali bácsi is számtalan – a klasszikus meséket helyettesítő, pótló – történettel, saját költésű mesével nyugtatta, altatta el fiait.

⁵ „Személyes indíttatásai, gyökerei későbbi témaválasztásaiban is megkerülhetetlen szerepet játszanak: az alföldi iparosok leszármazottja nem véletlenül vonzódik a kézműves tevékenységek emlékanyagának kutatásához és megőrzéséhez.” (SZARVAS 2004: 152)

5. kép A Céhemlékek című monográfia ajánlása

Anyai nagyapám megbecsült bogsnár mester volt a Békés megyei Endrődön. „Pintérék, ezek vótak híres bogsnárok Endrődön. Pintér Bálint bácsi hírneves ember vót, Erdélybe tanút, a legjobb bogsnár vót Endrődön.” (HORNOK 1996: 40)

Pintér Bálint nagyapám, aki hosszú évtizedeken át sok inasnak tanította a kerékgyártó mesterséget – 1925-ig hét tanoncnak bizonyítottan szakmát adott a kezébe (HORNOK 1996: 44) –, még gyermekkoromban, az úgynevezett szocializmus időszakában is dolgozott a szövetkezetnek. Műhelye, a régi szokás alapján, fontos gyülekezőhelye volt a falusi társadalom egy részének. A nyári szünetekben kisdíákként magam is részese lehettem az ott folyó, nekem mindenképpen sok-sok érdekességet tartalmazó beszélgetéseknek. Arra is emlékszem, hogy a száraz faforgács, a por ellenszereként, no meg a hangulat fenntartása-fokozása érdekében, nagyanyám zsörtölődése ellenére, olykor még borért is engem szalajtottak. Mesterségét – a hagyomány rendje szerint – mindkét fia, az idősebb Imre nagybátyám (aki, sajnos, a második világháborúban eltűnt, s máig nem bukkantunk nyomára), és a fiatalabb Benedek (akit inkább második nevén Bélaként ismertek) tovább örököltte, de,

sajnos, már ő sem él, s fia sem született, így kihalt a híres Pintér bognár nemzetség.

6. kép Pintér Bálint kocsigyártó, bognár mester az elmaradhatatlan munka-kötényében

Gráfik János, apai nagyapám az ugyancsak Békés megyei Szarvason élt, eredetileg a kovácsmesterséget tanulta ki, de élete során sokoldalú iparossá (kovács, lakatos, gépész) képezte magát. Az 1936. évi *Szarvasi Évkönyv és Naptár* például már a géplakatosok között említi (BÁGONI 1936). Közismerten szociáldemokrata érzelmű ember lévén, 1945 után nagy értékű gépeinek (traktor, cséplőgép) közös gazdaságba való átadására „győzték meg”. A családi ház udvarán gyerekkoromban már csak egy üzemképtelen traktor, egy-két vaseke, valamint a nagy élményt nyújtó barkácsolásaimhoz kiváló helyszínt adó műhelykocsi állt már. Ez utóbbi ugyan meglehetősen hiányos felszereltséggel, gondolom a fontosabb eszközök innen is a közösbe vándoroltak, de az én akkori, főként játékkészítő munkálataimhoz éppen elég szerszám volt található benne. Egyetlen fia, édesapám – a hagyomány íratlan törvénye szerint – nemcsak nagyapám keresztnévét, hanem mesterségét is átörököltette. Az 1960-

as években, gimnazista koromban még magam is sokat segítettem neki kisebb-nagyobb kovács, illetve lakatos munkában, de sem bátyám (aki elsőszülött fiúként személynevét igen), sem én már nem tanultuk ki, nem örökítettük tovább a kovácsmesterséget.

7. kép Id. Gráfik János gépész, kedvelt „kőrmös” traktorján, előtérben segédjével

Itt egy kis kitérőt kell tennem. Apai nagyanyám, született Kriska Judit iránti tisztesség okán, akinek ízekben gazdag főztjei – különösen a számomra fölülmúlhatatlan csirkepaprikás nokedlivel – máig emlékezetesek számomra, meg kell említenem, hogy Ő azonban inkább papot vagy tanítót szeretett volna egyszülött fiából. Ezért is örült, hogy megélhette: két unokája közül az egyik – én – tanári diplomát is szerez. Azt már csak családi anekdotává nemesedett történetként idézem föl, hogy amikor megtudta, miszerint unokái közül az idősebb, János a repüléssel kötelezte el magát (előbb vadászpilótaként, majd repülőmérnökként), a fiatalabb Imre – azaz én – már a Balaton mellett felnőve, pedig a hajózás, pontosabban a vitorlázásnak hódoltam, meglehetősen aggódott. Istenhívó, vallásos asszonyként kétségbeesetten fogalmazta meg fohászát; vajon mit vétett, miért mér rá a sors olyan csapást, hogy egyik unokája a levegőbe, a másik a vízre kívánczik: „Hát nem jó nektek a szárazföld?!” – kérdezte többször is.

Szakmailag, de érzelmileg is tehát erősen kötődtem a kézműves hagyományokhoz, s aligha véletlen, hogy történeteim, „meséim” témái között a kézműves hagyományok, a mesterségek is előfordultak. Azon azonban magam is meglepődtem, amikor azt vettem észre, hogy egyik történetem, több alkalommal formálódva egyfajta verses mesévé (vö. KOVÁCS 1982) kezdett alakulni. Ezt végül is, mint fentebb utaltam rá, lejegyeztem.

Mindezek az emlékek, gondolatok gyakran idéződtek föl bennem, s ennek kapcsán többször is eszembe jutott a már-már feledésbe merült verses mesém. Kerestem is jegyzeteim között, mind az úgynevezett téli szállásomon (azaz Szombathelyen), mind pedig a nyári szállásomon (azaz Balatonalmádi-ban). Végül rátaláltam szerény nyaralóházamban, a legendás „ösgazosáról” – azaz általam védett magánjellegű és sajátosan értelmezett természetvédelmi kertjéről – nevezetes Remete-lakomban.

Közbevetőleg jegyzem meg, hogy a kézműves mesteremberek, így a bognárok és a kovácsok is fontos szerepet töltöttek be a faluk, mezővárosok életében és általában megbecsült emberei voltak a hagyományos társadalomnak. Ez, talán nem véletlenül, bizonyos mértékben tükröződik a magyar és a nemzetközi mesekincsben egyaránt. Különösképpen a vassal foglalkozó és a tűzet is hatalmában tartó kovács tűnik fel gyakran és több változatban. Csak példaként említem meg, hogy mind a legendamesék (*A kovácsok kovácsa* – AaTh 753), mind a rátótiadák (*Egy kovács két takács* – Aa Th 1534A) körében találkozzunk alakjával. Az pedig, mint tájékozódásunk közben kiderült, tanulságos, és személy szerint nekem kedves összjátéka a folklór hagyományoknak, hogy a magyar meserepertoárból – a falucsúfolók között – találunk példát a „harangöntő”-re is (*Harangöntés* – MNK 1231), aki azonban, mint a meghasadt harang javítására vállalkozó mester, valójában, s talán ez sem olyan meglepő, nem más, mint egy „furfangos kovács” (lásd KOVÁCS – /BERNÁT L./ 1982: 37–39; KOVÁCS – /BENEDEK K./ 1990: 110–111 és 70–71).

Természetesen tisztában vagyok a közel fél évszázaddal ezelőtti alkotás „értékével”. Semmit sem változtatva azonban, azóta is magaménak vallom a – nem irodalmi műként keletkezett – fiatalkori szöveget. Így ez az ismételten felidézett (ez alkalommal mondhatni; „harmadvirágzását élő”) verses mese, úgy vélem e köszöntő-tisztelgő kötetben is vállalható.

Szigorú szakmai megítélés szerint e verses mese talán nem, de némi megengedő szemlélettel – ha csak privát szférában, családi, baráti körben is, de – egyfajta sajátos folklorizmus, neofolklorizmus körébe sorolható (vö. VOIGT 1990), vagy inkább már akkor valamiféle poszt-folklor jelenségként is értelmezhető.

Ezért idéződött föl bennem e verses mesém, amikor a megtisztelő fölkérés ért, miszerint „a jeles irodalomkutató, újíto pedagógus és irodalom-szervező” Fűzfa Balázs 60. születésnapjára barátai, tisztelői köszöntő kötetet készülnék, s abban „akár tudományos cikkel, akár személyes tartalmú és hangulatú írással gazdagíthatnám” a kötetet.

Jó érzéssel állíthatom, hogy Fűzfa Balázssal szakmai, emberi kapcsolatam máig tartóan töretlen. Az utóbbi években is több alkalommal előadója lehettem/voltam általa szervezett konferencia-programoknak (például Cicelle Aranyháromszög Kulturális Napok, Genius Savariensis Szabadegyetem). Megtisztelő volt számomra, hogy 2017-ben elfogadta meghívásomat szülő-városomba, a NAPÚT (irodalom, művészet, környezet) című folyóirat XIX. évfolyama, úgynevezett „Almádi számának” (2017/3.) bemutatására. *„A szép hírű strandkönyvtár idei megnyitása alkalmából július első szombatján a Napút is vendége volt a többszereplős eseménynek Balatonalmádiban. A meghívás voltaképpení apópója a folyóirat áprilisi számának Égalj rovatában közzétett városbematatkozás. A lapszám közel negyven oldalt szentelt Balatonalmádi múlt- és jelenbeli kulturális életének megismertetésére.”*⁶

Nekem nem volt meglepő, ám a jelenlévő érdeklődők számára nagy hatással volt, amikor kifejtette a szépirodalom szerepével és jelentőségével, az irodalomtanítással kapcsolatos – kritikai észrevételeket sem nélküldöz – értékes és megfontolandó gondolatait.

⁶ Lásd <http://www.naputonline.hu/2017/07/12/naput-delutan-balatonalmadi/> (letöltve: 2018. szeptember 8.)

8. kép A NAPÚT című folyóirat bemutatása Balatonalmádiban (jobbról-balra Fábiánné Sáray Anna könyvtárvezető, Fűzfa Balázs, Szondi György főszerkesztő, Gráfik Imre)

Rendhagyó módon tehát – kézműves mesterek ivadékaként így köszöntöm én Fűzfa Balázst, a mester-tanárt, hivatásának kiváló, szakmájának újjító művelőjét –, ifjúkori verses mesémmel, annak reményében, hogy – avatott irodalomszakértőként – elnézi a szöveg botlásait, a ritmus döccenéseit, s megértően fogadja egy – igaz nem folklorista – néprajzkutató baráti (nyelvi-népköltési) gesztusaként.⁷

⁷ Szinte csak zárójelben jegyzem meg, hogy – hitem és meggyőződéseim szerint nem csak gyermekeknek – hanem napjaink oktatási/nevelési botladozásában felnőtteknek szólóan is, akiknek hivatalból kötelességük, illetve akiknek közük van, illetve lehet a kézműves, iparos, egyáltalán bármiféle szolgáltató tevékenység elsajátításával kapcsolatos programok kidolgozásában. és megvalósításában.

9. kép Füzfa Balázs a mestertanár, irodalmár, a hallgatóság figyelmét lekötő előadóként

Irodalom

- BÁGONI (ROSZIK) János (1936) (szerk.): *Szarvasi Évkönyv és Naptár*. Szarvas, A szerkesztő kiadása.
- DOBOS Ilona (1964): Az „igaz” történetek műfajának kérdéséről. *Ethnographia* LXXV: 198–217.
- GRÁFIK Imre (1985): *Kihaló mesterségek*. Kézműves Füzetek 3. Budapest: Kisiparosok Országos Szövetsége.
- GRÁFIK Imre (2000): Mesterséggyűjtemény. – In: FEJŐS Zoltán (szerk.) *A Néprajzi Múzeum gyűjteményei*. Budapest, Néprajzi Múzeum 325–358.
- GRÁFIK Imre (2008): *Céhemlékek – Guild Relics*. Budapest, Néprajzi Múzeum
- HÁLA József – MÁTÉ György (2004) (összeállította és szerkesztette): *Varia Bibliographica – Gráfik Imre köszöntése*. EFI Communicationes 13. Budapest

- HORNOK Lajosné Németh Eszter (összeállította) (1996): *Az endrődi kézműipar, kereskedelem és a közlekedés a századfordulón*. Endrődi Füzetek 5. Gyomaendrőd: Honismereti Egyesület
- KOVÁCS Ágnes (1982): Versbetétes mese – Verses mese. – In: *Magyar Néprajzi Lexikon Sz-Zs 5*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 531, 533.
- KOVÁCS Ágnes (szerk.) (1982): *Magyar népmesekatalógus 3. A magyar legendamesék típusai (AaTh 750-849)*. Budapest, MTA Néprajzi Kutató Csoportja. (összeáll. és a bev. írta: BERNÁT László)
- KOVÁCS Ágnes (1990): *Magyar népmesekatalógus 6. A rátótiadák típusmutatója. A magyar falucsúfolók típusai (AaTh 1200-1349)*. Budapest, MTA Néprajzi Kutató Csoportja. (összeáll. és a bev. írta: BENEDEK Katalin)
- SZARVAS Zsuzsa (2004): Gráfik Imre hatvanéves. *Néprajzi Hírek XXXIII/3-4*: 151–154.
- VOIGT Vilmos (1990): *A folklorizmusról – Néprajz egyetemi hallgatóknak 9*. Debrecen, KLTE Néprajzi Tanszék

„FÖLDÖNTÚLI VIGASZTALÁS...”

G. TÓTH FRANCISKA

„A tizenkét legszebb magyar vers”-sorozat¹ keretén belül 2009. április 24-én került sor Esztergomban az *Esti kérdés*-re. Füzfa Balázs helyi szervező-segédjeként a kulisszák mögé pillanthattam, s láthattam, hogyan áll össze a közösségi versmondásban való hitből, szakmai tudásból, emberi lendületből és vidámságból, elhivatottságból valami újszerű és különleges teremtés. Füzfa Balázs Esztergomban akkor azt mondta, „A tizenkét legszebb magyar vers” kötetei után megírja majd a versmenet helyeihez kötődő „A tizenkét legjobb barát” kötetet is. Várjuk!

Az esztergomi Főszékesegyház előtt mintegy 1000 esztergomi és párkányi diák mondta el Babits Mihály *Esti kérdés* című versét. Azon a felvétele-n, amelyet a Magyar Televízió² rögzített, Jordán Tamás színművész erőteljes szimbólumnak érezve megemlítette, kőből épült katedrális lépcsőin hangkatedrális épül a vers elmondásakor. És éppen azokban a napokban nyílt meg az újrarendezett Babits Mihály Emlékház a valamikor Előhegynek nevezett részen, így az eseményen résztvevők látogatása – szó szerint – lelki-szellemi felavatása lett a hegyi ház új, állandó kiállításának.

Babits Mihály számára fontos volt Esztergom. 1934-ben így írt a városról: „[...] én érzem, hogy Esztergom városa megérti a költőt; s ki értené meg Esztergomot, ha a magyar költő nem? ... Esztergom lélekben és kultúrában él: ez a hagyománya.” (BABITS 1983: 40–41.)

A költő és a város kapcsolatának most egy későbbi mozzanatát szeretném említeni. 1983-ban, Babits Mihály születésének 100. évfordulóját méltó módon ünnepelték meg az esztergomiak. Emlékbizottság alakult, amely tevékeny szerepet vállalt a költő kultuszának ápolásában. Bodri Ferenc

¹ *Esti kérdés. Az Esztergomban 2009. április 24-25-26-án rendezett Esti kérdés konferencia szerkesztett és bővített anyaga*, szerk. Füzfa Balázs, Szombathely, Savaria University Press, 2009.

² A műsor szerkesztője Nyitrai Kata, rendezője Farkas Bence volt.

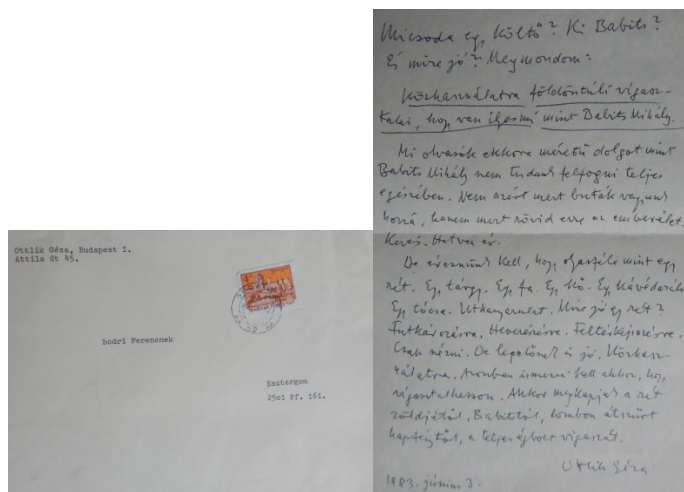
irodalomtörténész, művészeti író levélben arra kérte fel a korszak nagyjait, művészeit, valljanak Babits-élményükről. Az ihlető példa egyértelműen az 1941-es *Babits Emlékkönyv* volt. A szerkesztői előszó rövidségében is súlyos, akár Füzfa Balázs is írhatta volna a „cselekvő emlékezésről”. Az A/4-es méretű lapokat, akár mind a 80 oldalt, a papírmappából kivehetjük, tetszőleges sorrendbe helyezhetjük, a szívünkhöz közel állót akár képkeretbe téve a falunkra is akaszthatjuk.

Bodri Ferenc hagyatékában megtalálható az a tetemes levelezés³, amelyet folytatott a felkért művészekkel. Javaslatára szerint az írásmű lehetett első közlés, de a szerzők korábban megjelent művet, vagy annak egy kiválasztott részletét is elküldhették a készülő albumba. Bodri Ferenc csak azt kérte, kézírásukkal lejegyezve küldjék el a munkájukat. A sűrű levélváltásokat követően összeállt az 1200 példányszámú, *Főhajtás Babits Mihály Centenáriuma – ma élő írók, költők vallomásai Babits Mihályról*⁴ című kiadvány, amelyet Tüskés Tibor és Csányi László lektorált.

³ Köszönöm Nyitrai (Bodri) Zsuzsának, hogy beletekinthettem édesapja levelezésgyűjteményébe, könyveibe.

⁴ Tartalma szerint: Bazsonyi Arany: *Babits éjszakája*; Bálint Endre: *Örömvölgy utca – vers és rajz*; Bertha Bulcsu: *Az ember*; Bihari Sándor: *Törmelékek Babits Mihályról*; Borsos Miklós: *Babits portréja*; Csányi László: „*Gyermekkoromban...*”; Fodor András: *Kisváros (A Halálftai nyomában)*; Galambos Tamás: *A Danaidák*; Gergely Ágnes: *Babits után*; Illés Endre: *Többet, amíg élünk!*; Kalász Márton: *Babits*; Kálnoky László: *Kínzó Emlék*; Kardos László: *Részlet egy régi Babits-cikkből*; Károlyi Amy: *Szekszárdi tér*; Kerényi Grácia: *Szigligeti balázsolás*; Keresztury Dezső: *Békéről énekelt*; Kolozsvári Grandpierre Emil: „*Semmi sem oly jellemző egy íróra...*”; Lakatos István: *Babits Mihály sírja*; Lengyel Balázs: *A Babits-élmény nyomában*; Mézőly Miklós: *A vadásznaplóból*; Mándy Iván: „*...A ház meglapulva a hegyoldalon...*”; Móricz Virág: „*Jó ötven éve apánk és Babits...*”; Nagy Gáspár: *A kereső*; Nemes Nagy Ágnes: *A hegyi költő*; Ottlik Géza: „*Micsoda egy költő?...*”; Parancs János: *Babits-emléke*; Rába György: *Diáklárma*; Reich Károly: *Balázsolás*; Somlyó György: „*Akik a babitsi 'elefántcsonttorony' legendáját költik...*”; Szabó Iván: *Jónás*; Szántó Pirokska: *A Laodameia*; Szentkuthy Miklós: „*Babits Mihály első és utolsó sorban...*”; Takáts Gyula: *Ismét csalogány*; Tandori Dezső: *Babits-örökzöld*; Tüskés Tibor: *Erős vár*; Vargha Kálmán: *Egy diákkori Babits-élményről*; Vas István: „*A könyvtárszobában...*”; Vidor Miklós: *Régi Babits-kötetek*; Weöres Sándor: *Babits emléke*

A szerzők saját kézzel leírt szövegeit olvasva olyan érzése támad az olvasónak, mintha személyesen neki címezte volna az egyes sorokat a mű írója vagy költője. Az eredeti kéziratok között lapozgatva megdöbbentő élmény volt Ottlik Géza által megcímzett borítékra és annak tartalmára, a válaszlevélre bukkanni, érinteni, olvasni, rácsodálkozni. Az ünnepektől szavai-
val élve: „elmúlhatatlan pillanat, mely maga a teljesség...” (FÜZFA 2006: 52)

„Micsoda egy költő? Ki Babits? És mire jó? Megmondom:
Közhasználatra földöntúli vigasztalás, hogy van ilyesmi, mint Babits Mihály.
Mi, olvasók egy ekkora méretű dolgot, mint Babits Mihály, nem tudunk
felfogni teljes egészében. Nem azért, mert buták vagyunk hozzá, hanem mert
rövid erre egy emberélet. Kevés. Hetven év.
De éreznünk kell, hogy olyasféle, mint egy rét. Egy tárgy. Egy fa. Egy kő.
Egy kávédaráló. Egy tócsa. Útkanyarulat. Mire jó egy rét? Futkározásra. He-
verészésre. Feltérképezésre. Csak nézni. De lepedőnek is jó. Közhasználatra.
Azonban ismerni kell ahhoz, hogy vigasztalhasson. Akkor megkapjuk a rét
zöldjétől, Babbitól, lombon átszűrt napfénytől a teljes égbolt vigasztát.”
(OTTLIK 2005: 86)

„Földöntúli vigasztalás...”

Irodalom

- BABITS Mihály (1983): Esztergom közönségéhez. – In: *Babits és Esztergom*. Szerk.: BODRI Ferenc és TÉGLÁS János, Budapest, 40-41.
- FÚZFA Balázs (2006): A regényegész képszerűsége – Esterházy Péter Ottlik-rajzlapja. *Életünk*, 2006/4.
- OTTLIK Géza (2005): Micsoda egy költő – Babits Mihály emlékének – In: O. G.: *Hajónapló*. Magvető

REGIONÁLIS KÖZNYELVI JELENSÉGEK SZOMBATHELYEN

HAJBA RENÁTA

Bevezetés. A szombathelyi Savaria Magyar Irodalomtudományi Tanszéken dolgozó, és a városhoz ezer szállal kapcsolódó irodalmár kollégám köszöntésére írásomban néhány olyan jelenséget mutatok be röviden, amelyek a szombathelyiek nyelvhasználatában gyakran fellelhetők, viszont nem részei a beszélt köznyelvnek, vagyis regionális köznyelvek.

Kutatásmódszertan. A regionális köznyelviség a nyelvjárások és a köznyelv közti kiegyenlítődés eredménye, tehát benne egymás mellett él a hagyományos régi és a köznyelvi új alak – miközben keveredik is természetesen a kettő sajátos variánsokat hozva így létre, ezért nehéz a jelenségek elhatárolása egymástól. Felmerülhet a kérdés, hogy tudunk biztosan a beszélt köznyelvhez viszonyítani, amikor az nem normalizált úgy, mint az írott standard. Tudva-levő, hogy nincs köznyelvi kiejtési kézikönyvünk, az egész magyar nyelvterületet lefedő köznyelvi kiejtési vizsgálatok sincsenek, továbbá egy olyan standard spontánbeszéd-adatbázis sem készült eddig, amelyhez fonetikus lejegyzés is tartozik. Ezért választja több regionális köznyelvet kutató is összehasonlítási alapként a köznyelv normatív szabályok által rögzített írott változatát (vö. BALOGH 1992, KRISTÓNÉ 2006a).

Mivel azonban kutatásom tárgya a beszélt nyelvhasználat jellemzőinek feltárása, úgy gondolom, helyesebb, ha különböző nyelvészeti leírásokra és nyelvérzékemre támaszkodva a beszélt köznyelvvvel vetem össze adataimat. Előnyös, ha figyelembe vesszük a köznyelvben meglévő kiejtésbeli ingadozásokat is. Nyilvánvaló, hogy nincsenek éles vonalak a köznyelvi és a regionális köznyelvi változók között, illetve átmeneti jelenségekkel is számolni kell.

A köznyelvvvel való összevetéskor segítségünkre lehet a „A magyar nyelv értelmező szótára” (ÉrtSz.), „A Magyar Tudományos Akadémia nagyszótárának” (Nsz.) elkészült részei, valamint a „Magyar grammatika” kötete. A nyelvjárások vonatkozásában az „Új magyar tájszótár” (ÚMTsz.), „A

magyar nyelv történeti-etimológiai szótára” (TESz.) és egyéb, a régióhoz kötődő tájszótárak: „Felsőőri tájszótár” (IMRE 1973), „Büki tájszótár” (BALOGH 2004), továbbá „A magyar nyelvjárások atlasza” (MNYA.) és a „Magyar dialektológia” (MDial.) kapcsolódó részei.

A köztes állapotot kutatva természetesen a másik pólust (a nyelvjárást) is figyelembe kell vennünk elemzésünk során. A regionális köznyelviség vizsgálatakor tehát egy kettős kontrasztivitású differenciatív módszert kell alkalmaznunk, mellyel egyaránt bemérhető a köznyelvtől és a területi nyelvváltozatoktól való távolság. Különbözőségen a két szélső nyelvhasználati sávba nem tartozó, azoktól eltérő jelenségek leírását értem.

Az anyaggyűjtés és az adatbázis. 2006 és 2011 között végzett rétegzett reprezentatív, élőnyelvi gyűjtésem egy részének középfinom fonetikus lejegyzésével hozzávetőlegesen egy 500 oldalas spontán nyelvi adatbázis áll rendelkezésemre. Ezt elemezve táblázatokban különítettem el a beszélt köznyelvtől eltérő variánsokat jelenségcsoportok szerint adatközlőnként, majd összesítve is. A teljes korpusz 176.323 adat-ból áll, amelynek 33%-a regionális. Ezek 79 különféle hangtani, hangtani-alaktani, alaktani, szókészlet-tani és mondattani jelenségsztylusba sorolhatók. A szinkrón dinamizmus megragadása céljából a használati gyakoriságot és a felhasználók körét alapul véve elkülönítettem egymástól a nyelvjárási és a regionális köznyelvi jelenségeket. Értelemszerűen tehát azokat a jelenségeket nevezem nyelvjárásiaknak, melyekre kevés adatot találtam, illetve amelyek kis számú adatközlő nyelvhasználatában fedezhetők fel. A 79 csoportból 61-et minősítettem ilyennek, ami az összes jelenség 77%-át teszi ki. A maradék 18 nyelvi jelenséget (az összes 23%-át) regionális köznyelvinek nevezem. Ezek alapján azt mondhatnánk, hogy Szombathely nyelvhasználatát a köznyelven túl a tájnyelv határozza meg inkább. Azonban ha átnézzük az egyes jelenségekre jellemző adatszámot is, azt az eltérő eredményt kapjuk, hogy az összes regionális adat (68 911) 97%-át a 18 regionális köznyelvinek ítélt jelenség (66 662 variáns) teszi ki, s csak 3%-át a nyelvjárási változatok (2 249 variáns). Összegezve elmondható, hogy statisztikai alapon a regionális adatokon belül a regionális köznyelvi variánsok vannak többségben, vagyis Szombathely nyelvhasználatát elsősorban köznyelvinek, másodsorban regionális köznyelvinek nevezhetjük. Ebben azonban semmi meglepő sincs, hiszen dialektológiai közhely, hogy a legtöbb nyelvjárásunk esetében a köznyelvvél

való egyezés több, mint az attól való különbözés. A funkcionalitás oldaláról nézve viszont kis számú eltérés is elegendő ahhoz, hogy egyedíteni lehessen általuk az adott település nyelvhasználatát.

Megállapítható, hogy sok nyelvjárási jelenséget lehet még fellelni a nyelvhasználók beszédében, ám ezek csak elenyésző számban jelentkeznek. Vagyis a város mai nyelvhasználatában a változás egyelőre nem a nyelvi rendszer szintjén mutatható ki elsődlegesen, sokkal inkább az előfordulási gyakoriság alapján. Elemzésem viszont azt bizonyítja, hogy a város nyelvhasználati sokszínűsége a jövőben jelentősen csökkenni fog, azaz a kutatóhely nyelvi képét nagyban meg fogja változtatni a nyelvjárási alap eltűnése.

A regionális köznyelvi jelenségek. A teljes regionális korpuszból 18 jelenséget nevezhetünk szövegbeli előfordulásuk gyakorisága alapján regionális köznyelvnek. Ezekből kerül ki az összes regionális variáns 97%-a (66 662 adat). Vagyis a regionális adatokon belül a használati gyakoriság és a használók köre tekintetében egy a nyelvjárásból a köznyelv felé mutató közbülső nyelvhasználati fok van túlsúlyban a nyelvjárással szemben. Az eredmények tükrében elmondható, hogy a következő nyugat-dunántúli dialektális jelenségek őrződnek meg legtovább, biztosan átöröklődnek a regionális köznyelviségbe, sőt már regionális köznyelvnek lehet őket nevezni:

Aktív használatú jelenségek. Azokat a sajátosságokat sorolom ide, amelyekre a legtöbb variánst találtam és/vagy minden adatközlő beszélt nyelvnek jellemzői. Az 50 beszélő hanganyagából kimutatható összes regionális változat 93%-a ide tartozik. A szombathelyi beszélők nyelvszokásuk alapján ezeket a regionális jelenségeket érzik a legkevésbé tájnyelvnek, azaz kerülendőnek, tehát a k t í v an használják őket. A szombathelyi és a Vas megyei nyelvhasználatot kutató nyelvészekkel összhangban ezeket a szombathelyi regionális köznyelvi norma általános jellemzőinek tekintem.

Regionális köznyelvi jelenségek Szombathelyen

Jelenségek	Adatszám	Gyakoriság	Adatközlőszám
Aktív használatúak		(a regionális adatokon belül)	
1. <i>ĕ</i> -zés	39.330	57,07%	50
2. <i>ú, ű, í</i> rövidülése	5.850	8,48%	50
3. mássalhangzó- hiány	3.522	5,11%	50
4. zártabb <i>á</i>	2.879	4,17%	45
5. <i>ó, ő</i> rövidülése	2.433	3,53%	50
6. <i>-ban/-ben:-ba/- be</i>	2.120	3,07%	50
7. <i>l</i> kiesése + pótlónyúlás	1.965	2,85%	47
8. intervokális gemináció	1.585	2,30%	50
9. <i>l</i> kiesése	1.487	2,15%	50
10. zöngésülés	1.378	1,99%	48
11. határozórag mgh. rövidülése	1.140	1,65%	50
Terjedőben lévők			
12. <i>l, r, j</i> nyújtó ha- tása	511	0,74%	44
13. <i>l</i> kiesése hatá- rozórag végéről	501	0,72%	48
14. zártabb <i>a</i>	475	0,68%	34
15. teljes hasonulás	444	0,64%	47
16. zöngétlen media	409	0,59%	50
17. határozott név- elő hiánya	327	0,47%	48
18. mássalhangzó- rövidülés	306	0,44%	48
Összesen:	66 662	97%	

Terjedőben lévő jelenségek. Azon sajátosságok alkotják ezt a kategóriát, amelyekre vagy kevesebb példát (300–600) tudtam adatolni és/vagy kisebb számú

adatközlőre jellemzőek, de még gyakori használatúnak tekinthetők. Ebbe a csoportba tartozik a legkevesebb jelenség: hat hangtani és egy mondattani. Az, hogy ezek a jelenségek majdnem mindegyik adatközlő beszédében jelentkeznek, mutatja, hogy viszonylag kisebb mértékű előfordulásuk (az összes regionális változat 4%-a) ellenére ezek nem eltűnőben, hanem terjedőfélben vannak a város nyelvhasználatában.

A továbbiakban három aktív használatú és egy terjedőben lévő regionális köznyelvi változót mutatok be szociolingvisztikai szempontból.

A köznyelvi *e* helyén *ĕ*. A jelenség kapcsán felmerül a kérdés, hogy a zárt (pontosabban középzárt) *e*-zsről mint szóbeli köznyelvi jelenségről beszélhetünk-e (vö. BUVÁRI 2003). Tekintettel arra, hogy a köznyelvi helyesírásban nincs zárt *e*, illetőleg a beszélt köznyelv központi változatában sem fonematikus értékű az esetek többségében, a dialektológiai gyakorlatnak megfelelően (l. pl. IMRE 1971, BALOGH 1978: 54, FODOR 2001) a köznyelvet inkább nyílt *e*-zőnek vettem, és minden zárt *e*-vel ejtett adatot egységesen regionálisnak értelmeztem. A magyar nyelvterület legnagyobb részén – ha egyre csökkenő mértékben is – ejtik és hallják, de nem mindenhol (a tíz nyelvjárási régió közül az északkeletiben és a mezőségiben, valamint az északi moldvai csángó nyelvjáráscsoportban nem). Ez is a jelenség regionalitását támasztja alá.

A nyugat-dunántúli nyelvjárási régió jellegzetes jelenségeként a szombathelyiek beszélt nyelvében is magánhangzó-többletként jelen van a zárt *e* (pl. *ádvĕttem*, *engĕmet*, *csĕpĕlhetĕk-ĕ*, *elibĕ*, *ĕcs cserĕsnyefa*, *ĕlĕg* stb.). Vizsgálati eredményeim azt mutatják, hogy a szóban forgó hangtani sajáttság magas használati aránya miatt jelentősen kitűnik a többi közül. Az összes regionális variáns 57%-át teszi ki, tehát nagyban hozzájárul a végeredményként kapott 33%-os regionalitáshoz. Nagy számú használata nyilván a *e*, *ĕ* hangok szövegbeli gyakoriságának a következménye. Elemzési tapasztalataim alapján elmondhatom, hogy ahol előfordulhatott a szövegekben az *ĕ*, ott elő is fordult minden adatközlő beszédében nemtől, kortól, iskolai végzettségtől függetlenül. Következtetésképp a szombathelyiek beszélt nyelvében a zárt *e*-zés erősen tartja magát, a jelenség 100%-osan normatív a helyi regionális köznyelvi normában.

A táji köznyelviséget kutatók a magyar nyelvterület más részeiről is az *ĕ*-zés nagy arányú elterjedtségét mutatták ki, a variánst a helyi regionális

köznyelvi kiejtés sajátos jellemzőjeként emlegetik (PESTI 1990, FÜLÖP 2000, K. FÁBIÁN 2006b, SZABÓ 2007: 412).

A *ë* megjelenésében nyilvánvaló szerepe van a szóbeli és a mondat-fonetikai helyzetnek. (Rövidebb) tőszavakban – hangsúlyos és hangsúlytalan helyzetben egyaránt – (pl. *igën, nēm, mēg, lē, fēl, tēs, vēs, kēll, mēgy, gye-rēk, engēm* stb.) általánosabb a használata, mint abszolút szóvégen a toldalék részeként (pl. *nevē, kezē, szērvesztē, ismertē, szeretnē, ügyelvē* stb.). Ez utóbbi helyzetben elsősorban már csak a nyugat-dunántúli, a közép-dunántúli-kisalföldi, a palóc, a székely nyelvjárási régiókban, illetve a közép-dunántúli és a kalotaszegi nyelvjárás csoportban ejtenek *ë*-t. A nyíltabbá válás ebben a fonetikai helyzetben a legerősebb (vö. GUTTMANN 1989: 196). Véleményem szerint az előbbieket inkább regionális köznyelvi jelenségnek, az utóbbiak nyelvjárási jelenségnek tekinthetők. Mindenesetre jelentésmegkülönböztető szerepe miatt fontos feladat a hang beszélt nyelvi jelenlétének tudatosítása első fokon az anyanyelvi nevelésben (vö. GUTTMANN 1981).

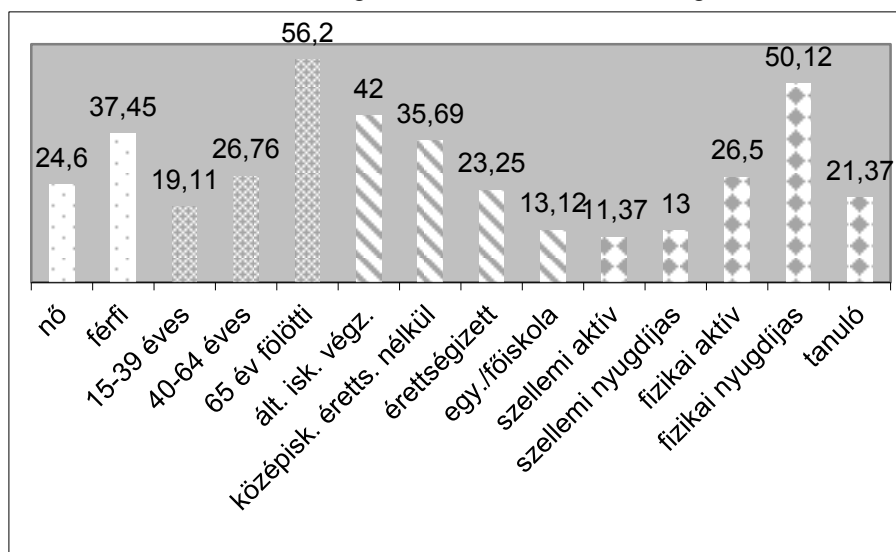
A szótagzáró *l* kiesése. A mássalhangzóhiány jelenségek körén belül kétségtávol a legsajátosabban nyelvjárási jellemző, Imre Samu szerint közös az összes nyelvjárásban (IMRE 1971: 261) a szótagzáró *l* hang kiesése. Nem véletlen, hogy Móricz Zsigmond is ezt a jelenséget használja fel mint a legáltalánosabb népnyelvi jellegzetességet. Legnagyobb mértékű az *l* hiánya a nyugat-dunántúli nyelvjárási régióban, leginkább az őrségi és hetési területeken.

Összesen 1487 adatot jegyeztem fel az *l* hang kiesésére, a statisztika szerint ez a kilencedik leggyakoribb regionális köznyelvi jelenség a korpuszomban. A jelenség virulens voltát igazolja, hogy minden adatközlőm felvett hanganyagában találunk rá példákat (pl. *csinátuk, fölgrátunk, jászuba, kérésztü, körübelü* stb.). Megállapítható tehát, hogy ez a tájnyelvi sajátosság élénken él ma is a szombathelyi regionális köznyelvi nyelvhasználatban. Boros Ildikó csornai regionális kutatásai során szintén minden beszélő nyelvben kimutatta ezt a mássalhangzó-kiesést (BOROS 2010: 208). A Veszprém megyei regionális vizsgálatok is az összes kutatóponton kimutatták (RÉVAY 2010: 102). Nyugat-dunántúli tízévesek beszélt nyelvét vizsgálva Guttmann Miklós is arra a következtetésre jutott, hogy az *l* hang kiesése minden tanuló nyelvében megtalálható (GUTTMANN 1998: 172).

Tanulságos lehet részletesebben, a független változók szerint is vizsgálni a mássalhangzó-módosulást, felderíteni ezzel, hogy melyik társadalmi

csoport nyelvhasználata élteti leginkább a jelenséget. Az 1. számú ábra az adatoknak nem, életkor, iskolai végzettség, foglalkozási főcsoport szerinti megjelenését összesíti. Az értékek a hiteles összevethetőség végett (mivel nem azonos számú adatközlő volt minden csoportban) egy főre leosztott eredményeket mutatnak.

1. számú ábra. A szótagzáró l kiesése a társadalmi rétegek szerint

A statisztikai adatok azt mutatják, hogy a választékosabb nyelvhasználatra inkább törekvő nők körében kisebb az *l* kiesésének gyakorisága. Jól látható, hogy az életkor növekedésével, illetőleg az iskolai végzettség csökkenésével párhuzamosan nő az adatok száma. Ezzel összefüggésben a ma már nyugdíjas, valaha fizikai munkakörben dolgozók nyelvhasználatára jellemző leginkább a módosulás, legkevésbé pedig a szellemi foglalkozású, aktív munkavállalókra.

A Budapesti Szociolingvisztikai Interjú BUSZI-2 irányított beszélgetéseiben a formális *l* kiesés arányát öt foglalkozási csoport viszonylatában vizsgálva is arra a következtetésre jutottak, hogy az iskolai végzettség emelkedésével párhuzamosan csökken a variánsok gyakorisága (BORBÉLY-VARGHA 2010). Megfigyelhető, hogy az egykor szellemi foglalkozást űző

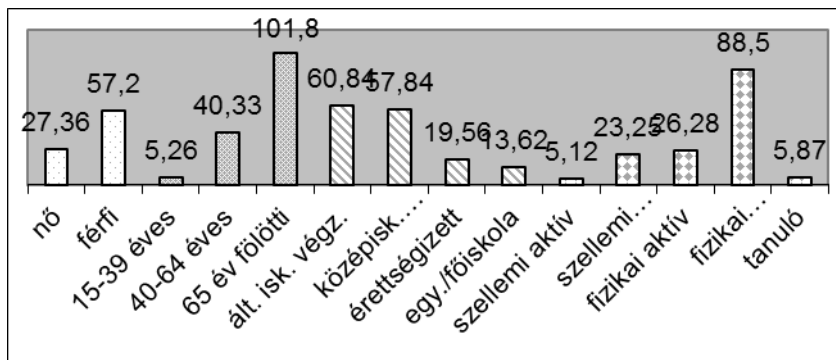
nyugdíjasok esetében is alacsony az *l* kiesésének előfordulása. Ez alapján úgy tűnik, hogy az életkor kevésbé meghatározó a jelenség szempontjából, mint az iskolai végzettség s ezzel egyetemben a végzett munka jellege.

Összegzésképp megállapítható, hogy a fenti elemzés jól tükrözi a nyelvi változás folyamatát, azaz a jövőben valószínűleg csökkenni fog a sajátosság elterjedtsége a kutatóhelyen, mivel az az idős nemzedék beszélt nyelvén jelentkezik kiugróan nagyobb arányban (vö. P. LAKATOS 1977: 91–100, KRISTÓNÉ 1996: 60, H. GERENDÁS 1998: 183–188).

A szótagzáró *l* kiesése pótlónyúlással. A szótagzáró *l* kiesését gyakran kíséri a megelőző magánhangzó nyúlása (pl. *elindút, kikerút, hót, föld*). Kirívó nyelvjárási sajátosságról van szó, mégis meglepően sok adatot (pl. *el-mútam, félkészűvő, gyalogótunk, lésző* [= leszel]) találtam rá az elemzés során: 1965 különféle kifejezést (ezzel ez a hetedik leggyakoribb regionális jelenség), ami 478 nyelvi adattal több, mint a pótlónyúlás nélküli *l* hang kiesése. A nyelvhasználók szempontjából van annyi eltérés, hogy a most vizsgálandó hangtani módosulás nem minden adatközlő beszélt nyelvére jellemző. Három informátorom elemzett hanganyagában egyáltalán nem jelentkezik. Róluk az mondható el, hogy mindhárman 15–39 év közti, érettségivel rendelkező nők. Egyikük a legkevesebb regionális változatot ejtő, egyetemi tanulmányokat folytató lány.

Lássuk, hogy a társadalmi rétegek szerinti csoportosítás más eredményt hoz-e, mint az *l* kiesése pótlónyúlás nélkül.

2. számú ábra. A szótagzáró *l* kiesése pótlónyúlással a társadalmi rétegek szerint

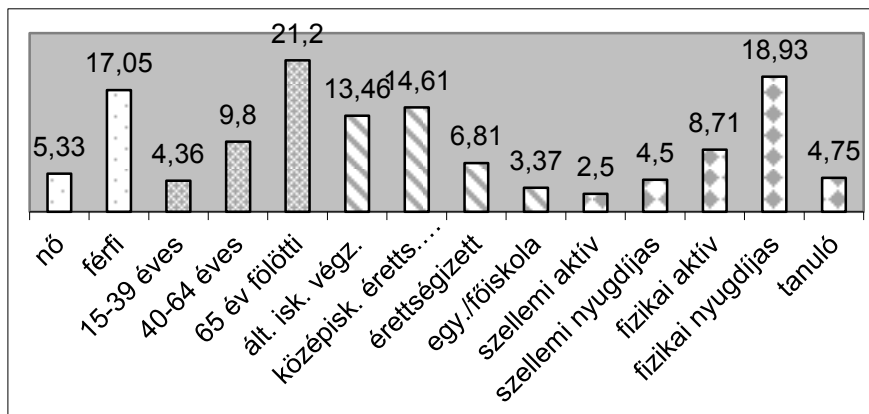

Lényegében ugyanolyan tendencia rajzolódik ki most is, mint az előző jelenségcsoportban. Összevetve a két ábrát viszont jól látható, hogy a hangzónyúlással nem kísért *l* kiesése vonatkozásában valamivel egyöntetűbb volt a kép, nem voltak akkora különbségek, mint a jelen esetben. Most a diagram azt mutatja, hogy a férfiak kétszer több pótlónyúlással kísért *l* nélküli adatot ejtettek, mint a nők. Megállapítható, hogy a fiatal nemzedékre kevésbé jellemző a szóban forgó sajátosság, mint a pótlónyúlás nélküli *l*-hiány. A középső és az idős korosztály hanganyagából viszont majdnem kétszer annyi pótlónyúlással kísért variáns adatolható, mint anélküli. Az iskolai végzettség tekintetében megfigyelhető, hogy jobban elkülönül egymástól az alacsonyabb (általános és szakiskolai végzettség) és a magasabb (érettségi és felsőfokú végzettség) iskolázottságúak két-két csoportja. Vagyis a sajátosság a kevésbé tanultak beszédében jelentkezik jóval nagyobb arányban. Az életkor és az iskolai végzettség kapcsán kimutatott eredmények határozzák meg a foglalkozási főcsoportok egy főre jutó értékeit is. Azaz a korábban fizikai dolgozó nyugdíjasok kiugróan sok pótlónyúlással kísért adatot ejtettek a többi csoporthoz képest. A szellemi foglalkozású aktívok és nyugdíjasok, valamint a tanulók beszédére egyöntetűen kisebb arányban jellemzőek a pótlónyúlásos variánsok, mint az anélküliek. A fizikai munkakörű aktív dolgozók hasonló számú variánst használtak mindkét jelenségcsoport esetében.

Összességében az a következtetés vonható le, hogy a nyelvi változás nyomatékosabban kimutatható az *l* kiesésének pótlónyúlással kísért esete vonatkozásában, mint a hangzónyújtás nélküli variációban. Vagyis a jelen sajátosság – feltűnőbb jellege miatt – gyorsabban el fog tűnni a város nyelvhasználatából, mint az előző fejezetben elemzett jelenség.

Az *l* hang kiesése határozórag végéről. A régió jellegzetes tájnyelvi sajátossága, hogy az *l* hang hiányzik a *-ból/-ből*, *-ról/-ről*, *-tól/-től*, *-nál/-nél*, *-val/-vel* ragpárok végéről. Külön csoportosítottam az *l* hiányának ezt a hangtani–alaktani esetét. A jelenség kevesebbszer (501-szer) fordul elő a regionális adatok között, ami a határozóragok gyakoriságával van összefüggésben. Viszont az 50-ből 48 adatközlő beszédében jelentkezik (pl. *igazábo*, *szögbő*, *szomszédbu*, *kényérbü*, *arro*, *röpülörö*, *szalonnáru*, *felirü*, *játékokto*, *éftö*, *attu*, *mindénkitü*, *kocsíva*, *késse*, *finomabná*, *évné* stb.), ami miatt terjedőben lévő regionális köznyelvi jelenségnek neveztem ezt.

3. számú ábra. A szótagzáró *l* kiesése határozóragok végéről a társadalmi rétegek szerint

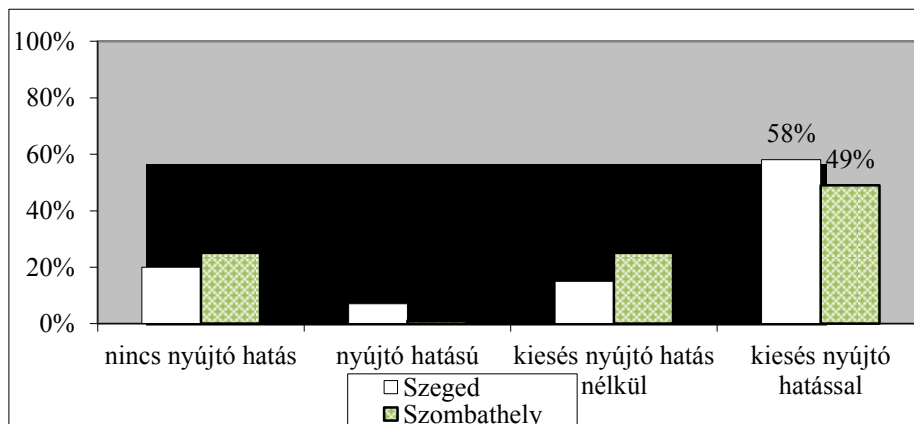

A statisztikai adatok tanúsága szerint a megelőző két diagramhoz hasonló kép jellemzi az egyes szociológiai változókat. Azaz a jelenség leginkább a 65 év fölötti, alacsony iskolai végzettségű, egykor fizikai dolgozó, nyugdíjas férfiak beszédét jellemzi, legkevésbé pedig az egyetemet vagy főiskolát végzett, szellemi foglalkozású, fiatal nők nyelvhasználatát. Ha összevetjük az ábrákat, az mondható el, hogy a jelenlegi értékek talán a pótlónyúlás nélküli *l* kieséséhez állnak közelebb arányaiban. Annyit különbséggént viszont meg kell jegyeznünk, hogy ellentétben az előző két részjelenséggel a szóban forgó módosulás esetében a szakmunkásképző iskolába jártak valamelyest több ide tartozó variánst ejtettek, mint az általános iskolai végzettségűek.

Az *l* hang kiesése két különböző regionális köznyelvi kutatóhelyen. Kristóné Fábián Ilona egyik tanulmányában egy szegedi adatközlő regionális nyelvhasználatának szintjét tárja fel néhány kulcsjelenségen keresztül (2006c). A más gyűjtőhelyen végzett regionális köznyelvi kutatás eredményeivel való egybevetés érdekében megvizsgáltam az *-l* nyújtó hatását és kiesését egy szombathelyi adatközlő beszédében is. A hiteles összehasonlítás végett az adatközlőtől rögzített, elemzett hanganyagon jelenség-szintmérést végeztem a kérdéses sajátosságra vonatkozóan. A szóban forgó

megkérdezett szakközépiskolába járt (gépész végzettségű), nyugdíjas autóbusz-vezető férfi.

4. számú ábra. Az -l nyújtó hatása és kiesése Szegeden és Szombathelyen

Az ábra alapján elmondható, hogy a vizsgált jelenség esetében a két adatközlő közül a szombathelyi valamennyivel több köznyelvi normával megegyező és kevesebb regionális alakot használt, mint a szegedi. A különbség azért kiemelendő, mert K. Fábián Ilona 35 éves tanárt kérdezett meg, szemben adatközlőmmel, aki 62 éves nyugdíjas, érettségizett gépész. Ez esetben tehát a területiség nagyobb hangsúlyt kap a társadalmiságnál, az *l* nyújtó hatása és kiesése ugyanis kelet felé haladva erősödik. Ezt támasztja alá, hogy a szegedi beszélő hangsúlyosabb regionalitása ellenére kevesebb pótlónyúlás nélküli *l*-hiányos szót használt, mint a szombathelyi. Megemlíteném, hogy a kiesést követő nyújtó hatás kiemelkedő mindkét adatközlő nyelvhasználatában.

K. Fábián Ilona egy másik írásában öt 55 év feletti, felsőfokú végzettségű szegedi lakos nyelvállapotát tárta fel hat jelenség tekintetében (2006b). Vizsgálatában a szótagzáró *-l* állapotára vonatkozóan 61%-os köznyelvi és 39%-os nyelvjárási arányt mutatott ki. Összevetve ezt az azonos korcsoportba tartozó szombathelyi nyelvhasználó eredményeivel (25%-os köznyelvi, 75%-

os regionális) megállapítható, hogy jelen esetben a magasabb iskolai végzettség jóval köznyelvisebb beszédet eredményez.

A jelenségkör lezárásaként megállapíthatjuk, hogy ha az *l* kiesésének három esetét együtt vizsgáljuk, összesen 3953 adatot találunk rá. Ez 5,73%-os gyakoriságot jelent a regionális adatokon belül. A jelenséget ez alapján csak a zárt *e*-zés, valamint a felső nyelvválású magánhangzók rövidített változatai előzik meg. Következésképp megállapítható, hogy az *l* kiesésének különféle esetei markánsan jelen vannak a város szinkrón nyelvvállapotában. Az adatok azonban azt tükrözik, hogy ez a kép az idős nemzedék kihalásával jelentősen módosulni fog, a sajátosság kevésbé lesz majd jellemző a településen.

Összegzés. Tanulmányomban a Szombathelyen jellemző regionális köznyelvi jelenségekből mutattam be néhányat. Az adatok tanúsága, hogy a regionalitás érvényesülését nagyban meghatározza a beszélők társadalmi hovatartozása. Az elemzésekből az is szépen kirajzolódik, hogy vannak olyan köztes változók, amelyek esetében a köznyelvi hatás jelentősebb (pl. a felső és a középső nyelvválású magánhangzók rövidült ejtése vagy az inesszívuszi *-ban/-ben* helyett ejtett *-ba/-be*, a mássalhangzóhiány. Illetve olyanok is, ahol erőteljesebben érvényesül még a nyelvjárási meghatározottság (pl. a zöngésülés vagy a szótagzáró *l* kiesése pótlónyúlással/anélkül). Ezen sajátosság pedig jelentősen befolyásolja az adott jelenség megmaradását a nyelvhasználatban.

Felhasznált szakirodalom

- BALOGH Lajos (1978): Nyelvjáráskutatás és szociolingvisztika. *Magyar Nyelv* 44–55.
- BALOGH Lajos (1992): A regionális nyelvváltozatok és a nyelvi norma. – In: KEMÉNY Gábor (szerk.): *Normatudat – nyelvi norma*. Linguistica Series A, Studia et Dissertationes 8. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete. Budapest. 23–30.
- BALOGH Lajos (2004): *Büki tájszótár*. Vasi Szemle Szerkesztősége. Szombathely
- BORBÉLY Anna – VARGHA András (2010): Az *l* variabilitása öt foglalkozási csoportban. Kutatások a Budapesti Szociolingvisztikai Interjú beszélt nyelvi korpuszban. *Magyar Nyelv* 455–470.

- BOROS Ildikó (2010): Regionális köznyelvi vizsgálatok Csornán. – In: HÁRI Gyula – H. TÓTH Tibor (szerk.): *Regionalitás és nyelvjárásiasság Veszprém megyében*. A Pannon Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai III. Veszprém. 205–210.
- BUVÁRI Márta (2003): Az „ë-zés” köznyelvisége. – In: HAJDÚ Mihály – KESZLER Borbála (szerk.): *Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születés-napjára*. ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézete, Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest. 403–408.
- FODOR Katalin (2001): A nyelvjárási hangtani jelenségek. – In: KISS Jenő (szerk.): *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó. Budapest, 325–350.
- FÜLÖP Lajos (2000): Gondolatok a regionális köznyelviségről. *Magyar Nyelvjárások* 153–162.
- H. GERENDÁS Ágota (1998): A szótagzáró *l* Sorokpolányban két nemzedék adatai tükrében. – In: SZABÓ Géza – MOLNÁR Zoltán (szerk.): *III. Dialektológiai Szimpozion*. A Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai II. Szombathely. 183–188.
- GUTTMANN MIKLÓS (1981): A Vas megyei általános iskolások zárt ë-zéséről. *Vasi Szemle* 214–221.
- GUTTMANN Miklós (1989): A gyermeknyelv regionális és tájnyelvi jelenségei Nyugat-Dunántúlon. *Módszertani Közlemények* 193–197.
- GUTTMANN Miklós (1998): A kommunikációs környezet nyelvi jelenségei a tízévesek beszélt nyelvében. – In: SZABÓ Géza – MOLNÁR Zoltán (szerk.): *III. Dialektológiai Szimpozion*. A Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai II. Szombathely. 169–177.
- IMRE Samu (1971): *A mai magyar nyelvjárások rendszere*. Akadémiai Kiadó. Budapest
- IMRE Samu (1973): *Felsőöri tájszótár*. Akadémiai Kiadó. Budapest
- K[RISTÓNÉ] FÁBIÁN Ilona (1996): A nyelvjárási alaprégteg három hangtani jelensége és változatai a Tolna megyei Kisszékelyben. – In: BALOGH Lajos (szerk.): *A magyar nyelv táji változatai az 1980-as évek végén*. Linguistica Series A, Studia et Dissertationes 19. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete. Budapest. 43–63.
- K[RISTÓNÉ] FÁBIÁN Ilona (2006a): Mérések a szegedi nyelvhasználatban. *Magyar Nyelv* 341–347.
- K[RISTÓNÉ] FÁBIÁN Ilona (2006b): A szegedi nyelvhasználat jellemzői egy társadalmi csoporton belül. – In: GALGÓCZI László – VASS László (szerk.):

- „*A word elszáll...*”. Emlékezés Csefkó Gyula halálának 50. évfordulója tiszteletére. JGyF Kiadó. Szeged. 185–197.
- K[RISTÓNÉ] FÁBIÁN Ilona (2006c): Egy adatközlő regionális nyelvhasználatának szintje. – In: GALGÓCZI László – VASS László (szerk.): *A mondat: kaland*. Hetven tanulmány Békési Imre 70. születésnapjára. JGyF Kiadó. Szeged. 239–243.
- P. LAKATOS Ilona (1977): *Adatok Jászberény regionális köznyelvéhez*. Nyelvtudományi Dolgozatok 25. Eötvös Loránd Tudományegyetem. Budapest
- PESTI János (1990): Az élőnyelvi vizsgálatok kutatómódszertani kérdéseiről (Szentlőrinci beszédfelvételek alapján). – In: BALOGH Lajos – KONTRA Miklós (szerk.): *Élőnyelvi tanulmányok*. Az MTA Nyelvtudományi Intézetében 1988. október 5-6-án rendezett élőnyelvi tanácskozás előadásai. Linguistica Series A, Studia et Dissertationes 3. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete. Budapest. 98–112.
- RÉVAY Valéria (2010): A Veszprém megyei nyelvjárások morfológiája. – In: HÁRI Gyula – H. TÓTH Tibor (szerk.): *Regionalitás és nyelvjárásiaság Veszprém megyében*. A Pannon Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanácskének Kiadványai III. Veszprém. 79–102.
- SZABÓ József (2007): A Veszprém megyei regionális köznyelvi kutatások terve és az előzmények. – In: ZELLIGER Erzsébet (szerk.): *Nyelv, területiség, társadalom*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 228. Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest. 405–415.

HIPERSZÖVEG NEVELÉS- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI MEGKÖZELÍTÉSBŐL

HORVÁTH ZOLTÁN

Bevezetés

Az újtípusú szövegek irodalmi, illetve az irodalomtanításon keresztül neveléstudományi megközelítésére dr. Füzfa Balázs több alkalommal is erőteljes nyitottságot mutatott, és a hiperszövegek világának vizsgálatáról több helyütt is szólt. 2002-ben egy a végtelen (értsd digitális) térben létező új irodalomról ír, amely már átvette a vezető szerepet a lineáris, papír alapú szövegek felett, óriási hálózatot, kapcsolatrendszert alkotva. (FÜZFA 2002) Az emberiség visszatér a Gutenberg előtt rá jellemző asszociatív, hálózatalapú gondolkodáshoz. Ebben a helyzetben kell a tanárnak megtalálnia a szerepét (FÜZFA 2011), hiszen ha a digitalizálás néhány év alatt szakmákat alakított át, nyilvánvaló, hogy a pedagógiára is hatással kell, hogy legyen. (FÜZFA 2003) 2015-ben társaival szakmódszertani kutatást végzett, melyben az irodalomtanítás innovációjának egyik elemeként a hipertextualitást is elemezték (FÜZFA 2016: 24). Élményközpontú irodalomtanítási módszere nagymértékben támaszkodik a non-lineáris univerzumra. Jelen dolgozattal a hiperszövegek definícióját, illetve azok (Füzfa Balázsnak is kedves) irodalom- és neveléstudományi megközelítését kívánom én is körül járni.

A szövegek szövetsége

A hiperszöveg definiálására sokan tettek már kísérletet. Ezek a próbálkozások nagyjából azonos területet jelölnek ki, ám megközelítéstől függően (nyelvészeti, informatikai, médiatudományi, könyvtartudományi) mégis mások. Álljon itt néhány hypertext-meghatározás:

A „szövegek egymáshoz kapcsolnak, szabadon, tetszőleges sorrend szerint bejárhatók. [...] A hipertext fogalma nem csupán elektronikus szövegekre vonatkozik, nem kötődik kizárólag egyetlen mediumhoz vagy technológiához sem: lényegében egy szövegelrendezési formára utal, amely éppen úgy

megjelenhet nyomtatásban, mint a komputerek monitorain.” (MUHI 2002: 229–230.)

„Olyan dokumentum, amelynek szövegében ún. csatolásokat (links) helyeznek el más dokumentumokhoz, módot adva a felhasználónak arra, hogy az adott dokumentumból közvetlenül átválthasson a hivatkozott – csatolt – dokumentumra. A csatolást minden esetben szövegkiemelés (vastagítás, dőlt betűk stb.) jelzi. Az Internet ilyen dokumentumaiban található csatolások vagy kapcsok gyakran távoli forráshelyek dokumentumainak előhívását és megtekintését teszi lehetővé.” (KÖVEGY, MANDEL és ZOLNAI, 1996: 58.)

„A hypertext [...] digitális másolatokból összeállítható alkalmi multimédiás montázs.” (GYÖRGY 2002: 21.)

„Olyan *elektronikus szövegfajta*, amely a digitális technológia lehetőségeit kihasználva elszakad a hagyományos lineáris szerkesztésmódtól. Lényege, hogy dinamikus kereszthivatkozások (*hyperreferences*) révén kapcsolatot (*hyperlink*) teremt a dokumentum egyes részei vagy az adott dokumentum és egy másik között.” (GOLDEN 2005)

A hipertextus „egy olyan módon strukturált szöveg, amelynek egymástól valamilyen szempontból elkülönített részeit különféle ’nem lineáris organizációjú’ kapcsolatok fűzik egymáshoz.” (PETŐFI 1995: 160)

Az én értelmezésemben a hiperszöveg olyan a linearitást megtörő utalásokkal rendelkező (nyomtatott, digitális, vagy egyéb) szöveg, melynek kereteit a befogadó saját döntése alapján járja be. A nyomtatottól az internetes non-lineáris szövegekig nagymértékben eltérhetnek egymástól a hiperszövegek. A sokáig nagyrészt különálló szövegek különösen a XX. század második felétől elkezdtek egyre inkább egymásra találni. A szövegek szövetsége, tehát a különböző szövegek összefonódása legtökéletesebben eddig a digitális világban valósult meg. A legnagyobb szabadságot a hiperszövegeknek kétségkívül az internet nyújtja. Kezdő lapja tulajdonképpen nincs (természetesen, amikor valaki csatlakozik rá, akkor bejön egy kezdőlap, ám ez a felhasználó által szabadon megválasztható), míg a többi médium (könyv, CD-ROM, teletext) esetében mindig van egy kiinduló oldal. Az internetet több különálló oldal és ezzel több különálló szöveg alkotja, melyek azonban egymáshoz kapcsolódva egy szöveget tesznek ki. Míg a könyv, a CD-ROM, a teletext egy alkotó, vagy egy alkotócsoport (szerkesztőség) műve, addig az internet mint globális szuperszöveg megszámlálhatatlan alkotó munkája.

Hiperszövegek és az irodalom

Jorge Luis Borges 1941-ben adta ki *Az elágazó ösvények kertje* című elbeszélését. A lineárisan megírt mű egy igen másfajta világ és egy igen másfajta irodalom felé vezet minket. A mű keretét egy kémtörténet adja. A Yu Csun nevű kínai főhős menekülése közben jut el Stephen Albert sinológus (kínai kultúrával foglalkozó tudós) birtokára. Albert Csun egyik ősenek Csui Pen császárnak megszállott hódolója, aki életét arra tette fel, hogy megfejtse a kínai uralkodó mindenki által örültségként kezelt titkát. Csui Pen ugyanis uralkodását felhagyva vágott neki egy könyv és egy labirintus létrehozásának. Tizenhárom évig dolgozott rajta, ám befejezése előtt meghalt. Utódai a labirintust nem találták meg, könyvét pedig (annak látszólagos zagyvasága miatt) kis híján elégették. Albert Csui művét tanulmányozva rájött, hogy az elveszettnek hitt labirintus nem más, mint maga a szerzője által végtelennek mondott regény. A könyv érthetlenségére így megvan a magyarázat: „Minden regényben, mikor valaki válaszút elé kerül, az egyik utat választja, a többi mellőzi; Csui Pen úgyszólván kibogozhatatlan regényében egyidejűleg az összeset választja. Ezen a módon különböző jövőket, különböző időket terem, ezek ismét szaporodnak és szétágaznak.”

Három évvel később, 1944-ben Borges *Bábeli könyvtár* címmel írt egy novellát. Az író számára ebben a műben az univerzum nem más, mint egy hatalmas, végeláthatatlan könyvtár (A Könyvtár), melyben az emberek (könyvtárosok) élete a könyvek, betű világában telik el: a könyveket olvassák, azok tartalmát igyekeznek felfejteni. Ebben a gigantikus könyvtárban a világban létező minden lehetséges információ megtalálható egy helyen. Hát mi ez, ha nem a hiperszöveg eszménye?! Borges kimondatlanul is a hiperszöveg eszményét alkotta meg Csui császár könyvével. Azt az eszményt, melyet a posztmodern kor írói is vallanak. Az 1970-es években kezdődő művészet-történeti korszak háttérében egy iparosodás utáni, kiismerhetetlen, széteső világ áll. A hagyományos világkép válságba kerül, a jövő bizonytalanná válik. A posztmodern kor irodalmára a bizonytalanság kifejezése jellemző: szövegtípusok, műfajok, stílusok keverednek, változnak a hangnemek és a nézőpontok a művekben, gyakoriak az idézetek, illetve korábbi művek új értelemben helyezései. A posztmodern irodalom egyik előzményének pont Jorge Luis Borges számíthat, meghatározó írói közé sorolják Edgar Laerence Doctorow-t a *Ragtime* című művel, Umberto Eco-t *A rózsza* névvel, Milan Kunderát a *Halhatatlanság* című regénnyel, Stanislaw Lemet a tudomány és a morál kapcsa-

latával foglalkozó utópisztikus sci-fi-jeivel. Hazánkban többek között Tandori Dezső, Orbán Ottó, Szilágyi Domokos, Parti Nagy Lajos, Székely Ákos, Ottlik Géza, Esterházy Péter, Temesi Ferenc neve érdemel említést a témával kapcsolatban. (OSZTOVITS 2000) A hiperszöveg, mely megadja az utalások, az ide-oda ugrálások, a szövegek közötti változtatások, a nézőpontok váltogatásának lehetőségét, ideális formának bizonyult a posztmodern írók számára. Esterházy Péter *Termelési regény (kisssregény)* című 1979-es műve a szocialista realista regényeket parodizálja. A fő történetet és a kommentárt alternatív, úgynevezett lapozgatós viszonyba rendelte Esterházy. A Termelési regény nyomtatott formában jelent meg, de a hiperszövegek felé mutat. A szerző *Fuhasok* című írását azonban egy, Bocsor Péter és Müllner András által irányított csapat utólag digitalizálta és alakította át tényleges hiperszöveggé. Az így elkészült művet CD-ROM-on adták ki, és linkelésekkel tartalmazza mindazon szövegeket, melyekre a *Fuhasok* mint főszöveg utalást tett. (MÜLLNER 2007) Ha a magyar nyomtatott alapú hiperszövegről szólunk, feltétlenül meg kell említeni Temesi Ferenc *Por I–II.* című 1986 és 1987 között elkészült 666 (*ezt tartják a Sátán számának*) címszóból álló szótárregényét. A szótárforma szétöri a mű linearitását, mellyel szintén a hiperszöveg felé vezet minket az író. Ugyancsak Temesi irányította azt a *Dúlalav* névre elkeresztelt digitális kísérletet, mely a Magyar Nemzet online változatán jelent meg, és az olvasók által beküldött szövegekből tevődött össze.¹ A legnagyobb szabású kísérlet a magyar hiperszöveg megteremtésére az interneten Farkas Péter *Gólem* című alkotása (<http://www.interment.de/golem/>). Az 1955-ben született író 1997-ben kezdi publikálni művét, mely kizárólag az interneten jelenik meg, és melyben szépprózát alkot a hiperszöveg adta lehetőségekkel.

Az irodalom digitális térbe kerülése felveti azt a lehetőséget, hogy maga az irodalom is átalakul. Józsa Péter írja *Irodalom a digitális közegben* című műve bevezetésében (2005): „[...] a linkek révén könnyűszerrel valósíthatók meg olyan narratív struktúrák, amelyeket a nyomtatásban megjelent szövegek a legrafináltabb írói fogások révén sem tudtak létrehozni. A nem-szöveges információhordozó elemek (kép-, hang-, videofájlok stb.) beágyazásával közel kerültünk egyfajta totális *Gesamtkunstwerk* megvalósításához; az azonnali olvasói visszacsatolásnak a” lehetőségéhez. Az addigi lap-

¹ A <http://100kezes.mno.hu> már nem elérhető

széli olvasói megjegyzések csak a kézzelfogható könyvben lévő szöveget módosították némileg, nem magát az adott szöveget általában. Azzal, hogy az interneten a szöveg millió helyen jelenhet meg, ám mégis mindenhol ugyanazt lehet olvasni (ellentétben az eddigi lehetőségekkel, tehát hogy a műhöz fűzött megjegyzések csak egy könyvben jelenhettek meg, így csak az adott könyv olvasói számára jelentettek változásokat a művön), és az olvasói megjegyzések is mindenhol megjelennek, maga a szöveg is végérvényesen megváltozik. Az olvasói hozzászólásokra a szerző is reagálhat: író és olvasó közvetlen hatással van egymásra, és az adott műre.

Hiperszöveg és tanulás

Hasonló folyamatokra lehetünk figyelmesek, ha neveléstudományi megközelítésből vizsgáljuk a témát. Elkerülhetetlen, hogy a hipertext hatással legyen a formális, nonformális, informális tanulásra, valamint a pedagógiai, andragógiai diszciplínákra is.

Don Tapscott *Digitális gyermekkor* című könyve (2001) összefoglal mindent, ami az internet és a gyermekek kapcsolatáról tudható. Könyvének első fejezetében a következőt írja: „Az otthonokban, iskolákban, gyárakban, az irodákban számítógépek vannak, és a digitális technika képviselői, a fényképezőgépek, a videojátékok és a CD-meghajtók mindennaposnak számítanak. Mind gyakoribb, hogy ezek a médiákat az internethez csatlakoztatják, ahhoz a növekvő világhálózathoz, amely havonta milliónyi új felhasználót vonz. A ma gyermekeit olyan dolgok veszik körül, amelyekről azt hiszik, hogy természetes környezetük részei. Számukra a digitális technika nem számít bonyolultabbnak, mint a videomagnó vagy a kenyérpirító. A történelemben először fordul elő, hogy a gyermekek nagyobb kényelmet élveznek, szüleiknél több a tudásuk és jobban tudják kezelni azt az újdonságot, ami a társadalom középpontjába került.” (9–10.)

Vajon miért könnyebben tanulható és kezelhető az internet a gyermekek számára, és vajon miért érzik otthonosabban magukat a hiperszövegek világában, mint szüleik? Az egyik leglényegesebb aspektus a játék. A hiperszöveg a gyermekek számára digitális játszótérként szolgál, míg a felnőttek egy nagyon bonyolult, nehezen érthető technikai újdonságként fogják fel, mellyel jobb nem kísérletezni. Pedig a hiperszöveg és a digitális világ a lehető legjobb terep a kísérletezésre, hiszen igazán komoly tétje nincs semminek: ha rossz útra tévedünk, ha rossz döntést hozunk, egy kattintással visszatérhetünk

az eredeti ösvényre, melyről akár újra letérhetünk. A hagyományos oktatásból, sajnos, nagyrészt hiányoznak ezek a játékos elemek. A gyermek, de a felnőtt számára is ezek a játékos elemek nemcsak megkönnyítik a tananyag elsajátítását, de hatékonyabbá is teszik azt. A hiperszöveg ezt a játékos elemet hozza be az oktatásba. Jelentőségét talán nem is tudjuk felbecsülni. Mindezt szellemesen sűríti egy karikatúrába Tapscott könyvének 9. oldalán az írott szöveget kiegészítő grafika. Egy anyukát és egy apukát látunk a képen, akik saját falra akasztott gyermekkori fényképük előtt állnak. Míg a fotón gyermekként ők kisautót tologattak, addig előttük a földön mászó gyermekük egy számítógépes egeret tol. A szülők elképedve nézik ezt, nem is értik gyermeküket.

Marshall McLuhan 1957-ben az *Explorations* nevű folyóiratban publikált egy tanulmányt, melyben bevezette a falak nélküli tanterem fogalmát. A fogalom egy újfajta oktatást jelöl, mely az 1950-es években már jelentkező új médiumoknak köszönheti létét. Ezek a médiumok sokkal gyorsabban és sokkal több információt képesek átadni a tanulók számára, mint a hagyományos, nehezen változó tankönyvek. McLuhan a tanulók önállóságára, valamint az új médiumok megfelelő használatára buzdít. (NYÍRI 2003) Több, mint hatvan év telt el, ám a gyermekek elkezdték megvalósítani McLuhan álmát. Nem az oktatási rendszer átalakításával, nem tanári, nevelői buzdításra, hanem maguktól. A gyermekek tudásuk egyre nagyobb hányadát szerzik meg a falak nélküli tanteremben. A „digitális gyermekek” a leckéhez már nem tankönyveket és lexikonokat bújnak, hanem keresőrendszereket és online szövegeket használnak. Olyan kreatív megoldásokkal érkezhettek az órákra, melyekre a tanárok nem biztos, hogy fel vannak készülve. Ráadásul rendkívül élvezik azt a szabadságot, hogy nem a tanár és a tankönyvíró, hanem az adott témában saját maguk által fontosnak tartott vagy érdekesnek vélt információkra figyelhetnek. Ráadásul a tankönyvekben rögzített tudás, de sokszor a tanárok tudása is meghaladott lehet. Az interneten pillanatok alatt fent vannak a legfrissebb információk, melyekhez a hiperszöveg által további tudástartalmakra is szert tehetünk.

Tapscott kutatásai megdöntik azt a nézetet is, hogy a gyermekek közösségi élményei megszűnnek az internet használatával. A szerző szerint éppen az ellenkezője mutatható ki: a digitális térben chatelnek, e-maileznek egymással, a valós térben összejönnek, hogy együtt oldjanak meg iskolai feladatokat a neten, vagy játszanak a számítógépen online játékokkal.

Megállíthatatlan mértékben és egyre gyorsabb intenzitással nő az emberiség tudása, mely mára olyan mértéket öltött, melynek töredékét is lehetetlen befogadnia az egyénnek. A tudáshalmaz egésze tehát elérhetetlen az egyes emberek számára, így önmagában majdhogynem értelmetlen is, ám a hiperszöveg lehetőséget biztosít benne való kalandozásra. Hasonlítsuk az emberiség felhalmozott globális tudását egy sűrű, átláthatatlan erdőhöz, melyet nem csak átlátni, de felfogni sem tudunk igazán. Átlátni ugyan nem, de átjárni tudjuk ezt az erdőt. Csapásokat tudunk vágni, egyik pontról el tudunk jutni egy másikig. Nem jutunk el ugyan mindenhova, de mégis ezerfelé tudunk elindulni benne saját szabad döntésünk szerint. A hiperszöveg-rengeteget ismerő vezető útmutatása azért nem árt. Sokan úgy vélik, hogy a modern kor tanára, nem egy megkérdőjelezhetetlen tudást átadó nagytekintélyű személy, hanem egy olyan irányító, aki sokfelé járt már, jónéhány ösvényt ismer, és képes a tanuló kíváncsiságának megfelelő útra terelni, ugyanakkor nem fél mindig újat és újat tanulni. A felnőttoktatásra ez különösen igaz.

Az élethosszig tartó, illetve az élet egész területére kiterjedő tanulás már nem kitűzendő cél, hanem valós követelmény. A felnőttek képzésével, oktatásával elég régóta foglalkoznak. 1833-ban egy német középiskolai tanár, Alexandre Kapp megalkotta az andragógia kifejezést, mely azóta a felnőttek képzésével foglalkozó tudományágat jelenti. (ZRINSZKY 1996) Felnőttek képzése több formában is megvalósulhat: nappali, levelező, esti típusú rendszerben, vagy távoktatásban. Az új technikai vívmányok tanulásba történő bevonása mindig nagyon lassan történt meg (a telefon oktatásban való használatára nagyjából száz évet kellett várni). Előbb a rádiót, majd a televíziót kezdték alkalmazni, végül a számítógépet is. Ezeknek az eszközöknek a használatában nem a kevésbé rugalmas hagyományos képzések, hanem a sokkal nyitottabb távoktatás járt az élen. A legújabb technikai vívmányok bevonása a tanításba mára már nem kérdés. A mobiltelefon tanulásban/tanításban való használatát a szakirodalom m-learningnek, míg az interneten való tanulást e-tanulásnak vagy e-learningnek hívja. Az információs társadalomból az oktatás sem vonhatja ki magát, a világháló a formális oktatás színterévé is vált. (KOVÁCS 2005) Az e-learning az 1990-es évek közepén indult útjára előbb az angolszász országokban, majd Európa más területein és Latin-Amerikában, Oroszországban is. 1996-ban a világon csupán hét olyan virtuális egyetem létezett, mely e-tanulással foglalkozott. Számuk három évvel később, 1999-ben már harminchárom volt, melyeknek nagy része az Amerikai Egyesült

Államokban, kisebb hányada pedig Európában létezett. (KOVÁCS 2007) Az elektronikus tanulás megjelenhet szervezett oktatási keretek között, de akár „egyéni igények kialakítására is szolgálhat. Ez utóbbit iskolarendszeren kívüli, önálló, egyéni, fölfedező tanulásnak is szoktuk nevezni.” (KOVÁCS 2007: 74) Az e-learning feltétlenül magában hordozza a technikai összetevőt, hiszen e nélkül nem is beszélhetnénk elektronikus tanulásról; a szervezési összetevőt, hiszen az elektronikus tanulást ugyanúgy meg kell szervezni, mint a hagyományos, sőt mivel új technológiáról van szó, az eddig használt oktatásszervezési gyakorlatok nem alkalmazhatók ezen a területen, tehát sokkal kreatívabb szervezési hozzáállást kíván meg; valamint pedagógiai összetevőt, hiszen ez az oktatási forma is megköveteli a pedagógus szakemberek háttér-munkáját. Az elektronikus tanulásban fontos elem, hogy a hagyományos és a távoktatásos rendszerekkel ellentétben az oktatás multimédiás térben zajlik, ez pedig segíti az elsajátítást. (KOMENCZI 2004) A tanuló ebben a rendszerben maga osztja be saját tanulásra szánt idejét. Ez nagyfokú önállóságot biztosít; igaz, negatívuma, hogy a nincs külső kényszerítő erő.

A hiperszöveg oktatásba való bevonása még mindig viszonylag új terület a pedagógia és a felnőttoktatás számára, mely új lehetőségeket és új kihívásokat jelent. A digitális tér egyre nagyobb szerepet tölt be az emberi tudás megszerzésében, az elkövetkezőkben pedig még inkább nőni fog az online hiperszöveg környezetben zajló tanulás jelentősége.

Irodalom

- GOLDEN Dániel (2005): *Magyar Vizuális Enciklopédia*. <http://www.hunfi.hu/nyiri/enc/> Letöltve: 2018. szeptember 2.
- FÜZFÁ Balázs (2002): A másik irodalom. *Könyv és nevelés*, IV. 2. sz.
- FÜZFÁ Balázs (2003): A papírkor végén. *Könyvtári Levelező/lap*. 2003. március
- FÜZFÁ Balázs (2011): *Google és MaGoogle fia vagyok én...* – In: „Minden Egész eltörött”? Kocsi-út az éjszakában-konferencia, Nagykároly–Érmindszent–Nagyvárad, 2011. május 6–8.
- FÜZFÁ Balázs (2016): Élményközpontú irodalomtanítás a harmadik évezredben. – In: BODROGI Ferenc Máté (szerk.): *Élményközpontú irodalomtanítás – Kreativitás, produktivitás, kultúrakezelés a digitális korban*. Savaria University Press, Szombathely

- JÓZSA Péter (2005): Irodalom a digitális közegben. <http://mek.oszk.hu/02300/02313/html/> Letöltve: 2018. augusztus 29.
- KOMENCZI Bertalan (2004) Didaktika elektromagna? – Az e-learning virtuális valóságai. *Új pedagógiai szemle*. 54. 11. sz.
- KOVÁCS Ilma (2005): *Új út az oktatásban? – A távoktatás*. OKKER Oktatási Iroda, Budapest
- KOVÁCS Ilma (2007) *Az elektronikus tanulásról*. Holnap Kiadó, Budapest
- KÖVEGY Anna, MANDEL György és ZOLNAI Mihály (1996): *Internet kis-szótár*. Kossuth Kiadó, Budapest
- MUHI Klára (szerk.) (2002): *Film- és médiafogalmak kis-szótára*. Korona Kiadó, Budapest
- MÜLLNER András (2007): *A császár új ruhája. Esszék a könyv és a hipertext kapcsolatáról, valamint más médiumokról*. Jószöveg Műhely Kiadó, Budapest
- NYÍRI Kristóf (2003): Bevezetés a kommunikációfilozófiába. – In: NYÍRI Kristóf és KOVÁCS Gábor: *Virtuális Egyetem Magyarországon*. Typotext, Budapest
- OSZTOVITS Szabolcs (2000.): *Kulturális enciklopédia*. [http:// enciklopedia.fazekas.hu/index2.htm](http://enciklopedia.fazekas.hu/index2.htm) Letöltve: 2018. szeptember 1.
- PETŐFI S. János (1995): A hipertextuális irodalom a perszonal computer el-terjedt alkalmazásának korszakában. – In: PETŐFI S. János, BÉKÉSI Imre és VASS László (szerk.): *Szemiotikai szövegtan* 8. JGYTF Kiadó, Szeged
- TAPSCOTT, Don (2001): *Digitális Gyermekkor – Az internetgeneráció felemel-kedése*. Kossuth Kiadó, Informatikai Érdekegyeztető Fórum, Budapest
- ZRINSZKY László (1996): *A felnőttképzés tudománya*. OKKER Oktatási Iroda, Budapest

EGY „TETSZHALOTT” MŰFAJ MINT POSZTMODERN SZINTÉZIS (TÉREY JÁNOS: *PAULUS*)

IMRE LÁSZLÓ

A Byron (*Don Juan*), illetve Puskin (*Anyegin*) hatását magán viselő magyar verses regény (Arany: *Bolond Istók*, Gyulai: *Romhányi*, Arany László: *A délibábok hőse*, Vajda: *Találkozások stb.*) után még a XX. század elején (Ady: *Margita élni akar*), sőt a két világháború között (Dsida: *Tükör előtt*) is születnek a műfajnak variánsai. Sok évtizednyi szünet után 2001-ben a legújabb költőnemzedék talán legeredetibb tehetsége, az alig harmincesztendős Térey János anyegini strófákban élesztette újra a műfajt egy három Pálról szóló történettel. A főszereplő, az első Pál egy huszonéves fiatalember a kortársi Budapesten, számítógépes rendszergazda és vírusvadász, aki a fővárosi „aranyifjúság” életét éli (szórakozások, utazások, nőkalandok stb.). Építészbarátja, Kemenszky (akiben többen Lenszkijre ismertek) Drezdában él, s gyakori találkozásaik egyik témája Pál apostol. A harmadik Pál Friedrich Paulus taborszernagy, a Sztálingrádnál bekerített hatalmas német hadsereg parancsnoka, aki végül szovjet fogságba kerül.

A Puskint (de a *Bolond Istók* Arany Jánosát is) eredeti módon olvasó és felhasználó mű azonban fő- (sőt: talán legfőbb) szereplővé lépteti elő az elbeszélőt (Térey egy helyen meg is nevezi magát) részben tulajdon sorsjellemezőivel ruházva fel:

Gépészmérnök volt apja régen,
Dossziéit duzzasztva élt,
Fegyelmi vétség tárgykörében
Gyűjtött be számtalan babért.
De sorsa Paulust kegyelte,
Mivel orvos-anya nevelte.

A verses regényre jellemző közvetlenkedő olvasóhoz fordulás is gyakori: „Vajon melyik oldalon állok? / Találgatod, jó olvasóm.” Ezzel már-már olvasásszociológiai pozícióba kényszeríti a befogadót:

Jó olvasóm, te vagy, ki nemrég
Forgattad *Drezdát*-m lapjait
S *Térerőm*-et alkamasint.

(Utalások Térey megelőző köteteire.) Sőt: a szerző oly fokig „szereplő”, hogy bevallja: Paulus cavatináját „boros fejjel írta”. (Amit, persze, az olvasó vagy elhisz, vagy nem.) És bár némelyik szubjektív előlépés konzseniálisan rezonál Puskin létértelmező futamaira, azért modor és költői attitűd hamisítatlanul mai, sőt pesti:

Pajtás, az élet jó borából
Habzsoljatok hát, míg lehet!
Nyájas, literátori tábor:
Felém a semmi integet.

A klasszikus verses regény megszólalásmódjának legkomplikáltabb, s egyszersmind legművészibb tulajdonságát, többszintű voltát is páratlan nyelvérzékkel (s nem utolsó sorban műveltséggel) képes követni, pl. az egyik (az ötödik) sztálingrádi fejezetben: „Míg tisztetek jelentésüket teszik, / Örvénylik a Sonata pathétique.” Kosztolányi versében, a *Szeptemberi áhítat*-ban is „Örvénylik a Sonata pathétique”. Kosztolányi azonban az ősz gazdagságába feledkezik bele, itt a „végszükség-tartalékból” előkerülő „Málhászlóból kolbász, habzó fehérbor”, libacomb, mézeskalács stb. felsorolásának ironikus ellentételezése Schumann. (S hogy milyen asszociációs gazdagság rejlik e sorokban, arra vonatkozóan hadd idézzük fel azt a tényt – amire nem történik célzás a mű szövegében – hogy a Volgográdnak „átkeresztelt” sztálingrádi monumentális emlékmű palotában a látogatók egy Schumann zongoradarab-ból átírt kórusművet hallhatnak szünet nélküli változatban.) Angyalosi Gergely pontosan látja (és fogalmazza meg), hogy Térey nem egyszerűen posztmodern tudatossággal épít be szövegébe idézeteket, hanem szinte az egész huszadik századi magyar költészet megszólal versbeszédében: nem kölcsönvesz verssorokat, strófatöredékeket, hanem bennük is ő szólal meg.” (ANGYALOSI 2002: 1125) És valóban, így idézi játékosan Adyt: „Jöttem a Filatorigátról / Új idők új repjeivel.” Radnóti citálása inkább társalgási fordulat: „Ludovika élcel: No lássa, / Magának sem térkép e táj.” Az aztán végleg „karnevalizálja” a szöveget, hogy politikusok valamikor sokat idézett monad-sait szövi művébe: „Nem rés, de bástya: zengzetes sánc.” (Célzás arra, ami Rákosi Mátyás szavajárása volt: Magyarország nem rés, hanem bástya a szocialista tábor vonatkozásában.) Itt szinte nem lehet nem arra gondolni, hogy

Térey egy korszak képzet- és fogalmazáskészletére utalva szinte önnönmaga idézéstechnikáját is kifigurázza, vagy legalábbis a kifordított citátumokkal magából az idézésből űz csúfot. Térey olvasása tehát azért ennyire izgalmas, mert folyton növekvő éberséggel kell nem pusztán appercipiálni intertextuális összeszövöttségét, hanem annak funkcionálását és humorát is értelmezni illik: „Így fest a teremtésbe’ vesztés” – olvassuk a pesti Paulus helyzetének jellemzését, s a hatás azon alapszik, amennyiben párhuzamba állítható Bánk bán sorsával, s azon is, amennyiben ijesztően idegen is tőle. Hemzseg a szöveg a szójátékoktól (ebben is Aranyt követi), sőt a szófajt tréfásan megváltoztató szóteremtéstől: „Korántsem! Hitem jóhiszem”. S ahogy híveit, barátait is sokkolta Arany a *Bolond Istók* tréfás, beugrató szóficamításaival, úgy idegenít el (illetve voltaképpen győz meg) Térey a szleng alkalmazásával. „A verses beszéd mondatvezetésében megnyilvánuló kollokvialis hangütést a *Paulus*-ban a szleng nyelvi fordulatainak beépítése hivatott kiváltani. Ezek az elemek természetüknél fogva jobban illeszkednek a pesti, mint a sztálingrádi szín jeleleteibe.” (KERESZTESI 2009: 130) Ez az, amit a verses regény „irodalmiasságá”-nak is szoktak nevezni, hogy ti. nem kizárólag a megrajzolt alakok és történet az, amiről szól, hanem irodalmi kérdésekről, sőt a mű létrehozásának folyamatába is beavat, olykor éppen az ellenkezőjébe átfordító idézéssel zökentve ki a beleélő olvasásból. *Ludovika levele Paulushoz* például Tatjana nevezetes levelének felel meg, de a szemérmességet legyőző tiszta, őszinte és bátorságában mégis lenyűgöző vallomás helyett enyhén otromba felkínálkozással tagadó, ellentétébe fordító idézéssé alakul: „Végzem! Viselkedj csődörül”. A meglepetés az irodalmi szintek szembeállításának feszültségével hat.

Ezekben a „fricská”-kban néha valóban közvetlenül követi a *Bolond Istók*-ot: „Mint a kuvasz (vagy rím okáért fecske)”. Téreynél: „Ahol sztaniolból vékonyka gírland / Készült (a rím, barátom, jusst se: sírhant)”. Aranynál a költői szándék (részben legalábbis) az, hogy a *Toldit* (vagy a *János vitézt*) beleélő azonosulással olvasókat újra és újra kizökkentse, „megzavarja” kényelmes szövegkövetésükben, Téreynél a töredékesség, szervetlenség, tarkabarkaság ugyanígy valamiféle magabiztos, már-már kényelmes olvasói magatartás nevetségessé tétele. A *Paulus* alapmagatartásának végső oka (magyarázata) ugyanis a nagy narratívák eltűnésének szuggerálása („nincsen többé nagyszabás”), mint Aranynál az optimista, demokratikus népszemléleten alapuló hagyomány folytathatatlansága. (A *Bolond Istókról* többen elmondták, hogy „ellen-*Toldi*”). Térey azt teszi egyértelművé a sztálingrádi és drezdai

pusztulással, hogy minden széttört, minden Rom (céloz a budapesti sportcsarnok leégésére is). Az külön telitalálat, hogy míg letűnt idők emblematisztikus figurái katonák, addig itt a kor szimbolikus főszereplője a hacker, s a pesti Pálból e tekintetben lesz pusztító jelkép.

A *Paulus*nak szerencséje volt a kritikával. Nyomban megjelenése után a legkiválóbb műértők mutattak rá remekmű voltára. Margócsy István például oly módon látta benne a posztmodern összegezését, hogy a *Toldi* egykor fordulatot hozó zsenialitásához hasonlította. (MARGÓCSY 2002: 37–40) A legnagyobbakhoz mérhető koncipiálást, persze, maga a mű sugallja, amikor motívá emeli Luther s a világtörténelmi jelentőségű sztálingrádi csatát vívó Paulus megnyilatkozásait. A Pál apostolt inspiráló belső parancs, a Paulus sorsát megpecsételő külső parancs, s a pesti Pált jellemző, irányt kereső (s nem találó) zaklatottság kulminál a műben, melyben (Margócsy szerint) óriási vállalkozás a „frivol, játékos kötetlenségével hivalkodó, hiányosságaival és kötetlenségével kérkedő narrációt szembesíteni a legszigorúbb, legkiszámítottabb, legarchitektonikusabb sémával, az akár le is rajzolható cselekmény- és világtervvel.” (MARGÓCSY 2002: 37–40)

Csak hogy amit ily pontossággal, s a megjelenés pillanatát azonnal követő éleslátással Margócsy azonnal felismer, az tulajdonképpen a verses regény eredeti koncepciójára érvényes. Ami áll Byronra, Puskinra, Arany Jánosra, *A délibábok hőse* Arany Lászlójára, áll ugyanígy a *Paulus*ra is, de ez utóbbinak végtanulása mégis más kell legyen: a XXI. század legelején születvén azt a kérdést veti fel, hogy ha Térey továbbra is ezen az úton jár, tehát a posztmodern tanulságait összegezve ír a *Niebelung ének*, Richárd Wagner s mások modorától megihletve, akkor mindez már tökéletesen új, 2010-ben, 2020-ban aktuális dilemmákra keres választ. Mintegy az a gondolat merülhet fel, mintha a XXI. század első évtizedében valamely mindent „megcsinálni” tudó zeneszerző hol a Verdi opera, hol a Beethoven szimfónia, hol a Chopin szonáta, hol a Liszt szimfonikus költemény stb. „megismétlésével” kísérletezne. És ezek a „stílusviccek” – természetesen – nem azt a hatást keltenék, mint a maguk korában, hanem egymást követő, egymás hatását felerősítő voltukban mintegy egységbe foglalnék a múlt nagy lehetőségeit, s ezekkel számot vetve, ezeket változtatással megismételve a kultúra működésének, megidézhetőségének mikéntjére keresnék a választ. A *Paulus* azt is bizonyítja, hogy megfelelő művészi, technikai virtuozitás birtokában nemcsak régi műfajok kelthetők életre, hanem ezek szükségképpen megváltozva megőrzött

lényege egyszerre és felerősítve idézi fel a múlt nagy vállalkozásait, hozzá-mérve egyszersmind a XX. századhoz, sőt a posztmodern idéző és „lebontó” tendenciáihoz, amely úton a mai „Rom-élmény”-t, pusztulás élményt, a ma apokalipszisének fogja kétségessé tenni a régi remekművek „újramondása”-val. Bizonyítéka lesz ez a diadalmas alkotó erőnek, a rekonstrukciókban szunnyadó aktuális továbbgondolás lehetőségének és (főleg) egymásra vonatkoztatásának. Byron és Arany, Dante és Madách, Puskin és Wagner műfajai és sok más remekmű olyan etikai és artistikus elevenség, „életképesség” bizonyítéka, amely egy gigantikus „romeltakarítás” után valamiféle új látásmód, nem is sejtett új korszak létjogosultságát ígéri a ma és a holnap művészei számára.

Az elmúlt félszázadban többféle életre keltése játszódtott le halottnak hitt műfajoknak. Esterházy Mikszáth anekdotizmusához, mások a klasszikus életrajz vagy novella hagyományához folyamodtak, tehát a „tetszhalott” műformák kaptak szerepet a legnagyobb szabású újakezdésekben. A *Paulus*nak azért van különleges értéke ezek között, mert nem csupán az egyenrangú megismétlés varázsával hat, hanem a maximális eltérés és másság élményét is tudatosítja. Mindaz, ami a puskinsi műfaj keretei nélkül lett volna megszólaltatható, kevésbé életképes és emlékezetes megörökítője lett volna az ezredfordulónak. Éppen (ha nem is kizárólag) Pál apostol és az *Anyegin*, Luther és a német főtiszt többletével lehetett hihetetlenül mulatságosan és vérfagyasztóan komolyan adni vissza az ezredfordulón eszmélkedés teljességét.

Irodalom

- ANGYALOSI Gergely (2002): Kaszálni páli réteken (*Paulus*). *Holmi* 2002/9.
- KERESZTESI József (2009): A nagy szabás minta (*Térey János: Paulus*) – In: *Erővonalak (Közelítések Térey Jánoshoz)* Szerk.: LAPIS József – SEBES-TYÉN Attila. L'Harmattan
- MARGÓCSY István (2002): Térey János: *Paulus*, 2002/1: 37-40.

**EGY KLASSZIKUS ÉLETMŰ SZÖVEGUNIVERZUMÁNAK
BEEMELÉSE A HAZAI KÁNONBA^{*}**
(SZABÓ LŐRINC EDDIGI UTÓÉLETE)

KABDEBÓ LÓRÁNT

Ha már munkamegbeszélés, akkor maradjunk a tárgyyszerű leírásnál. Szabó Lőrinc 1957. október 3-án délután három óra előtt öt perccel meghalt. Halálát követően viszonylag hamar, 1960-ban megjelent Összegyűjtött verseinek reprezentatív kötete Sötér István előszavával, Szabolcsi Miklós cenzori jóváhagyásával. Viszonylag könnyű filológia: az ostrom előtt a költő összeállította 1943-ra versei definitív kötetét. Azt követte a *Tücsökzene* két kiadása (1947, 1957), *A huszonhatodik év* (1957), és az 1956-os *Válogatott versei* számára összeállított új kötet, a *Valami szép* már önálló, bővebb változatával kiadásra készen állt. A kényszerű politikai kihagyásokat a család összegépelte, és a barátoknak a kötettel együtt juttatta el. Ez a gyűjtemény 1982-re Domonkos Mátyás szerkesztette kötetben a Szépirodalmi definitív kötetévé bővült: az első négy kötet eredeti változatainak függelékbeli csatlakoztatásával, valamint az akkor, az MTA Könyvtárából ismert néhány kiadatlan vers beiktatásával. A költő élete végére megjelenendő volt az általa összeállított fordításgyűjtemény, az *Örök Barátaink*. És halála évtizedes évfordulójára Simon István összeválogatott-vágott egy esszékötetet, mely gondolatébresztő lehetett, de nem lehet a szöveghűség mintapéldája. Ezt a kötetet Steinert Ágota újította

^{*} Az előadás a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0008 jelű projekt részeként – az Új Magyarország Fejlesztési Terv keretében – az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg. (Az előadásban emlegetett Szabó Lőrinc-kiadványok adatai megtalálhatók a Miskolci Egyetem és az MTA Könyvtára *Szabó Lőrinc – Vers és valóság* című honlapján közölt Bibliográfiában: <http://krk.szabolcorinc.hu/>). Ezt az előadásszöveget küldöm a Fűzfa Balázs barátom köszöntésére készülő kötetbe. Ő hasonló szövegépítő és értelmező életművet alakított nagy örömközpontokra. Kettőnk munkásságát ezzel a szöveggel szeretném méltóan egymásra vonatkoztatni. Sok szeretettel, barátsággal, L-t.

meg, példás filológiai apparátussal újabb évtized múltán (1984). Intézeti tervmunkaként Rába György példásan színvonalas kismonográfiája, Lászlóffy Aladár zseniális megsejtésekkel teljes kolozsvári disszertációja és Steinert Ágota egyetemi doktori értekezésként benyújtott és megjelentetett példás-értékű, a *Te meg a világ* kötettel záruló pályaképe jelentette a korszak irodalomtörténeti bemutatását. Illetőleg két megszállott rádiós (Fodor Ilona és Tertinszky Edit) gyűjtött a költő barátainak emlékezéseit összefogó életrajzi dokumentációt. Legfeljebb ehhez társult volna a költő fiához eljuttatott *Vers és valóság*, a költő versmagyarázatait tartalmazó emlékezése, a *Bizalmas adatok és megjegyzések*, amely szövegeket Illyés Gyula felesége, Flóra asszony segített létrejönni és őrzött, a költő rendelkezése szerint Szabó Lőrincné halála utánig. Ennyi. Ez lenne ma az ismert Szabó Lőrinc szövegegyüttes. Véletlen beleszövődésekkel. Mint például a forradalom utáni újrászerveződő irodalmi életben az életműben való járatlanságából kifolyólag az özvegy a Borsodi Szemle Széphalom rovatába éppen a költő forradalmi ciklusának címadó előhangját küldte közlésre. Utólag hátborzongató publikáció! Ennyi kiadás, ennyi véletlen hozzáadás. Csakhogy...

...Szabolcsi Miklós kiváló minőségérzettől vezérelve hatalmi szóval megvetette az MTA Könyvtára Kézirattárával a példásan gondozott hagyaték nagy részét, és bizonyítandó ennek szükségét, rám bízta ennek a költészetnek a feldolgozását, a költői pályakép monográfikus feldolgozását. Ezt követően még két állami beavatkozás segítette a munkát: a hagyaték maradványait a DIA (Digitális Irodalmi Akadémia) megszervezésekor a Petőfi Irodalmi Múzeum tulajdonába, ill. letéjtébe helyezte a család, a maradékot pedig az MTA Kézirattárának adta el. Ha mindaddig a maga spontaneitásával alakult a Szabó Lőrinc-életmű publikálása, 1962-től kezdődően tudatosan kezdtem a Szabó Lőrinc szövegüniverzum feltárását és publikálását. Áldását munkámra Németh László adta: két levelében is hangsúlyozta a feladat fontosságát, nemzeti értéként kezelését: „*Látom, hogy Szabó Lőrincsel foglalkozol. Ő is egyike azoknak, akiket szép csendesen ki akarnak iktatni a köz-émlékezetből. Nehéz, de szép feladat e könnyelmű feledés s bűnös feledtetés ellen dolgozni.*” (1966. november 17.); „*Örülök annak is, hogy Szabó L.-könyved halad ... hiszem, hogy a társadalmilag hálátlan téma ebben az esetben is nagy szellemi s mesterségbeli gazdagodással fog járni: hisz a kritikus pályája a tehetsége mellett elsősorban a szegődésétől függ – hogy mire teszi fel magát*” (1967. szept-

tember 15.; lásd: *Németh László élete levelekben*, II. kötet 1042., III. kötet 170.)

Kezdem a kudarcokkal:

1. Sikerült megnyernem a valaha mellettem dolgozó, a Radnóti és a Babits **bibliográfia** példás szerkesztőjét, a maga választotta teammel készítse el a munka elkezdéséhez nélkülözhetetlen Szabó Lőrinc-bibliográfiát. Anyagi alapját az első Széchenyi terv biztosította. Varga Katalin körül kéziratár-vezetői munkája és a múzeum műsorokkal tarkított ricsaj-élete elszívta az erőt. A pénzt felvették, a munkavégzés évtizede késik. Sajnálom, Katit nem ilyen embernek ismertem meg. Igaz, ígéreti: addig nem hal meg, míg be nem fejezi a munkát. Marad a krk.szabolorinc.hu honlapon a Horányi Károly és magam barkácsolta bibliográfia, Szabó Lőrinc művei és a válogatott szakirodalom címszó alatt. És marad az Osiris Klasszikusok prózaköteteinek jegyzetei a cikkek megjelenésének pontosításával, Kemény Aranka felelős munkája, aki ennek során legjobb filológusaink közé nőtt fel, most védi PhD dolgozatát a témából.

2. Kezdetektől ambicionáltam a költő és családja által példás rendben őrzött **könyvtár** leírásának ügyét. Sajnos, mindezideig inkább csak a leletmentés szintjén tudjuk dokumentálni.

3. Előttünk álló feladat a költő **műfordításai** rengetegének feltárása. Példás elrettentő munkát végzett e tekintetben Kontor István barátunk, aki a teljességre törekvően összeállította a németből fordított kisebb versek német eredetijét, a fordítás feltételezhető német eredetijének variánsát, a fordítás variánsait és a versek egyéb magyar nyelvű fordításait. Digitális úton elérhető a www.szabolorinc.hu weblapunkon. Könyvbéli megoldása elképzelhetetlen. Feldolgozta a Shakespeare-drámafordításait Szele Bálint, könyv alakban is megjelent PhD disszertációja. Kiadó terület még az egyéb angol, francia, latin, görög fordítás, és a nagyon komplex orosz fordítások – melyek német és francia közvetítéssel készültek. És akkor még nem is beszéltem a keleti tematikáról. És prózafordításairól. Egyetlen napilap-közlésben fennmaradt Remarque-fordítását a Szabó Lőrinc-füzetekben publikálta három doktorandusz. A németnyelvű prózai művek fordítását Barna László dolgozza fel.

Az **életrajzot** a háromkötetes nagymonográfiám, és a krk.szabolorinc.hu képes summázata adja. És még valami: a **levelezés-kötetek**. Már a monográfiákkal párhuzamosan létrehoztam a **Napló, levelek, cikkek** kötetet 1974-

ben, amely önéletrajzi írásokkal és naplókkal együtt teljes életrajzot szimulált (benne a Thomaséknak, Baumgartneréknak, Kardos Lászlónak írott levelek elérhető összességével). Két kötetben összeállítottam a feleségével volt levelezésüket (benne az elérhető teljességét a költő leveleinek), valamint a háborús sérülések után megmaradt Szabó Lőrinc–Korzáti Erzsébet levelezést, *A huszonhatodik év* szerelmi gyászszonettjeinek teljes dokumentáltságával Lengyel Tóth Krisztina társaságában. (Illés Endre, a Szépirodalmi, majd Jovanovics Miklós a Magvető igazgatóinak lelkes támogatása mellett.) Ezeket a levelezéseket kiegészíti a Horányi Károly által megvalósított, teljességre törekvő Kodolányi és Bernáth Aurél levelezés megjelentetése, valamint a pályakezdése dokumentumait összegyűjtő *Érlelő diákevek* című kötet, amely a PIM Irodalmi Múzeum sorozatában a korszak átfogó dokumentálását adja a debreceni gimnáziumi évek és Az Est-lapok között. *Az ígéret városa* című kötet a debreceni kötődését adja és a teljes Juhász Géza levelezését Bíró Éva szerkesztésében. Az életrajz kiegészítője még a Szabó Lőrinc Füzetekben Tóth Mariann sajtó alá rendezésével megjelent *Szabó Lőrinc környezetének naplói* kötet, benne a feleség naplójegyzeteinek teljessége, és a költő halálát leíró emlékezések. És meg kell említenem az OTKA segítségével és két doktoranduszunk társaságában feltárt külföldi utazásokat. Egyelőre a Kelet-Adriai tematika kimerített, Curkovics-Major Franciska jóvoltából, összefoglaló PhD disszertáció és könyv született belőle és emléktábla Dubrovnikban, Abbáziában és Korcsula szigetén. A két olasz-osztrák utazással (1924, 1925) és az 1933-as csehszlovákiai út feldolgozásával Rutkai Balázs disszertációja adós. Egy füzet készült még a Titi tónál végzett fordítói munkálkodás nyaráról, a Szabó Lőrinc Füzetek Pásztor Imre szerkesztette 5. kötete. És három emléktábla: a Brünn melletti Macocha szakadéknál, Titiseenél és Avelengónál. Feldolgozásra vár még a németországi utak dokumentálása, és emléktáblailag bevételre vár Berlin, Prága és Párizs. Az életrajz dokumentáltsága szükségeli a rengeteg gyorsírási jegyzet feldolgozását, ellenőrzését és további fejtését. Lipa Timea doktoranduszi éveiben OTKA és Széchenyi terv keretében megtanulta a Szabó Lőrinc által használt gyorsírást Schelken Pálmától, – így ő ennek, a Tóth Árpádra és Kosztolányira is érvényes írásfajtnak az egyetlen hazai szakértője.

Az életrajz része az a fontos tanulmány, amelyet két részletben közölt az ItK az elmúlt években, és amelynek folytatását Horányi Károly sajnálatosan felfüggesztette. Az én *Szabó Lőrinc pere* című könyvemmel párhuza-

mosan készült az újabb szemléletű nemzedékek figyelő szemével dolgozó tanulmány sorozat, amely a költő annyi vitát kiváltott közéleti szereplésének alapvető feldolgozása. Szabó Lőrinc és a nők életrajzi-poétikai kapcsolódását a magam részéről mindig az életrajz és a poétika szerves részének tartottam. Erre adtunk példát a Korzáti szerelem feltárásával. A korai Török Sophie-Babits-Szabó Lőrinc viszonyról Buda Attila írt könyvet, a Káprázat ciklus poétikáját *Titkok egy élet/műben* címmel írtam meg. Ideálisnak ebben a műfajban Schweitzer Pál kollegám Ady Mylitta verseiről írott könyvét tartom. Örökké fájlalom, hogy nem sikerült jobb belátásra bírnom az Irodalmi Bizottságot, hogy beadhatta volna nagydoktori disszertációként. Megérdemelte volna.

A magam számára a költő életpályájának dokumentálásán túl kezdettől azt tűztem ki feladatombul, hogy a Szabó Lőrinc **szöveg univerzum** publikálását a kritikai kiadást közvetlenül megelőző szintig juttassam el. Ezt végülis az Osiris Klasszikusok sorozat megjelentetésével értem el. Hiteles szövegeket, a szükséges jegyzetekkel ellátva, pontosan adatoltan publikálunk. Két kiadást megért az összes versét tartalmazó kiadásunk, megjelent felújítva jegyzetapparátusában a műfordításait általa összeállított válogatás, az *Örök Barátaink*, a versmagyarázatait egybefogó *Vers és valóság* és *Bizalmas adatok és megjegyzések*, és a prózakötetek: Emlékezések és publicisztikai írások, a már szinte kritikai jelleggel közreadott *Vallomások*, és a jövő könyvnapra elkészülő *Irodalmi tanulmányok*.

Horányi Károly és Sajó Tamás szövegközlési újdonsága, a <http://krk.szabolorinc.hu/>, amely az összes ismert Szabó Lőrinc-vers összes variánsának digitális megjelenítését és adatolását tartalmazza (jelenleg az 1943-as *Összes versei*ig készült el).

Szövegkiadásról beszéltem. Alap kutatásokról. Nem a poétikai és monográfikus feldolgozásokról. Melynek két nemzedéke képviselőjében Kulcsár-Szabó Zoltán barátommal és kollegámmal szintén jelen vagyunk. Megemlíthetném a Kulcsár Szabó Ernővel szervezett pécsi és miskolci konferenciasorozatunkat, az Irodalomtörténet és a Literatura általunk szerkesztett ciklusait, ahol tudósaink új nemzedéke nőtt fel.

Inkább a **szövegkiadás** visszaigazolásairól hadd idézzek kettőt. Az egyik mérlegelő, a másik szellemeskedő. Nekem egyként kedves. Cs. Szabó László, a *Napló, levelek, cikkek* és a három kötetes monográfia után, az amszterdami Mikes Kelemen kör számára – úgymond: a nyugati írók főhajtása-

ként a hazai teljesítmények előtt – javaslatot fogalmazva, a párizsi *Irodalmi Újságban* véleményét nyilvánosan is publikálva, 1983-ban éppen a Szabó Lőrinc-kutatás – akkor még egy-személyes – eredményének ítélte a kör emléklakettjét. Akkor a plakettet és adománylevelét a határon átcsempészve lehetett csak ebbe a hazába juttatni. Idézem: „Megdöbbentő a magyarok mulasztása. A két Nyugat nemzedékből egyetlen nagy költő van megváltva: csupán Szabó Lőrincnek van háromkötetes életrajza, testes kötetek, teljes s viszonylag végleges a szó nyugati értelmében, *une biographie définitive*, ahogy a franciák mondják. Kabdebó Lóránt a szerzője.” Hasonlót írt a kortársban Sötér István is, Szabó Lőrinc és monográfusa címmel.

A másik a rendszerváltás pillanatában a 45-ös napló és a vers-magyarázatok közreadásakor hangzott el TGM esszéjében: „*K.L. – aki már a Napló, levelek, cikkek 1974-es kiadásával és azóta a Harminchat év lenyűgöző leveleskönyvének, a Bírákhoz és barátokhoz megdöbbentő vallomásainak sajtó alá rendezésével óriási szívességet tett minden magyar irodalombarátnak – tavaly megmutatta az olvasóközönségnek, hogyan változtathatja meg egy filológus az irodalomtörténetet.*” (Tamás Gáspár Miklós: *A rendszerváltás zimankója. Szabó Lőrinc: Bírákhoz és barátokhoz, Vers és valóság; Élet és Irodalom*, 1991. április 5. 10.)

Igaz, nem igaz? Egy biztos: Szabó Lőrinc az irodalomtudomány hazai rendszerváltozásában főszereplőként jelent meg. Megjelenhetett, mert akkorra szöveguniverzumának nagyrészeivel publikáltan és dokumentáltan jelen volt az irodalomtörténeti tudatban.

„KIS BALÁZS” ÉS A KALEVALA

KELEMEN MÁRIA

*„Kis Balázs” egy nagy Balázsnak.
Tisztelgő köszöntés Fűzfa Balázsnak munkájáért, a magyar
irodalom iránti tudós alázatáért, művéért. Az együtt töltött
egyetemi évek emlékére: Szalay Mari*

Tanulmányom címe első olvasatra talán enigmatikus, ám a finn és a magyar irodalommal intenzíven s örömmel foglalkozó kollégák, diákok számára ennek megfejtése bizonyára nem okoz nagy fejtörést: dolgozatom fókuszában József Attila *Altató* című költeménye és a finn nemzeti eposz közötti motivikus kapcsolat, valamint a költői intenció lelki-pszichikai háttere áll.

Témám tehát tágabb értelemben a Kalevala mint a magyar irodalom ihletője. De vajon tudunk-e minderről újat mondani a körünkből fájdalmasan korán távozott, emberi és tudós-tanári kvalitásait illetően egyaránt kiemelkedő Fehérvári Győző után, akitől – mint az bizonyára sokak számára ismert – a tágabb értelmű témamegjelölést szó szerint idéztem, a tudós szerző előtti főhajtással? A 2002-ben megjelent *Dalnak új utat mutattam... A Kalevala és a Kalevipoege összehasonlító elemzése, magyarországi fogadtatása és hatása* című munkájának utolsó fejezetéről van szó (FEHÉRVÁRI 2002). Fehérvári Győző kötete alapmű, ha a magyar-balti finn kulturális összevetések bármelyik szegmensével foglalkozunk. Méltán szerezte meg vele „egyedüli főfoglalkozású rokkantnyugdíjasként” – ahogy a tőle megszokott szerénységgel és finoman ironikus modalitással fogalmazott – az életművéért, kutatásaiért már rég megérdemelt PhD fokozatot.

A Fehérvári Győző által időrendben felsorakoztatott magyar szerzők közül kétség kívül József Attila költészetében a legnagyobb frekvenciájú és dimenziójú a Kalevala jelenléte. A tematikai, motivikai és verselési reminiscenciák mind kvalitás, mind kvantitás szempontjából József Attila szövegeiben vannak a legadekvátabb lírai formában jelen.

Bár a költő csak halála előtt 5 évvel, 1932-ben jutott saját Kalevalához az 1909-es, időrendben második „magyar” Kalevala fordítója, Vikár Béla jóvoltából, de már jó ideje ismerhette az eposzt, hisz épp azzal hatotta meg Vikárt, hogy hosszú passzusokat idézett neki fejből, természetesen a tőle (József Attilától) megszokott szerénytelenséggel. Zárójelben jegyzem meg, jogos szerénytelenséggel.

József Attila életművében nem sok olyan verset találunk, amely ne inspirálta volna a szakembereket recenzióra, értelmezésre vagy terjedelmes elemzésre.

Az 1935 februárjában született *Altató* – melyben hétszer olvashatjuk az írásom címében szereplő „kis Balázs” megszólítást – meglepő módon az irodalomtudományi recepció mostohagyerekének nevezhető. Hangsúlyozandó, hogy az elemzések mennyisége nincs arányban azok minőségével, így néhány kitűnő tanulmánynak köszönhetően a vers méltó helyére került az életmű kontextusában.

Címe alapján a költeményt általában a gyermekvers–gyermek-irodalom kategóriájába sorolják, szűkebb értelemben véve az altatódal archaikus, folklór hagyományából kanonizálódó műköltészeti műfajba, a bölcsődal zsánerébe.

A gyermekvers alapvetően a világ megismerését játék formájában artikuláló műalkotás. A játékba rejtett tanítás, a biztonságot közvetítő ismeretnyújtás, a valóság törvényeinek megismertetése általános jellemzője a gyermekverseknek, így az altatónak is. Az utóbbi speciális státuszát az adja, hogy megszólalóját, a lírai Én-t tekintve az altató „felnőtt-vers” is egyben.

Az altató mint ősi beavatási rítus dramatizált játék, melyben az anyának mint a külső, felnőtt világ képviselőjének a szerepe az, hogy megszüntesse az elalvás akadályait, az ismeretlen világ jelenségeitől való félelmet. Bebizonyítsa, hogy a világban *rend*, törvények által szabályozott *rend* uralkodik. Saját felnőtt világát humanizálja, ám közben saját, belső szorongásait is oldja, mert azonosulni kényszerül a beavatandó személlyel, a gyermekével. Minden altató, minden bölcsődal szerepcsere is egyben, az anya-gyermek közötti reciprocitás egyedien szép példája.

Ismeretes, hogy a *gyerek/gyermek* és az *anya* motívumszavak József Attila egész költészetét végigkísérik. A *gyermek* száznál többször, az *anya* körülbelül ötven alkalommal olvasható költeményeiben. Az említett motívumszavak jelenléte az 1933-tól 37-ig (a költő haláláig) különös frekvenciájú:

a *gyermek* motívumszó összes előfordulásainak 50%-a, az *anya* szavak 70%-a erre az időtartamra esik. Kiemelendő, hogy ebben a négy évben egyre következetesebb a két motívum ún. koegzisztenciája, együttes jelenléte a versekben.

Az *Altató* a proszopopeia alakzatára épülő szöveg, melynek lírai hőse s egyben egyedüli megszólalója az anya. Monológ tehát, de mint minden bölcsődal, illetve altató, a gyermekkel folytatott implicit párbeszéd is egyben. A perszifikáció ezen teljes verskorpuszra kiterjesztett változatával az *Ómagyar Mária-siralom* című nyelvelméünkben találkozhatunk először. Az első magyar versként számon tartott szövegben a költői Én a fiát sirató isten-anya, Mária hangján, egyes szám első személyben szólal meg és van jelen a 37 soros planctusban. Mészöly Gedeon olvasatát, illetve értelmezését idézem: „Nem tudtam, mi a siralom. / Most siralommal zokogok, / bűtől aszok, epe-dek.”¹

József Attila versének keletkezési körülményei, referenciális kontextusa szinte banálisan hétköznapiak, a Balázs névválasztást kíváncsian kutatók számára már-már csalódást okozóan egyszerűek.

Mint ismeretes, a vers megrendelésre született, keletkezését így írja le Ottó Ferenc: „Gizike húgom fiának, Gellér Balázsnak születése (1934. okt. 8.) után azzal a kéréssel fordultam Attilához, hogy írjon nekem Balázs unoka-öcsém nevére bölcsődalt, amelyet aztán megzenésítenék... [...]”². Tudomásunk szerint a megbízó nem váltotta be ígéretét, ellentétben a költővel, aki a család körében olvasta fel először a művét.

Minden altatódal egyetlen felszólításra redukálható, a versbeli anya-gyermek szcenikát felidéző „Aludj!” igealakra. Ez a felszólítás természetesen többféle nyelvi formában artikulálódhat, s az ennek megfelelő igealakok (a parancstól a kérlelő könyörgésig) széles érzelmi skálán mozognak. A versek tengelyét tehát a szituációnak megfelelő, adekvát igealakok képezik. Ám az altatódalok „testét”, szó szerinti korpuszát az „Aludj!” imperatívusz indokolása adja. Ennek három alapformáját szoktuk megkülönböztetni: 1) analógiás példák, 2)

¹ <http://mek.oszk.hu/08700/08713/08713.pdf> (megtekintés időpontja: 2017.05.18.)

² *József Attila összes versei I-III.* Kritikai kiadás Bp. 2005. 215.

jutalmazás-büntetés kilátásba helyezése, illetve 3) az altató személy helyzetére való apellálás.

József Attila verse e három alaptípus szintézisét teremti meg, a bölcsődalok archaikus népi hagyományát követve.

A hét versszakos mű az altatódal műfajának magas szinten verbálizált mintapéldáját képviseli. Roppant szembetűnő, ám József Attilánál cseppet sem meglepő a formai fegyelem, a versszöveg kiegyensúlyozottsága: a nyolc szótagos jambikus sorok, a keresztrímek következetes alkalmazása, a gyakori szóismétlés, paralellizmus és a refrén elalvást serkentő monotonitása akusztikailag is a megpihenést animálják.

A versszöveget az analógiás példák uralják. Ez lesz József Attilánál a meggyőzés primér eszköze, tudniillik annak tudatosítása, hogy a gyermek egy áttekinthető, törvények szerint szabályozott és működő világ része, amelyben *rend* uralkodik. A *rend* mint motívumszó, illetve az általa sugallt üzenet relevanciájára nem kell külön felhívni a József Attila költészetét ismerő recipiensek figyelmét, ez József Attila filozófiai, világra reflektáló költészetének kulcsfogalma. „Óh, én nem így képzeltem el a *rendet*. / Lelkem nem ily honos. / Nem hittem létet, hogy könnyebben tenghet, / aki alattomos. / Sem népet, amely retteg, hogyha választ,/ szemét lesütve fontol sanda választ / és vidul, ha toroz.” (József Attila: Levegőt!)³

A gyermeket körülvevő világ szereplői, gyermeki létének rekvizítumai sorakoznak fel a költemény első öt versszakában: a nagyobbtól az egyre kisebbig, a külső világból a belső világba haladva, gyermeki vágyainak megfogható tárgyaiként, illetve absztraktumokban manifestálódva: *az ég; a ház; a rét; a bogár; a darázs; a villamos; a kabát; a labda; a sip; a kirándulás; a jó cukor...* Mindannyian a követendő megpihenés, az elalvás, a megnyugvás fázisában.

Az *Altató*ban jelen van a jutalmazás-büntetés érvformája is. A „mit kapsz, ha elalszol; mi leszel, ha elalszol”-formula a *rend* egy másik komponensét teremti meg, a hierarchiáét. Az igazságos, a természetből adódó, a *rend* szervező elvét képviselő hierarchiáét. A szülőtől függő jutalom motívuma csak az utolsó előtti versszakban jelenik meg. Az is hangsúlyozandó, hogy József Attilánál CSAK a jutalom, és nem az ugyan nevelő célzatú, de mindenképp „visszalökő” büntetés kap szerepet, így az ősi kombinációs

³ <http://www.mek.oszk.hu/00700/00708/html/> (megtekintés időpontja: 2017.08.17.)

jutalmazás-büntetés alapotívum modifikálódik, ami a költő személyes anyagermek élményéből logikusan levezethető.

A hatodik versszak felütése a „mit kapsz, ha elalszol”-motívum megjelenése az *Altatóban*.

A verset záró, hetedik strófában a „mi leszel, ha elalszol” ígértípus dominál. Itt a férfias erőt, bátorságot már-már sztereotipikusan képviselő foglalkozások metaforáját sorakoztatja fel a költő. A *tüzoltó* és a *katona* felsorolás a klimax stilisztikai hatására épül. A tűzoltó megvédi az égő házat s a benne lakókat. A katona az „égő” hazát és a benne lakókat védi meg. A kép és vele együtt a bátorságot feltételező feladat tágul, a mikrovilágból halad a makrovilág felé. Ezt az irányt és logikát látszik megtörni a *vadakat terelő juhász*, mely első olvasatra oximoron.

Ezen a ponton hadd emlékeztessenek arra, hogy József Attila olyan verséről van szó, amely nemcsak az irodalmi kánon, hanem valamennyiünk szubjektív kánonjának is a részét képezi. Hisz először már általános iskolai tanulmányaink során szembesülünk és kerülünk ismeretségbe a verssel. Memoriter, kívülről megtanulandó tananyag – megjegyzem a már említett formai jegyek konzekvens alkalmazásával a költő megkönnyíti ezt a nem mindig rokonszenves házi feladattípust –, és 2. osztályos korunk óta skandáljuk. Kinek szűrt szemet és fület, hogy olyasmit skandál, aminek első olvasatra, de éveken át tartó skandálásra sincs sok értelme: *vadakat terelő juhász*. A juhász nem vadakat, hanem háziállatokat terel. Bár *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* szerint a *(meg)juhászkodik* = megszelidül jelentésű ige *juh* főnévből való származtatása téves⁴, viszont a *juh* főnévből derivált *juhász* foglalkozásnév, mint a „juhokat (háziállatokat) őrző, gondozó pásztor” mindenki számára ismert. Kollektív, primér asszociációnk a juhással kapcsolatban a szelídség, a háziállatokkal való foglalatosság. A foglalkozásnévhez senki nem társítana vadakat, konnotációja ily módon pozitív.

A főnévhez kötődő kollektív asszociációk (szelídség) olyan ősi tudati erővel rendelkeznek, hogy a recipiensek (olvasók, hallgatók, gyerekek, felnőttek) nem is realizálják a *juhász* főnév tárgygal bővített igenévi jelzőjét: „vadakat terelő”, s így az ellentmondást sem.

⁴ *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára II.* Bp., Akadémiai, 1970. 285.

Domokos Péter fedte fel a látszólag ellentmondásos jelzős szerkezet értelmét (DOMOKOS 1990: 163), majd Fehérvári Győző is ismertette (FEHÉRVÁRI 2002: 263).

Az elalvást motiváló jutalmak sorát a költő a legnagyobb hőssé válás ígéretével zárja. Kullervo, a rabszolgává lett pásztor jelenik itt meg a jelzős szerkezetben. Az epizódot valamennyien ismerjük. A Kalevala 33. énekében – Kullervo átka – olvashatjuk, hogyan áll bosszút Kalervo fia az apja emlékéen esett csorbáért gazdasszonyán, Ilmarinen feleségén. Helena megteszi Kalervo fiát, Kullervot pásztornak, és rosszindulatból, féltékenységből követ süt az ebédre szánt cipójába. Mikor ezt Kullervo megszegi, bele is török a kése, oda egyetlen apai öröksége, emléke. Egy varjú azt tanácsolja neki, hogy hajtsa a marhákat a mocsárba, terelje össze a farkasokat és medvéket, és változtassa őket marhává. Kullervo követi a tanácsot, majd kioktatja a vadállatokat, hogy mit kell tenniük. Azután hazahajtja a marhákat. Helena kimegy az istállóba megfejni őket, és széttépik a farkasok és a medvék.

Vikár Béla fordítását idézem:

„Leguggol, hogy fejni fogjon,
Húzza, hogy a tej csorogjon,
Húzza egyszer, húzza újfönn,
Harmadszor is húzná rögtön;
Hát a farkas rája robban,
Mackó markolássza nyomban,
Farkas falja két orcáját,
Medve tépi térde táját,
Harap lába ikrájába,
Lábszárcsontját, sarkát rontják.”⁵

A sértett fiú nemes, ám rendkívül véres bosszúja az apjáért. Kosztolányi Dezső híres tanulmányában, melyet 1935-ben, az eposz „bemutatásának” 100. jubileuma alkalmából jelentetett meg a Pesti Hírlap hasábjain „finn Hamlet”-nek nevezi Kullervot (KOSZTOLÁNYI 2006: 388).

⁵ *Kalevala*. Bp., Európa, 1970. 250.

Fehérvári Győző a már említett kötetében (FEHÉRVÁRI 2002) külön tanulmányban foglalkozik az öt magyar Kalevala-fordítással. A *Magyar Kalevalák* (FEHÉRVÁRI 2002: 201-224) című fejezetben mutatja be, elemzi, értelmezi és helyezi el azokat a magyar Kalevala-kánonban Barna Ferdinántól Szente Imréig. Az előzményekre is kitér, idézem: „Hunfalvyval szinte egyidőben folytatta „finnbarát” tevékenységét szövetségese, barátja, akadémikus társa, Fábíán István (1809-1871), soproni evangélikus lelkész. Fábíán, aki munkáit gyakran Philofennus néven jegyezte, s 1859-ben adta ki *Finn nyelvtan* c. könyvét, 1861-ben számos fordításrészletet publikált a Kalevalából a *Magyar Nyelvészet* c. folyóiratban; s a következő esztendőben pedig a teljes Kullervo-epizód fordítását adta közre Arany János *Szépirodalmi Figyelőjében* folytatásokban.” (FEHÉRVÁRI 2002: 202)

Mindebből érzékelhető, hogy a Kalevalával foglalkozó tudósok számára a Kullervo-epizód különös helyiértékkel rendelkezett, szinte önálló műként kezelték. Kétségtől több szempontból is kiemelkedő epizód az egész Kalevalán belül a „Kullervo átka”.

A „vadakat terelő juhász”-motívum, ill. a motívumforrás eredetének felfedezése Domokos Péter elévülhetetlen, irodalomtörténeti jelentőségű érdeme. Domokos felismerése minden kétséget kizáróan hiteles, indokolása nem igényel további stilisztikai, esztétikai, irodalomelméleti kutatásokat. Egy megválaszolandó kérdés marad csupán: mi a Kalevala-reminiszcencia verskorpuszban betöltött **funkciója**.

Mint ezt már korábban említettem a Kalevala mint a magyar költészet ihletője – ahogy Fehérvári Győző fogalmaz (FEHÉRVÁRI 2002: 249) – legnagyobb intenzitással József Attila költészetében érhető tetten. A Kalevala-reminiszcencia az *Altatóban* is fókuszpozícióba kerül, hiszen a „mi leszel, ha elalszol” ígéretsort zárja, arra teszi fel a koronát. Nem véletlen, nem esetleges, hanem nagyon is tudatos költői intenció a felsorolás „vadakat terelő juhász”-szal történő lezárása a vers utolsó, 7. versszakában, és ezáltal a fokozó hatású klimax kiteljesítése, illetve a mikrovilágot (tűzoltó) makrovilággá tágító kép (katona) mikrovilágba visszaterelő metaforája. A megszeliült világba ringató, az elalvást motiváló anya hangján megszólaló költő a ház – haza – ház trichotómiáját rajzolja fel a tűzoltó – katona – és az apjáért bosszút álló Kullervo motívumhármasságával. Így nemesül a rendkívül véres bosszú a család becsületét visszaadó, a megcsorbult *rendet* helyreállító cselekedetté.

Így tudja betölteni a drasztikus Kullervo-i tette történő alludálás az altatódalok ősi, rituális funkcióját, tudniillik, hogy megszüntesse az elalvás akadályait, elvegye az ismeretlen világ jelenségeitől való félelmet.

Bebizonyítsa, hogy a világban *rend*, törvények által szabályozott, igazságos *rend* uralkodik.

„A harcot, amelyet őseink vívtak,
békévé oldja az emlékezés
s *rendezni* végre közös dolgainkat,
ez a mi munkánk; és nem is kevés.”⁶

1936. jún.

(József Attila: *A Dunánál*)

József Attila
ALTATÓ

Lehunyja kék szemét az ég,
lehunyja sok szemét a ház,
dunna alatt alszik a rét -
aludj el szépen, kis Balázs.

Lábára lehajtja fejét,
alszik a bogár, a darázs,
velealszik a zümmögés -
aludj el szépen, kis Balázs.

A villamos is aluszik,
- s mig szendereg a robogás -
álmában csönget egy picit -
aludj el szépen, kis Balázs.

Alszik a széken a kabát,
szunnyadozik a szakadás,

⁶ <http://mek.oszk.hu/00700/00707/html/vs193601.htm> (megtekintés 2017.08.17.) időpontja:

máma már nem hasad tovább -
aludj el szépen, kis Balázs.

Szundít a labda, meg a sip,
az erdő, a kirándulás,
a jó cukor is aluszik -
aludj el szépen, kis Balázs.

A távolságot, mint üveg
golyót, megkapod, óriás
leszel, csak hunyd le kis szemed, -
aludj el szépen, kis Balázs.

Tüzoltó leszel s katona!
Vadakat terelő juhász!
Látod, elalszik anyuka. -
Aludj el szépen, kis Balázs.⁷

1935. febr. 2.

Irodalom

- A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára II.* 1970. Budapest: Akadémiai Kiadó
- DOMOKOS, Péter (1990): *Szkihiától Lappóniáig*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Kalevala*. 1970. Budapest: Európa Kiadó
- FEHÉRVÁRI, Győző (2002): *Dalnak új utat mutattam... A Kalevala és a Kalevipoeg összehasonlító elemzése, magyarországi fogadtatása és hatása*. Budapest: Lucidus Kiadó
- József Attila összes versei I-III*. Kritikai kiadás. 2005. Budapest: Balassi Kiadó
- KOSZTOLÁNYI, Dezső (2006): *Kalevala*. – In: KOSZTOLÁNYI Dezső: *Szabadkikötő*. Budapest: Osiris Kiadó. 380-390.

⁷<http://www.mek.oszk.hu/00700/00708/html/kolto00000/kotet00001/ciklus00459/cim00460.htm> (megtekintés időpontja: 2017. 08.17.)

MESE

KENYERES ZOLTÁN

Hol volt, hol nem volt, volt egyszer egy királyfi, aki beleszeretett a királyi udvar egyik udvarhölgyébe. Az udvarhölgy fiatal volt, szép volt, gyönyörű, és ő is nagyon szerette a királyfit, aki nem volt akármilyen fiú, magas volt, sudár, jóképű, okos és erős. A zord atya azonban véget vetett a már-már örök tavasznak látszó szerelemnek: fiát parancsszóval és még ki tudja milyen eszközzel arra kényszerítette, hogy a szomszéd ország királyi hercegnőjét vegye nőül. Aztán, hogy biztos és szilárd legyen a hatalomnak, birtoknak és államérdeknek fontos frigy, meggyilkoltatta a szépséges udvarhölgyet, fiának örök és igaz szerelmét. Évek teltek el. Hosszú évek. Az öreg király elhunyt, elhunyt már a kényszerfeleség is, a királyi hercegnő, és a királyfiból király lett. Ha akart, ott ült a trónon. És akkor kihantoltatta sírjából meggyilkolt szerelmét: a tetemet – ami megmaradt belőle – felültette a trónra. Elfogatta a gyilkosokat, megkötöztette és odavonszoltatta őket a trónra ültetett tetemhez, és meg kellett csókolniuk a kezét. Onnan hurcolták őket a vérpadra, ahol a bakó fejüket vette. A történet egyik változata szerint kitepték a szívüket...

Nazaré. Kis kerek, szalmatetős napernyők, de az emberek inkább a forró homokba fúrják magukat az örült napfény elől. Néha feltápáskodnak és térdig mártóznak az óceánban, fröcskölnek egymásra pár percig, a bátrabbak néhány tempót úsznak is. Sokkal többet nem lehet, a víz a legnagyobb nyáron sem melegszik fel 15-16 fok fölé: hamar elgémberedik az ember keze. A hajós, aki innen indul Nyugat felé, legközelebb az Azori-szigeteknél lát szárazföldet. Azon túl pedig messze, nagyon messze az amerikai partok gyaníthatók. Az utazó, aki ott áll ellenzős sapkában a forró homokon, néz, néz a kék távolba és elképzei a roppant távolságot. Aztán elballag, és útítársával (mondjuk ki: a feleségével) a part menti kiskocsmák egyikében megpróbál megbirkózni (sikertelenül) a nemzeti halételek egyikével. A saláta és a bor kifogástalan...

Az autóbusz zöld dombok között kanyarogva – ezen a tájon talán a közeli óceán párák levegőjétől még július végén is minden csupa zöld – mintegy fél-órás út után érkezik Alcobaça-ba. Vannak, akik tudni vélik, itt található az ország legnagyobb katedrálisa. Mások ezt a rangot inkább a közeli Batalhában található domonkos apátságnak adományozzák. Megint mások a tomári Krisztus-kolostort emlegetik. Almeida Garrett 1846-ban megjelent remek szülőföldi utazásában a santarémi templomokról ír. A jó humorú könyvnek ez nem vídám jelenete. Szomorúan néz körül a Szent Ferenc kolostor templomában: „...hiába faggatok követ kő után, kőlaptól kőlapig: kérdéseimre a magány holt visszhangja válaszol szomorúan, azt válaszolja, hogy semmit sem tud, hogy elfelejtett mindent...” Akármilyen helyet foglal is el Alcobaça a templomok nagysági sorrendjében, a kövek itt még beszélnek. Itt még nem feledték el történeteiket. Proust egyik gondolatára utalva azt lehet mondani, itt a köveken még rajta van mindenkinek a szeme, aki nézte őket. Az oszlopok és a hűvös falak itt még emlékeznek. Itt van eltemetve I. Péter király és szerelme, az 1355-ben meggyilkolt Inês de Castro. Itt még emlékeznek a történetre – a szerelmi történetre és a rémtörténetre. Akik eltemették őket, azok nem egymás mellé helyezték a két szarkofágot, ahogy gondolnánk, azt sugalmazva, hogy legalább ott a sírban immáron örökké együtt legyen a két boldogtalan szerelmes. Hanem – egyes történetek szerint még Péter akaratából – egymással szemben helyezték el a síremlékeket. A két fekvő szoboralak (Inês csakugyan nagyon szép lehetett) talpával néz egymás felé. Ha majd eljön a feltámadás, ahogy felülnek sírjukban, egymást pillantsák meg legelőször...

A két síremlék a gótikus művészet remeke. A kérdés az – immár elméletiesre fordítva a szót –, hogy Péter és Inês meséje hozzátartozik-e a két műtárgy műtárgy-létéhez vagy nem. Értelmezhető-e a két nagyszerű szobor és interpretálható-e a kőkoporsókon látható alakok és faragványok művészettörténeti, művészetsztétikai szempontból a hozzájuk tapadt szemek, a hozzájuk tapadt történetek nélkül. A frízek annak a számára, aki ismeri a mesét, Inês és Péter szomorú történetét beszélik el. Sokan úgy vélik, és talán igazuk is van, hogy a műtárgy léte nem egyszerűen tárgylét: tárggyal mint olyannal alighanem nem is vagyunk képesek kapcsolatba lépni, mindig értelmezésekkel találkozunk. Mesékkel, narratívumokkal. Meddig szűkíthető ezek köre az ún. tudomány beszédmódjának érdekében? A közeli Nazaré és az óceánpart bizonyosan nem tartozik hozzá Alcobaça-hoz. Még akkor sem, ha az utazó, aki elgondolkozik

az interpretációk összefüggésein, most már egybekapcsolja emlékezetében a két szarkofágot és a kék tengert. Ez impresszionizmus. De Inês és Péter meséje nélkül mire tudnának válaszolni a kövek a gótikus ívek alatt? Meg lehetne-e szólítani őket, vagy úgy járnánk, mint annak idején Almeida Garrett a santa-rémi Szent Ferenc templomban? A tárgyak tárgyléte pusztá fikció, mihelyt kapcsolatba kerülünk velük feladják tárgylétüket, és értelmezésekké (értelmezéstörténetekké) változnak. Megjegyzésekké, kommentárokká. A műtárgy mint műalkotás már nem tárgy. A műalkotás létmódja nem a tárgy, hanem az interpretáció. A mese. Péter szarkofágjához nemcsak Inês tartozik hozzá, hanem Szent Bertalan is, aki Péter védőszentje volt, és akinek élettörténete kőbevésetten fut a szarkofág alsó szegélyén, párhuzamosan a felső szegélyen futó Inês–Péter történettel. Mint ismeretes, Bertalan, aki az apostolok közé tartozott, Arméniában halt mártírhalált, elevenen megnyúzták és keresztre feszítették. Aligha hihetjük, hogy csak az nem volna narratívum, ha a finom mívű díszítések formai alakzatairól, a gótikus kidolgozás jellegzetes és azon a helyen mégis oly egyéni remekléséről értekeznénk. Ha a véső nyomát és a mesterség stílushagyományát keresnénk. Ha a pontosan leírható arányok széptani hatását próbálnánk elemezni. Mindenfajta interpretáció mese. Minden értelmezés mese. A szaknyelvi értelmezés is. Azt is lehet mondani, hogy minden, amivel találkozunk a világban, nem más, mint értelmezés, nem egyéb, mint mese, aminek további értelmezésére vállalkozunk. Minden, amivel találkozunk, térben és időben végtelenül kiterjeszthető és végtelenbe vesző mese. Amibe mindig inkább bevinni kell további meseköröket, mint kizárni belőle. A műalkotás gazdagsága a kommentárgazdagságától, mesegazdagságától függ. De bármilyen távolba tágulnak is ezek a mesekörök, valahol feltűnik bennük egy tükör, amelyben önnön arcunkat pillantjuk meg. Az interpretációkban, a mesékben, amelyekkel eligazodni szeretnénk a világban, mindig van egy narcisztikus mozzanat. Így keveredett bele ebbe a történetbe is Názaré, ami ekképpen még sincs olyan messze Alcobaçától...

SZEMÉLYNEVEK MINT MÁRKANEVEK

Márkanévként funkcionál-e egy irodalomtörténész neve?

KOVÁCS LÁSZLÓ

1. Bevezetés – márka és márkaasszociáció

A márka szót hallva többnyire ruházati márkákra (*Puma, Zara*), ételekre és italokra (*Soproni, Maggi*), kozmetikumokra (*Wilkinson, Nivea*), tartós fogyasztási cikkekre (*Dell, Sony*), gépkocsimárkákra (*Renault, Audi*) vagy szolgáltatásokra (*booking.com*) gondolunk. A márkák azonban sokkal bővebben is értelmezhetők: márka lehet egy város (*New York*), egy desztináció (*Balaton*), egy ország (*Svédország*), egy intézmény (*Stanford University*), egy esemény (*Volt*), egy könyvkiadó (*Savaria University Press*), egy személy vagy egy csoport (*Boris Becker, Rolling Stones*), de akár egy virtuális személy is (*Mickey Mouse, Harry Potter*) (vö. DRORI–DELMESTRI–OBERG 2013, KENESEI–KOLOS 2007, MILLIGAN 2010, MOILANEN–RAINISTO 2008, PITSAKI 2008, REKETTYE–TÖRŐCSIK–HETESI 2015, VERES 2009).

A márkákat definiálhatjuk, mint a logó és a név disztinktív tulajdonságainak összességét, de meghatározhatjuk a fogyasztó vagy a terméket (márkát) előállító vállalat perspektívájából is. Kotler (1998: 396) szerint „a márka lehet név, kifejezés, jel, szimbólum, formaterv, vagy ezek valamilyen kombinációja, azzal a céllal, hogy az eladó vagy eladók csoportjának termékeit vagy szolgáltatásait megjelöljék és megkülönböztessék a konkurenciától”. A megközelítés és a definíció lehet jogi alapú is; abban az esetben, ha a márka jogi szempontból védett, már nem márkanévről, hanem védjegyről beszélhetünk.

A márka azonban többnek tekintendő, mint egyszerű megkülönböztető szimbólum: a márka múltjával, a márkához kapcsolódó tanulási folyamaton, tapasztalatokon valamint az ezek alapján kialakított asszociációkon keresztül fejt ki hatását (vö. pl. KELLER 1998). Márka-asszociáción értünk mindent, ami az elmében a márkával kapcsolatban áll: „A brand association is anything ‘linked’ in memory to a brand” (AAKER 1991: 109). Az

asszociációk a márkaérték fontos alkotórészei és a vásárlásban is szerepet játszanak: „The underlying value of a brand name often is the set of associations, and its meaning for the people. Associations represent the basic for purchase decisions and for brand loyalty” (KOTLER–PFOERTS 2010: 314).

Felmerül a kérdés, hogyan kereshetők, elemezhetők és mérhetők egy márka asszociációi?

Az egyik megoldás, ha az adatok gyűjtésére és elemzésére interneten elérhető szövegeket használunk, így például híreket, *Twitter* üzeneteket, *Facebook* bejegyzéseket és kommenteket. Ebben az esetben a Big Data eszköztárát használva gyűjthetünk és elemezhetünk asszociációkat, ahogyan teszi ezt számos erre specializálódott vállalkozás, mint például a *Black Swan Socialnaut*, a *Lexalytics*, a *NetOwl*, a *Sysomos* vagy a *Provalis*.

Léteznek ingyenes szolgáltatások is, amelyek segítenek márkák asszociációinak elemzésében. Ezek az eszközök alkalmasak lehetnek bizonyos előfordulási gyakoriságok elemzésére, illetve megmutathatják, hogy milyen kontextusban, milyen más szavakkal együtt fordul elő a márka neve. Elemzéseikhez az interneten fellelhető szövegeket használják fel; ilyen például a *Chronicle*, a *Gdelt*, a *Google Ngrams*, a *Google Trends*, a *Sketch Engine*, a *Sketch Engine for Language Learning*, vagy a *Yippy search*.

Ez utóbbi alkalmazások nem engednek közelebbi betekintést a fogyasztók kognitív apparátusába: sokkal inkább a digitális médiában a márka nevének használatával és használati kontextusával kapcsolatos trendeket mutatják ki.

Egy további lehetőség a márkanevekkel kapcsolatos asszociációk gyűjtésére, ha az adatgyűjtést kérdőíven végezzük. Asszociációs vizsgálatok nagyon egyszerűen végezhetők: a kísérleti alanynak egy hívószót prezentálunk szóban vagy írásban, amelyre válaszként le kell írnia vagy ki kell mondania az első szót, ami eszébe jut. A kísérletnek természetesen számos alváltozata létezik, és a módszert mind a nyelvtudományban, mind márka-asszociációs kutatásokban széles körben alkalmazzák (a módszertani megfontolásokkal kapcsolatban vö. KOVÁCS 2015, illetve KOVÁCS 2017: 169–193).

2. Személyek nevei mint márkanevek

2.1. Termék- vagy szolgáltatásmárka neve személynévből

Könnyen elfogadhatjuk, hogy egyes személyek nevei márkánévként funkcionálhatnak, ha megvizsgáljuk, hogy milyen forrásokból származhatnak márkák nevei (vö. KOVÁCS 2017). A ma ismert termék-, illetve szolgáltatásmárkák neveinek egy része ugyanis az alapító / tulajdonos nevéből, vagy annak valamilyen módosításából származik (1. táblázat).

Alapító neve	Márkanév
Adam Opel	<i>Opel</i>
André-Gustave Citroën	<i>Citroën</i>
Henry Ford	<i>Ford</i>
S. Duncan Black + Alonzo G. Decker	<i>Black & Decker</i>
William E. Boeing	<i>Boeing</i>
Armand Peugeot	<i>Peugeot</i>
Robert Bosch	<i>Bosch</i>
Isibasi Sódzsiró	<i>Bridgestone</i>
Hans Riegel, Bonn	<i>Haribo</i>

1. táblázat. Személynevek mint márkanevek.

(*Haribo*: Bonnban alapították a vállalatot. *Bridgestone*: a Sódzsiró jelentése japánul: 'kőhíd'.)

Ezen márkanevek esetében a márkánévvé válás folyamata a következőképpen írható le:

személynév → üzleti vállalkozás alapítása a személynévvel = cégnév → üzleti vállalkozás lokális sikere → lokális márkánév létrejötte → üzleti vállalkozás regionális / országos / nemzetközi sikere → regionális / országos / globális márkánév kialakulása

Tulajdonosok nevéből eredő márkaneveknél a motiváltság sokszor ma már nem releváns (azaz kevés az információtartalma, vö. pl. *Opel* vagy *Peugeot*), ugyanis a tulajdonos neve nem bír számunkra jelentéssel, így nem társítunk hozzá asszociációkat. Teljesen más azonban a helyzet, ha például *Karl Lagerfeld*, *Katti Zoób* vagy *Yves Saint Laurent* nevét halljuk. Miért aktiválhatnak ezek a személy- és egyben márkanevek egyedi asszociációkat? Mivel a

tulajdonoshoz valamely személyes élmény fűz minket – például kedveljük, vagy nem kedveljük, mert személyiségével (vagy vélt személyiségével), esetleg tetteivel, külsejével vagy mondandójával azonosulunk. Vagy éppen ellenkezőleg: a személyével kevésbé tudunk azonosulni. Gondoljunk csak arra, hogy mi az elképzelésünk a – létező – *Donald J. Trump Signature Collection* nevű ruházati márkáról (KOVÁCS 2017: 83).

2.2. Sikeres személy (márka)neve alatt értékesített termék- vagy szolgáltatásmárka

Előfordul, hogy egyes – általában ruházati vagy szépségipari – márkák termékcsoportjaikhoz valamilyen híres személy – például sportoló, zenész – nevét használják. A híres személy neve ilyenkor a termékmárkát alkotó márkanévvel együtt jelenik meg. Ebben az esetben a két név kölcsönösen erősíti egymást (2. táblázat).

Vállalat márkaneve	Híres személy	Márkanév
<i>Deichmann</i>	Ellie Goulding	<i>Ellie Goulding Star Collection</i>
<i>Nike</i>	Michael Jordan	<i>Air Jordan</i>
<i>adidas</i>	Stan Smith	<i>Stan Smith Shoes</i>
<i>adidas</i>	Paul Pogba	<i>Paul Pogba Predator</i>

2. táblázat. Sikeres személy (márka)neve alatt értékesített ruházati termékek.

Természetesen nem szükséges egy ismert vállalat nevének a márkanév mögött állnia: hírességek saját nevüket is használhatják márkanévként. Ez különösen gyakori parfümök esetében (3. táblázat).

Híres személy	Márkanév
Paris Hilton	<i>Fairy Dust by Paris Hilton</i>
Rihanna	<i>Crush by Rihanna</i>
Kim Kardashian	<i>Kim Kardashian</i>
Katy Perry	<i>Killer Queen by Katy Perry</i>

2. táblázat. Sikeres személy (márka)neve alatt értékesített parfümök.

Ezekben az esetekben is állhatnak a parfümök mögött sikeres kozmetikai cégek (a *Killer Queen* by Katy Perry esetében ez például a *Coty*), de a cég neve és az ismert személy márkánévként használt neve között ilyenkor kevésbé szoros a kapcsolat.

2.3. Személynév, mint márkánév

A 20. század végétől jellemző, hogy személyekre is márkaként tekintünk (AAKER 1996). A nemzetközi szakirodalomban *personal branding* néven, míg Magyarországon személyes márkaként ismert megközelítés szerint személyek magukat márkaként pozicionálva és ismertségüket marketingeszközökkel növelve egy személyes márkát hoznak létre (vö. TÖRÖCSIK 2017).

Ennek a személyes márkának is van neve: ez a személy tulajdonneve, esetlegesen valamely, kifejezetten márkázási célra felvett bece- vagy álneve (vö. PAPP-VÁRY 2013). Utóbbi esetben gondoljunk például sportolókra, művészekre, zenészekre vagy színészekre, akik nem születési nevükön lettek ismertek és sikeresek (4. táblázat). Az írói (ál)nevek is ebbe a kategóriába sorolhatóak. Írók neveivel kapcsolatban Pitsaki (2008) fogalmazza meg, hogy azok – a kiadó, a könyvsorozat és a kötet mellett – szintén márkának tekinthetők.

Születési név	Felvett név / Művésznév / Álnév
Doménikos Theotokópoulos	El Greco
Stefani Joanne Angelina Germanotta	Lady Gaga
Cassius Marcellus Clay	Muhammad Ali
Ziegler Géza	Gárdonyi Géza
Samuel Langhorne Clemens	Mark Twain
Maurice Micklewhite	Michael Caine
Archibald Leach	Cary Grant

4. táblázat. Példa személyek felvett neveire.

A név megváltoztatásának célja számos lehet – az eredeti származás eltitkolása, a könnyű kiejthetőség és/vagy a könnyű megjegyezhetőség biztosítása, és nem utolsósorban a személy imázsának és ezzel együtt márkájának építése.

A fentiek alapján elfogadhatjuk, hogy személyek nevei is betölthetik márkanev funkcióját. Ezek a példák azonban egyben megegyeznek: közismert, általában globálisan ismert nevekről van szó. Mi a helyzet azonban lokálisan, fentiekhez viszonyítva szűk körben ismert emberek neveivel – ezek is tekinthetők-e márkanevnek?

Erre a kérdésre egy lokálisan ismert személy nevével, a személy nevével kapcsolatos asszociációk vizsgálatával keressük a választ. Hipotéziseink a következők:

H1 Egy lokálisan ismert személlyel kapcsolatos asszociációk vizsgálhatók megfelelő szövegbányászati és szövegelemző szoftverekkel.

H2 A klaszterező szoftverek képesek a márkanev (adott személy) kategóriába sorolására, azaz tevékenységének bemutatására.

H3 Egy lokálisan ismert személlyel kapcsolatos asszociációk vizsgálhatók hagyományos márkasszociációs kutatási módszerrel (vö. KOVÁCS 2017).

H4 A személynév, mint márkanev asszociációinak megoszlása hasonlít termékmárkanevek asszociációinak megoszlásához (KOVÁCS 2017).

H5 A legerősebb asszociáció a márkanev kategorizálása (KOVÁCS 2017).

3. Anyag, módszer

A következő elemzéshez tehát nem egy globális márkát – globálisan ismert, a személyes márkáját tudatosan, nagy költségvetéssel, legtöbb esetben szakemberek segítségével építő személyt – választottunk, hanem egy lokális, adott területen közismert, magyar személy nevét. Választásunk Füzfa Balázs irodalomtörténészre esett. A választást több tényező indokolja:

– A neve egyedi, Magyarországon nem gyakori név, amely nagyban megkönnyíti a digitális média-elemzést, ugyanis így nem fordulhat elő, hogy az elemzett adatok más személyre vonatkoznak.

– A személy országos, sőt határon túli hatást is kifejt, de tevékenysége többnyire magyar nyelvű, így jól tesztelhető az angol nyelvre és nyelvterületre kifejlesztett elemző szoftverek működése más nyelvi-kulturális környezetben.

– A tevékenységét egy viszonylag szűk, nem profitorientált területen (irodalomoktatás, irodalomnépszerűsítés) fejti ki.

– A személy nem törekedett tudatos márkaépítésre – ismertségét szakmai tevékenységének köszönheti.

Fenti, a név egyediségét feltételező megállapítás alátámasztására a *Google* keresőjét használtuk. Az elemzett személy nevét idézőjelbe téve („Fűzfa Balázs”) végrehajtott keresés eredménye igazolja fenti választásunk helyességét, ugyanis Fűzfa Balázs nevét a *Google* keresőmotorja által megjelenített találatok egyértelműen a vizsgált irodalomtörténészhez köthetők. Részben publikációi, részben irodalomnépszerűsítő tevékenységének eseményei, illetve az azokkal kapcsolatos sajtóhírek jelennek meg a keresés eredményeként. A keresőmotor által talált képeket elemezve szintén hasonló eredményt kapunk: a képek vagy a vizsgált alanyt ábrázolják, vagy olyan személyeket, akikkel szoros kapcsolatban áll (pl. szerzőtársak, kollégák).

Ennek alapján feltételezhetjük, hogy a további kutatások eredményei nem torzítanak és azok kizárólag a vizsgált személyre és nem egy másik, azonos nevű személyre vonatkoznak.

3.1. Asszociációk a digitális médiában

Első hipotéziseink igazolásához internetes szövegeket használunk:

H1 Egy lokálisan ismert személlyel kapcsolatos asszociációk vizsgálhatók megfelelő szövegbányászati és szövegelemző szoftverekkel.

H2 A klaszterező szoftverek képesek a márkanév (adott személy) kategóriába sorolására, azaz tevékenységének bemutatására.

Első lépésként a Google Trends kereséselemző alkalmazást használva vizsgáltuk meg a személy nevére vonatkozó keresések előfordulását (*1. ábra*).

Személynevek mint márkanevek

1. ábra. Google Trends keresési adatok, „Fűzfa Balázs”, 2004.01.01. és 2018.10.31. között.

<https://trends.google.com/trends/explore?date=all&q=%22F%C5%B1zfa%20Bal%C3%A1zs%22>

Az eredményekből látszik, hogy a személy neve az elemző szoftver számára ismert, a keresések gyakorisága azonban nem mutat egyenletes képet. 2004 és 2008 között a keresések intenzitása viszonylag nagy, de az intenzív keresés periódusokat „nyugodt” időszakok váltják fel, amikor nem keresnek a személy nevére. 2012 és 2018 között a keresések megoszlása viszonylag egyenletes.

A következőkben szintén a Google Trends segítségével a keresett személyhez kapcsolódó témaköröket vizsgáltuk meg (2. ábra).

Related topics		Rising
1	Willow – Plants	Breakout
2	Literature – Topic	Breakout
3	Szombathely – City in Hungary	Breakout
4	Hungarian language – spoken language	Breakout
5	University of Sopron – University in Sopron, HU	Breakout
6	ELTE University Center Savaria in Szombathely	Breakout

2. ábra. Google Trends keresési adatok, témakörök, „Fűzfa Balázs”, 2004.01.01. és 2018.10.31. között.

<https://trends.google.com/trends/explore?date=all&q=%22F%C5%B1zfa%20Bal%C3%A1zs%22>

A keresés eredménye jól mutatja, hogy a vizsgált személy neve a fűzfával (willow) áll kapcsolatban. Ez az automatikus besorolás megfelel a márkanév nyelvi asszociációinak (vö. KOVÁCS 2017: 207). A további témakörök a személy munkásságának helyét (Szombathely), illetve munkahelyeit (ELTE, Nyugat-magyarországi Egyetem) jelölik. Két automatikusan megállapított kapcsolódó témakör, a magyar nyelv illetve az irodalom kiemelten fontos – ez mutatja, hogy az interneten elérhető információk segítségével a személy tevékenységi köre jól behatárolható.

A következőkben a Yippy Search, a Carnegie Mellon University kutatói által kifejlesztett a keresési eredményekből klasztereket alkotó metakereső eredményit vizsgáljuk meg (3. ábra).

3. ábra. Yippy Search keresési adatok, „Fűzfa Balázs”; 2018.12.31.

<https://yippy.com/search/?v%3Aproject=clusty-new&query=%22F%C5%B1zfa+Bal%C3%A1zs%22&xtoken=2128330515bd9fe355e724>

A kereső által alkotott klaszterek közül az első öt jól jellemzi a személy tevékenységét, az általa kifejtett hatást. A klaszterek alapján a vizsgált személy az „irodalom” területén tevékenykedik (legnagyobb klaszter), kapcsolata van a „Savaria University”-vel, amely klaszter egyszerre utal az egyetemi tevékenységre és a Savaria University Press kiadóra, a „12 legszebb magyar” vers a személy egyik nagyhatású műve. A személy az „élményközpontú irodalomtanítás” megalkotója, a „könyv és cím” klaszter a könyvírói tevékenységére utal.

Az első és a második hipotézist – **H1** Egy lokálisan ismert személlyel kapcsolatos asszociációk vizsgálhatók megfelelő szövegbányászati és szöveg-elemző szoftverekkel; **H2** A klaszterező szoftverek képesek a márkanev (adott személy) kategóriába sorolására, azaz tevékenységének bemutatására – elfogadjuk, a személynévvel kapcsolatos asszociációk vizsgálata lehetséges a megfelelő szoftverek segítségével, és az általuk alkotott klaszterek relevánsak, a márkanev tulajdonosának tevékenységet viszonylag pontosan tükrözik.

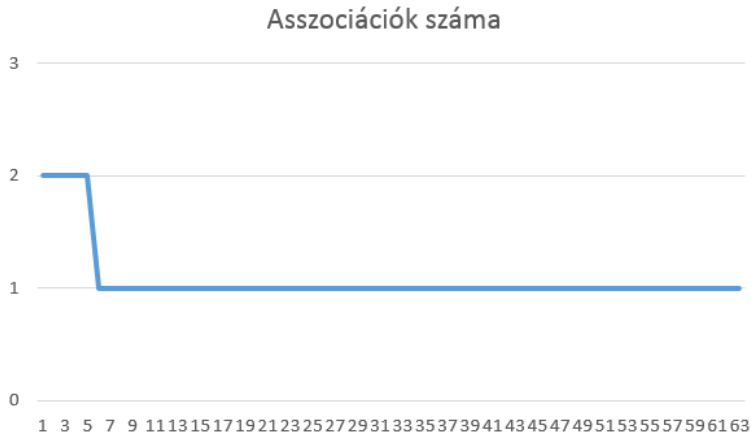
3.2. Asszociációk a személy környezetében

A következőkben a hagyományos márkaasszociációs kutatások módszertanát alkalmazva feltételezzük, hogy

H3 Egy lokálisan ismert személlyel kapcsolatos asszociációk vizsgálhatók hagyományos márkaasszociációs kutatási módszerrel (vö. KOVÁCS 2017).

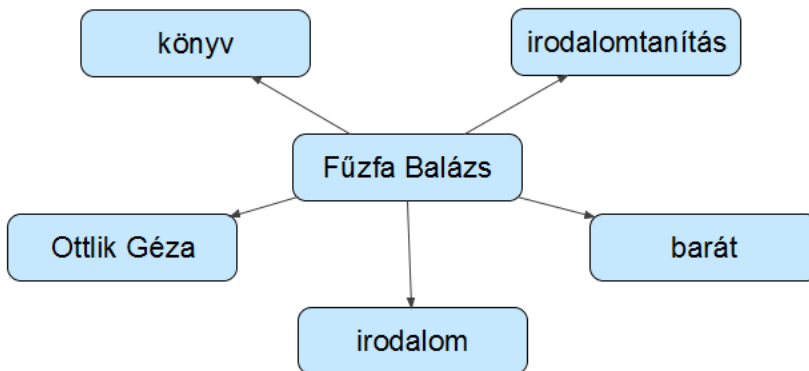
Ehhez a személy ismeretségi körében elektronikus adatgyűjtést végeztünk, ahol az alanyokat megkértük, hogy írják le az első három asszociációt, ami a személyről az eszükbe jut. A módszer megfelel a márkaasszociáció-kutatásokban alkalmazott módszertani elveknek. A kérdés így hangzott „Legyetek szívesek leírni az első 3 szót/asszociációt (gondolkodás, megfontolás nélkül), ami eszetekbe jut, ha Füzfa Balázs nevét halljátok”.

Az adatokat azok beérkezése után Excel táblában összesítettük, az asszociációk erősségét (hány válaszadó adta adott asszociációt) szintén jelöltük (módszertanilag vö. KOVÁCS 2017). A válaszadók száma N=18, férfi 78%, nő 22% %. A válaszadók életkorára vonatkozó kérdést nem tettünk fel, így korcsoportok szerinti bontást nem tudunk végezni. Az asszociációk megoszlását a 4. ábra mutatja.

4. ábra. Az asszociációk megoszlása

Az asszociációk – mint látjuk – egyediek: összesen 5 olyan asszociáció fordult elő – barát, irodalom, irodalomtanár, könyv, Ottlik Géza – amelyet nem csak egy személy, hanem két személy is megadott. Ezeket külön ábrán is mutatjuk (5. ábra).

5. ábra. A legerősebb asszociációk

A 6. ábra az összes asszociációt tartalmazza, amely Füzfa Balázs nevére érkezett.

6. ábra. Szófelhő az asszociációkból (WordArt)

Az összegyűjtött asszociációk, mint látjuk, eltérnek a szövegbányászati módszerekkel felvett adatoktól – habár a fő tevékenységi területek itt is relevánsan megjelennek, az asszociációk szinte kizárólag egyedi asszociációk. Az asszociációkat a vizsgált személy tevékenységével összevetve a következő csoportok hozhatók létre:

- irodalomnépszerűsítéssel kapcsolatos tevékenység asszociációi,
- oktatói tevékenység asszociációi,
- kutatói tevékenység asszociációi,
- személyes tulajdonságokra utaló asszociációk.

Ez utóbbi klaszter teljesen hiányzott a digitális adatokból, ami könnyen magyarázható: ezen asszociációk csak személyes tapasztalatból eredhetnek és nem érhetőek tetten a személy „digitális lábnyomában”.

4. Diszkusszió

A digitális médiában a márka nevének használatával és használati kontextusával kapcsolatos felmérések nem igazán vezettek közelebb ahhoz a kérdéshez, hogy a vizsgált személy neve márkanévnek tekinthető-e. Ez természetesen nem meglepő: nincs egyértelmű módszertani útmutatás arra vonatkozóan, hogy milyen jellemzők alapján mondhatjuk egy személy nevéről, hogy az márkanévként funkcionál. Az ismertség utalhat a márkanévként való funkcionálásra (lásd színészek, írók, sportolók neve), egy lokális márka esetében azonban az ismertség relatív jellemző: míg a személy szűk, jelen esetben inkább szakmai, illetve helyi körben ismert, addig globálisan nem tekinthető ismertnek.

Választ adhat a kérdésre ugyanakkor az asszociációk megoszlása (4. ábra), amelyhez kapcsolódó hipotézisünk:

H4 A személynév, mint márkanév asszociációinak megoszlása hasonlít termékmárkanevek asszociációinak megoszlásához (KOVÁCS 2017).

Az asszociációk megoszlása nem követi a hagyományos, erős, globális márkák asszociációinak megoszlását. A jellemző megoszlás hatványfüggvény-szerű (egy erős asszociáció, majd azt követi egy lényegesen gyengébb asszociáció, míg az asszociációk nagy része gyenge, egyedi asszociáció), mint például az *Audi*, a *Ferrari*, a *Fütyülős*, a *Heineken*, a *Suzuki* és a *Tokaji* márkák esetében (vö. KOVÁCS 2017: 216). A másik tapasztalt megoszlás hatványfüggvény-szerű ugyan, de az első két asszociáció közel azonos erősségű. Ez a megoszlás volt jellemző a *Ferrero*, a *Maybelline* és az *Unicum* márkákra (KOVÁCS 2017: 219).

Jelen esetben azonban ezen megoszlások közül egyik sem tapasztalható: találunk minimálisan erősebb asszociációkat, a legtöbb asszociáció azonban egyedi, gyenge asszociáció. Ennek a nem várt megoszlásnak az okai a következők lehetnek:

– Az elemzett márka nem globális márka, így az asszociációk megoszlása nem szükségszerűen követi globális márkák asszociációinak megoszlását.

– Az elemzett márka nem termék- vagy szolgáltatásmárka, így elképzelhető, hogy az asszociációk ezen megoszlása márkanevfajta-specifikus tulajdonságokat mutat.

– A kutatáshoz használt minta nem megfelelő. Az asszociációkat befolyásolhatta, hogy a vizsgált márkanev tulajdonosát a megkérdezettek személyesen is ismerik, így az asszociációk kevésbé általánosak, óhatatlanul személyes tapasztalatokat is tartalmaznak. Ez felveti a lehetőségét, hogy – habár a módszer helyes – az adatfelvételt szélesebb körben is szükséges megismételni ahhoz, hogy releváns eredményeket kapjunk.

– Kevés az adat; nagyobb minta esetén az asszociációk megoszlása hatványfüggvény-szerű lenne.

A 4. hipotézist – **H4** Az asszociációk megoszlása azonos márkanevek asszociációinak megoszlásával – elvetjük, az asszociációk megoszlása relevánsan eltér termékmárkanevek asszociációinak megoszlásától.

A legerősebb asszociációkkal kapcsolatban foglalmaztuk meg utolsó hipotézisünket:

H5 A legerősebb asszociáció a márkanev kategorizálása (KOVÁCS 2017).

Márkanevek esetében várható, hogy azok legerősebb asszociációja a kategorizálás, azaz a terméktípushoz rendelés (vö. SCHMITT 2012). Kovács (2017) ezt a feltételezést empirikus adatokkal igazolta, rámutatott azonban, hogy egyes erős márkák esetében a legerősebb asszociáció a márka egy disztinkatív tulajdonságára is utalhat.

Jelen adatok esetében nem beszélhetünk legerősebb asszociációról, hiszen az asszociációk többsége egyedi, csak öt olyan asszociációt találtunk, amelyeket nem csak egy, hanem két személy nevezett meg. Az öt, minimálisan erősebb asszociáció sem tekinthető kategorizálás-nak, így a H5 hipotézist – **H5** A legerősebb asszociáció a márkanev kategorizálása – elvetjük.

A jelenség magyarázata azonos lehet a H4 hipotézisnél leírtakkal.

Fontos azonban rámutatnunk, hogy 3.1 pontban végzett internetes szövegek elemzése megteszi a kategorizálást és a vizsgált személyt relevánsan az irodalomhoz, a magyar nyelvhez és az egyetemi szférához köti.

Releváns eltéréseket találhatunk a digitális adatok (internetes asszociációk) és a személyesen felvett asszociációk között. Ez az eltérés, mint láttuk, való-

színűleg a személyes tapasztalattal magyarázható. A felvett adatok közötti eltérések rámutatnak, hogy miért nem elegendő csupán digitális adatok használata egy márka asszociációnak felmérésekor: a személyes tapasztalatokon alapuló kapcsolatot a márkával (illetve jelen esetben a személlyel) és az abból származó asszociációkat jelenleg internetes szövegekben nem, vagy csak nehezen tudjuk elemezni.

5. Konklúzió és kitekintés

Mint rámutattunk, személyek nevei is funkcionálhatnak márkánévként. Jelen kutatásban azonban nem tudtuk egyértelműen bizonyítani, hogy egy lokális, szűkebb körben ismert személy – egy irodalomtörténész – neve márkánévként funkcionálhat, ugyanakkor a név ilyen jellegű funkcióját cáfolni sem tudjuk.

A személyes márkánév asszociációival kapcsolatban csak szűkebb körű kutatásokat tudunk végezni, viszonylag kis mintán. A pontosabb eredmények érdekében a jövőben szükséges a kutatás megismétlése nagy mintán, a megfelelő módszertani változtatások – a vizsgált személytől független válaszadók – figyelembe vételével.

Az asszociációs adatok és a személyes interjúk alapján, valamint figyelembe véve Matsunga (2016) állítását – aki Luryt idézve állapítja meg, hogy a személyes márkáról nem csak hírességek esetén beszélhetünk, hanem hétköznapi személyekre is tekinthetünk márkaként – azonban megfogalmazhatjuk azt a feltételezést (esetlegesen inkább sejtést), hogy a vizsgált személy neve, ha nem is globális, de lokális, esetleg regionális kontextusban márkánévként funkcionál.

Köszönetnyilvánítás

Köszönetemet fejezem ki azon kollégáknak, akik asszociációikkal hozzájárultak a kutatás elvégzéséhez.

Irodalom

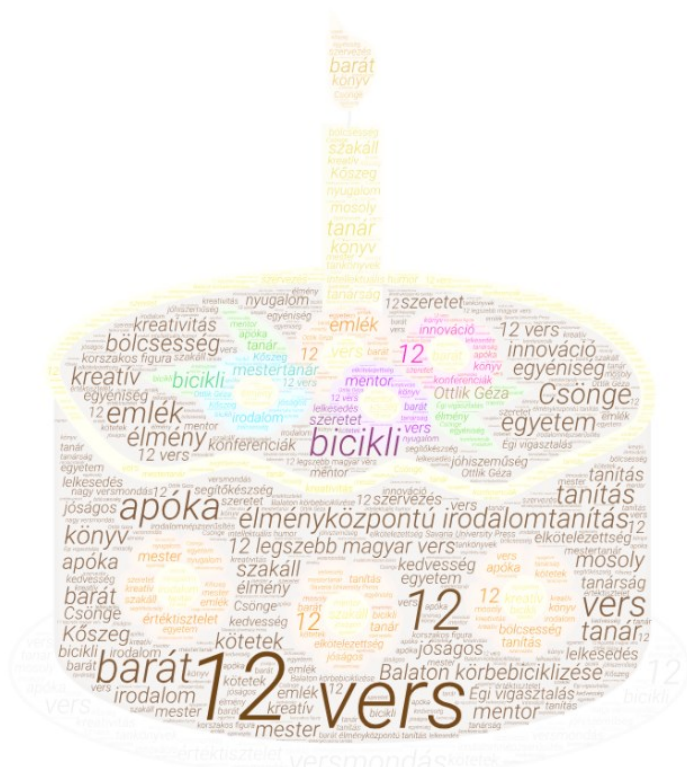
AAKER, David A. (1991): *Managing Brand Equity*. New York: Free Press

AAKER, David A. (1996): *Building Strong Brands*. New York: The Free Press

- DRORI, Gili S. et al. (2013): Branding the University: Relational Strategy of Identity Construction in a Competitive Field. – In: ENGWALL, Lars – SCOTT, Peter (eds.): *Trust in Higher Education Institutions*. London: Portland Press. 134–147.
- KENESEI Zsófia – KOLOS Krisztina (2007): *Szolgáltatásmarketing és -menedzsment*. Budapest: Alinea
- KELLER, Kevin Lane (1998): *Strategic Brand Management*. New Jersey: Prentice Hall
- KOTLER, Philip (1998): *Marketing management*. Budapest: Műszaki
- KOTLER, Philip – PFOERTSCH, Waldemar (2010): *Ingredient Branding*. Berlin, Heidelberg: Springer
- KOVÁCS László (2015): Kognitív struktúrák és márkaasszociációk. *Alkalmazott Nyelvtudomány*. 15/1-2: 59-70.
- KOVÁCS László (2017): *Márka és márkanév*. Budapest: Tinta
- MATSUNAGA, Louella (2016): The Corporate Brand: Toward an Anthropology of Branding – In: NAKAMAKI, Hirochika et al. (eds.): *Enterprise as an Instrument of Civilization*. Tokio et al.: Springer Japan. 227-243.
- MILLIGAN, Andy (2010): *Brand it Like Beckham: The story of how Brand Beckham was built*. London: Marshall Cavendish
- MOILANEN, Teemu – RAINISTO, Seppo (2008): *How to Brand Nations, Cities and Destinations*. Basingstoke: Palgrave Macmillan
- PAPP-VÁRY Árpád 2013. *A márkanév ereje*. Budapest: Dialóg Campus
- PITSAKI, Irini (2008): Strategic Publishing Brands Management, part 2. *International Journal of the Book*, 5 (3): 105-114.
- REKETTYE Gábor – TÖRÖCSIK Mária – HETESI Erzsébet (2015): *Bevezetés a marketingbe*. Budapest: Akadémiai
- SCHMITT, Bernd (2012): The consumer psychology of brands. *Journal of Consumer Psychology*. 22/1: 7-17.
- TÖRÖCSIK Mária (2017): *Self-marketing*. Budapest: Akadémiai
- VERES Zoltán (2009): *A szolgáltatásmarketing alapkönyve*. Budapest: Akadémiai

Személynevek mint márkanevek

„És beszéltek G. I.-ről. Róla sokat beszéltek.
– Furcsa ember volt – mondták. Ő sem szeretett
dolgozni, de ragyogóan citerázott és énekelt...
Végül kaptam ajándékba egy régi citerát. G. I.
citeráját, ma már csak egyetlen húr van rajta.”¹

ROJTOS GALLAI ISTVÁN CITERÁJA² A művészek és a művészetek szerepe Gion Nándor prózájában

KURCZ ÁDÁM ISTVÁN

Önidentitás-konstruálás - előzménykeresés

Gion Nándor a saját apját, Gion Mátyást, aki foglalkozására nézve kőműves volt, azelőtti írásaiban, hogy szabadkőműves lett – jól beazonosíthatóan – „az Ácsmester”-ként,³ illetve „Romoda, az ácsmester”-ként⁴ idézte. Gion Mátyás, akit falujában „Kis Gion”-ként emlegettek, fia 1996-tól közölt *Ez a nap a miénk* című regényében már mindig az író által kreált „Kis Kőműves” becenéven szerepel. Ahogy apja kőműves mestersége saját szabadkőművessége miatt, úgy citerázásból élő (élet-)művész nagyapja fizikai munkától szabad életformája írói hivatása miatt értékelődött fel. Gion Nándor nyilván saját magának az őseihez való viszonyulásáról (is) írt, amikor így elmélkedette nagyapját, Rojtos Gallai Istvánt: „Nem túrtam a földet, mint a tuki vagy Kálvária utcai vakondemberek, a citerámmal már tizenöt éves koromban is megkerestem annyit a házibálokon, hogy ne kelljen kijárnom a földekre. [...] A Kálvárián a kőoszlopok között egyre többet gondoltam a pásztorokra, és

¹ *Virágos Katona* [1973], Forum, Újvidék, 1973, fűlszöveg.

² Az írás a szerző *Gion Nándor művei és műhelyitkai* című, a Napkút Kiadónál 2017-ben megjelent, önállóan még nem közölt részlete.

³ Például: „A Keglovics utcában ezenkívül még tizenöt ház volt, [...] kettőnek az eleje még téglával is ki volt rakva: az egyikben az Ácsmester lakott, ez sarokház volt – az egyetlen sarokház a Keglovics utcában” *Keresztvivő a Keglovics utcából* [1966] = *Műfogsor az égből*, Noran Libro, Bp., 2011. (= GNÉ/4.), 40.

⁴ Például: „A német temető vaskapujával szemben áll Romodának, az ácsmesternek a háza. A legnagyobb és a legszebb ház az egész utcában.” *Ezen az oldalon* [1971] = GNÉ/4., 59.

lassan kezdtem büszke lenni az őseimre, akik [...] legalább nem voltak tukiak vagy Kálvária utcaiak [...]. Apám nem szívesen beszélt pásztor őseiről, egy kicsit szégyenkezett miattuk”.⁵

Fentiekből látszik, hogy a történeti alapra konstruált identitás tipikus vonása, hogy a jelenhez keres múltbeli előzményt. A regénybeli „büszke és szabad” Rojtos Gallai István (és író unokája) örül, hogy ősei pásztorok voltak, jellemét is tőlük eredezteti; viszont apja (az író dédapja), aki földművességre adta magát, szégyenkezett miattuk, ezért „a Rojtos csúfnévre is mindig haragudott”. Gallai István viszont azt mondja, hogy: „még jobban megszerettem őket, amikor az apám elmondta, majdnem elismerően [tipikus gioni ironia!], hogy a Rojtosok mégsem voltak egészen közönséges furulyás pásztorok; valamennyien citerán játszottak, és szépen is énekeltek.” Tehát az elbeszélő (és egyben az író) a saját művészi identitásának a gyökereit is itt találja meg: „Apám megőrizte a család régi citeráját, és esténként, ha nem volt túlságosan fáradt, citerázott és énekelt nekünk [...] nagyon gyorsan megtanultam játszani rajta, és később a házi bálokon is játszottam. Tulajdonképpen ennek az öreg családi citerának köszönhettem, hogy az iskola elvégzése után nem kellett elszegődnöm béresnek vagy napszámosnak.”⁶ Gallai István így lehetett autonóm személyiség: citeráján játszva, majd egy kálváriakép előtt révedezve így teremthetett magának könnyű, gondtalan életet. Gallai István ezért le(hete)tt Gion Nándor művészi elő-, illetve példaképe is; az ő citerázása által pedig a zenész hivatás és életforma ezért le(hete)tt az írói hivatás előképe vagy párhuzama Gion Nándor életművének legfontosabb, legterjedelmesebb és legtovább írt darabjában, a *Latroknak is játszott* című regénytetralógiában.

A művészi identitás az egyes művekben

Az egész életműben jelen vannak a művész figurák. A tetralógiában Gallai Istvánén kívül Újpál József azaz Gilike „művészete” említendő még meg: ő az ujjáival bábozva teremt magának minden körülménytől független, saját, belső, boldog világot: „Csak olyankor volt szerencsétlen, ha nem játszott az ujjáival. Olyankor szörnyű volt az arca, mintha állandóan görcs szorította volna a fejét. De amint elkezdett játszani az ujjáival, mindjárt megváltozott, boldogabb volt

⁵ Virágos Katona [1973] = *Latroknak is játszott*, Noran, Bp., 2007. (= GNÉ/1.), 25-31.

⁶ Uo., 31.

bármelyikünkénél. Figyeltem az arcát, még nevetett is, amikor elmondta nekünk azokat a történeteket.”⁷

Gion korai és kései novellái-regényei talán még többet szólnak az író – vagy bujtatva: a költő, a festő, illetve általánosságban a művész – identitásáról. Már az első *Izsakhár*-novellában is megjelenik ez a kérdéskör: azt, hogy a Bibliában is szereplő Izsakhár költő lett volna, Gion találta ki. Gionnál viszont a bibliai testvér folyton énekel, ezzel konfliktusba kerül dolgos, pragmatikus apjával, aki ezért „előnytelen áldásban” részesíti. Ezért lehetett ez a bibliai alak a későbbi *Izsakhár* című regénynek is címszereplőjévé, holott a regény „valódi” főszereplője, a más művekben is szereplő M. Holló János maga is író.

M. Holló János barátja egy másik kötetben Iрмаi József – akinek a neve nyilván *Szirmai* Károly vajdasági íróéra utal – asztalos, tehát szintén alkotómunkát végez. Utóbbi szereplő ki is mondja: „egy szép bútordarab is ér annyit, mint egy szép vers.”⁸ Az asztalos egy másik barátja, Hugyik Mihály pedig megintcsak rossz költő, akinek a verseit a szerkesztők nem közlik, de azért nem adja fel a verselést: halottbúcsúztatókat kezd írni, amikkel rendszeresen megríkatja hallgatóságát, tehát mint „művész” van sikere, és így végső soron elégedett lehet.

Gion a köznapi ember, a művészet és a(z ellenséges) hatalom bonyolult viszonyát szintén már egy korai novellájában tárgyalta. A *Mert reggel visszaindulok Hispániába*⁹ arról szól, hogy a színész nem hajlandó eléggé „megjátszani magát”, ezért a császár kitépeti a nyelvét. A színész vitában áll egy gyakorlatiasabb, művészi ösztökével nem sújtott legionáriussal, akivel nem tudják egymást megérteni, hiszen a művészetre irányuló képzetés olyan elháríthatatlan csapás, amely az azt elszenvedőnek – a külvilág számára érthetetlen módon – egyszersmind lerázhatatlan rabiga is. Ahogy Gion fanyar humorral egy másik korai novellájában is megfogalmazta: „A nyomorult költő is hiába kérte Mózes, Buddha, Jézus stb. istenét, szóval ezt az igen tehetős istent, hogy gyúrja őt át jóra való molnárlegénnyé.”¹⁰

⁷ Uo., 88.

⁸ *Mint a felszabadítók* [1994] = GNÉ/4., 403.

⁹ A novella allegóriakénti megfontolását lásd: ÁRPÁS 2008: 36-37

¹⁰ *Komolytalan ünnep. Ahasvérus V.* [1966] = GNÉ/4., 37.

Gion első regényében (*Kételtűiek a barlangban*, 1968) is végig kulcsfontosságú a hatalommal való erőpróba és közben az emberi tartás megőrzése. Itt a meggyőzésre irányuló beszéd, az újságírás és a filmkészítés kap kiemelt szerepet: a főszereplő-alteregó a szókimondás határait feszegető filmes lesz. *Az angyali vigasság* című regény narratív kerete pedig magát a mesé(lés)t hozza létfontosságú szerepbe: amíg a hallgató figyelme éber, nem fogja föl-vágni az ereit, ami – valljuk be – furcsán erős alaphelyzet egy ifjúsági regényhez.

A *Börtönről álmodom mostanában* egyik szereplőjének, Hegedűs Marcella néninek a nevében a *hegedű* a költészetre, a keresztnév pedig Mars-ra, a háború istenére utalhat, amelyekről azt szokták mondani, hogy ellentétben állnak egymással. Ennek a regénynek a főszereplője Kiss Lajos, akinek a neve szintén érdekes: azonos egy jelentős jugoszláviai folkloristáéval. A regénybeli Kiss Lajos ügyetlen költő, de ügyesen lavírozik: még börtönideje alatt is kellemesebb a sorsa, mint másoknak a kinti szabad világban. Bár a költő valóban dilettáns, Gion „ilyen hangsúlyosan még egyetlen művében sem tematizálta a költészetet, mint itt. Talán azért, mert ekkoriban szembesült először ő maga is a művészetek, az irodalom háttérbe szorulásával” (ELEK 2009: 181) a társadalomban. Talán ezért is van az, hogy ennek a regénynek a szereplőitől származnak a Gion-prózának a művészettel kapcsolatos – szándékosan közhelyes, ettől finoman humoros-önironikus – „aranyköpései”, például: „Költészet nélkül elviselhetetlen a börtönélet.” Vagy: „Én csak a művészetekbe szököm, ha nagyon elfog a keserűség.” Vagy: „az önelégültség a dilettánsokra jellemző.” Vagy: „Az igazán szép vers mindenkor áttöri a nyelvi határokat.” Vagy: „A költészet félremozdítja a csillagokat és feltámasztja a halottakat.” stb.

Művészi alkotás kontra pénzkeresés

A regény egyik szereplője, Istenfélő Dániel szesz- majd aranycsempészsre adja a fejét; de azért gyenge költő és lelkes szavalókórus-vezető is. Az arányok az illegális pénzszerző és a művésztevékenység között változnak, de Istenfélőnél a pénzszerzés – szemben Kiss Lajossal, aki nem aranycsempész, hanem néptanító akar lenni – mindig előnyt élvez. Istenfélő Dániel ki is

mondja: „A szeszereskedelemből még lehet egy újabb költészeti színpad, a költészetből viszont sohasem lesz jó üzlet.”¹¹

Gion az írói pályára való felkészülésére így emlékezett vissza: „Szerb Antal azt írta Krúdy Gyuláról: »pénzt akart keresni, és ahelyett remekműveket írt«. Keményen aláhúztam ezt a fél mondatot, és hosszasan elméláztam felette. Titokban és a távlatokban erre készültem én is, persze némi módosítással. Sok pénzt szerettem volna keresni remekművek megírásával. (Zárójelben mindjárt megjegyzem, írásaim minősítése nélkül, hogy ez idáig irodalommal még sok pénzt nem sikerült keresnem.)”¹² Gion kései műveinek alteregó-főhőse méltán szomorodik el amiatt, hogy míg az ő könyvének a címlapja meglehetősen csúnyácska, addig aranyműves ismerőse többre vitte: az ő termékei igen szépen csillognak: „Ő ránézett a könyvre, hanyagul félretolta, és megállapította, hogy a könyv csúnya. Igazat mondott, a könyv tényleg csúnya volt, különösen a csillogó ékszerek felett”.¹³ S míg a pékeknek úszómedencés házuk van, az író másfél szobás lakásban szorong: „elméláztam egy kicsit, belegondoltam pályaválasztásom gazdasági célszerűségébe, szerencsére nem vagyok melankolikus alkat”.¹⁴ „A nyomtatott betűknek nagy a hatalma”¹⁵ – mondja Krebs Péter a tetralógiában, ami szintén komoly önironia Giontól, hiszen Péter cikkíró-nyomdász fizetéséből is csak egy igen kicsi ház bérletére futja.

Az írói létről a pálya végén

„Gion hol fiktív írófigura mögé rejtőzve, hol éppen a maga személyében régebben is gyakorta szerepelt regényeiben, novelláiban. Hogy élete utolsó évtizedében ez szinte állandósult, hogy önmagáról beszél mint »a Vajdaságból Pestre került íróról, s arról, hogy milyennek tudta önmagát«, hol már-már megmosolyogtató önhittel, hol önironikusan, annak valós oka az elfogadtatás

¹¹ *Börtönről álmodom mostanában* [1990] = *Börtönről álmodom mostanában*, Noran, Bp., 2008. (= GNÉ/2.), 392.

¹² *Amikor az irodalomtörténésznek igaza van* [2002 e.] = *Véres patkányirtás idomított görényekkel*, Noran Libro, Bp., 2012. (= GNÉ/5.), 310.

¹³ *Műfogsor az égből* [1998] = GNÉ/4., 544.

¹⁴ *Fényjelek nélkül* [1998] = GNÉ/4., –558.

¹⁵ *Ez a nap a miénk* [1996–1997] = GNÉ/1., 590.

igénye, vágya”.¹⁶ Gion kései novelláiban alteregójának írósága azért is értékelődik föl a pályakezdő írásokhoz hasonlóan, mert Gion maga is szabadúszó író lett. Az ekkori sok önironikus megjegyzés pedig, például: „Híres író vagyok – mondtam önérzetesen. – Ezt legalább kilenc kiváló kolléga hajlandó bizonyítani az egész magyar nyelvterületről.”¹⁷ Vagy: „Olvasóim százezrei csodálnak, és ez nekem untig elég.”¹⁸ Vagy: „– Maga olyan íróféle? – Világhírű – mondtam.”¹⁹ – részben mind arra is utal, hogy az irodalom szerepe a társadalomban nagyban lecsökkent az 1990-es évekre, ami az írónak igencsak fájhatott.

Másképp pedig Gion írói megrendelései, amelyektől Magyarországon már egzisztenciálisan is függött, nem mindig voltak a kedvére valók. A budapesti novellák délvidéki származású festőművész főszereplője időtlenebbnél időtlenebb megrendeléseket kap budapesti szállásadójától, „a Fehérhajú Szabadkőművestől”, aki jellemzően különféle elvont fogalmakat pingáltat vele. Sőt, a festőművésznak olykor már elkészített alkotásait kell „újrahasznosítania”, hogy így eladhatóvá tegye azokat, ahogy például a *Maradjon a galamb* című novellában olvassuk.²⁰ Ez Gion személyes életében talán azokra a nyűgös munkákra utal, amelyeket amatőr, sőt dilettáns írók műveinek kötetbe szerkesztésekor vállalt és végzett; illetve a saját műveiből való filmforgatókönyv- és hangjátékirásra, ami elsődleges bevételi forrását jelentette Magyarországra települése után.²¹

A dalos-citerás Gallai

Ahogy fent láttuk, a zenész hivatás az írói hivatás párhuzama, illetve előképe az életműben, ezért a zene, illetve az egyes zeneszámok is fontos szerepet kapnak a Gion-prózában. A dél-alföldi magyar népzene fontos hangszere a citera: a tetralógiának a címe is Gallai István citerázására utal. A citera amúgy is identitásalelem Szenttamáson: a település várostörténeti könyvsorozatának

¹⁶ GEROLD László, *Utószó* = GNÉ/4., 717.

¹⁷ *Mit jelent a tök alsó?* [2001] = GNÉ/4., 675.

¹⁸ *Önhibámon kívül* [1993] = GNÉ/4., 627.

¹⁹ *Fehér kesztyűben* [1999] = GNÉ/4., 586.

²⁰ Forrás 2017/2.

²¹ Gion filmforgatókönyvei az OSzK Kézirattárában, Fond 583/12–19-es jelzet alatt vannak; sokukból sajnos nem készült film, például a *Latroknak is játszottból* sem.

harmadik kötete magukról a szenttamási citerákról szól. A címlapon ott találjuk Gallai István régi-régi hangszerének a képét, bent a könyvben pedig a leírását is. (BORSI-FEHÉR 2011)

Gion a *Véres patkányirtás idomított görényekkel* című naplóregényében emlékszik vissza nagyapja dalolásaira: „én leültem nagyapám mellé, hallgattam, ahogyan énekel, nagyon szépen énekelt, kezdetben csupa pajzán dalokat, később meg nagyon szomorú dalokat, és akkor már könnybe lábadt a szeme, és akkor én is vele együtt sírtam.”²² Amikor Gion egy konkrét nótázást leírt, akkor a pajzanság jelzésére a *Búzába ment a disznó...* kezdetű dalt énekelte Gallaival.²³ Jellemző, hogy ez a nótás alkalom a külső körülmények folytán milyen kontrasztban áll a dal pajzanságával: éppen azon az 1944-es István-napon hangzik el, amelyet a vérengzések árnyékában is megtartottak Gallaiek. Az *A csizmámon nincsen kéreg, mert lerágtá egy pocokféreg* kezdetű, hasonlóan duhaj dalt pedig akkor énekelte Gallai, amikor elbúcsúzott legjobb barátjától, Török Ádámától, aki önként adta fel magát 1944-ben a község-házán, ahonnan – Gallaival szemben – soha nem tért vissza.²⁴

Helyi színek a dalokban

Gallai szomorú dalaira a *Füdd el, jó szél, füdd el, hosszú útnak porát...* kezdetű csángó dal lehet példa, amelyről azt olvassuk, hogy Gallai István azoktól a csángóktól (szabatosabban: bukovinai székelyektől) tanulta, akik Szenttamás mellett, Szőregen éltek 1941 és 1944 között. A szomorú dalnak az ad érzelmi nyomatékot, hogy a bukovinai székelyeknek 1944 őszén el kellett menekülniük Bácskából, és sokuk útközben így is áldozatul esett a partizánok kegyetlenkedéseinek.

Nemcsak népdalt vagy nótát dalolt és citerázott Gallai István, például azt, hogy *Kinek nincsen számara, Gyalog megyen Pestre; Kinek nincsen kutyája, Maga ugat este...*,²⁵ ami – minthogy kétszer is szerepel a tetralógiában, talán a valóságban is a nagyapa nótája lehetett –, hanem slágert is: a németek kérésére például a *Lili Marleent* is.²⁶ Nem véletlen, hogy ezt a dalt is

²² *Véres patkányirtás idomított görényekkel* [1971] = GNÉ/5., 186.

²³ *Ez a nap a miénk* [1996–1997] = GNÉ/1., 652.

²⁴ Uo., 660.

²⁵ Uo., 581; 664.

²⁶ Uo., 571.

cím szerint említi Gion, hiszen Szerbia német megszállása után a belgrádi rádió minden este 10 órakor leadta a híres slágert, ami így „a közelből”, a belgrádi rádióállomásról indult hódító útjára.²⁷ Helyi szín tehát e dal is, ahogy a szintén dalos témájú *Az angyali vigasság* című regény címe is az: ez a ’betlehemezés, kántálás’ jelentésű szókapcsolat főképpen a délvidéki nyelvjárásokban ismert,²⁸ ráadásul hozzá hasonló: *Mennyei vigasság* volt a címe a legnépszerűbb, sok kiadást megért 19. századi bácskai egyházi énekgyűjteménynek is²⁹ – talán van összefüggés. A karácsonyi dalok profán ellenpontja *Az angyali vigasság* című regényben több slágerszöveg is, amelyeket egy részeseges fazon üvölt bele az éjszakába. Közülük a *Ma éjjel csak a két szemecsilaga ég...* és a *Tenyeremen hordom, lehozom a csillagot én...* kezdetű dalt cím szerint olvassuk: az első fejezetcímbe is bekerült; a *Megmondtam én...* fejezetcímről pedig az ezekkel a szavakkal kezdődő *Ohio* című dalra is asszociálhatunk.

Igen, ő még a latroknak is játszott

Gallai István nemcsak – akár ellenszenvesnek tartott – magyar és német ismerősei, például a „szencibálintok” és a „johannschankok” kedves dalait játszotta, ahogy például a *Lili Marleent* is, hanem – ha úgy hozta a sors – a szerbekét is. Akár még azokat is, akik éppen gyilkolni készültek. Amikor az *Ez a nap a miénkben* 1944-ben érte jöttek a pribékek, hogy a veszthelyre vigyék, kérésükre szintén emblematikus nótát játszott:

– Azok, akik a listánkra kerültek, már nem sokáig pusztítják a drága kenyeret. – Én rajta vagyok a listán? – Rajta bizony. [...] – Az emberek azt mesélik, hogy ügyesen játszol a citerán. A német fasisztáknak a *Lili Marleent* is eljátszottad. – Mindenféle embereknek játszottam már. – Ismered azt a gyönyörű szerb dalt, hogy „Tamo daleko”? [...] Zoran Barbulov megveregette a vállamat. – Tényleg ügyesen játszol. Kár, hogy már nem sokáig.³⁰

²⁷ Vö. például: „Esténként, tíz órakor meghallgattuk mindig Belgrádot, a Lili Marlent. Szép volt.” (HERNÁDI 1956/1: 29)

²⁸ Vö. például *Szegedi szótár*, I., szerk. BÁLINT Sándor, Akadémiai, Budapest, 1957.

²⁹ CSERNUS (1872), 1872–1898-ig legalább 7 kiadás. Lásd például ISPÁNOVICS CSAPÓ Julianna (2011) – a 287. lapon kezdődő bibliográfiai melléklet 148., 204., 282. és 631. tételét; de a mű az ott felsoroltnál több kiadást ért meg.

³⁰ *Ez a nap a miénk* [1996–1997], 626–628.

Ekkor, azaz az 1997-ben megjelent regényben játszott Gallai István a szó legszorosabb értelmében „latroknak”, hiszen azoknak citerázott, akik őt magát is el akarták pusztítani. (Amellett persze, hogy a regénysorozat címe arra is utal, hogy úgy tartották, hogy Gallai István a Kálvárián citerázott, ráadásul nemcsak Krisztusnak, hanem a mellette megfeszített gonosztevőknek is, és ez a falubeliek előtt misztikus ködbe vonta személyét.) Ebben az 1997-es regényben, illetve ebben a kulcsfontosságú epizódban tehát új értelmet nyer a tetralógia címe. Ebből sejthető, hogy Gion már 1976-ban, amikor a *Rózsamézzel* közös kötetben jelentette meg a *Virágos Katonát*, és a *Latroknak is játszott* címet adta a(z akkor még csak) dilógiának, már tervezte a folytatást, és talán már akkor kulcsszerepet szánt az 1944-es epizódnak, jóllehet még nem tudta, hogyan fogja megjelentethetően megírni.

Szerb zene a „Balkánban”

A *Tamo daleko*-n kívül talán az egyedüli konkrét utalás délszláv dalra az egész életműben a *Postarablók* című regény kocsmajelenetében van:

Legtöbbször a *Balkánban* szokott inni, mert az a legolcsóbb kocsmá, igaz, hogy a legmocskosabb is, de ez nem zavarja a Seriffet. Pedig ijesztően mocskos hely. [...] Benyitottam, és majdnem elájultam. Ilyen büzt én még életemben nem éreztem. Pálinka, likőr, bor, füst, sőt még fáradt olaj szaga is van a *Balkánnak* [...]. Tömve volt a kocsmá, az emberek ittak s ordítottak, ezenkívül még egy rissz-rossz népi zenekar is játszott, egy énekesnő meg Safet Isović legújabb népdalát énekelte: a mikrofont egészen a szájához szorította, és ha hangosabban belevisített, a háta mögött az erősítőn, pontosan a fenekével egy magasságban kigyulladt egy kék lámpa.³¹

– a *Balkán* szó kiemelése a szerzőtől való! Ráadásul „Gion gúnys-groteszkre sikeríti képét azzal, hogy a malacbanda műdalát népdalnak nevezi, ezt az eredeti előadó nevéből kódolhatjuk ki.” (BALOGH 1992: 77) Itt sem túl rokonszenves tehát a szláv dal, és nem lehet véletlen a kocsmá neve sem. A *Balkánban*, mint „ijesztően mocskos helyen” tapasztalt bűz és összevisszaság – kiemelve a harsány és disszonáns zenével – talán az egész jugoszláviai valóságot, illetve Gion ottani közérzetét jelképezi.

³¹ *Az angyali vigasság* [1985] = *Az angyali vigasság*, Noran Libro, Bp., 2010. (= GNÉ/3.), 124.

Komolyzene – nép(ies mű)zene

A zongoraszó a *Zongora a fehér kastélyból* című regény címébe is bekerült, és fontos szerepe van például *A kárókatona még nem jött vissza* című regényben is, ahol az ingovány szélén Keszler doktor hangszere az ünneplés legfenköltebb kelléke. Az író maga is annyira szerette hallgatni az orvos zongorajátékát, hogy egyszer inas korában télen a műhelybe menet a házából kiszűrődő muzsikát hallgatva egészen megfeledezett magáról, és lefagyott a füle.³²

Gion később is a komolyzenét szerette: Gallai Istvánt a legfényesebb koncerttermi pódiumra helyezte révületében,³³ a dzsesszt viszont nem tartotta sokra.³⁴ Egy írásából még az is kiderül, hogy a harsány népies lakodalmas zene (vajdasági szóval: „muskátlizene”) kifejezetten taszította. Bár némi megértést azért iránta is tanúsított, hiszen ezt írta: „ez volt gyerekkorom zenéje. Ez volt a magyar zene.”³⁵ Ami pedig kisebbségi környezetben nem elhanyagolható szempont – ahogy olvassuk is: „suhanc koromban kisebb-nagyobb csoportokhoz csapódva magam is ezt énekeltem igen hangosan, különösen olyankor, ha szerettünk volna túlkialálni más nyelvű nótázókat”.³⁶ Talán ezért is beszélteti így gyerek hőseit: „– Nagy ünnepséget csapunk itt, ha felérünk a felhők fölé. [...] iderendelünk egy cigányzenekart a torony tövébe, muzsikálni fognak egész éjszaka, mi pedig felkapaszkodunk a felhők fölé, és egészen közelről megnézzük az eget és a csillagokat. – Zongorát kellene hozni – mondta Burai J. [...] – A cigányzenekar jobb – mondta Virág Péter. – A zongora hangja nem hallatszik a felhők fölé.”³⁷

³² *Gumicsizmák és zongora*, Forrás 2017/2.

³³ „A Kálváriáról gyakran eljártam egy fényes, kör alakú pódiumra. [...] vastag, süpedő szőnyeg takarta, díszes, aranyozott korláttal volt körülkerítve, az aranyozott korlát szinte szikrázott az erős fényben, és az egész pódium lassan, megállás nélkül forgott. Én pontosan a közepén álltam, fekete frakkban, hófehér ingben, és muzsikáltam. Felváltva muzsikáltam mindenféle hangszereken. [...] Szépen muzsikáltam, a láthatatlan emberek újból és újból lelkesen, hosszan tapsoltak.” *Virágos Katona* [1973], 120–121.

³⁴ Dormán László személyes közlése.

³⁵ *A muskátlizenéről* [1990 k.], Forrás 2017/2., 10.

³⁶ Uo.

³⁷ *A kárókatona még nem jött vissza* [1977] = GNÉ/3., 216–217.

„Üljél a motoromra, kisangyalom”

Gion arról is írt, hogy egy szülőfalujából való lakodalmas zenekar egyszer felkérte, hogy írjon ajánlást hanglemezüik borítójára, de ő nem vállalta, mert nem szívelte a stílust – hiszen a zenekar például olyan ízléstelen számokat játszott, hogy „Üljél a motoromra, kisangyalom, hogy Egy gombolyag sárga cérna, hogy Kerítésre felmászott a bakkecske és hogy Engemet még szeretett senki”.³⁸ A Gionon edződött olvasó azt hiszi, hogy az író ezekkel a dalcímekkel túloz, viccel. Pedig nem, csupán arról van szó, hogy Gion itt is a valóság meg-hökkentő, atipikus oldalait veszi észre és emeli ki, ahogy ez rá máshol is jellemző. A szenttamási Hetes fogat nevű együttes *Lakodalom van a mi utcánkban* című kazettáján/lemezén valóban szinte egymás után szerepelnek ezek a zeneszámok.³⁹

„Ember, az akarok lenni...”

A *Postarablók* című regényt az „Ember, az akarok lenni...” kezdetű lakodalmas dal keretezi. Gion ezt a nótát regénybeli kontextusa által átértelmezi: új jelentéssel ruházza fel. Ha ezt a dalt otthonról ismeri valaki, akkor tudhatja, hogy ez egy önfeledt, vidám lakodalmi dal:

Ember, az akarok lenni,
Nékem nem parancsol senki,
Letésem a büszke legénységem,
Sej, ölelem a kedves feleségem...” stb.

Ehhez képest Gionnál a belőle idézett rövid részlet szinte magasztossá válik. Abban a regényben, ahol a gyerekek és a felnőttek világa úgy csap össze, hogy a gyerekek bizonyulnak felnőttebbnek a felnőtteknél – hiszen megjavítják, amit a felnőttek csak elrontának –, az egyik gyerek által folyton trombitált „Ember, az akarok lenni” dal úgy értelmeződik át, mintha azt jelentené, hogy „felnőtt akarok lenni”; vagy még inkább: „ember akarok lenni

³⁸ *A muskátlizenéről* [1990 k.], Forrás 2017/2.

³⁹ *Lakodalom van a mi utcánkban* [hanglemez], előad.: Hetes fogat [népi együttes], PGP RTB–2122944, RTV, Beograd, 1987.

a szó nemes értelmében”. Mintha azt jelentené, amit Arany Jánosnál olvasunk:

Legnagyobb cél pedig, itt, e földi létben,
Ember lenni mindég, minden körülményben.
Serdülj, kedves ifju... poharam cseng érted!

– Légy *ember*, ha majdan azt az időt éred.” [kiemelések az eredetiben]⁴⁰

Hogy a Gionnál szereplő dalrészlet valóban értelmezhető így, arra Elek Tibor interpretációja példa. Elek ugyanis Gion-monográfiájában úgy idézi ezt a dalt, mintha az lenne a szövege, hogy „*Ember akarok lenni*”. (ELEK 2009: 146) Tehát a hangsúly a duhajkodva nyomatékosító „az” szócskáról (ami Elek szövegéből kimaradt) az „Ember” szóra tevődik át. A nótával szemben, ahol az *ember* – mint a nyelvjárásokban általában – ’férj’ jelentésű, ez a hangsúlyáthelyezés is azt emeli ki, hogy nem az életállapot-változás a lényeges, hanem az *emberség* – más szóval a humanitás.

A németek zenéje

A verklizene, különösen a keringők és polkák a Gionnál mindig oly fontos sváb multságok elmaradhatatlan kellékei.⁴¹ Schmidt Fülöp, a fállábú verklis még a *Virágos Katona* első kiadásának fülszövegén is szerepel. A pattogós német indulók is fontosakká válnak a háború alatt játszódó *Rózsaméz*ben, ezek harsogó hangjára kel-fekszik Stefan Krebs és a többi német. Közülük viszont csak a már említett, szomorkás *Lili Marleent*, a II. világháború emblemikus dalát ismerjük meg cím szerint is, és azt is csak azután, hogy Sztálin-grádnál megfordul a hadi helyzet, és láthatóvá lesz, hogy a németek veszteni fognak.⁴²

⁴⁰ ARANY János, *Domokos napra*, = Uő., *Összes költeményei*, I., szerk. SZABÓ József, Szépirodalmi, Budapest, 1962, 201.

⁴¹ „A fállábú Schmidt Fülöp beindította a verklit, ők meg táncoltak a vízimalom betonpadlóján: többnyire keringőt és polkát jártak.” *Virágos Katona* [1973], 84.

⁴² *Ez a nap a miénk* [1996–1997], 571.

Bereményi Géza és Bródy János dalszövegei

A *Véres patkányirtás idomított görényekkel* című naplóregénybe Gion saját maga által írott dalszövegeket épített: Bereményi Géza dalszövegeit parodizálta, például az olyanokat, mint az *Antoine és Desirée történelemkönyve* vagy a *Háromnegyed egy van* című. Ezeknek a paródiáknak az az érdekessége, hogy Bereményiék burkolt megfogalmazásait Gion nemcsak gúnyolta a stílusjegyek eltúlzásával, például:

Hej, hej Muravég!
Hamza, Hamza, Hamza bég!
Bégess bé
az éjszakába!⁴³

vagy:

Rákóczi Ferenc!
Tegnap ültem egy padon.
Rákóczi Ferenc!
Volt egy mozdulatom.

Rákóczi Ferenc!
A hajamhoz nyúltam én
Rákóczi Ferenc!
Mikor jössz már felém? [...]

Rákóczi Ferenc!
Tudom, csócsó-csókos a száz.
Rákóczi Ferenc!
A te otthonod Novi Sad.⁴⁴

– hanem Gion olykor – a stílust megőrizve – „lefordította” a művek vélhető-
érezhető burkolt, mögöttes tartalmát:

⁴³ *Véres patkányirtás idomított görényekkel* [1971], 175.

⁴⁴ Uo., 176.

Súg a szél a régi tanyákról.
Sej, A beszolgáltatásról.
Jaj istenem, már megint:
A súlyos megaláztatásról. [...]
Áll a bál a cigánysoron.
A fehérek vannak soron.
Jaj istenem, már megint:
A keresztények vannak soron. [...]

Csórók, csórók vigadjatok.
Söprik már a padlásotok.⁴⁵

Gion hasonlóan adta vissza a *Valahol egy lány* című dalt is. A Bródy János és Illés Lajos által írott, Koncz Zsuzsa előadásában ismert, a napló-regénnyel egy évben, 1971-ben megjelent sláger szövegét – a Kex együttes szájába adva – ekképpen írta körül: „A leghosszabb tapsot az a szám kapta, amely a szegény, magyar leánykáról szól, akinek a vérét szívja a világ egyharmada. Nem vártam meg a hangverseny végét.”⁴⁶ Gionnak ez a gúnyos elfordulása összhangban van a naplóban máshol is tapasztalt fölháborodásával: az írás fontos vonulata a cenzúra miatt remegő magyarországi íróársak szapulása. 1971-ben Gion még könnyen beszélt, de hamarosan Jugoszláviában is nagyot fordult a politika; ahogy Gionnak is meg kellett állapítania: „a hetvenes évek elején [...] a hatalom véget vetett a liberalizálódó korszaknak”,⁴⁷ így íróként hamarosan ő maga is nagyobb visszafogottságra: áttételes beszédmódra kényszerült.

Irodalom

ÁRPÁS Károly (2008): *Az építő-teremtő ember*, Bába, Szeged
BALOGH István (1992):, *Gion Nándor elbeszélő stílusa*. Munkásegyetem, Életjel miniatűrök 46., Szabadka

⁴⁵ Uo., 174.

⁴⁶ Uo., 178.

⁴⁷ *Rádiós világ* [1993 e.] = GNÉ/5., 56.

- BORSI Ferenc – FEHÉR Emánuela (2011): *Szenttamási citerák, De historiae urbis nostrae* 3., Művelődési Otthon, Szenttamás
- CSERNUS Elek (szerk.) (1872): *Mennyei vigasság. Imák és énekek az Isten nagyobb dicsőségére és a keresztény kath[olikus]. hívők lelki javára.* Szabadka
- ELEK Tibor (2009): *Gion Nándor írói világa.* Noran, Budapest
- HERNÁDI Gyula (1956): *Só és kenyér,* Csillag 1956/1.
- ISPÁNOVICS CSAPÓ Julianna (2011) *A bácskai magyar irodalmi kultúra előtörténete a régió magyar könyvkiadása szempontjából.* Bölcsészettudományi Kar, Újvidék

AZ ELTÉVEDT LOVAS

LÁNG GUSZTÁV

Ady Endre költeményeit többféleképpen osztályozta, csoportosította az értelmező utókor. Kezdetben – Földessy Gyula jóvoltából – a motívumkörökre osztás dívott és uralkodott sokáig. E szerint voltak pénz-versek, halál-versek, a Léda-szerelem versei stb., ami lényegében a költő ciklus-terveire alapozott. Ugyancsak Földessy Gyula szerint a költő szimbolista verseit két csoportra oszthatjuk: vannak „fölfejtett” és „nem fölfejtett” jelképek e versekben. Fölfejtett a szimbólum akkor, ha magában a versben olvashatunk a szimbólum jelentésére vonatkozó metakommunikációs utalást: „Havas csúcsával nézi a Napot / Daloknak szent hegye: a lelkem.” Nem fölfejtett szimbólum az olyan, melynek jelentéséről versében nem nyilatkozik a költő. Ilyen éppen a címben szereplő „*eltévedt lovas*”, az ő kiléte ezért (is) maradt „irodalmi talány” az értelmezők számára. Könnyű belátni, hogy a motívumkörök feltételezése alig több, mint egy tematikus csoportosítás, a „fölfejtettség” pedig legfeljebb támpontot nyújt nem is a szimbólum jelentésének, hanem legfeljebb a költő ezzel kapcsolatos intencióinak megsejtéséhez.

A motívumkörökkel a teljes életmű vizsgálói közül igazából Király István szakított; ő Ady forradalmiságának válfajai szerint csoportosította és tárgyalta a költeményeket. Nincs itt helye – és értelme sincs – e forradalmiság-válfajok felsorolásának; ezek Király István gondolatmenetében lépcsőzetesen követik egymást, ezáltal fejlődésvonalat írva le, egészen az „antiimperialista forradalmiságig”. Nem tisztzem itt Király István négykötetes munkájának esetleges érdemeit méltatni; elfogulatlanságomat igazolandó leszögezhetjük, hogy ez a forradalom-központú szemlélet végső soron éppen az irodalmiságot szorítja háttérbe.

Visszatérve a címben szereplő Ady-versre, a „motívumkörös” előfeltevés szerint a költő „lovas” versei között kellene keresnünk megértés-segítő rokonait, mivel Földessy szerint az egyazon körbe tartozó költemények úgy szólván magyarázzák egymást. (Ady életművében – az európai szimbolizmus történetében egyedül álló jelenség ez – negyven és ötven között van azoknak a

verseknek a száma, melyekben a „ló”, vagy annak szinonimája, például „csikó” vagy „paripa” szerepel.) Én azonban a költő egy (feltételezett) olvasmány-élményéből indulnék ki, amire *Moszkvai rekviem* című, 1905-ben közölt cikke jogosít fel. Dante *Isteni színjátékának* első énekében (akármilyen keveset olvasott belőle esetleg diákkorában, az első éneket biztosan) sűrű és félelmetes erdőbe téved, ahol három vadállat fenyegeti: párduc, oroszlán és farkas. Ady „eltévedt lovasa” is sűrű bozót és nádas rengetegében bolyong, és reá is rátör három fenevad. Ezek azonban a *couleur local* szerint változnak a Dante-allegóriához képest (Danténál a vadállatok főbűnök jelképei). Az ő erdeje nyilván nem Itáliában sötétlik. Adynál is felbukkan a farkas – ez a magyar puszták és erdők vadja is –, de a bölény és a medve alkotja vele a „mitikus hármast”, olyan állatok, melyek hozzátartoznak a magyar múlthoz. Jelkép-voltuk nem oly világos, mint Dante vadjaié, inkább hangulati, a veszélyt, a nyers erőt és a barbárságot testesítik meg, amely a téveteg lovast fenyegeti. A bozót és a nádas azonban, akárcsak Dante erdeje, a lelki és a morális válság úttalan rengetege. Dante hőse is azért téved el, mert letér az „igaz útról”, és valami ilyen úttévesztés fenyegeti Ady lovasát is.

Ennek az eltévedésnek van egy „előverse” Ady egyik korábbi kötetében, a *Szeretném, ha szeretnének* címűben. Az *elsüllyedt utak* lírai hőse (ezúttal gyalog és első személyben) egy népmesei avagy biblikus léthelyzetet villant fel. A fiú nekivág a világnak, szerencsét próbálni (mese), illetve a tékozló fiú elhagyja otthonát a nagyvilág csábítására (biblia). „Rohantam dalo-
san s vakultan, / Befogtak új, csodás illatok / S száz út végén nem vettem észre, / Hogy már minden utam elfogyott.” Az úttalanság és a „vakultan” határozó emlékeztet *Az eltévedt lovasra*, akárcsak a tévelygés helyszínének tömör rajza: „Vad bozótok el-elbuktatnak. / Emlékek és borzalmak között / Taposom a vaksötét pusztát, / Sorsomat és a sűrű ködöt.” Az úttalanság e versben a haza vezető út hiánya; a mesével és a bibliával ellentétben e vers hőse sohasem találhat az elhagyott otthonra. A költemény szerintem a nonkonformizmus tragikumát mutatja fel; aki mindenkitől különbözni akar (vagy különbözni kénytelen), az nem talál otthonra és szeretetre, bármennyire vágyik is rájuk.

Kezdetől tudta ezt Ady. Egyik (viszonylag) korai versében, az *Elűzött a földem* címűben – az Antheusz-monda parafrázisában – megírta, hogy a benne élő verstervek, verscsírák csak akkor érhetnek műalkotássá, ha a szülőföld ad erőt létrehozásukhoz, ha a hazája várja és kéri e verseket. Érmindszentről

szóló verseiben – Ady, a közhiedelemmel ellentétben, több verset írt szülőföldjéről, mint Petőfi –, gyermekkor-nosztalgiába rejtjelezve, újra és újra vallott a visszafogadottság, a szeretet vágyáról. „Vagyok tékozló és eretnek, / De ott engem szánnak, szeretnek, / Engem az én falum vár. // mintha pendelyben látna újra / S nem elnyűve és megsárgulva, / Látom, hogy mosolyog rám.” Az egyetlen hely ez, ahol a „muzáj Herkules” szerep nem kötelező. E tekintetben a választott és vállalt szerep „süllyeszti el” a haza vezető utakat. És ez a tévútra térés teljesedik ki *Az eltévedt lovasban*.

A háború kitörése ugyanis nemcsak katasztrófa-élmény Ady (és valamivel később egész nemzedéke) számára, hanem súlyos világnézeti válság előidézője is. A korszak értelmiségi elitje – bármilyen politikai eszmék híve lett légyen – minden változtató (művészetet, társadalmat, emberi kapcsolatot változtató) szándékát abban a szilárd meggyőződésben vallotta és vállalta, hogy a történelem az emberi haladás története, és a haladást mint egyenes vonalú, egyenletesen gyorsuló mozgást képzelte el. A háború ennek a meggyőződésnek a cáfolata lett, és ez kérdésessé tette minden korábbi „haladás-szolgálatukat”. A meggyőződés persze fenntartható lett volna a szükséges (és bőséges) gondolati korrekciókkal, csakhogy erre még nem jutott idő, és e korrekció előtt el kellett számolniuk maguknak is, közönségüknek is a – látszólag – hiába fecsérelt évekkel és energiával. Sokat mondó az is, hogy a válság e mitikus képe az otthonvesztés jóval korábbi versét idézi. Mintha így kérdezné önmagától a költő, hogy érdemes volt-e egy illúzióért, történelmi káprázatokért feladni otthonosság és szeretet „bölcsőhelyét”.

Végezetül, Dante és Ady „rokonításáról” szabadjon idéznem a kétségtelenül leghihetőbb tanút, Babits Mihályt. „Nincs a világirodalomban költő, aki következetesebben, mélyebben, lényegesebben szimbolista volna. Talán az egy Dantét kivéve. Azért mondom, meggondoltan, Dantét, mert Adynál is, mint Dantéban, az egész világ szimbólumok óriási láncolata, szimbólumoké, melyek szigorú egymásba-illeszkedésükkel szinte a valósággal egyenértékű szöveget alkotnak.”

KARNEVÁLI IRODALMI SÉTA SAVARIA MOSOLYÁVAL

LOVASS TIBOR

- *Indulhatunk!* – szólalt meg a simléder alól egy szőrös mosoly. Huncutul tágitotta ajka vízszintes tengelyét, majd bájos mozdulattal fordult egyet, és esernyőjével mutatta a kirakodók sátrai között kanyargó irodalmi sétaút irányát.

A hat pár cipő ritmusos koppanását csendes eső cifrázta. Sem ez, sem a karnevál színes forgataga nem tudta szétválasztani a kis csapatot. Haladtunk előre a diszes kövezeten, ahogy egykor határozott lépésekkel közlekedtek a város légiós csapatai őrszolgálatuk helyszínére. Fürgén, fiatalosan, hányva a fittyet a sülték ínycsiklandozó illatának, mely a mámorító italokkal telt poharak csendülésével bizony sok gyomra irányította sétálónak parancsolt megálljt. De nem nekünk!

A mosoly vezette társaság tagjai a város gyönyörű főterének 40-es számú házánál álltak meg először. Innen aztán útjára indult a kollektív fájdalomtest globális elnyomása. Mert Savaria mosolya szintisza tudatosságra bírta a fejeket.

- *Ebben a házban születhetett Virág Rudolf* – mondta.

Ez önmagában még nem is annyira fontos ismeretanyag, ám a minden formai világot felrúgó házi mosoly azonnal továbbfűzte az események szálát.

- *A kivándorló Virág úr gyermeke volt az a Lipót nevezetű fiú, aki James Joyce Ulysses című művének főhőse. Azaz Leopold Bloom. Az 1904. június 16-ai fiktív események helyszínei pedig az irodalmi turizmus egyre kedveltebb színhelyei lettek. A Joys-kultusz a Bloomsday alatt csúcsonyul ki, és igazán megtisztelő, hogy James Joys maga is villámlátogatás szerű üdvözléssel lép a látogató elé Savaria főterén. Csak úgy, a falból.*

Azt mondják, hogy a jelenben mindig elegendő az idő. És megszűnik minden zavaró tényező. Lelassul és lubickol az elme a mentális zajok nélküli világban. A csapat tagjai is lubickolhattak ebben a kellemes közegben, mert a vásári zajok, és egy újabb meghökkentő információra eszméltünk, immár újra a formai világban.

- Ebből a házból indult el érettségi vizsgája reggelén gróf Széchenyi István.

A szemekből élénk kérdőjelzőn áradt. A házigazda mosoly diszkrét sejtelemmel jelezte, hogy erre a kérdéskörre még visszatérünk a séta során. A résztvevők megnyugodtak. Az eső eláll és az esernyők kopogása keveredett az árusok zajával, a sétáló forgatag mozgatta pecsenyeillattal teli légből. A fiatal gróf lábnymai követve haladt a mosoly után a társaság. Egy térre érkezünk. Már a látvány is mesészerű volt. A séta résztvevőinek a boldog időben szabadon száguldó gondolatai iszonyú energiával szőtték be a teret. Savaria mosolya élvezte a pillanatot, és teli tüdőből ismertette az egykori Líceum épülete előtt, hogy 1808-ban 16 évesen e házból szerzett filozófiai képesítést gróf Széchenyi István.

- *Vagyis érett lett. És innen indult szép ívű útjára poggyászában a reformkorral* – mondta és a mosoly megmerevedett.

A huncutság ilyen bájos megjelenésével csak különös alkalmakkor találkozhat az ember. Ez most ilyen alkalom volt. A hatásszünet tudatig hasító útja végén már hat szélesre húzódó ajkon tükröződött vissza a mondat tudatig hatoló értelme. INNEN INDULT A REFORMKOR. Tehát innen indult hazánk egy szép korszaka!

A Bölcséleti Líceum egykori híres tanáraitól szóló gondolatoknál, amit a mosoly baritonfekvésű zöngével adott elő, a résztvevő érdeklődők láthatóan még nem voltak jelen. Széchenyinél tartottak a gondolatok. Aztán Berzsényi Dániel szobránál utolértük magunkat.

Én már nem is azt figyeltem, hogy mit mond, hanem azt, hogy hogyan vezényli le a sétát ez a rendkívül kedves, minden tekintetben felkészült, ízig-vérig pedagógus személyiség. A simléder alól megnyugtató, ugyanakkor biztatóan csillogó szempár segítette, fokozta a tudás átadásának vidám sétáját. Ez a tekintet magával ragadja az embert. Sodorja a világirodalomból a magyar nyelv mestereinek életén át a történelem viharos eseményeibe. Ezt nem lehet tanulni! Erre születni kell, vagy örökölni olyan géneket, amelyek magyarságunk valódi ékkövei lehetnek. De ha már Berzsenyi, nos, igazat mondott a költő, miszerint "Lélek s szabad nép tesz csuda dolgokat." Ó, napjaink fiatal-sága, kik ilyen elme mellett pallérozhatjátok magatokat! Szerencsés nemzedék! Talán még fel sem fogjátok, hogy Fortuna kegyeltjeiként szép nyelvünk mesteri művelőjétől, az élményközpontú irodalomtanítás megteremtőjétől, kitűnő művelőjétől tanulhattok.

Petőfi Sándor szobránál forradalmi hevületű narráció zökkentett ki gondolatmenetemből. Miről maradhattam le? Mikor lesz a következő séta? Minden pillanatát sajnálom, amit elmulasztottam! Hiszem, vallom, hogy

mindenkinek szüksége lenne egy ilyen vidám irodalmi utazásra. Az orvostudomány minden bizonnyal befogadná és vény nélküli lehetőségként kínálná a beteg lélek gyógyításához ezeket a gondtalan órákat. De gyerünk tovább, mert Savaria mosolya fáradhatatlan lendülettel meríti éhes tudatunknak a szellemi táplálékokat!

Petőfitől Weöres Sándorig rövid út vezet Szombathelyen. A középkori Karicsa utcáján haladtunk, a Nagykár utcán, melynek házait az 1960-as évektől folyamatosan lebontották. Jellemzően az utolsó ház a Marika Vendéglő volt, vagy ahogy egykor a „Perint parti Sorbonne” hallgatói nevezték törzshelyüket, a Marika tanszék. Vezetőnk ismét felébreszt álmodozásomból.

- *Ki találja meg a padon ülő költő kedvenc állatát a szoborkompozíción?*

A felhívásra elszánt detektívek kutatták a padon ülő költőóriás környezetét. A költő elegáns nyugalommal ülve szemlélte a sürgölődőket, és türelmesen, bronz szíve melegével hallgatta a sétát vezető szakállas mosoly, költészetét méltató szép gondolatait.

Az idő elrabolta bennünket! Észre sem vettük, de szép lassan a felénk érő felhőből szitálva égi áldásként permetező eső józanított ki bennünket a keresésből. Vezetőnk megkönyörülve rajtunk ismert mosolyával mutatott egy kis pontra. Jé, ott egy réti csiga! Ahogy a mester írta:

„Réti csiga, réti csiga,
fejedon a hegyes iga,
hátaodon a héj-kupola,
hova visz a nyár?”

A rejtvény tehát megfejtve. A séta végén már az esernyők árnyékából hálás és továbbra is információra éhes tekintetek kérték a folytatást! Nem csak mi sajnáltuk, hogy irodalmi utunk végére értünk. Házigazdánk Füzfa Balázs, Savaria szakállas mosolya is szomorúan jelezte, miszerint Weöres Sándor szobránál véget ért a mai irodalmi mese álom! A Perint partján a költő padjára írt sorokat a permetes eső tisztítja. „Ez a város születésem helye.... ma a Perint habjával van tele, úszik a híd, düledez a partfal, ó bár oltalmazná ezer angyal.”

Oltalmazzák az angyalok Savaria mosolyát, irodalmi sétánk vezetőjét is! Az általa összeállított irodalmi étlap tehát kész!

Kedves olvasó, aki ha erre jársz, megszállsz, megpihensz szeretett Savariánkban, időzz el ezer éves emlékei között, s ha felejtethetlenné mondott emlékekre vágnál, keresd meg a *vir bonust*, Füzfa Balázs professzor urat! Örök emlékként vidd magaddal kedves alakját, mosolyát, egy kétezer éves város irodalmi emlékeinek védjegyeként.

MAGYAROK ÉS SZLOVÁKOK VLADIMÍR MINÁČ SZEMÉBEN 50 ÉV MÚLTÁN

MARKÓ PÉTER

Az alábbi írás a 17. Cicelle Aranyháromszög Kulturális Napok keretében a felvidéki magyar kultúráról – a zsenyei Békássy kastélyban – rendezett szimpóziumon elhangzott előadás szerkesztett változata. Valószínűleg egy „termékeny félreértés” gyümölcse. Szakmámhoz közelálló témát keresve, sehogy sem akadtam kedvemre való szociológiai–társadalomelméleti szerzőre. Rémlett egy vita a hetvenes évek végéről – a nyolcvanas évek elejéről, amit emlékeim szerint Vladimir Mináč könyve váltott ki a magyar népi írók körében. Ilyenre azonban nem leltem, lehet, hogy a keresőprogramok nem nőttek fel még a feladathoz. Megtaláltam a polcomon azonban Száraz György *Egy furcsa könyvről* című írását, ami Ion Lăncrănjan 1982-ben Romániában megjelent *Beszéd Erdélyről* című könyvének téves állításait cáfolta. Talán ez a vitairat raktározódott el az emlékezetemben. Vladimir Mináč esszéit újraolvasva döbbenet tapasztaltam, hogy – a korban elvárt marxista-leninista szemlélettel szemben – példamutató tárgyilagossággal írja le a szlovákok és magyarok saját és egymással szembeni előítéleteit, amelyek jórészt még napjainkban is uralkodóknak számítanak. A könyv ezért is rászolgál a figyelmünkre.

A nálunk is ismert szlovák esszéista, politikus és „nem hivatásos” történész válogatott publicisztikája 1976-ban jelent meg Csehszlovákiában, és 1980-ban nálunk. A kötet a szerző 1954-74 közötti publicisztikáját tartalmazza. Fordítója a kiváló felvidéki költő, Tózsér Árpád.

Ismerősen hangzik ma is nálunk az a szöveg, amit Mináč a szlovákokról ír: „Egy civilizáció határait őriztük, Európa chodjai (akháj – megj.: M.P.) voltunk. A tatárokat, törököket (s egyéb kun népséget) nem karddal, nem hőstettekkel állítottuk meg, hanem azzal, hogy megmaradtunk”. (MINÁČ 1980: 10) „Mellesleg a magyar uralkodó osztályok ideológusai szerint ezt a feladatot évszázadokon keresztül a magyarok látták el – fűzi hozzá a fenti idézethez a könyvhöz írt előszavában 1976-ban Milos Gosiorovsky akadémikus,

a Magyar-Csehszlovák Történeisz Vegyesbizottság akkori társelnöke –, és így folytatja: de, ha áttanulmányozzuk az egyes nemzetek polgári történetíróit, az az érzésünk, hogy már évszázadok óta mások sem élnek a földön, csak a civilizációkat védelmező határőrök. S a barbárok természetesen mindig mások. (...) Mináč a szlovák maradiságot ostorozza, amikor azt írja, hogy a világ közepének érezzük magunkat, és másokat úgy ítélünk meg, hogy meg sem próbáljuk őket megérteni, azaz a priori, Mináč nyomban a maradiságunkat kezdi ostorozni, saját portánk előtt kezd sepergetni, rámutat a gerendára a szemünkben”. (MINÁČ 1980: 12)

Ezeket a sorokat olvasva a meglepetéstől eláll a lélegzetünk; józan önvizsgálat bibliai hivatkozással megspékelve. Az egész könyvben alig-alig találunk a korban elvárt marxista idézetet, éppen annyit, ami a jézusi felszólításnak megfelel: „Adjátok meg a császárnak, ami a császáré, és Istennek, ami az Istené!”. Mináč – számára talán ismeretlenül is – teljesíti a József Attila-i felszólítást: „Hiába fűrösztöd önmagadban, csak másban moshatod meg arcodat” (*Nem én kiáltok*). Ez a szemlélet az, ami fél évszázad múltán is kiérdemli figyelmünket, különösen egy olyan világban, ahol a mások hibáztatása és a felelősség áthárítása a megszokott; a kölcsönös bizalmatlanság és elzárkózás, a határápítás, és a nacionalizmusok felerősödése tapasztalható. Könnyen beláthatjuk, hogy napjaink terror fenyegette, kerítésépítő világában nagyon nehéz a barát/ellenség-gondolkodást feladni. Az elmúlt évek migrációs válsága sokakban migrációs pánikot váltott ki. Az idegen éppen azért vált ki belőlünk félelmet, mert idegen, mert rémisztő módon kiszámíthatatlan, és emiatt más, mint azok az emberek, akikkel naponta érintkezünk, akikről azt szeretnénk hinni, hogy tudjuk, mit várhatunk el tőlük. Az idegenekről túl keveset tudunk ahhoz, hogy a szándékaikat felismerjük, és a következő lépésükre felkészüljünk. Nem tudni, hogy mi lesz a következő lépés, és nem tudni, hogyan kell reagálni egy olyan szituációra, amit nem tartunk ellenőrzés alatt; ez a valódi oka a félelemnek és rettetetnek. Az emigránsok – írja Zygmunt Bauman legújabb könyvében – új és javított kiadásai azoknak a szendvicsembereknek, akik az elmúlt évszázad harmincas éveiben a nagyvárosok utcáin éjszaka olyan plakátokat cipeltek, amin az volt olvasható, hogy „a világ vége, ahogy mi ismerjük, közel van”. Napjaink emigránsai a Föld távoli sarkából hozzák a rossz híreket a küszöbünk elé. „Ezek a nomádok, akik nem belső igényből, hanem a könyörtelen sors hatására váltak nomáddá, bosszantó, idegesítő és ijesztő módon emlékeztetnek bennünket a mi helyzetünk sebezhe-

tőségére és megszerzett jólétünk beteges törékenységére.” (BAUMAN 2016: 21) Mináč esszéinek írásakor – amikor a „vasfüggöny” egyaránt jelentette a kizárást és a bezárást – „még csak” a közép-európai problémákkal volt elfoglalva, legfőként velünk, magyarokkal. „A magyar félig szabad, félig zsoldos; olyan sztyeppi ló, amelyet a németek a szláv veszéllyel kantároztak fel. (...) Magyarország területén a magyar nyelv uralkodott ugyan, de nem uralkodott a magyar nemzet” – írja az osztrák-magyar monarchiáról. (MINÁČ 1980: 203) „Ó, igen, látom – jegyzi meg önkritikusan más helyütt –: a régi séma szerint forog a tollam: farkasok és keselyűk az egyik oldalon, bárányok és báránytetemek a másikon. Tudom, hogy még nem nőttem fel az objektív szemléletig (ez lenne az elvárt marxizmus – megj. tőlem, M.P.), megakadályoznak benne személyes tapasztalataim: láttam az irredentizmust cselekvés közben. A némán tűrő, hang nélkül elhulló báránynemzet képzete mégis hamis, költött mítosz csupán. Olyan nagyszerűen tudtuk magunkat sajnálni! De tudtunk kemények és önfejűek is lenni, elvhűek és engesztelhetetlen gyűlölettől eltelték is. Lenéztük a magyar nemzetet: »Ami bennünket illet, mi a magyarok csöcselék voltáról örökre meg vagyunk győződve, ám hogy tisztelni kell őket, arról nem, s közösséget velük a legkisebb mértékben sem vállalunk«” – idézi Ludovít Stúrt, a XIX. század közepe szlovák politikai- és irodalmi életének vezéralakját, aki számára a *Kérelmek* elutasítása után a magyarok már csak a mongolok atyafiaivá váltak. (MINÁČ 1980: 89-90) A *Szlovák Nemzet Kérelmei* a szlovákságnak az 1848-as országgyűlés elé terjesztett követeléseit tartalmazták, amelyben a szlovák nép számára saját nemzetgyűlést, a hivatalokban és a közéletben szabad szlovák nyelvhasználatot, szlovák nyelvű iskolákat és főiskolákat, nemzeti zászlót, szlovák nyelvű felső-magyarországi nemzeti honvédelmet kértek. „A *Kérelmek* elutasítása után – írja Mináč – a magyarok Stúr számára már csak a mongolok atyafiai. Ezt a faji – ha nem rasszista – elven alapuló lebecsülést ismételtetik félműkedvelő nyelvészeink és történészeink is: számukra a magyar nyelv csak tákolmány, a magyar történelmet úgy lopkodták össze, s a magyar állameszme csupán a szlovák állameszme sápadt visszfénye. A gazdasági és kulturális téren vitathatatlanul fejlettebb magyar nemzet a szlovák irodalomban és főleg a költészetben vad, keleti, portyázó nép. Itt, az ilyen hozzáállásban rejlenek a sovinizmus csírái – napjaink sovinizmusáé is. Tehát egyáltalán nem voltunk bárányok, és hiszékenyek még kevésbé. Az újabb és újabb csalódások következményeképpen kialakult egy komplexus, amely a magyarokhoz való viszonyunkat ír-

nyitotta; meghatározó eleme a gyanakvás és a bizalmatlanság volt.” (MINÁČ 1980: 90)

Példamutató önvizsgálat, amely 50 év múltán is jórészt hiányzik a magyar közéletből. A vad, keleti, portyázó népként való jellemzés, önjellemzés formájában nem várt megerősítést nyert a mai magyar miniszterelnöktől. A hamvába holt „körkörös védelem” negyedszázados elképzelése, némely helyen drótháló formájában fizikai alakot ölt. Az Európai Unió keleti–dél-keleti részében a szuverenitás Brüsszeltől való visszavételének igénye, és következtében a nacionalizmusok felerősödése tapasztalható. Hol vagyunk már az ezredforduló regionalizációs vitáitól, a szubszidiaritás erősítésének szándékától? A szuverenitás igénye megáll a mindenható nemzetállamnál, amely egyaránt függetlenedni szeretne fentről: „Brüsszeltől” és lentről: az erős régióktól (erős önkormányzatisággal rendelkező megyéktől vagy tartományoktól). A globalizáció kihívására egyszerű választ ad: nagyobb függetlenséget a tagállamoknak. Vajon lehetséges ez?

„Európa kis nemzetek struktúrájaként keletkezett – írta Ortega Y Gasset 1930-ban a *Tömegek lázadásában* –; a nemzeti gondolat- és nemzeti érzés bizonyos értelemben a legjelentősebb találmánya volt. Most kénytelen leküzdeni önmagát. A közeljövőben lejátszódó hatalmas dráma kérdése: meg tudja-e Európa magát a múlt maradványaitól szabadítani, vagy örökké a foglya marad? Egyszer már megtörtént a történelemben, hogy egy nagy civilizáció kihalt (a görög-római, megj. M.P.), mert a túlhaladott állameszméjét nem tudta feladni”. (ORTEGA Y GASSET 1952: 268) (...) „Aki nem akar a pesszimista következtetésig eljutni – írta –, hogy senki nem uralkodik, és a történelmi világ káoszba süllyed, muszáj, hogy eszébe jusson a kiindulópont, és fel kell tennie magának a kérdést: biztos abban, hogy Európa hanyatlik, és lemond az eddigi uralomról? Nem kellene ennek a látható hanyatlásnak egészséges válságnak lennie, lehetővé tennie Európának, hogy valóban európaivá váljon? Nem volt-e az európai nemzetek nyilvánvaló bomlása egy elkerülhetetlen szükségszerűség, amiből egy napon előáll az Európai Egyesült Államok, és az európai sokszínűség az egységességével lesz helyettesítve.” (ORTEGA Y GASSET 1952: 259) Hasonló következtetésre jutott Martin Heidegger is, amikor kijelentette: „Die Identität liegt in der Differenz”. (Az azonosság a különbözőségben rejlik – M.P.) Nem korszerű gondolat ez a mai Európai Unióban, és hajmeresztő provokáció nálunk. A világ átváltozásának vagyunk tanúi, ha tudatosult ez bennünk, ha nem. Olyan globális kihívásokra

kellene válaszolnunk, amit a nemzetállamok önmagukban nem tudnak megoldani. A globális kockázatokra (klímaváltozás, atomenergia, migráció, terrorizmus, hogy csak a legnyilvánvalóbbakat említsük), csak globális válasz adható. A világ átváltozásának lényegét ragadta meg a nemrég tragikusan elhunyt német társadalomtudós, Ulrich Beck egy szemléletes képben: „Mi mindannyian tudjuk, hogy a hernyó lepkévé változik át. De tudja ezt a hernyó is? Ez az a kérdés – írja Ulrich Beck –, amit a katasztrófa-hívőknek fel kell tennünk. Ők hasonlóak a hernyókhoz, amik a hernyólétük világképébe vannak beábozódva, és nincs elképzelésük az átváltozásról. Nem tudnak különbséget tenni a felbomlás és a mássá-levés között. Hanyatlani látják a világot és az értékeit, de nem a világ, hanem az ő világképük hanyatlik. A világ nem hanyatlik, miként a katasztrófa-hívők gondolják, és a világ megmentésének kényszere sem áll előttünk, amiért az optimista haladás-hívők esedeznek; sokkal inkább átváltozik a világ meglepő, de érthető módon, miáltal a cselekvések vonatkoztatási horizontja és koordinátái átalakulnak, amiket mindkét pozíció képviselői csendben mint állandót és megváltoztathatatlant feltételeztek”. (BECK 2017: 31). Meglepően hasonló megállapítást tett Hamvas Béla *Modern apokalipszis* című, 1935-ben írott esszéjében: „Nincs itt vége seminek, nem alkonyodik a nyugati kultúra, semmi sem megy tönkre. A világ változik, de ez a természete. Főlöszlegesen olyan eszeveszetten félni attól, ami jön: lényegesen nem fog különbözni attól, ami van, s ami mindig volt”. (HAMVAS 1983: 12)

Nemzet él itt című – 1965-ben írt – esszéjében Minácot a globalizáció kihívásai érthetően még nem foglalkoztatták. Éles szeműen mutatott rá azonban a ma alternatívaként ajánlott – főként Kelet-Közép-Európában újraéledni látszó – nacionalizmusok hibáira. Ebben nem volt rest a saját nemzete bírálatára sem, ám megállapításait mi magyarok is nyugodtan magunkra vehetjük. Fél évszázada írt esszéjét ezzel a gondolattal fejezi be: „A nemzet értelme (...) nem csak, vagy nem elsősorban csak a nemzet léteiben és mozgásában van, hanem a más nemzetekhez való tartozásában is; velük együtt alkotja a civilizáció nagy művét. S ilyen értelemben még csak a kezdetén vagyunk a nagy önmegvalósításnak”. (MINÁČ 1980: 119) Emlékirataiban pedig ez olvasható: „Jól emlékszem a magyarok ellen hullámokban feltörő gyűlöletre, különösen a háború után, amikor bosszúként – kollaborációtól és vallástól függetlenül – arra is hajlandóak voltunk, hogy kiegyezzünk Benessel; amikor a magyarokat nem a korábbi tetteik miatt üldöztük, hanem nemkívánatos

idegenségük miatt, és nem csak a magyarokat, hanem a nyelvüket is utáltuk. Alázatosan bocsánatot kell kérnünk minden magyartól a becsutelt tettek és az okozott szenvedés miatt. Nem farkasokról van itt szó, hanem saját polgártársainkról.”¹

Bizonyára Vladimír Mináč 1980-ban Magyarországon is megjelent esszékötetét – egy másik, a szlovákokat tótoknak (le)néző szemléletből – jóval kritikusabban lehetne olvasni. A globális kihívásokhoz sikeresen alkalmazkodni kívánó attitűdből azonban inkább azt kellene keresni, ami összeköt minket itt, Kelet-Közép-Európában, és nem azt, ami elválaszt. Ehhez azonban meg kellene fogadnunk a Nobel-díjas indiai író-filozófus, Rabindranath Tagore felhívását is: „Csak az ismeri föl az igazságot, aki a lelkét mások lelkében, és mások lelkét a sajátjában felismeri”. Remélni szeretném, hogy a kölcsönös megértéshez ezzel a kis írással valamelyest én is hozzájárultam.

Irodalom

- BAUMAN, Zygmunt (2016): *Die Angst von den Anderen*. Suhrkamp Verlag, Berlin
- BECK, Ulrich (2017): *Die Metamorphose der Welt*. Suhrkamp Verlag, Berlin
- HAMVAS Béla (1983): *A világválság*. Magvető Könyvkiadó, Budapest
- MINÁČ, Vladimír (1980): *Összefüggések*. Madách, Bratislava
- ORTEGA Y GASSET, José (1952): *Signale unserer Zeit*. Europäischer Buchklub, Stuttgart–Salzburg

¹ Memoirs of Vladimír Mináč (1922–1996) https://en.wikipedia.org/wiki/Czechoslovak%E2%80%93Hungarian_population_exchange

SZÜLETÉSNAPI PARAINESIS FÚZFA BALÁZSNAK

MEZŐSI MIKLÓS

Vígan töltsd e napot, mert gömbölyded-kerek év ez!
Számrá nem annyira sok – öt tucat év csupa hév.

Számokkal ne törődj, messzire álmodozz!
Mint ahogy én, ide nézz, verslábam se töröm,
s mit bánom: töredék lesz, vagy kedves öröm
– elkönyvelni ne kezdé éveidet, ne tedd.
Számon tartani ezt nincsen idő, sem ész.
Nincs szám, csak jelenés – jól tudod ezt, igaz-e?

Nézd el közben verstani kátyúim, bizony őket
én voltam, ki ütöttem a költő-út közepébe.
Képzavar ez, de hisz akkor is én loptam ki belőlük
azt, ami lopnivalót én bennük blindre találtam.

Gyűjtsd be hamar szenelőd – int épp idejében a költő.
Holnappal ne törődj, most nem a tél közelít.
(Max. távolból hív, de te szólj rá: „messze ne álmodj!”
Rúgd el messzire őt – mit neked egy uzsorás?)

Grönland hús hava essen, vagy szaracénhomok izzó
pergőtűz-vihara hulljon földre, Balázs –
boldogan üld e napot, múlásd az időt, de ne szánd meg:
vígan töltsd – kerek ő – s bőven tölts bele bort.

FŰZFA BALÁZS ÉS A BIBLIOGRÁFIA. NÉHÁNY GONDOLAT EGY FŰZFA BALÁZS-BIBLIOGRÁFIÁVAL KAPCSOLATBAN

MURÁNYI PÉTER

Ki gondolná, hogy Balázs első, még egyetemista korában megjelent publikációja egy annotált bibliográfia volt (*Válogatott bibliográfia a társadalmi struktúra és a tudat témaköréből*), nem is kis terjedelemben, több mint 70 oldalon. Le sem tagadhatná, s nem is akarja, ezt az mutatja, hogy nemcsak intézményünk könyvtárának katalógusában is szerepel, hanem az MTMT-ben, ahol különben a korábbi műveit jobban megválogatta. S nem csak ezekben a forrásokban található meg, a Fővárosi Szabó Ervin Szociológiai adatbázisában is. Csak addig, amíg az első két hely szerint egy Információs bulletin című időszak kiadványban jelent meg ez a munka, addig a FSZEK adatbázisában *A társadalmi struktúra, az életmód és a tudat alakulása Magyarországon* szerepel forrásdokumentumként. Így az első publikációnál máris belütközünk az első problémába. A FSZEK adatbázisában a jelzett címre 56 találatot kapunk, betűrendben az első szerzők: Almási Miklós, Angelusz Róbert, Bánlaky Pál, a továbbiak között szerepel Csepeli György, Ferge Zsuzsa, Hankiss Elemér, Kolosi Tamás, Szilágyi Ákos, Tallár Ferenc. Nem rossz társaság. Nemrég kérdeztem rá Balázsnál, akkor mondott róla néhány mondatot, de bizonyára nem említette hallgatóinknak sem. Pedig szerencsére 8 éven keresztül tanított informatikus könyvtáros szakos hallgatókat. Azt hiszem, hogy életem egyik legjobb ötlete volt az, hogy az informatikus könyvtáros mesterszak tantervébe választható tárgyként az esztétika mesterszak *Bevezetés a műértelmezésbe* című tantárgyát választottam ki, s ennek keretében több mint 100 hallgatónk tanulhatott Balázsnál. Többeknek megtaláltam írásait a *Papiruszportálon*, másuknak nemrég volt nagyon szép kiállítása a Berzsenyi Könyvtárban könyvtárgyakból.

Más tárgyukban érdekes téma lehetett volna, hogy érdemes-e, szükséges-e bibliográfiát készíteni Fűzfa Balázsról. Ha azt nézzük, hogy saját könyvtárunk katalógusában 432 találatot kapunk, ha szerzőként keresünk a nevére, az MTMT-ben pedig 427-et, akkor azt gondolhatjuk, hogy ebben ez

nagyrészt ugyanaz, s szinte minden benne van. Ha jobban megnézzük, akkor azt láthatjuk, hogy az 1980-as évekből sokkal több tétel van saját katalógusunkban, míg az utóbbi néhány évben pedig szinte csak az MTMT-ben találunk adatokat, ott viszont elég sokat, 2018-ból 11-et, 2017-ből 30-at, 2016-ból 21-et. Ezek között több könyvet is találhatunk (*Kifelé a ködből; Szavak és szóközök; János Arany, The 'Language-Degrader'; Koltótól Koltóig*), ugyanakkor a publikációk mellett nagy számban konferencielőadások adataival is találkozhatunk. A Berzsenyi Dániel Könyvtár helyismereti katalógusában csak 140 tételt kapunk a nevére, ha távolról keresünk benne. Felfigyelhetünk az adatbázis ismertetésében egy számunkra fontos mondatra: “A feltárt bibliográfiai tételek teljes adatsora olvasótermünkben, könyvtárosi közreműködéssel kutatható.” Ha megfogadjuk a tanácsot, bemegyünk könyvtárba, kérjük a könyvtár segítségét, akkor bőven megduplázhathatjuk ezt a találatszámot. Ott olyan helyi lapokkal találkozhatunk, amelyekkel az előző két helyen nem (pl. *Új Kemenesalja, Sárvári Hírlap, Táplánszentkereszt*). Ha arra gondolunk, egy személyi bibliográfiában a róla szóló közleményeknek is szerepelnie kell, akkor ezek is fontosak lehetnek. Az mindenesetre kiderült, hogy teljes képet egyik helyről sem kaphatunk, Balázs tevékenységének, munkásságának különféle aspektusait találjuk meg. Természetesen jelentős átfedés is van közöttük. Az biztosan közös, hogy a könyveit megtalálhatjuk, de valamennyiben egy egységként, tehát nincsenek analitikusan feltárva azok sem, amelyek jól elkülöníthető részekből állnak (pl. az eddig említetteken kívül *Arany János, a nyelvrontó; Gyalogjáró történelem, Trieszt felé*). Az MTMT-ben sok időszaki kadványban megjelent recenzióról nem derül ki, hogy miről szól, mivel csak a kritika szerzőjének nevét és a kritika címét tudjuk meg, a kritizált művek adatait azonban nem (például 2013-ból az *Élet és Irodalom*-ból az Öttucatnyi végtelen, A nyitott szöveg bővületében, Jókedvű istenek esetében). Nem is kell ezen csodálkoznunk, mert az MTMT sokkal inkább a szerzők ellenőrzésére való, mint arra, hogy téma szerint információt találjunk benne.

Ilyen igényekkel természetesen inkább szakterületi adatbázisokhoz fordulunk. Kiindulásként már megtudtuk, hogy még a szociológiai adatbázisban is vannak közlemények Balázstól. Összesen 21 tétel, köztük az említett bibliográfia mellett többek között a *Fordulópont*-ból A szövegértés világértés: a magyartanárképzés összeomlásáról, A szövegértés világértés: Iskola a határon?, A szövegértés világértés? Toldi Miklós és a Soproni Ászok. Elsősorban nem ezekre az adatbázisokra számítunk, hanem a FSZEK irodalmi

adatbázisára s az OSZK humántudományi adatbázisára, a HUMANUS-ra, amelyben a tudományterületek közül legnagyobb arányban az irodalom szerepel, de egyben a korábbi önálló könyvtártudományi adatbázis, a MANCI utódja is (a MANCI-ban is szerepelnek publikációi, mert a mi szaklapjainkban is publikált). S nem is kell csalódnunk, az elsőben 158, a másodikban 142 találatot kapunk szerzőként (ha inkább a teljes szövegben keressünk, akkor ez a szám 154-re növelhető. A FSZEK adatbázisában sikerélményünk is van: A három 2013-as, az *Élet és Irodalomban* megjelent cím közül kettőről megtudjuk, hogy Markó Béla egy-egy veresekötetéről írt Balázs. Ugyanakor tudjuk, hogy az *Élet és Irodalomban* nemcsak irodalmi tárgyú közlemények szerepelnek, s Balázs sem csak irodalomról ír, a FSZEK irodalmi adatbázisa azonban szigorúan irodalmi, de még az irodalmon belül sem kedvelik a túl bonyolult irodalomtudományi anyagot és a gyerekirodalmat (ehhez érdemes például megnézni, hogy mennyi minden publikált Lovász Gabriella az *Élet és Irodalomban*, s abból mikerült be az adatbázisba.) Így jobban reménykedhetnénk a HUMANUS-ban, ha nem tudnánk, hogy ők meg az *Élet és Irodalom* feldolgozását nem tartják fontosnak (sok más rangos folyóirat mellett, ilyen volt például a *Holmi* is. Összesen három közleményt azért találunk a HUMANUS-ban Balázstól, mindegyiknek speciális oka van: Az egyiket, a legújabbat annak köszönhetjük, hogy Kamarás István könyvéről írta, s azt a könyvtártudományi feltárás keretében tartották fontosnak felvenni. Kettőt még az IKER adatbázisból vették át (a 2002-ben lezárt adatbázis a *Bárból*, az *Életünk*ből, a *Hitel*ből és az *Iskolakultúr*ából is vett fel tanulmányokat Balázstól). A két tanulmány: Iskola a határon? Irodalomtanítás ma és holnap, A halál mint kísértés. Ez utóbbi a *Trieszt felé* című kötetbe is bekerült, s ennek a kötetet szeptemberben analitikusan is feldolgozták, az elsőből 22 közleményt vettek fel, a másodikból pedig 19-et. Ha az első kötet közleményeinek rekordjait megnézzük, akkor azt is láthatjuk, hogy melyek jelentek meg máshol is (természetesen olyan mértékben, amennyire az egyéb forrásokat feltárták, ezen keresztül eljuthatunk például *A nyelvben megragadható világ* kalandja 20 tanulmányához is. Azt azonban még nem sikerült megtudnunk, mi volt A nyitott szöveg bővületében című kritika. Az OPKM Pedagógiai adatbázisáról sejthetjük, hogy ebben is szerepelnie kell Balázs több közleményének, s ebben nem is kell csalódnunk. A 67 közlemény közül 2 jelent meg az *Élet és Irodalomban*, az egyik megegyezik a HUMANUS-ban talált három egyikével (Iskola a határon? Irodalomtanítás ma és holnap). A

másik címe A tankönyvszerzők magányossága. A megjegyzésből megtudhatjuk, hogy ez Lothringer Éva Hasonlóságok és különbségek a művészetekben című könyvéről íródott. Csak az aggaszthat minket, hogy a mű adatai a megjegyzések között szerepelnek. Emiatt akkor, ha Lothringer Éva nevével keresünk, akkor csak magát a könyvet találjuk meg, kritikáját nem. Ehhez hasonlóan elképzelhető, hogy Balázs könyveiről is feldolgoztak kritikákat, amelyek mégsem találhatóak meg. Hasonló helyzet előfordulhat a MATARKA tartalomjegyzék adatbázisban is, itt attól függően, hogy milyen az adott folyóirat tartalomjegyzéke. A MATARKA-ban 85 közlemény szerepel Balázstól, ezek között is vannak olyanok, amelyekről nem tudhatjuk meg, miről szólnak. Ilyen 1994-ből az *Iskolakultúrából* a Megszólalás nehézségei. Erről az MTMT-ből sem tudunk meg többet, érthetően, hiszen a MATARKA-ból vették át a rekordot. Az OPKM adatbázisából (a megjegyzésből) megtudjuk, hogy Bánréti Zoltán Kommunikálj! című könyvéről van szó (kereshetetlenül). Ebben az esetben saját intézményünk katalógusát kell megdicsérni, mert innen kiderül, hogy Trencsényi Borbála Anyanyelv és kommunikáció című könyvéről is írt Balázs.

Ha a MATARKA-ban a címek között keresünk a Fűzfa szóra, akkor 72 találatot kapunk, amelyeknek több mint a fele, 40 Balázshoz kapcsolódik, s ezeknek a fele 20 valamelyik könyvéről szóló kritika. Azt azonban nem tudhatjuk meg, hogy mennyit nem kapunk meg a folyóiratok esetenként hiányos tartalomjegyzéke miatt. Az Országos Idegennyelvű Könyvtár katalógusában kapott 18 találat közül 8 a nemzetiségi cikkek adatbázis része, a határokon túli magyar irodalomról szóló írások, Láng Gusztávval folytatott beszélgetései mellett könyvekről megjelent kritikák, mind nagyon alaposan feltárva.

De még mindig nem tudtuk meg, miről szól a nyitott szöveg bővületében címen megjelent írás. Úgytűnik, hogy ehhez más eszközt kellene használni bibliográfiai adatbázis helyett, ebben az esetben *Élet és Irodalom* saját archívumában próbáljuk megkeresni. Innen meg is tudjuk, hogy Szűts Zoltán A világháló bővületében című művéről van szó. S még azok is elolvashatják, akik nem a lap előfizetői, csak valamilyen reklámot kell elviselniük előtte.

Nem tudom, hogy ezek után kérdés-e, hogy szükség van-e olyan bibliográfiára Fűzfa Balázsról, amelyből az összes felmerült kérdésre egyből választ kaphatunk, nem pedig hosszas keresgélés után.

*Fűzfa Balázs és a bibliográfia.
Néhány gondolat egy Fűzfa Balázs-bibliográfiával kapcsolatban*

Ennek elkészítésében a bibliográfiai adatbázisok mellett (néhány példát láttunk arra, mire számíthatunk ezek esetében) jól használhatjuk a teljes szövegű adatbázisokat is. Érdekes kiemelni közülük néhányat: Az EPA (Elektronikus Periodika Adatbázis, epa.oszk.hu) 501 találatot ad, a Hungaricana (hungaricana.hu) 212-t, az adtplus (adtplus.arcanum.hu) 235-öt. Az utóbbi kettőből az *Életünk*, illetve a *Vasi Szemle* adja a legtöbb találatot. Itt természetesen nemcsak az írásait találhatjuk meg, hanem minden olyan esetet, ahol a teljes szövegen belül szerepel a neve. A Hungaricanában több megyei napilap több évtizedes anyaga is szerepel, de ezek között, sajnos, nem szerepel a *Vas Népe* és a *Kisalföld*, pedig ezekben publikált Balázs, s biztosan többször írtak is róla. Az interneten természetesen még több találatot kapunk a nevére keresve, még a “Fűzfa Balázs” és a bibliográfia is sokat, “Fűzfa Balázs” publikációi keresés pedig többek között a következő találatot is kiadja:

fűzfa balázs legfontosabb publikációi 1990-től[1] - savaria egyetemi
... www.bdf.hu/.../FuzfaBalazs_legfontosabb_publ_es_hivatk_06111...
Translate this page
FŰZFA BALÁZS LEGFONTOSABB PUBLIKÁCIÓI 1990-TŐL[1]. I. ÖNÁLLÓ KÖTETEK. 1. A remény pedagógiája (Beszélgetések Zsolnai Józseffel és Zsolnai...

Ez az anyag 2006-ban készült, maga Balázs készítette, s rendkívül alapos. Szerepelnek benne olyan kategóriák, amelyeknek mindenképp szerepelniük kell a róla készülő bibliográfiába (önálló kötetek: 10, tanulmányok, recenziók: 82+1, szerkesztések: 12, sorozatok, folyóiratok: 6 (a sorozatok összes addigi kötetével), recenziók, ismertetések műveiről: 30, de sok egyéb is: konferenciaszervezés, hivatkozások, előadások, filmek stb. Itt sem szerepelnek azonban az általa konzultált szakdolgozatok, amelyekből intézményünk könyvtárának katalógusa 1990-től 296-ot tart nyilván, de itt a legújabbak 2016-osok, s a fénylukkártyás feltárás 1990 előttről is kimutat 21-et.

Bár sokat dolgoztam már a róla szóló bibliográfiával, meggyőződésemmé vált, hogy igazán jól csak vele együttműködve lehet elkészíteni. (A Trieszt felé első kötetének 100 írása közül például csak 95-ről sikerült kideríteni, hol jelent meg eredetileg). Míg régebbi kötetekben intézményünk katalógusára vagy az MTMT-re utalt Balázs, hogy onnan megtudhatjuk az

eredeti megjelenések forrását, újabban (például a Kifelé a ködből című kötetben) pontosan megadja.

Nincs terem és időm arra, hogy mindent leírjak a bibliográfia terveiről és az eddig elvégzett munkáról, csak néhány dologra utalok és egy példát hozok. Ebben a bibliográfiában természetesen egyből látnánk, hogy miről szólnak kritikái, a könyvei analitikusan lennének feltárva, összekötve a bennük szereplő írások egyéb megjelenésével. Erre példaként a Gyalogjáró történelem című könyvének példáját (6. tétel önálló könyvei között), a hozzá kapcsolódó további tételeket megadva itt

2. Látva lássatok: Medgyes Jánosné tanítónő beszél. Szombathely: Magánkiadás, 1990. 57 p. (Gyalogjáró történelem; 1.) [L. 6. tétel, 74-117.]

6. Gyalogjáró történelem: Szociográfiák Bp. Argumentum Kiadó, 2005. 147 p.

Tart.: Előszó. 7-8., Gyalogjáró történelem. (Tóth Jánosné Simon Rozália bábaasszony. 9-32. (Mecsér, 1983), [L. 147. tétel] Csak voltunk. (Füzfa József asztalosmester). 33-46. (Abda, kb. 1982), [L. 98. tétel] „Édes hazánk földje mennyi mindent rejt magában...” (Kovács József tanító). 47-58. (Kajárpéc, 1986. szeptember), [L. 99. tétel, 104. tétel] Ahová tétettünk. (Margarita apácanővér). 59-73. (Szombathely, kb. 1989), [L. 169. tétel] Látva lássatok. (Medgyes Jánosné tanítónő). 74-117. (Szombathely, 1989. január), [L. 2. tétel] Elpazarolt jövő. (pedagógusképző főiskolások). 118-147. (Szombathely, 1988. május) [L. 33. tétel, 161. tétel]

33. Elpazarolt jövő? Összeáll. F. B. Szombathely, Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola, 1989. 38 p. (Magunkról magunknak; 19.) [L. 6. tétel, 118-147., 161. tétel]

98. Csak voltunk. = ef-Lapok, 8-9. 36-42. [L. 6. tétel, 33-46.]

99. „Édes hazánk földje mennyi mindent rejt magában...” = ef_Lapok, 10-11. 41-45. [L. 6. tétel 47-58., 104. tétel]

104. „Édes hazánk földje mennyi mindent rejt magában...” = Kisalföld Kalendárium, 1988. 104-106. [L. 6. tétel 47-58., 99. tétel]

147. Gyalogjáró történelem. = Ellenzéki Unió, 5-6. 69-75. Tóth Jánosné Simon Rozália. [L. 6. 9-32. p.]

161. Elpazarolt jövő? = Unió, 1 20-29. [L. 6. tétel, 118-147., 33. tétel]

169. Ahová tétettünk. = Szabadelvű Unió, Különszám, 37-40. [L. 6. tétel, 59-73.]

Fűzfa Balázs és a bibliográfia.
Néhány gondolat egy Fűzfa Balázs-bibliográfiával kapcsolatban

(A folyóiratokban megjelent közlemények évek szerint vannak rendszerezve, azért nem szerepel az egyes tételek leírásában a megjelenési év.)

Kedves Balázs!

Boldog születésnapot! Remélem, hogy te is benne vagy abban, hogy kieszüljön rólad egy igazán jó bibliográfia. Nem kell annyit dolgoznod rajta, mint életed első publikációján, de csak a te segítségeddel érhetjük el, hogy azt mondhassuk: minden megvan.

N. Tóth Anikó

**ARS PAEDAGOGICO-POETICA
(MINTA)MONDATOK EGY JUBILÁNSTÓL / -RÓL**

N. TÓTH ANIKÓ

„műveld a csodát, ne magyarázd”

Feltételezd és fáradhatatlanul bizonyítsd: irodalom nélkül lehet élni, de nem érdemes.

Űzd el az unalmat minden iskolai szegletből, tanítási szituációból.

Zárd ki a reprodukivitást, serkentsd az alkotótevékenységet.

Folyamatos párbeszédet biztosíts a klasszikus és a kortárs művek között.

Adj teret az élménynek.

Belső lázzal, hevülettel, robbanó derűvel lépj a tanterembe minden áldott órán.

Ajándékozz közösségi versmondást az óvodásoktól az akadémikusokig.

Lankadatlan lendülettel teremts, változtass, hass, gyarapíts.

Állj ki a gondolat méltósága mellett, merj mást (is) gondolni, mint amit elvárnak.

Zakatoljanak szövegvonataid az értelmezés sokfelé tartó vágányain.

Szüntelen szembesíts a szabadság diszkrét bájával.

REPEDÉSEK A HIT RENDSZERÉN
(NÉHÁNY GONDOLAT A GÖRÖG DRÁMA
KLASSZIKUSAIRÓL)

NYILASY BALÁZS

A hiedelemkonstrukciók sosem alkotnak teljes, hézagtalan, jól illeszkedő egészet. A kompakt, erőteljes görög világ mitológiája, vallása, filozófiája is elbizonytalanító ellentmondásokkal van tele. A görög istenképzetek számos nehezen kezelhető dilemmát, anomáliát hoznak felszínre. Az Istennek, ha valóban Isten, jónak és igazságosnak kell lennie – vélekedik a legnagyobb hatású antik filozófus, Platon. A görög vallás és mitológia azonban (Kronoszék hatalomharcaitól, Prométheusz kegyetlen bűnhődéséig, Marsias szadisztikus megöléséig) amorális isten-cselekedetekkel, erőszakosságokkal, felelőtlenségekkel van tele. Az emberi sorsintézést illetően sem beszélhetünk megnyugtató méltányosságról. „mert az istenekben sem lehet / hinnünk, ha a jogtalanság győz a jog helyett” – szögezi le Oresztész Euripidész drámájában,¹ tudván-tudva, hogy Zeusz és a többi isten igen gyakran önkényesen, szeszélyesen, igazságtalanul bánik a halandókkal.

A zsarnok olümposziak ellen egy-egy indulatos pillanatban már Homérosz hősei is fellázadtak, de az isten-ember viszony problematikusságát igazából a görög irodalom ötödik századi nagyműfaja, a tragédia bontja ki. A hősökre lesújtó amorális, igazságtalan, kegyetlen végzet problematikája már csak azért is ott lappang minden görög tragédiában, mert hiszen a mitológiai fabula – s a dráma föltétlenül e fabulát követi – a nemzetségi, családi ősök bűnét eleve determináló előzményként rajzolja oda Oidipusz király, Antigoné, Élektra, Phaedra – és társaik – sorsalakulása mögé. (Az Átreidák őse az istenek eledelét ellopó és gyermekét földaraboló Tantalosz, Phaedra anyja, PaszIPHANÉ királyné a bikával lépett vérfertőző kapcsolatra.)

A dilemmákat mindazonáltal a drámaírók nem egyenlő mértékben élezi ki. A tragikus triász első tagja, a Krisztus előtt 525-ben született

¹*Euripidész válogatott drámái*, Budapest, 1961, 244.

Aiszkhülosz (a diadalmas marathoni és szalamiszi csaták aktív harcosa) még jobbra feloldja, elsimítja az ellentmondásokat. *Perzsák* című, legelső ránk maradt tragédiájában szó sincsen az isteni sors-intézés igazságtalanságáról. A drámai hősök képviselte helyzetértékelés: Atossza, perzsa anyakirályné és Dareiosz, a korábbi király birodalmát, hazát sirató kétségbeesése ugyan érthető és indokolt, de a méd hadak pusztulása korántsem a kiszámíthatatlan végzet műve. Éppen ellenkezőleg: a történetekben az isteni sorsintézés bölcsessége nyilvánul meg. A mértéket elvesztett Xerxész király a hübrisz nagy bűnébe esett, amikor azt hitte, leigázhathja Görögországot, s ezt az örültséget az istenfélő Dareiosz és Atossza (Xerxész édesanyja) egyértelműen elítélik. Az elbizakodottságból fakadó erőszakosság nem maradhatott büntetés nélkül – vélik mindketten.

„Ott vár reájuk legkeményebb szenvedés / istentelen tettekre, döllyfre bosszuként: / Hellasz földére törve istenszobrokat / mertek eldúlni, elperzselni templomot; / oltárok dőltek, istenek szentélyeit / alapjukból hányták tövestül ég felé. / Bünt elkövetve nem csekélyebb büntetés / sujt rájuk most, s lesújt utóbb!” – magyarázza és igazolja a történeteket a halott király, Dareiosz visszatérő árnya.²

Az aiskhüloszi eufemizáló, megszelídítő tendenciákról szólva érdemes utalnunk a drámaíró Oresztész-trilógiájára is. Az Oresztész–Élektra történet ismeretesen a görögök egyik legfontosabb mondarészlete, s az isteni sorsigazságtalanság dilemmája e fabulát eleve sokrétűen átszővi. Oresztész Apollon parancsára kényszerül anyagyilkosságra, s az Isten kijelölő akarata már csak azért is kegyetlennek tűnik, mert a szülők megölését az erünniszek tudvalevően minden más bűnnél kérlelhetetlenebbül üldözik. Az anyagyilkosságot végrehajtóra az Élektra–Oresztész mítoszt feldolgozó összes drámaváltozatban a gonosz és rút istennők bosszúja, kíméletlen üldöző hajszája vár. Az aiskhüloszi Oresztész-trilógia harmadik részében azonban (a legidősebb görög tragédiaíró, tudjuk, hármas drámakompozíciókban gondolkozik) a dilemma viszonylag simán oldódik meg, s a mű maradéktalan happy endinggel zárul. Apollon egyértelműen Oresztész mellett tanúskodik, a legfőbb döntőnök, Pallasz Athéné népbíráskodást rendel el, a bíróság minden vád alól felmenti a fiatal férfit, s az undorító, kegyetlen Erünniszek Eumeniszekké

² *Aiszkhülosz drámái*, Budapest, 1971, 39.

(jóindulatot kifejező lényekké) változnak, a diadalmasan megalapított athéni államnak békét, bőséget, hatalmat ígérve.

Az Aiszkhülosznál negyvenöt évvel fiatalabb (480-ban született) Euripidész a triász legelső tagjához s közvetlen elődjéhez, Szophoklészhez képest is erőteljesebb válságtudatot képvisel drámáiban. Az ő Élektra–Oresztész-története már sok-sok ambivalenciát, zavart, bizonytalanságot tár fel. A drámában a címszereplő karaktere és indítékai is többértelműek, s a férjgyilkos Klütaimnesztra is árnyaltabb jellem, mint a mondai hagyományban és az aiszkhüloszi, szophoklészi feldolgozásokban. Érdemes e szempontból az anya és lánya közt lefolyó, a gyilkosságot megelőző szópárbajra utalnunk. Az Élektra-tragédiáknak állandó, elengedhetetlen része ez a replika, s az euripidészi változatban a címszereplő bizony nem gáncs és érdek nélküli karakterként, a leányi hűség makulátlan képviselőjeként nyilatkozik meg. „Urad megölvén, mért nem adtad át nekünk / az ősi házat, miért is adtad át, ami / másé, az ágyasodnak, nászod dijaul?” – sejteti, hogy sérelme, roppant gyásza és felháborodása presztizsérdekeket, hatalmi összetevőket is tartalmaz.³

De az Euripidész-darabban az anyai szólam sem szokványos. A szópárbaj során a magát mentő férjölő asszony bizony elgondolkodtató indokokat, érveket hoz fel. A királyné nem csak lánya, Iphigeneia feláldozását rója fel Agamemnonnak, de azt is, hogy őt megcsalva, megalázva a palotába hozta a legszebb trójai hercegnőt, Kasszandrát. „de jött s vele volt egy istennel-telt ifjú leány, / ágyába hozta ezt magával, és az egy / fedél alatt egyszerre két nőt birtokolt. / Az asszonyok balgák, lehet, nem cáfolom; / de hogyha ez így van és a férfi vétkesen / a hitveságyát megveti, utánozni vágy / az asszony őt, és maga is más kedvest keres; / gyaláznak akkor minket mindenütt, / de ki ezt okozta, a férj gyalázatlan marad.”⁴ – tárja fel Klütaimnesztra nagy, asszonyi sérelmét a női életlehetőségek, létkörök beszűkítésére, korlátozottságára általában is utalva.⁵

³ Euripidész válogatott drámái, Budapest, 1961, 264.

⁴ I. m., 262.

⁵ A nők jogaival, lehetőségeivel, az őket érintő méltatlan társadalmi bánásmóddal ismeretesen először Euripidész foglalkozik hangsúlyosan a világirodalomban. „Az összes ésszel bíró élőlény közül / legrosszabb sorsuak mi asszonyok vagyunk. / Előbb férjet kell vásárolnunk rengeteg / kincséért, kit aztán testünk zsarnokul fogad, / fájón tetézve ezzel más bajok sorát; / s a legfőbb kérdés: Jót kapunk vagy rosszat-e? / Mert

Az euripidészi válságjeleket, bizonytalansági tényezőket bemutatva a Klütaimnesztrával és Élektrával kapcsolatos ambivalenciák mellett szólnunk kell arról is, hogy az anyagyilkosságot követően nemcsak Oresztész, de a mindez idáig eltökélt, szilárd Élektra is teljességgel megzavarodik, összeomlik.⁶ „Jaj, Föld, és Zeusz, kik az emberek / minden dolgát látjátok, lássátok ez / iszonyu tettet, két tetemet / a földön, az én kezem / csapásától – így váltottam meg kínjaim” – jajong a férfi-testvér azonnal a tett elkövetése után⁷ „Könnyezhetünk, fivérem, oka én vagyok. / Tüzes bosszumban törtem én szegény, anyámra itt, / rá, ki szült leánynak [...] Jaj nékem! S én milyen kórtáncba és milyen / lakodalomba menjek? Milyen férfiú fogad / nászi ágyba engem?” – kapcsolódik a kétségbeesett lamentációhoz azonnal a leány.⁸

Az elbizonytalanító kétség a mű befejező részében tovább fokozódik. Oresztész számára a mondai, mitologikus hagyományban az Athénbe menekvés és a szavazás jelenthet majd megoldást, de az Euripidész-drámában a szerző e későbbi kifejtésre csak rövid, a pozitív kimenetel esélyét nem jelző utalással céloz. A dráma a tanácstalanság jegyében fejeződik be. Apollon parancsának értelmességét és méltányosságát nem is halandó, hanem egy másik Isten, Kasztór vonja kétségbe, s a dráma utolsó szavai az emberi sors alapvető tragikusságára utalnak. „[...] Phoiboszt vádolom úgys / e véres ölésért”, „Kényszerű sors volt ebben vezető, / s Phoibosznak ugyan nem bölcs szavai” – hangzik fel a Pelüdeukész-testvér határozott ítélete.⁹ „Üdv nektek! Örülni ki

nem szerez jó hírt a nő, ha hitvesét / elhagyja, és nem illik elkergetni sem. [...] A férfi, hogyha otthon lenni bosszúság, / kimegy, hogy szíve gondját másutt oldja fel / (barátjához fordul, vagy egyivásuhoz); / mi meg saját lelkünkbe nézhetünk csupán. / Azt mondják rólunk: életünk veszélytelen, / hisz otthon élünk – ők dárdával küzdenek; / pedig nem úgy van! Háromszor megállanék / inkább a pajzs mögött, mint szüljek egyszer is.” – hangzik el az első feminista, női nézőpontú helyzetfelmérő, szituációfeltáró meditáció Médeia szájából.

⁶ Euripidész *Élektrájában* a hősnő maga is cselekvőleg részt vesz a gyilkosságban, s ez kivételes, meghökkentő írói újítás. A mondákban és a drámai változatokban ez nem történhet meg. Oresztész testvére ugyan hajthatatlan eltökéltséggel ragaszkodik a bosszúhoz, de magát a tettet a fiatal férfi hajtja végre.

⁷ I. m., 267.

⁸ I. m., 268.

⁹ I. m., 271, 272.

tud, s kire nem / sújt égi csapás, az a halandó / már boldog-sorsu a földön” – jeleníti meg a kiszolgáltatott emberi sorsot végső létigazsággént a karvezető.¹⁰

A kiszolgáltatottságot, tanácstalanságot alapvető emberi adottságként megjelenítő axiomatikus formulák egyébként Euripidész más tragédiáiban is igen gyakoriak. „Mert minden árny a földön – nem most vallom ezt / először, és nem rettegek kimondani: / kik azt hiszik, hogy bölcssek és mély dolgokat / kutatnak, legtöbb büntetés azokra sujt. / Mert emberek közt senki boldog nem lehet: / kinek segít a jószerencse, sorsa jobb / a többinél, de boldog nem lehet soha” – vallja a hírnök a *Médeiában*. „Ó, a halandót mennyi baj éri!” – panaszkodik a dajka a *Hippolitoszban*. „Ember egész élete gyötrődés, / s meg nem pihenünk a bajoktól, / és, ami drágább, mint ez az élet, / a sötét felhőkben rejtve marad. / Szerelemre csábítja az embert / az, mi a földön ragyog hamisan, / hiszen azt, hogy a másik lét milyen is, / és mit a föld rejt senki se látta, / így csak mondák hitegetnek” – ad hangot a klasszikus triász legfiatalabb tagja ugyanebben a drámában már-már montaigne-i, shakespeare-i kételyeknek.¹¹

Euripidész élete és munkássága már jócskán belenyúlik a peloponnészoszi háború periódusába, Arisztophanész komédiái pedig minden ízükben e zivataros időszakhoz kötődnek. A görög városállami rend és az athéni poliszdemokrácia azonban még ekkor is élő, eleven, s az arisztophanészi vígjáték erős társadalmi, városállami vonatkozás-rendszere a szophoklészi, euripidészi dráma közösségi jellegével hangzik egybe. Az *Acharnaebeliék*, *A felhők*, *A békák*, a *Lysistrate* és társaik persze par excellence „válságvilágot” mutatnak be: a görög komédiáiról látomásában a vallási hitek, szokásrendi elkötelezettségek a háborús tombolás közepette megrendültek, s a társadalom bomlásnak indult. Az istenek, amint *A felhőkben* megtudjuk, kimentek a forgalomból. A mennydörgés nem a főisten haragját jelzi, csupán vízzel teli felhők kipukkanása, s a villám sem egyéb, mint a száraz levegő rohamos, önmagát felgyújtó tolulása. Hogy Zeusznak a mennydörgéshez nincsen semmi köze, azt a mennyköcsapások esetlegessége, véletlenszerűsége is mutatja. „Mert hát – te bohó, te Kronos-kori és hava-járó / együgyü ember, / Ha az esküszegőkre dobálja tüztét – mért hát nem / sujtja le Símont, / Se Kleonymot, se Therost? hiszen ezek / esküszegők, a milyen kell; / Hanem a maga templomait veri és »Athénnek / Sunium ormát« / S a nagy cserfákat; mi okon teszi?

¹⁰ I. m., 274.

¹¹ I. m., 102, 121, 122-123.

A cser nem mond / hamis esküt” – érvel Szokratész, a Gondolkozda tulajdonosa-mestere Strepsiadesnek.¹²

A *felhők* tanúsága szerint a Marathon nemzedékét felnevelő, értelmes, közösségies szocializációt biztosító nevelés és szokásrend ugyancsak a múlté. A józan szerénység – a Hamis Beszéd érvel így a komédiában – semmire sem jó, a homoszexualitás elterjedtén nincs miért szörnyülködnünk, s a paráznságon kapott fiatal nyugodtan hivatkozhat Zeusz istenre, hiszen ő járt az élen az efféle dolgokban. Strepsiades fia a szofistáktól tanult szabad gondolkodáson felbátorodva jól elpáholja apját, anyja megverését is kilátásba helyezi, és a szülőkkel szembeni fizikai erőszakot a Szokratésztől tanult szofisztikus érveléssel sokoldalúan meg is indokolja. Igazán nem csodálkozhatunk azon, hogy a szerencsétlen apa elkeseredésében végül felgyújtja a minden rossz fészkének, szülőanyjának látszó Gondolkozdat.

Arisztophanész vígjátékai, ismételjük, tényleges válságjelenségekre, a hiedelmeken mutatkozó repedésekre utalnak. A konzervatív drámaíró azonban a Szokratész-félék érveit csak azért mutatja be, hogy nevetségessé tegye őket. Groteszk ötletei, hiperbolikus túlzásai, gúnyolódó élcei, komikus energiái egyértelműen azok ellen irányulnak, akik nem látják: a gyökértelen újítások, a szofista szabadgondolkodók és az Euripidész-féle „dekadens” drámaírók a semmibe kormányozzák Athén polgárait; megtartó erőt keresve egyedül a régi tradícióban, a változatlanul megőrzött vallásban és szokásrendben reménykedhetünk.

Akárhogy is, a peloponnészoszi háború korához kapcsolódó arisztophanészi komédia az átfogó, társadalmi igényű irodalom utolsó hajtása marad. Nagy Sándor roppant hódításai után a városállam helyébe a birodalom lép, s a vallási világhoz sok-sok szállal kapcsolódó, komoly, morális érdekű, átfogó kérdésekre törő görög irodalmi attitűd lényegileg változik meg. A változást a nagy műfaji átrendeződés is jelzi. A tragédia eltűnik, s a menandroszi, plautusi-terentiusi színjáték a magánélet köreibe zárkózik vissza. A komédiák főhősei a fiatal szerelmesek és a leleményes segítő társ, az ifjak közös ügyét sok leleménnyel egyengető, eszes rabszolga. A cseles bonyolító a fiatalokkal szövetkezve sok furfanggal játssza ki az illetéktelen intrikusokat, vetélytársakat. Az igazi vígjátékban a nász útjából végül minden akadály elhárul, s a bonyodalmak közjátéka után a befejezés happy endingje, az ifjak egymáshoz

¹² *Arisztophanész vígjátékai*, Budapest, 1988, 99.

jutása következik be. A vehemensen gondolkodó, hevesen politizáló, közéleti kérdésekben evidensen megnyilatkozó arisztophaneszi komédia egészen más-féle vígjátéktípusnak adta át a helyét.

Pap Kinga

A TELJESSÉG LÉLE(K)ZETVÉTELE
***Eszmélet* avagy az alázat himnusza az élet misztériumáról**
(részlet¹)

PAP KINGA

A legdrágább Mesternek

Mottó: „Aki követni akar, tagadja meg magát, vegye fel keresztjét és kövessen.”²⁵ Aki meg akarja menteni életét, elveszíti, aki azonban értem elveszíti, az megtalálja. Mi haszna van az embernek, ha az egész világot megszerzi is, de lelke kárát vallja?” (Mt16, 24-26)

1. A költői sors interpretálása

József Attila *Eszmélet* című versében gigantikus szellemi erőfeszítéssel a mindenség helyére költeményt állít, s benne kijelöli az alkotó ember útját. Az abszolútumot szemlélve túljut a dialektikus materializmuson, a humanizmuson, az anyagi világ megismerésének profán lehetőségein – amit éppen a Göncölökig kitolt szellemi rabsággént él meg –, és átlép a szentbe. Eljutása a fizikaiból a metafizikaiba, a rendből a szabadságba, a determinált világból az abszolútumba, csak intuícióval történhet meg, ezért *eszmélet* az *Eszmélet*. Az abszolútum csak intuícióban lehet adva az elme számára, míg minden más az elemzéstől függ.

Intuíció a neve annak az intellektuális megérzésnek, mellyel valamely tárgy belsejébe helyezzük magunkat, hogy megtaláljuk azt, ami abban egyetlen és kifejezhetetlen. (BERGSON 1910: 5) Az intuíció során valamely ismeret közvetlenül „adja” magát, és így tévedéstől mentes tudást közvetít. József Attila ezt az *Irodalom és szocializmus* című írásában úgy fogalmazza

¹ A tanulmány kötetben: PAP 2018: 47–75.

meg, hogy: „*a művészet nem más, mint a nem szemléleti végső világegész helyébe való teremtése egy végső szemléleti egésznek.*” (JÓZSEF Attila 1967: 140) Pilinszky ezt az újjáteremtést a tekintetben is az Isten teremtéséhez hasonlítja, hogy benne nemcsak az alkotás, hanem a lemondás is ugyanakkora hangsúlyt kap: „*csak amiről végképp lemondunk, kerülhet véglegesen papírra. Csak amit végleg átengedünk Istennek, lehet valójában a miénk.*” (PILINSZKY 2011: 107) Emiatt „*az írást az teszi félelmetessé, hogy egyszerre tett, szembesülés és ítélet. Kevesebb és több is életünkénél... Az írás az élet kivételesen intenzív, tudatos változata.*” (PILINSZKY 1993: 248)

Az eszmélet mint Eszmélet tehát a megismerés útja és eredménye, cselekvés és állapot egyszerre, az emberi szabadságból indul, és az igazságra irányul. Ez a kettős kötés olyan merev, hogy valójában az igazság és a szabadság el nem választhatók egymástól, minél jobban birtokoljuk az egyiket, annál több van a másikból is. A tudatlanság pedig függőség, szolgaság, rabság. Először ott kezdünk el szabadok lenni, ahol a megértés megnyílik, ahol elkezdjük a lényeges megragadását. Az olyan szabadság viszont ahonnan az igazságot elvették, hazugság.

Amikor ma a tudatlanságból való megszabadulásról beszélünk, szokás szerint nem az abszolútum megismerésére, az Istenre gondolunk, hanem az uralkodni tudásra. Arra, ahogy a teremtett dolgokkal és az emberrel bánunk. Isten kimarad a játékból. Az élni tudás szempontjából ő lényegtelennek látszik. De az olyan isten, aki az emberi ittlét számára jelentéktelen, nem isten, mivel minden hatalmat és valóságot nélkülöz. Ha pedig a világot nem ő teremtette és működteti, akkor a világ nem a szabadságból származik, és ezért benne a szabadság nem lehet hatalom, akkor ez kényszermechanizmusok egy járuléka, és benne minden szabadság csupán látszat. (RATZINGER 2015: 40)

Az Istenre való rákérdezés egyszersmind az igazságra és a szabadságra való rákérdezés. Ennek eredményével szembesülünk az *Eszméletben*. Az anyag és a humánium mint őselv, mint végső ok feltételezése azért zárja börtönbe a megismerést, mert nem tud magyarázatot adni a szabadság/igazság kérdésére. Miközben meg az ember „*kimered a földből*”, szabad és nyitott az igazságra, ez eszméletének alapélménye és az intuíció feltétele. Ha pedig eszmél, behatol az abszolútumba, megismeri az igazságot, ami egyrésztől szabaddá teszi, másrésztől a „*legyetek olyan, mint isten!*” meghívásában, a „*kövess engem!*” vonzásában értelmet nyer, az alkotásban pedig testet ölt. Ezért mondhatja Vasadi, hogy „*Én József Attila versében a lét-kinyilatkozta-*

tás és a költészet erőinek összefonódását érzem. Tehát bizonyos értelemben a vers a költőjénél sokkal ősbibb. Mintha ez a mű az emberi élet kezdeteinél hangzott volna el, s utána jóval később a költője is megszületett.” (VASADI 1999: 23)

2. Az eszméletben születő költői szó

„Minden művészet világmodell. Az «egészről» készült híradás szemben a tudományok bizonyított részizagságával, a művészet a bizonyíthatatlan egész kifejezése. De attól, hogy bizonyíthatatlan, nem kevésbé reális. (...) Ellenkezőleg. Meggyőzőbb minden bizonyított realitásnál: a teljesség lélegzetvétele.” (PILINSZKY 2011: 76) A teljesség a műalkotásban azonban nem úgy van jelen, mint a valóságban, mondja József Attila, hiszen: „Ha belépünk az ihlet rögzítette világba, a műalkotásba, ha átadódunk művészségének, úgy a valóság kívül rekedt elemei elvesztik létüket, létük formáját.(...) Az ihlet tehát megragad bizonyos valóságelemeket, a többiek és szemléletünk közé helyezi, és eltakarja a valóság egyéb részét mint a telihold a napot napfogyatkozás-kor.” (JÓZSEF Attila 1967: 141)

Vasadi szerint kétféle valóság-, illetve létértelmezés létezik: kinyilatkoztatás és költészet, melyek valaha egyek voltak. *„A költészetben nem a kinyilatkoztatás téziseivel van dolgunk, hanem a szellemével, amely a mű egészét áthatja. És ha mégis szót kap, akkor mint szó, mosni fogja a többi szó lábát. A nagy költészetben a szellem inkarnálódik. Nem magára ölti a szavakat mint köpenyt, hanem szétválaszthatatlan egységben azonosul velük: «szó, szó, szó», egyedül ez a költészet helye.” (VASADI 1999: 24) Másrészt a műalkotásban a szó nem abban a tekintetben teremtő szó, hogy a világ darabjait létrehozza, hanem megmarad önmagánál, és a szó születésére irányítja a figyelmet. „Ha a szó műalkotás, a használt, a meglevő szó pedig nem az, akkor nyilvánvaló, hogy a nem-meglevő szó műalkotás. – (Csak ami nincs, annak van bokra,/ csak ami lesz, az a virág,/ ami van, széthull darabokra.) – Minthogy pedig kifejezésünk szerint nem-meglevőről és mégis szóról beszélünk, a keletkező szót kell értenünk rajta. Vagyis a szó a használatban szemlélet, keletkezésében azonban műalkotás.” (JÓZSEF Attila 1967: 143)*

3. Az *Eszmélet* kompozíciója

A püthagoraszai hagyomány számelmélete szerint a szám nem csupán mennyiség, sorozat vagy arány kifejezése, hanem a fizikai és metafizikai világ reális lényege, amelyre minden visszavezethető, általa kifejezhető. Az *Eszmélet* esetében a számok interpretálása hatással lesz annak eldöntésére, hogy versről vagy ciklusról beszélünk-e. Ha a számokat pusztán sorszámként fogjuk fel, s ezzel ciklusnak mondjuk a verset, semmilyen logikus rendet nem tudunk felállítani – ezt veszi észre Veres András (2013: 123) az ötödik szakaszhoz érve –, mégsem korrigálja elképzelését, holott ha a számokat sorrendként interpretáljuk, és az a vers egésze szempontjából nem értelmezhető, nem indokolható, akkor az egész koncepció rossz. Márpedig a szakaszok sorszáma és a szakaszok tartalma között logikus összefüggés nem mutatható ki, értelem helyett értelmetlenséget, rend helyett rendetlenséget észlelünk, miközben a műalkotás éppen a rendet, az értelem megnyílását problematizálja.

Ez az interpretációs „hiba” és az ebből fakadó kétség juttatott el a számok szemantizálásához, „szóvá” emeléséhez, s így azt vettem észre, hogy a versbéli számok a szakasz tartalmához tökéletesen igazodva az abszolútum (benne az anyag, ember, Isten) absztrakt kifejezőivé válnak úgy, hogy a mindenség rétegeit, azok végső realitását hordozzák. Így a szó és a szám mint az emberi gondolkodás szimbólumai tökéletes harmóniában és összefüggésben a mindenség megismerését együtt mondják ki, úgy, hogy ez a kimondás leborulás is egyben ezelőtt a megénekelte mindenség előtt. Ebből a vallási-metafizikai nézőpontból tekintve feltárulkozik az a mélységes misztérium, mely szerint a költeményt költészetté avató költői szó (melybe József Attila most a számot is beemeli) és a teremtető, a Krisztusban inkarnálódó isteni szó azonos eredetű. Így lehet a vers a „kettős áttűnés” színtere, mely által maga a mű a kinyilatkoztatás fokára emelkedik, a kinyilatkoztatás pedig fölszívódik és elárad benne. (SZÉNÁSI 2013: 437)

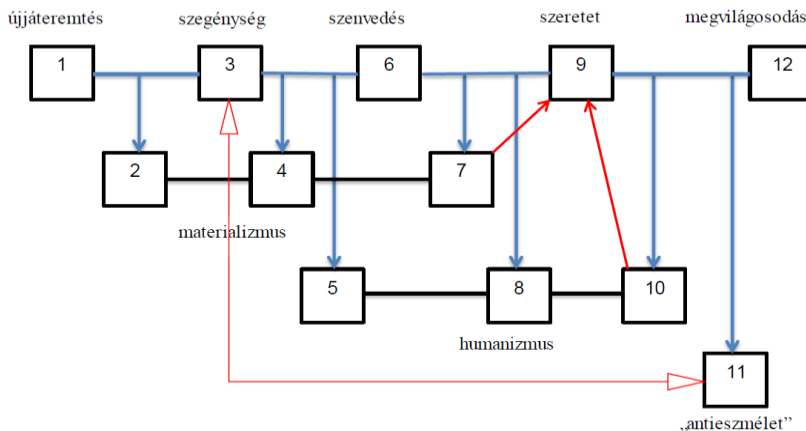
A számok mentén az *Eszmélet*ben a megismerés és a megismert mindenség összefüggésének három (plusz egy) rétege olvasható ki. Az első és legfontosabb réteg a mindenség, az „igazság” feltárulkozásának rétege, amely a megértés pillanatában nyomot hagy a megismerőn, vonzássá majd követéssé válik. S mivel a mintakövetés a szegénység, a szenvedés, a szeretet cselekedeteiben valósul meg, ezért arra mutat, hogy a végső igazság nem valami,

hanem valaki, az üzenet maga az emberré lett Isten, a Logosz, ez a felismerés és a vele való azonosulás a költemény legvégső bizonyossága. Ezt a szakrális réteget a vers testén szakrális számok jelölik az egy és a három, illetve a három többszörösei (1–3–6–9–12). Ezek a szakaszok képezik a vers tulajdonképpeni vázát, mindegyik szakasz egyformán archimédeszi pont. Bennük a sorrend is nagyon érdekesen alakul, hiszen az első szakasz nem azért az első, mert a költő eszmélete ott kezdődik, hanem mert minden ott, az újjáteremtésben kezdődik, minden ott kap értelmet, és onnan érthető meg. A 12. szakasz pedig nem egyszerűen a vége a versnek, hanem kezdete és eredménye, mint ahogy ez a szellemi kaland egyszerre utazás és T. S. Eliot szavaival élve „*az egy helyben állás parttalan tűzvésze, áradása*” (PILINSZKY 2011: 54) („*s én állok minden fülke-fényben,/ én könyöklök és hallgatok.*”), kilépés a mindenségbe, és hihe-tetlen intenzitású önmagunknál maradás.

A második szakasszal a költeménybe úgy lép be a mindenség részét képező anyagi világ, hogy magát a megismerőnek öselvként kínálja fel. A második, negyedik, hetedik szakaszok foglalkoznak az anyagi világgal és a tudományos megismerés, illetve a dialektikus materializmus korlátaival. A kettes és négyes számok pontosan az anyagi világ szimbolikus jelei, míg a hetes szakrális szám, ezért ezen a ponton történhet meg az anyagi felemelése a szentbe.

A megismerés harmadik rétege az ötödik szakasszal kezdődik, azzal a számmal, mely a számelméletben a mikrokozmoszt jelöli és folytatódik a nyolcadik, tizedik szakaszban. Itt lép be a megismerés másik formája, a humanizmus és pszichológia, mely filozófia és tudomány az embert mint végső értéket állítja elénk. S mivel az ember nem lehet önmaga öselve a tizedik szakaszban, újra csak egy szakrális számban, e világ hatalmának a („*az olyanok lesztek mint az istenek*” sátáni ajánlatának) a visszautasításával megtörténik az ember felemelése a szentbe.

S végül a tizenegyedik szakasz a vers totális ellenpontja, a disznólet ábrázolásával a számelmülethez igazodva a tökéletlenség megjelenítője, blaszfémia, „anti-eszmélet”.

4. Az Eszmélet poétikája

4.1. Az első szakasz. Az újáteremtés fája

A szakaszt bevezető egyes az ősi egység, a teljesség, az egész, a legfelsőbb lény, a *causa prima* szimbóluma. Ez a szám az egyetlen és mindenható, a semmiből igével teremtő Isten jelképe. (PÁL–ÚJVÁRI 2001) Annak az Istennek, aki a teremtésben mint szintiszta alázat nyilatkozik meg. Ő az, aki lemondott önmagáról, hogy a teremtéssel mindennek helyet adjon, de senkit és semmit nem szorított ki a helyéről. (PILINSZKY 2011: 122)

A sokaság látszatvilágában élő ember számára tehát éppen az Eggyel való újraegyesülés a legfőbb cél, erről beszél önmagáról szólva József Attila is „több vagyok a soknál, / mert az összejtig vagyok minden ő – [...] s apám, anyám maga is ketté oszlik / s én lelkes Eggyé így szaporodom!” (A Dunánál).

Ebben a versben azonban az Istennel való egység a ragyogó fényben történő („semmi pára, / a csilló könnyűség”) látás következménye. A megvilágosult művész az új föld és új ég keletkezésében az újáalkotást szemléli, hiszen a költő nem a „kezdetben voltat” idézi meg, hanem a második teremtést, a teológiai értelemben vett megváltást. „Bár lett volna erőm a verstől megkérdezni, miért lebeg? Miért oldja el? Miért pörögnek ki? Válaszolt volna kérdéseimre ezzel a két titokzatos sorral, amelyben föltámadott az elhullott lét. Azért oldja el, azért pörögnek ki, azért lebeg, mert: Az éjjel rászálltak a

fákra,/mint kis lepkék a levelek.” (VASADI 1999: 22) A versben újjáéledő fa az egykori bűn fája, mely élő fa volt valaha, az élet fája viszont halott gerenda, tehát a halálig tartó isteni engedelmesség újjászüli a létet, vele az élet úrrá lesz a halálon, újjáalkot mindent, vagyis nyomot hagy a fán (is) az üdv-történet legfőbb szimbólumán.

Ez a fa, ami az abszolútum intuitív megközelítésében az új teremtés jelképe, a materializmus világában holt darabbá, dologgá degradálódik „*akár egy halom hasított fa*”, az ember mikrokozmoszában pedig bűnös világunk díszletévé válik „*úgy lapultam a fa tövéhez*”, mely jó esetben a bűnbánat, a leborulás helye lehet. Vasadi *Tagolt óda* című *Eszmélet*-parafrázisában ez utóbbi gesztust látja a fához való viszonyunkba „*Itt kuksolok, tövében a keresztnek*”. Végül a fa motívuma jelöletlenül a kilencedik szakaszban, a vers csúcspontján tér vissza, mint személyes kereszthordozás „*görnyedve terheim alatt –*”, melyből kiolvashatjuk, hogy a megismerés hogyan válik krisztuskövetéssé, személyes cselekvéssé, az újjáalkotásban való személyes részvétellé.

4.2. Második szakasz. Külső belső világok realitása

Az archaikus kultúrákban a kettő az Egység megszűnésének, elfeleződésének az eredménye, mennyiség, amellyel létrejön a Sokaságnak a bukás utáni világa. A kettővel születnek meg a nemek. A kettes szám a szétválasztás, az ellentét és a megkettőződés száma. Az egy az isteni, a teremtő, az ideák világához, a kettő a teremtett lények és a másolat világához tartozik. Az egy a Forma, a kettő az Anyag. Míg az egy a tökéletesség, az egész jelképe, amelynek geometriai analógiája a kör és a gömb, addig a kettő az eltorzulást jelöli. A kettes szám archetipikus struktúrájából eredően minden bináris modell szétválaszt, szembehelyez és így összehasonlítást tesz lehetővé, a dialektika elvét hordozza. (PÁL–ÚJVÁRI 2001)

A *kék, piros, sárga* színek említése elsősorban nem a taszítás jele a versben, bár a különbözőséget is sugallja, hanem inkább a teljesség fogalmi leképezésére tett erőfeszítés, hiszen e három színre vezethető vissza minden szín, ez minden látható végső alapja, rendje. A logikus gondolkodás, az absztrakció végén idáig juthat el az ember, illetve annak felismeréséig, hogy e három színben fennálló világban nincs szabadság, „*egy szálló porszem el nem hobbant*”, az anyagi világ minden részletét, legkisebb elemét is szabályok kötik és irányítják – bár ezért válhat a tudományos vizsgálódás tárgyává.

Ugyanakkor mindjárt ebben a szakaszban más irányból is megkérdőjeleződik a kognitív–logikus világértelmezés – ahogy ez a tudománytörténetben meg is valósult a fenomenológia térnyerésével –, vajon a világ, mely rendként kínálja magát a tudományos megismerés számára nem csupán fenomen, álom, az emberi képzelgés szüleménye? Melyik tudás az autentikusabb a külső/empirikus vagy a belső/spekuláció? A költő azonban nem áll meg itt, e kétfajta tudás az első szakasz intuitív belátásához képest alászálló homályként értelmeződik, mely megismerési forma inkább a nem látást mint a látást biztosítja, ezért az eszmélet szempontjából érvénytelen tudást közvetít.

4.3 Harmadik és tizenegyedik szakasz. Belépés a szentbe. Antieszmélet

Az Isten, az univerzum és az ember spirituális és intellektuális belső rendjének kifejezője; az „Én” és a „Te”, az „Egyik” és a „Másik” szétválasztottsága és ellentéte fölött létrejövő szintézis, amely egy új egység az őt megelőző szeparáció tagadása nélkül, hiszen az integráció előfeltétele az analízis, a kettő. A három a megismerhetővé vált, tudatra ébredt egység (egy). Misztériuma éppen abban rejlik, hogy visszatérés az egységhez, amely azonban többé nem tagolatlan, mint az Ős-Egy, hanem magában foglalja a dualitást, amelyet ural, s amelyen túllép. Tökéletes szám: a totalitás, a befejezettség száma.

A keresztény vallás nem az egyet, a tagolatlan őselvet állította a középpontba, hanem a hármat, amely az isteni tökéletesség, egyben azonban a történetiség, a haladás, az időbeliség képzetét is magába rejti. (PÁL–ÚJVÁRI 2001) A három mint Istent jelölő szám Krisztus inkarnációjával, a hússá lett igében van kimondva, az igazság/Isten/abszolútum itt válik megismerhetővé, és követhetővé, ezért az ember itt léphet be a szentbe.

Az út, igazság, élet és a szabadság, szegénység, élet hármassága között mélyebb összefüggés van. A szegénység témájából út nyílik az igazság témájához. Az igazság témája azért vált hiteltelenné a történelem során, mert a hatalommal került kapcsolatba. Krisztus az igazságot azáltal rehabilitálja és teszi elviselhetővé, sőt úttá az ember számára, hogy a kiszolgáltatottság szegénységében lépett fel, illetve lép fel. Krisztusban a szegénység egyedi jellé, az igazság belső erejévé vált. (RATZINGER 2015: 17)

Pilinszky szerint *„Isteni rokonság fűzi egybe a szegénységet és a költészetet. A költészet szépségétől mi sem áll távolabb mint a luxus tündöklése. A költészet, az igazi szépség: lemondás a teljesség kedvéért. A közénk*

született Isten bölcsőjénél minden bizonnyal ott volt a költészet is. Úgy is mint szegénység, és úgy is mint a teremtett világ oszthatatlan jelenléte, véghetetlen szépsége, megvásárolhatatlan fényessége. Mivel a kettő egy.” (PILINSZKY 2011: 52) Vasadi szerint a szegénység felöltése a versben istenkövetésben alakuló sorsvállalás, mely történetesen éppen az *ingyen* hangsor miatt párhuzamba állítható Pál Korintusiaknak írt első levelének azon részével, mely az örömhír hirdetésének és a hirdető szerepének a kijelölése körül forog: „*Mi tehát jutalmam? Az, hogy mint az evangélium hirdetője, ingyen nyújtsam az evangéliumot, s ne éljek az evangéliumban gyökerező jogommal. Bár mindenkitől független voltam, mégis mindenkinek szolgálja lettem, hogy minél többet megnyerjek. Mindenkinek mindene lettem, hogy mindenkit üdvözítsek*” (1Kor 9, 18-19; 22). Mintha ezt a hatalmas páli erőfeszítést olvashatnánk ki a versből, egy olyan önküresítést és olyan határtalan engedelmisséget, mely óhatatlanul szembehelyezkedik a kocka bizonyosságával, lemond erről a bizonyosságról, mielőtt birtokolhatná. „*Aki éhezik, az hazátlan. Akinek nincs hazája, az élettelen. Ő nem éhezett, neki éheznie kellett. Ő fölkent éhes. A fölkentnek pedig nem mindegy, hogy miért verik bilincsbe, azért mert lopott, vagy azért mert a maga nemében egyetlen. Az egyetlenek a földön mindig áldozatok.*” (VASADI 1999: 27) S mivel a művészet épp a tényekkel folytatott küzdelem a valóságért, túllépés a kocka bizonyosságán, s e küzdelem egyedül hiteles színtere: maga az alkotó (PILINSZKY 2011: 59), ezért a macska vagy bent fog egeret, és ezzel megismeri az igazságot és belép a szentbe, vagy kívül marad a léha locska lelkek szintjén, a kocka bizonyosságánál. József Attila döntése világos, elutasítja a disznónyi boldogságot: „*nem dörgölődzik sült lapocka*”, és a hétköznapi életet is: „*s szívemhez kisgyerek*”. Mindenről lemond, hogy a halálon túlról, a kárpiton túlról mindent, a teljes igazságot, a világosságot birtokolja.

A tizenegyedik szakasz az egész *Eszmélet* ellenpontja. A számelméletben a tizenegy a tökéletlenség megjelenítője, akár mint 10+1, akár mint 12–1. Amennyiben a 10+1 művelet eredményeként jön létre, a túltengés, a fölösleg képzetét hordozza magában. Ha a 12–1 eredménye, akkor a hiány testesül meg benne. (PÁL–ÚJVÁRI 2001) A versben a tizenegyedik szakasz nemcsak számelméleti szempontból olvasható az első és a harmadik ellentétéként, de poétikai szinten is összekapcsolódnak éppen a disznólét fogalmi hálójában. A tizenegyedik szakaszban a boldogság groteszk képe, nem mosolygásként terül szét, hanem blaszfémikusan, beleröfög a himnuszba.

(VASADI 1999: 38) A költői szóból a disznó nem részesülhet, mert az az Ige, a Logosz mása, amit ő nem beszél. De hogy nemcsak egy másfél mázsás disznóról van itt szó, hanem azokról a lelkekről, akik nem jutnak el az eszméltre, azt az összekapcsolódó szavak etimológiája felől érthetjük meg. Nemcsak a *lapocka* – *disznó* szavak mentén kötődik a két strófa, hanem a *léha*, *locska* kifejezések is a tizenegyedik szakaszra utalnak, azzal együtt nyernek értelmet. Az etimológiai vizsgálatból kiderül, hogy e szavak emberre vonatkoztatott másodlagos jelentése a disznó életformát idézi meg. A *locska* a *locs* hangutánzó eredetű szócsalád egyik származéka, hangalakja a szertefröcskölő víz, sár hangját utánozza, 'a sárban, tócsában hempereg, pocskol, lubickol' jelentésekből származik a 'fecseg, bemocskol, kibeszél, kurafi', illetve a 'rendetlen életre vetemedvén minden moslékban latskálás' jelentése. (TESz. II: 780) A *léha* szintén negatív emberi tulajdonságot fejez ki: 'az elme néha oly setét és léha, könnyű, silány, üres, felelőtlen, könnyelmű'. (TESz. II: 744)

A tizenegyedik szakasz a *langy* kifejezés által nemcsak a harmadik, hanem az első strófával is összefüggésbe kerül, hiszen a *langy* szóhasadással elkülönült alakváltozata a *lág*y, mely a teremő szó attribútuma a versben, a létbehívás finom gesztusa, miközben a szócsalád elsődleges alakja – mely ma már csak nyelvjárásokban él –, éppen ellenkezőleg 'lanyha lagymatag, közömbös' (TESz. II. 718) jelentéssel társult. Vagyis ha az újjáteremtés a *lág*y szóban történik meg, akkor az ebből való kimaradás az „anti-eszmélés” feltétele a *langy tócsa*, a közömbösség, érzéketlenség, mely a *léha*, *locska* szavakkal is összekapcsolódik. Persze ez az emberi magatartás örökös problémája az irodalomnak, és állandó kihívása az embernek.

(...)

4.4 Az ötödik szakasz. A tettenérés szakrális pillanata

Az öt a mikrokozmosz, az ember kifejezője, hiszen a dekásznak, a makrokozmosz és a harmónia számának éppen a fele. Furcsa kettőség jellemzi ennek a számnak a megítélését, egyrészt térbeli testként való megjelenése, a pentagramma a legtökéletesebb arány, az aranymetszés elve szerint épül fel, így a tökéletesség, a harmónia és a védettség képzetét társítja az öthöz. Ugyanakkor e szám az Isten ellen lázadó gögös Én démoni száma, maga a degradáció, a bűnbeesés. (PÁL–ÚJVÁRI 2001) Vagyis az öt a tökéletességet és tökéletlenséget feloldás, kibékítés nélkül hordozza, akár az ember.

Ezen a ponton éppen a számelmélet oldja meg a kutatók dilemmáját, hiszen többen nem értik ennek az élettrajzi jelenetnek a bekerülését a versbe. De amint a számsorban az ötnek is meghatározott helye és jelentése van, úgy az abszolútum intuitív szemlélésében a szemlélőnek is helye van, abban a minőségben, hogy ő kibogozhatatlanul ártatlan és bűnös egy személyben, a mulandóság és a mindenség örököse, test és lélek, determinált és szabad.

Ez a szakasz is hihetetlenül mélyen be van ágyazva a versbe, vele az emberi megismerésnek egy új szintje nyílik meg, ez a humanizmus szintje – a nyolcadik és tizedik szakasszal együtt –, mely világunk legfőbb értékének, minden dolog mértékének, végső okának, vagyis e világ istenének (természetesen a személyes Isten tagadása mellett) az embert teszi meg. De melyik embert? Azt, aki saját bűnei miatt szenved, eltárgyasul, „*darab csönd*”, és elmagányosodik? A teremtés végső értelme, koronája lenullázta magát, semmivé válik Isten előtt: „*úgy lapultam a fa tövéhez,/ mint egy darab csönd*”. Képtelen önmagát felemelni.

A témataartás mellett a strófában szereplő szavak nem logikai, hanem poétikai szinten is szövedéket szőnek a költemény egész testén. Ilyen a *fa* motívuma, és ilyen a *teherpályaudvaron* és a *vagón* szavak, melyek a kettes és tizenkettes szakaszokban található *vas világ* és a *fülkefény* taszításába ékelődnek be. Vagyis a leromlott emberi élet emléke is részt vesz a mindenség intuitív megismerésében, mert e megismerés által magunkhoz is közelebb kerülünk, illetve a három megismerési mód is a vasútban, a megismerés gyökérmetaforájában összekapcsolódik, még ha merőben ellentétes utak is ezek.

Innen az ötödik strófából jól látszik, hogy micsoda távolság van az amúgy egymás mellett álló szakaszok történései között, mert óriási a különbség a félelemmel telített bűneinkért kijáró szenvedés – a bűnhődés – és a másokért vállalt szenvedés, az áldozattá válás aktusai között. Ez a szakasz a félelem belső szerkezetét is megmutatja, hogy hogyan növesztjük meg a félelemben a félnivalót irreálisan.

Mégis a strófa legnagyobb érdeme, hogy szemléletivé teszi a tetten ért bűnös elviselhetetlen kínját. „*A bűnöző ebben a helyzetében úgy érzi magát, mint a vadászok gyűrűjébe került állat. Egyedül van, s egyedülléte csak a haláltusához hasonlítható, sőt többnyire azonos vele. Helyzete – ilyen értelemben – gyökeresen igazságtalan. Mert aki tetten ér, akik tetten érnek – a helyzet teszi így –, büntelennek tűnnek, míg ő, a tetten ért, semmi egyéb e pil-*

lanatban, mint maga a bűn, amit elkövetett. Csupasz, tehetetlenül kiszolgáltatt tárgy a kutató pillantások kereszttüzeiben.” (PILINSZKY 2011: 35)

Ugyanakkor tudnunk kell azt is, hogy a tettenérés szakrális pillanat, olyan ritka határhelyzet, amely a szerencsétleneket közvetlenül a halál és Isten közelségébe vonja, s hogy az ilyeneknek nincs más választásuk, mint a rájuk nehezedő igazság teljes és tökéletes elfogadása vagy teljes és tökéletes elvetése. Ilyen értelemben szakrális a tettenérés pillanata, amikor is a bűnös olyan közvetlenül kerül szembe az igazsággal, vagyis Istennel, hogy ebben a párbeszédben mindenfajta tolmácsolás hamis és illetéktelen.

„A bűnére redukált elítélt, egyetlen tettére visszametszett kísérleti állatként szorongó fogoly, vagy épp az egyetemes igazságban kitáruló egyén, szent, tudós, művész. Ki tudja?” (PILINSZKY 2011: 45)

4.5 A hatodik szakasz. Stigma

A hat mint szakaszjelölő szám ebben az esetben a három duplikációjaként értendő, fogalmi hálót létesít, a *szegénység*, *szeretet* szavakkal és közösen a harmadik, kilencedik strófával megalkotják a megvilágosodás szakrális szintjének versbéli tengelyét. Központi fogalma a lélek engedelmissége, a kiolvasható 'alázat', mely „*a lázat*” hangsorában áll fenn, és a lélek igenlését, figyelmét, irányultságát jelöli. Szitár Katalin véleményével szemben „*a lázat*”, „*lázad*” szavakat nem érzem komplementernek, hanem épp ellenkezőleg, az alaki hasonlóság mellett tökéletes fogalmi szembenállást érzek. „*Az Eszmélet azt mutatja, hogy a világhiányos állapotban leledző, determinált rend által megsebzett, sérült ember szíve: lázadó vagy – ami nyelvileg ugyanaz – lázas állapot.*” (SZITÁR 2013: 112) Az „*a lázat*” azonban a „*magyarázat*”-tal, a „*lázad*” pedig a „*házzal*” áll rímhelyzetben. Az 'alázat'-ot tehát az értelem indítja, belátás eredménye, és a szenvedésben, a világnyi fájdalom (VASADI 1999: 30) hordozásában válik a lélek cselekvésévé. Vagyis az „*a lázat*” különös szójátéka miatt egyetlen névelős szóval hihetetlenül bonyolult igazságot közöl a költő, azt, hogy a világ sebként való hordozása, olyan szintű engedelmisség és istenkövetés, (imitatio dei), hogy annak az az eredménye, hogy az ember olyan lesz, mint az Isten, megtörténik a nagy egyesülés, amire mindig vágyott (*lelkedet – a lázat*). Mert az ember a szenvedés, (a kereszt) hordozásával belép a szentbe. „*A kereszténység nagysága, hogy a szenvedésre nem keres természetfeletti orvosságot. Ellenkezőleg. A szenvedés természetfeletti gyakorlására törekszik.*” (WEIL 1994: 28) „*Isten alázatossága az igaz-*

ság kapuja a világra, nincs más. Csupán ilyen módon tud az igazság úttá válni. Végső érvei nem szavak, hanem stigmái (sebei).” (RATZINGER 2015: 48)

„Hogy a bűn maga is megtisztuljon, az csakis egy ártatlan szenvedése árán lehetséges. Aki ártatlanul szenved, az a megváltás fényét árasztja a gonoszra. Élő képmása az ártatlan Istennek. Ártatlannak lenni annyit tesz, mint magunkra venni a világ súlyát, és eldobni minden ellensúlyt. Egyedül egy tökéletesen tiszta lényhez érve, áll meg, és alakul át a bűn fájdalommá.” (WEIL 1994: 130)

A „lázad” pedig a tulajdonnal, a birtoklás legfőbb szimbólumával a „házzal” van összekapcsolva. Az alázat és a lázad pedig tökéletesen ellentétes magatartásformák, az elsőt igenli a költő, a másodikat elutasítja, mert rabbá tesz.

N. Horváth Béla szerint az *Eszmélet* logikai tevékenységéhez filozófiai alapot a freudi és marxi tanok adnak. Hiszen „freudomarxiz-mus teremti ilyen viszonylag direkt összefüggést a társadalmi tényezők a „világ” és az egyén belső szenvedése „sebe” között. Mintha a „háziúr” szavával József Attila a felettes énről beszélne, amely például tiltja a vérferdítést vagy az incesztust.(...) Az *Eszmélet* szövege azonban át akarja írni ezt az ortodoxiát..., hisz megfogalmazódik a háziúr uralmának, azaz a felettes én által kikényszerített erkölcsi-társadalmi normáknak az elutasítása.” (N. HORVÁTH 2013: 235)

A háziúr fogalmából kiindulva tökéletesen félreértelmezi a szakaszt N. Horváth Béla, hiszen a strófa második egységének az a jelentése, hogy addig vagy rab, amíg lázadsz, amíg olyan házat építesz magadnak, amibe háziúr települ. Vagyis a lázadás maga a háziúr telepítése, és nem freudomarxizmus ortodoxia lebontás, hisz ugyancsak nem az erkölcsi normákat utasítja el, hanem éppen azt állítja, hogy amíg önmagadat keresed, és szolgálsz, amíg a magad ura vagy, addig rab vagy. És csak a tökéletes alázatban és engedelmisségben egyesülhetsz a szenttel, az igazsággal, és nem az anarchiában, az erkölcsi normák elutasításának kicsinyes, gyarló, engedetlen, „bármit megtehetek” aktsaiban leszel szabad.

„A tökéletesség személytelen. A bennünk lévő személyes azonos a bennünk lévő bűnnel és tévedéssel. A misztikusok minden erőfeszítése arra irányult, hogy lelkükből száműzzék mindazt, ami azt mondja „én”. (WEIL 1994: 33) „Az emberi lemondás utánzása Isten lemondásának, amely a teremtésben nyilvánult meg. Isten ezzel lemondott arról – sajátos módon –,

hogy minden önmaga legyen. Minekünk arról kell le-mondanunk, hogy egy valami legyünk. Ez az egyedül lehetséges jó és szabad cselekedet, amit tehetünk. (WEIL 1994: 92)

„Ez az, amit a régiek istenfélelemnek mondanak, s ami nem egyéb, mint tiszta alázat. Gyönyörű egyensúly remény és büntudat, tudás és nem tudás, személyes és személytelen, felejtés és tapasztalat, bizonyosság és elveszettség között. Az alázat a nullpont ünnepélye, Isten és ember legintimebb találkozóhelye, sírás és megvigasztalódás forrásvidéke. Alázat és szegénység két testvér, s mindkettő isteni fogantatású. A művészet véghetetlenül csupasz és igen szegényes. A lényeges csodája. (PILINSZKY 2011: 84)

(...)

Irodalom:

BERGSON, Henri (19210): *Bevezetés a metafizikába.* (ford.) Fogarasi Béla, Modern Könyvtár 9., Budapest. Forrás:

http://mtdportal.extra.hu/books_kulf/bergson_henri_bevezetes_a_metafizikaba.pdf (utolsó nézet: 2018. 02. 07.)

JÓZSEF Attila (1967): *Irodalom és szocializmus.* Kossuth Kiadó, Forrás: <http://magyar-irodalom.elte.hu/sulinet/igyjo/setup/portrek/jozsefa/irodszoc.htm>, (utolsó nézet 2018.02.06)

N. HORVÁTH Béla (2013): Az én pozíciója az *Eszméletben*. – In.: *Eszmélet. A 12 legszebb magyar vers, 11.* Szerk. FÜZFA Balázs, Savaria University Press, Szombathely, 229–237.

PAP Kinga (2018): *A misztérium poétikája.* Savaria University Press, Szombathely

PÁL József – ÚJVÁRI Edit (szerk.) (2001): *Szimbólumtár. Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából.* Balassi Kiadó, Budapest, 2001. Forrás:

http://www.balassikiado.hu/BB/netre/Net_szimbolum/szimbolumszotar.htm, (utolsó nézet: 2018. 02. 07.)

PILINSZKY János (1993): Az Új év elébe. – In: Uő.: *Tanulmányok, esszék, cikkek II.* Szerk. HAFNER Zoltán. Századvég, Budapest

PILINSZKY János (2011): *Keresztről keresztre.* Vigília, Budapest

- RATZINGER, J. XVI. Benedek pápa (2015): *Új éneket az Úrnak!* Jel Kiadó, Budapest
- SZÉNÁSI Zoltán (2013): "Attila, nézd..." : Az Eszmélet Pilinszky János és Vasadi Péter életművében. – In: *Eszmélet. A 12 legszebb magyar vers, 11.* Szerk. FÜZFÁ Balázs. Savaria University Press, Szombathely, 427–437.
- SZITÁR Katalin (2013): Kogníció, intuíció, ihlet. Az Eszmélet poétikájához. – In: *Eszmélet. A 12 legszebb magyar vers, 11.* Szerk. FÜZFÁ Balázs, Savaria University Press, Szombathely, 107–120.
- TESz. – *A Magyar Nyelv Történeti-Etimológiai Szótára II. kötet.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967
- VASADI Péter (1999): Az Eszmélet, eszméletem. – In: Uő.: *Egy nap süt idebent.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- VERES András (2013): Az *Eszmélet* szerkezetéről. – In: *Eszmélet. A 12 legszebb magyar vers, 11.* Szerk. FÜZFÁ Balázs, Savaria University Press, Szombathely, 121–131.
- WEIL, Simone (1994): *Kegyelem és nehézkedés.* Vigília, Budapest

EGY ÚJRAOLVASÁSI KÍSÉRLET ELMÉLETI HÁTTERE*

PAPP ZOLTÁN JÁNOS

A következőkben említendő iskolák „beszéd- és olvasásmódjaiban” nemcsak az a közös, hogy befolyásolták szemléletmódomat, szempontjaimat és szövegelemzéseim módszertanát. Hanem főképpen az, hogy az eminensen esztétikai jelenségek vizsgálatába, mint amilyen az irodalmi műalkotás, bevontak etikai szempontokat, azaz másképpen fogalmazva: a szöveg vizsgálatában a szűkebb irodalomtudománynál tágabb szempontrendszert érvényesítettek.

Az általában vett (pszicho)analitikus szövegelemzési pozíciónak, mellyel Freud óta számolni kell az irodalomtudományban, szerteágazó és termékeny a szövegelemzésekben játszott szerepe. Ide kell kapcsolnunk a lacani dekonstrukciót is, mely axiomatikusan állítja szerző és értelmező szubjektumának (másságának) belekeverését, a beszélő szövegbe testesülését az interpretációba mint önmagának ideáltipikus újraalkotási folyamatába¹. A későheideggeriánus francia fenomenológia (iskolákhoz nemigen sorolható) filozófusa, Emmanuel Lévinas szövegolvasási eticizmusa vagy a kései Merleau-Ponty esztétikája alkalmasnak bizonyulhat ugyancsak tágasabb horizontú szövegértelmezésekhez. Végül a genfi tematikus iskola sokféle kezdeményezése (Poulet, Richard, Starobinski és a későbbi dekonstruktor, Hillis Miller) szintén rokon törekvés az előbbiekkal.

Az etikai igazságigénynek, ami az ide sorolható iskolák/szerzők olvasási stratégiáit meghatározza, sarokköve a szöveg és az ember (másik-én, téma-alany, szimbólum-szubjektum, struktúra-interszubjektivitás) közötti korrelatív „dialektika”, mely az elkötelezettség és nyitottság etikáját úgy mutatja meg, mint ami átragyog a nyelvi reprezentáción.

* Részletek szerzőnek kiadás előtt álló *Török Sophie* c. monográfiájából

¹ Jacques Lacan egyrészt Freud-olvasata (L. ERŐS 1993: 30-31.), másrészt irodalmi szövegekhez kapcsolódó előadásai miatt lehet vonatkoztatási pont. (Vö. FARKAS 1994).

Dacára annak, hogy az etikai kritikai fordulat az irodalomtudományban is érezte hatását, a lévinasi fenomenológia mint „új” olvasási lehetőség viszont – amely a nussbaumi klasszikus-konzervatív és a Hillis Miller-i dekonstruktív olvasást egy metafizikai (vagy inkább átpoetizált etikai) igény felől haladná meg² – nem vagy nehezen lenne alkalmazható az irodalomtudományban mint kritikai módszer. Merleau-Ponty fenomenológiai művészetfilozófiája, bár sok szempontból a lévinasival rokon, radikálisan nem fordult az etikai felé, s talán éppen ezért beszédesebb esztétikai tárgyakkal való találkozásokor. És itt az etikai szempontok aktualitása alapozza meg a fenomenológiai-tematikus kritika újrafelvételét, hiszen az irodalomtudomány közelébe ezek a kritikusok, az írói implikált tudat kritikusai hozták be (POULET 1972: 46) a (radikálisan) Mással/Másikkal való találkozás kulturális horizontját, ami *par excellence* etikai probléma.

Általánosabb kérdés, hogy a fentebbi – összefoglalóan: fenomenológiai – megközelítésnek lehet-e gyakorlati haszna irodalmi szövegek olvasásában³, adhat-e újabb ösztönzést az írói intenciókra állandóan figyelő, azt nemcsak az elsődleges szövegekben tetten érni kívánó, a referencialitásból értelemképző olvasási technikákkal élő filológiának. Nyerhet-e teret egyfajta együttműködési keretet kínálva: Merleau-Ponty gondolatmenetére alapozva éppen a mindig egymást korrigáló nézőpontok között húzódó kiazmus (hasadék) teszi ezt lehetővé, amely a „laterális alteritásban” (abban, hogy a másik sohasem szemből válik jelenvalóvá a szemlélő számára) – akár a két szem által összehozott kép⁴ – játékba lendül. A genfi tematikus (fenomenológiai)

² Robert Eaglestone foglalkozik ezzel a kérdéssel mértékadó monográfiájában, különösen könyve lezáró fejezetében, *Conclusion: Interpretation Continual Interruption*. (EAGLESTONE 1997: 175)

³ Ennek a frissességnek példája az a tanulmánykötet, mely definiálási és újradefiniálási szándékkal jelöli ki a tematikus kritika helyét, miközben újabb térnyerését is dokumentálja (SOLLORS 1993). Ebben a tárgyban jelentősnek mondható már Wolfgang Iser tanulmánya is egy korábbi tanulmánykötetben (ISER 1980: 66-67), melyben Poulet-ra hivatkozik, amikor az olvasási folyamatban az olvasóban megjelenő idegenséget mint az alkotói „jelenlét” internalizálását írja le.

⁴ Noha Merleau-Ponty fenomenológiai esztétikája direkt módon nem befolyásolta az irodalomkritikát, kapcsolata az egykorú (1950-es és '60-as évek) svájci-amerikai (hagyományos nevén genfi) fenomenológiai iskolával elvitathatatlan. Maga Poulet Merleau-Pontyt olyan pre-filozófusnak (a gyakorlati kritikához közel állónak) tartotta, aki

iskola Starobinski mellett legnagyobb hatású alakja, Georges Poulet a *Phenomenology of Reading* c. összefoglaló írásában már ugyanennek az olvasási problémának az áthidalását tűzi ki célul, amikor azt mondja, hogy a kritika két lehetőség között oszcillál, élmény és tudat, beleélés (union) és megértés (comprehension), közeledés (proximity) és elkülönülés (separation) között (POULET 1969: 53-68). Míg azonban a genfi tematikus iskola az irodalomtörténet-írás számára alternatívaként állította a fenomenológiai tapasztalat alkalmazhatóságát mint olvasási stratégiát⁵, addig az elméleti értelemben rendkívül termékeny Merleau-Ponty vagy Lévinas fenomenológiájának alkalmazhatósága továbbra is kérdéses marad.

A fenomenológiai tapasztalatra hagyatkozó genfi iskola célzottan metafizikamentes légköre, ugyanakkor nyitottsága a (radikális) másságra⁶ kedvező teret nyithat egy olyan, ún. etikai (keretek között megvalósuló) olvasás számára, amely a szövegekkel való találkozást koncepcionálisan szerző és műve strukturalista alapú szétválasztásának elfogadása mellett egymásra hatásuk relevanciájával írja le. A pszichologizmus vádjára ugyanakkor, éppen Gaston Bachelard-ral vagy Merleau-Pontyval való kapcsolata miatt nem könnyen tud megfelelni.⁷ Megjegyzendő, hogy a pszichológiai irányultság

abból a mélységi pontból közelít tárgyhöz, ahol még filozófia és irodalom természetes módon kapcsolódnak. Vö. POULET 1954: 9; LAWALL 1968: 80.

⁵ Az [genfi] iskola kutatási célja leginkább arra a szempontra összpontosul, hogy a szerző tudata miképpen tevődik át a művébe, hogy aztán ott is maradjon időtlen idő-kig. (Eredetiben: „The school’s approach is much more sophisticated and focuses only on that aspect of the author’s consciousness which has transferred itself into the literary work, and indeed, is now and forever present in the work.”) (MAGLIOLA 1977: 10)

⁶ „A másik megértése tehát azt jelenti, hogy ismeretlen területre kalandozunk, egy olyan mentális térbe lépünk, amelyben nincsenek viszonyítási pontjaink, se fogódzóink, s melyet csak akkor ismerhetünk meg, ha szellemünket fokozatosan egy olyan gondolkodásmódhoz igazítjuk, mely eleinte gyökeres másságával tüntet.” (POULET 2007: 21)

⁷ Gaston Bachelard már *A tűz pszichoanalízisében* (1938) a fenomenológia érdeklődését az irodalmi szövegek iránt a tudatalatti felé irányítja: költészettanában – *Poétique de la reverie* (1960) – a tudattalan válik az igazság forrásává azáltal, hogy a jó költő képeivel fejezi ki a tudattalanját, melyek a négy őselemhez való affinitásban meghatározottak. A képek a tudattalan irányította válaszok a környezeti ingerekre. A

vagy megalapozottság a mi szempontunkból egyáltalán nem jelent hátrányt, még akkor sem, ha a szerzők célja akár irányulhatott éppenséggel elkerülésükre. Ennek a magyar irodalomtudományra szinte egyáltalán nem ható⁸, az ezredfordulón azonban már szórványosan publikált iskolának az olvasási módja – a mai paradigmaticus krízisben – köztes helyzetével éppen abba az irányba mutat, ahol az eltérő kutatási horizontok találkoznak. Ez nem jelenti persze azt, hogy a tematikus kritika utóéletével mint alternatívával kelljen számolnunk, de feltétlenül meg kell fontolni valamelyes bevonását a diszkurzusba, mint olyan olvasási technikát, mely nem veszített sokat frissességéből⁹. Noha a 20. század elején induló motívumkutatástól, melynek jelentős képviselője volt nálunk Szigeti Lajos Sándor¹⁰, élesen elválasztani erősen aggályos a témakutatást, de különbséget tenni éppen a genfi iskolán belüli

tudattalan láthatatlan tapasztalatként nem intencionális tárgy, csak akkor, mikor képekben fejeződik ki, válik láthatóvá, bizonyos értelemben tudatosul. Nincsen elsőbbsége a tudattal szemben, egy köztes zónát tételez, amelyben a *Self* és a világ megszületik. Ez kreativitás-elméletének alapja, ami Bachelard-t az irodalmi fenomenológiához vezette. A költői képalkotás vizsgálata tehát nem a költő tapasztalatára, a meglévőre, hanem valami újra kell, hogy szorítkozzon. (BACHELARD 1964) Vö. HANS 1977: 316.

⁸ Az ún. genfi iskola hatástörténetének mindmáig termékeny területe az amerikai recepció, talán elsősorban J. Hillis Millernek köszönhetően, aki genfi indulását követően ugyancsak látványos pályát futott be Amerikában mint a dekonstruktív kritika képviselője.

⁹ Ezt támasztja alá érvényesen Bagi Zsolt vállalkozása, amely a fenomenológiai nézőpont irodalomelméleti vonatkozásait latolgatja értelemisztázó tanulmánykötetében. (BAGI 2006)

¹⁰ Szigeti Lajos Sándor a motívum alatt „egész költői életműben többszörösen előforduló azon elemeket [érti], amelyeknek [...] közel egyneműen interpretálható funkciójuk van”. (SZIGETI 1988: 14-17) De Szigeti mellett például elemzéseiben Tverdota is foglalkozott motívumfeltárással, de Bori, Szabolcsi és a József Attila-kutatók többsége (a sor bármедdig folytatható lenne) kikerülhetetlenül szembekerült vele, annál az egyszerű oknál fogva is, hogy József Attila költészete egyszerűen természetéből következően hívja elő ezt az olvasói stratégiát, legyen a cél mikroelemzési, hatástörténeti, vagy korszakolási, hagyományhoz való viszonyt feltáró. (Vö. TVERDOTA 1987: 148-151.)

hangsúlyeltolódások¹¹ miatt is, érdemes¹². Ugyanakkor az is világos, hogy sem a genfiek, sem a róluk szóló munkák egyáltalán nem utalnak a motívumkutatásra mint forrásra. Ennek oka az eltérő alapállásban, a genfiek fenomenológiai kapcsolódásaiban és a strukturalizmussal jobbra ellenkező törekvései-ben keresendő, miközben egyes szerzők, mint Hillis Miller vagy Richard és valamennyire Starobinski is, a tematikus alapoktól mégis (ké-sőbb) strukturalista irányba látszanak elmozdulni (vö. SOMVILLE 1993: 189).

Céljaink szempontjából a fentieknek az lehet a tétje, hogy az analitikus gyökerű, „etikai” alapállású, tematikus nézőpontú „fenomenológiai-kritikai” olvasási mód(szer) talán éppen a kánonképzés ellen tudna a maga kérdésfeltevéseivel, nyitott szemléletével hatni¹³. Éppen az olyan kánonból kiesett vagy rögzített határterületen számon tartott művek vizsgálatában kaphatna elsősorban teret, mint amilyenek korai költői szövegek, melyekre hagyományos metaforikával zsenyékként utalunk, vagy egyenesen elfeledett szerzők olyan munkái, melyek a ká-nonból tartósan kiszorulni látszanak. Ezeknek a szövegeknek a *tematikus* újraolvasása¹⁴ nemcsak megerősíthetné az

¹¹ Míg Poulet a tágabb fogalomkörű, jelentésmezejű *témát* kereste, Richard a motívum szűkebb terminusát használta. Starobinski *Bovaryné* elemzése is beszédes példája téma és motívum együttes jelenlétének. Itt a test tematizálás belül a testi érzékelés (testhőmérséklet) széles skálájú motívumáról van szó. Vö. *Jean Starobinskivel beszélget Szávai Dorottya = Poppea fátyla: Jean Starobinski válogatott irodalmi tanulmányai*, Kijárat Kiadó, Bp., 2007, 12.

¹² Egy amerikai tanulmány meg is teszi a distinkciót, rámutatva, hogy a motívum a témában benne foglaltatik, annak egy alfaja. (PERKINS 1993: 110)

¹³ Kulcsár Szabó Ernő a szerelmi poézis végét jelző tanulmányában paradigmaváltással magyarázza bizonyos hagyományos költői megnyilatkozások korszerűtlenségét. Szabó Lőrinc *Semmiért egészen* c. versén mutatja be, hogy hagyományos kánonképző sémák, mint a költőiség, a stílusérték, esztétikum nem lesznek tovább fenntarthatók. (KULCSÁR SZABÓ 2005: 46-65.) A fenomenológiához sok szálon kapcsolódó Paul de Man egyenesen a kánon fenntarthatóságát kérdőjelezi meg *Az olvasás allegóriái* c. művében. (MARTYN 2001: 236) L. még BAGI 2006: 241.

¹⁴ „Lényegében minden kritika metaforikus, mivel hasonlóságon alapul” – Baudelaire kritikai stratégiájáról írja Georges Poulet. L. *Fejezetek a francia irodalomelmélet...*, i.m. 31.; „...egy adott szerző műveinek összessége szinte mindig valamilyen látszólagos rendtelenség képzetét kelti, s az olvasónak az a dolga, hogy ebben elmerülve, visszafelé haladva felfedezze azokat a témákat, amelyek minden egyes műben meg-

életművekben, illetve irodalomtörténetünkben játszott szerepüket, egyfajta kontinuumba helyezve (vissza) őket, egyszersmind ki is emelné őket az ilyen általánosító folyamatból, a fókusz inkább önértékükön tartva.¹⁵ Ehhez lehet megfelelő egy értékelésmentes, folytonos közeledés kritikusi és szövegbe írt tudat között¹⁶. Vagyis annak méltánylása, hogy ebben az értelemben minden (irodalmi) megnyilatkozás szerepszerű, vagyis analitikus értelemben *alter egot* épít fel.

A genfi fenomenológiai-tematikus iskola (Merleau-Ponty, Starobinski, Rousset, Miller és mások) ezt a folyamatot akarta visszafelé olvasni, mintegy megtalálni az ént a sorok mögött, ahogy az megtestesül, inkarnálódik a szövegbe. Ez az iskola, mely nem szakított élesen saját alapvetéseivel, mégis nyitott volt a strukturalista törekvésekre is, alkalmasnak bizonyult teljes életművek filológiai igényű, monografikus feltárására. A nyelv eredendő figurativitása (Miller), és a szerző világban-benne-létének szövegbe testesülése (Merleau-Ponty) paradoxálisan mutat rá a szövegek olvashatatlanságára, vagyis látható és láthatatlan (szerzői tudat és nyelvi tudat) egy nézőpontba írására, ami a szövegben, illetve annak figurativitásában ölt testet.

Összefoglalva: a genfi iskola úgy elemzi (olvassa) az irodalmi szövegeket, mint a tudat cselekedetét, de ez a tudat nem a szövegtől elválasztható szerzői tudat maga, hanem a *self*, a külső valóság és a nyelvi struktúrák tudata (*awareness*); végső soron a *self*ből azt tárják fel, ahogyan az írott szóban

jelennek.” – írja Proust kapcsán szintén Georges Poulet, L. *Fejezetek a francia irodalomelmélet...*, i.m. 40. [mindkét szövegrészlet első megjelenése eredetiben: Georges POULET, *La conscience critique*, Párizs, Corti, 1971]

¹⁵ Érdekes összevetést kínál a Szabó Lőrinc kísérlete a *Vers és valósággal*. Axiológiai szempontból nem tesz különbséget művei között, csak leíró szempontból, hogy például mely verseit szavalták többször, de minden egyes versét kommentárral látja el, s legtöbbször az élmény, a téma felől. Saját olvasói horizontja ebből a szempontból a fenomenológiai iskola olvasatához áll közel.

¹⁶ Vagy ahogy Poulet írja Starobinski kritikusi attitűdjéről: „[...] minden kritikai gondolkodás folyamatos közeledés. [...] Amikor a reflexív és kérdező szellem megnyílik és messziről néz tárgyára, akkor valójában soha nem tud egybeesni azzal, ami pedig értelmezői aktusának nyilvánvaló célja volt. Ebben az értelemben semmiképp sem beszélhetünk értékelésről.” (Georges POULET, *Jean Starobinski és a távosság esztétikája* = *Poppea fátyla...*, i.m., 307.)

megtestesül egy tudati tapasztalat (*conscious experience*) (LAWALL 1968: 266).

Szerkesztői, sajtó alá rendezői filológiai munkám témája kapcsán kerültem szembe a fent érintett fenomenológiai problémával, nevezetesen Babits Mihályné Tanner Ilona – írói nevén Török Sophie – naptárbejegyzéseinek sajtó alá rendezése során. Huszonegy év anyagának kritikai szövegkiadása ugyanis elkerülhetetlenné tette, hogy alaposan megismerkedjem e sok szempontból problematikus írói személyiségével és életművével, vagyis „tudati tapasztalatával” és „nyelvi struktúráival”. Török Sophie akkor is irodalmi „jelenség” lenne, és érdekes „téma”, ha csak passzív szemlélője vagy műzsája lett volna egy írói pálya utolsó húsz esztendejének. De abban az esetben nem terjedne túl jelentősége azon, amit bárkinek a babitsi életmű referencialitása adhat. Tanner Ilona „monografikus” jelentőségét az adja, hogy Török Sophiévá vált: azaz saját jogon (is) részese lett az irodalmi életnek, s nem csak partikulárisan a Babitsénak. Azt a szövevényes kontinuumot, amit életnek hívunk, munkahipotetikusan érdemes szerepekre bontva vizsgálni, s erre tett kísérletet Borgos Anna nemcsak Török Sophie, de több író-feleség (és íróféleség) ilyen vizsgálataival. (BORGOS 1999, 2007) Az ún. írók társadalmi szerepeinek legfontosabbika mégiscsak az írói szerep szokott lenni, az, hogy ők íróként definiálják magukat, s hogy a közvélekedés is íróként azonosítja őket: vagyis általában kétségkívül a szövegek mögött megbújó, látens valaki (a szerző) érdekel minket, a többi szerep csak ennek fényében válik olykor-olykor érdekessé. Török Sophie esetében azonban jó néhány szerep küzd ezért az elsődlegességért, nem egyszer konfliktusba is kerülve egymással, s az irodalmi közvélemény előtt sem tisztázott mind a mai napig, hogy önálló íróként tisztelhetünk-e a személyében vagy csak olyasvalakit az irodalom pereméről, aki oda betörni vágyott, de mindvégig kívülálló maradt, törekvő műkedvelőként.

A filológus, aki ismeri személyes feljegyzésein keresztül Török Sophie szorongató életproblémáit, irodalmi megnyilatkozásaiban (ide értve kritikáit is) viszontlátja, újraolvassa életének sorsszerű adottságait. Szeretném lírai köteteit esztétikum és etikum szövevényes viszonyának tematikus vizsgálatával megközelíteni, majd prózai szövegeit, különös tekintettel a *Hintz tanársegéd úr* c. regényét, az ún. analitikus-tematikus kritika szövegolvasási technikái segítségével újraolvasni. Ezeknek is inkább mélylélektani vonatkozásai jelentettek számomra hasznavehető stratégiát. Termékenynek ítéltam a

művész szellemiségével való azonosulás módszerét, és a prózai életművet megkísérlem legtöbbször a szerző felől, vagy legalábbis a szövegből a szerző felé tájékozódva „magyarázni”. Ugyanez az alapállás, szemlélet (módszerről korai volna beszélni) vezetett, amikor kritikusí tevékenységét saját társadalmi szerepei (ide értve a gender-elméleteket) felől vizsgálom, kapcsolódásait nőíró elődökhöz, kortársakhoz, poétikai eszmefuttatásait beleágyazva abba a feminista (feminista-dekonstruktivista) hagyományba, amely az íróók szövegeit *ab ovo* szívesen vonja be ebbe a diszkurzusba.

De mielőtt teret nyitnánk Török Sophie személyének és szövegeinek konkrétabb vizsgálata előtt, megkísérljük megválaszolni azt az alapkérdést, hogy miért vettük fel az előbbi szempontok közül éppen ezeket, vagyis vizsgálódási szempontjainknak alapvető elméleti kérdéseire – leginkább a legátfogóbban és legáltalánosabban vett „etika” kritikai térnyerésének kérdéseire – is választ kell keresnünk.

Túry György, hivatkozva Robert Scholes recenziójára (SCHOLES 1989), a következőképpen összegzi J. Hillis Miller könyvének (MILLER 1989) ambícióit: „célja nem kevesebb, nem kevésbé eredeti [...] (s talán nem kevésbé kérdéses), mint egy ’textualitásra/textuális elvekre felépített etika megalapozása’. Ennek sarokköve egy analógia. Analógia *az ember és a szöveg között*.” (TÚRY 2009: 123) Mindenképpen megfontolandó az a törekvés, amit Miller ezzel az analógiával Kantra „ráolvasott”. Ugyanis Miller analógiája tulajdonképpen nem csak az olvasás, de az olvashatatlanság etikája szempontjából is „sarokkőnek” bizonyult.

Kantnál, a harmadik kritikában az számít fenségesnek, ami *mindenképpen* (minden összehasonlításon túl is) *nagy* (KANT 1979: 213). De ő saját eszméinkhez való viszonyunkhoz köti a fenséges megjelenését a világban, nem a természeti objektumokhoz. Csak azokban a jelenségeiben tartja a természetet fenségesnek, amelyeknek szemlélete a végtelenség eszméjét hordozza. Kantnál a fenséges az esztétikai ítélőképesség kudarcának célszerűségében mutatkozik meg, tudniillik abban a célban, hogy felismerje valamely korlátlan képességét ennek a kudarcnak a segítségével. (KANT 1979: 225) Tágabb értelmében itt van a fenséges etikai dimenziója megalapozva, tudniillik annak célszerűségében, hogy kénytelenek vagyunk beismerni saját kicsinységünket a félelmes természet végtelenül nagy dolgaival szemben; ha mint narratívát

elképzeljük¹⁷ azt a biztos pusztulással járó, értelmetlen harcot, amit ezekkel a vad erőkkel kellene megvívunk. Illetve, hogy megadatik belátnunk, hogy a sorssal bíró ember azzal, hogy mindezt képes mérlegelni, saját végességét szegezi szembe a tompa, érzéketlen és durva természeti erőkkel. Az esztétikai ítélőerő felől elgondolva: „az intellektuális, önmagában célszerű (morális) jót esztétikailag megítélve nem annyira szépnek, mint inkább fenségesnek kell elképzelnünk, úgy hogy az a tisztelet érzését ébreszti fel” (KANT 1979: 238).

Az igazság önfeltárásának ebben a dialektikus játékában¹⁸ nem lehet nem észrevenni a mimézis iterábilis jellegét, ami Miller számára is döntő fontosságú az olvasás aktusában. Hiszen a multiplikálódó szövegek saját igazságigényüket jelentik be¹⁹ egy magasabb törvény, az „abszolút” nevében, ami az egész írói-olvasói alkotófolyamatot mint *itt és most* – s nem mint egyszer és mindenkorra lerögzítettet – határozza meg, de immanensen, úgy, mintha az szövegből fakadó törvény lenne. Ahogy ennek a (milleri értelemben vett) etikai igazságigénynak a sarokköve a szöveg-ember analógia volt, úgy a lévinasinak is az lesz, de más előjellel. Lévinas nem a szövegvilágból, nem a

¹⁷ Ezt a Kant etikája kapcsán tett milleri megfigyelést elemzi bővebben idézett tanulmányában Túry György.

¹⁸ Christian Moraru Philippe Lacoue-Labarthe *Sublime Truth* című tanulmányát Jean-Luc Nancy *The Sublime Offering* című tanulmányát (első, francia nyelvű kiadása: Paris, Berlin, 1988) elemezve állapítja meg a fenséges feljegyzések [*inscriptions*] olvasásáról, hogy az maga is fenséges folyamat, amely arról árulkodik, hogy itt van valami megjeleníthetetlen [*unpresentable*]. Más szóval az olvasás az olvashatatlannal való megütközését [*confrontation*] mutatja be. Ezek a meggondolások egy új mimézis-fogalomhoz vezetnek el: a heideggeri igazság-fogalom értelmében, amely mint diszkurzív fenomén nem imitáción alapul, hanem az igazság prezentifikációján, azaz megjelenítésén [*Darstellung; appearance*], az el-nem-rejtettség állapotába juttatásán. A mimézis az igazság ön-prezentációja, mely felfedi magát mint újra-eltakaras [*re-veiling*], mint a prezentáció tiszta játéka. (MORARU 1994)

¹⁹ Kállay Géza Millerhez kapcsolódva jelenti ki, hogy esetleg „azt kell feltételeznünk, hogy minden nyelvi megnyilvánulás hordoz valamiféle etikai dimenziót...”. L. KÁLLAY 2010/2: 151-152. Végül is minden hús-vér alak (író, olvasó), ahogy minden fiktív alak is (szereplők, karakterek) szövegbe ágyazott, vagyis egyfajta szövegvariáns, amelyben a törvény egy példáját tisztelhetjük, összegzi Túry munkája alapján Kállay. Ezen a logikai soron jutott el Robert Eaglestone is Emmanuel Lévinashoz, s konstruálta meg fiktív (nem létező) olvasási stratégiáját. L. EAGLESTONE 1997.

textualitásból teremti meg az etikait. Ő nem a szöveg felől gondolja el az embert, hanem fordítva. Lévinasnak az ember a fontos, a hús-vér valóság²⁰, amelyik lélegzik és lélekzik, szomjúhozik, és végtelenül maga van. Míg Miller számára a szöveg írja az embert, s kényszeríti etikailag olvasni, addig Lévinasnál az ember lesz szöveggé, amennyiben arra van minden embertársával együtt ítélve, hogy a másikat kell olvasnia.

Simon Critchley, aki a dekonstrukció etikai horizontját Lévinas művén keresztül közelítette meg (CRITCHLEY 1999: 44-48), Miller etikai projektjét is „befogadja”, noha komoly fenntartásokkal. Miller, szerinte, az etikait tradicionális filozófiatörténeti meghatározottságában érti, nem pedig a sokkal „radikálisabb” lévinasi értelemben; etika-fogalma kifejezetten a szövegre vonatkozó, textuális. Lévinas szemszögéből nem annyira az a probléma, hogy van-e törvénye az olvasásnak, hanem sokkal inkább, hogyan jelenhet meg a másik ember iránti etikai viszony egy könyvben hitelesen. Illetve, hogy az ilyen szöveget hogyan kell olvasni ahhoz, hogy a Mondás [*Saying*] megőrződjék. Ilyenformán a milleri koncepció kérdésfeltevései a kanti etika horizontján fogalmazódnak meg, s egy univerzális törvény szükségszerűségén, illetve e szükségszerűség tiszteletén alapulnak. Univerzalizmusa távol van minden perszónális konkrétságtól, még a fenségesség mozzanata is a szövegből származik ebben a kantitól inspirált etikában, érvel Critchley. Lévinas számára az etika nem az univerzális törvény tiszteletéből származik közvetlenül, hanem elsősorban a másik személy konkrét egyediségének tiszteletéből. Az egyénéből, aki nem csak a törvény egy példája, ahogyan Miller veszi [*claims*] a szöveget a személy analógiájára. Critchleynek igaza lehet, de a mi szempontunkból csak az a fontos itt, inkább hangsúlyozva a konvergens elemeket, hogy a milleri koncepció, ha általánosabb szinten is, felveti a Másik tiszteletének követelményét egy magasabb törvény, vagy ha úgy tetszik, a fenségesség nevében.

Critchley szerint a milleri (dekonstruktív) olvasási gyakorlatot úgy kell értelmeznünk, mint egy etikai igényt. Tisztázza, hogy amikor a dekonstrukció etikájáról beszél, akkor nem azt akarja mondani, hogy az etika eredetét

²⁰ Vö. LAUER 1967: 179.: „A Másik jelentésének explicitté tételében, amit már implicite tartalmaz az objektivitás igazi fogalma, ami hasonlóképpen érvényes minden szubjektumra, az interszubjektivitás elmélete felismeri, hogy a Másiknak valóságos alanynak kell lennie.”

vagy alapját leli benne, vagy hogy kapcsolatuk következtetésen vagy származtatáson alapszik. Azt kívánja demonstrálni, hogy a (főleg) filozófiai szövegek dekonstrukciójában előállított olvasási mintának etikai struktúrája van.

Az ezredfordulón Kenyeres Zoltán számolt be az anglo-amerikai etikai kritika újabb térnyeréséről (KENYERES 2000), nemkülönben Robert Eaglestone munkájáról (EAGLESTONE 1997), mely az 1990-es évek fordulát jelentő, elsősorban a humán tudományokat érintő – fentebb vázlatosan bemutatott – nézőpontváltás összefoglalása.

Lévinas *Otherwise*-könyvének (LÉVINAS 1998) helyeire hivatkozva állapítja meg Robert Eaglestone, hogy az irodalmi műalkotás ténylegesen a „Mondás” és a „Mondott” egybeszövése, nem a *Mondott* visszhangja csupán. Majd párhuzamba állítja az irodalmi, az irodalomkritikai(!) és a filozófiai szövegeket azon az alapon, hogy mindegyikben jellemzően megtörténik a *Mondás* etikai felhívása a *Mondott* megszakítására. Relevánsnak érzem a gesztust, amivel Eaglestone a kritikát is az olvasás etikai hatálya alá vonja, hiszen az irodalomtudomány sem reflektálható „ki” az irodalmi alapviszonylatokból, ilyenformán a kritikairás, a könyvismertetések, a portrék, a monográfiák, az irodalomtörténeti esszé és a vitairadalom műfajai hasonlóképpen alkalmasak arra, hogy szerzőjükről beszéljenek. Minden írás lélektani tény is, bonyolult választás, kiválasztódás eredménye. Stílus és ember összjátéka. Vagy Lévinas terminusait *mutatis mutandis* kölcsönvéve, minden *Mondott*, minden olvasható megnyilvánulásban nem tényleges, de ideáltipikus alakjában fellelhető egy eredeti *Mondás*, egy etikai attitűd. Mi voltaképpen erre az attitűdre szeretnénk irányítani figyelmünket, amikor keressük egy magyar költő-nő-író művészi világának megrajzolási lehetőségeit.

A Nyugat korszakának sajátosan egyoldalúan értelmezett esztéticizmusa hosszú időre meghatározta a magyar irodalomtörténet-írás Nyugatfogalmát. Kenyeres Zoltán korszakváltást sugalló előadásában (KENYERES 1998)²¹ a valójában sokrétű Nyugat-jelenséget és a meg-megújuló értelmezést

²¹ „Ez [etizáló esztétizmus] ugyancsak eltávolodott a romantika nagy emberi távlataitól és eszkatologikusságától, de a fő jellegzetessége mégis abban állt, hogy ars poeticaként etikailag próbálta legitimálni az esztétikum előállítását.” Gyökerei Schopenhauer és Nietzsche esztétikájába nyúlnak vissza. „A Nyugat ennek a feladatként fel-fogott etizáló esztétizmusnak változatait valósította meg...” (KENYERES 1998: 10)

munkahipotézisképpen az *etikai esztétizmus* címszó alá vonta, megadva azt az irányvonalat a későbbi kutatások számára, amit végül is Európában és Amerikában etikai fordulatként jeleztek a humán tudományokban, s amelynek paradigmája irodalomtudományunkban máig sem hozott érezhető áttörést. Kenyeres a perszonalizmus (Martin Buber, Franz Rosenzweig, Emmanuel Lévinas) új szabadságfogalmában ragadja meg azt a dimenziót – az Én-Az viszonylat helyébe lépő Én-Te személyesebb, tisztán etikai dialogicitása révén –, amely tudomány módszertani szempontból garantálni tudja azt, hogy elkerüljük a „szcientifizáló, technicizáló hajlamot, amely kiszivattyúzza az irodalomból minden élményszerű tartalmat.” (KENYERES 1998: 14) Az etikai alapmagatartás az irodalmi alapviszony tekintetében olyan alkalmazási keretül szolgálhat később, mint amilyen a Heidegger utáni hermeneutika vagy a dekonstrukció volt a nyugat-európai, illetve az észak-amerikai irodalomtudományban hosszú évekig. Hogy azzá válik-e, alkalmazható lesz-e, ma is kérdés, a több alkalmazási kísérlet ellenére²². Ha csak alapbeállítódás, s nem is kidolgozott módszer lenne, már azzal is gyökeresen új szemléletet, „paradigmaváltást” hozna az irodalomértésben és a kultúrákritikában.

Én sem szeretném erőltetetten ráolvasni a szövegekre, meg sem próbálom direkt módon alkalmazni a fentebb vázolt „etikát” olvasási gyakorlatomban, de megpróbálom sejtetni a jelenlétét azzal, *ahogyan* olvasom Török Sophie-t, a Nyugat második nemzedékének egyik legmeghatározóbb nőíróját.

Irodalom

BACHELARD, Gaston (1964): *The Psychoanalysis of Fire*, Boston, Beacon, 1964

BAGI Zsolt (2006): *Az irodalmi nyelv fenomenológiája*, Balassi, Budapest

BORGOS Anna (1991): Kapcsolódás, identitás, alkotás. Török Sophie szerepeinek lehetőségei és konfliktusai. *Thalassa*, 1999/1: 117.

BORGOS Anna (2007): *Portrék a Másikról* Noran, Budapest

²² Kenyeres Zoltán diszkréten és elegánsan mutatja ki Balázs Béla *Dialógus a dialógusról* c. korai platói művéről írott tanulmányában a lévinasi etika megelőlegzését, korai és eredeti megjelenését a Nyugatban filozófa, líra és dráma egy különös metszéspontjában. (KENYERES 2001: 85-87.)

- CRITCHLEY, Simon (1999): *The Ethics of Deconstruction: Derrida and Levinas*. Edinburgh
- EAGLESTONE, Robert (1997): *Ethical Criticism: Reading after Lévinas*, Edinburgh, 1997
- ERŐS Ferenc (1993): Jacques Lacan, avagy a vágy tragédiája. *Thalassa* 1993/4
- FARKAS Zsolt, *Jelentőláncraerverve. A lacani szubjektumról*, = F. Zs., *Mindentől ugyanannyira*. JAK – Pesti Szalon, Budapest, 1994
- HANS, James S. (1977): *Gaston Bachelard and the Phenomenology of the Reading Consciousness*. The Journal of Aesthetics and Art Criticism
- ISER, Wolfgang (1980): *The Reading Process: A Phenomenological Approach* = *Reader-response Criticism*, szerk., Jane P. TOMPKINS, Baltimora-London
- KÁLLAY Géza (2010): Túry György: Amerikai etikai kritika. *Buksz*, 2010/2: 151-152.
- KANT, Immanuel (1979): *Az ítélőerő kritikája*. Budapest, Akadémiai
- KENYERES Zoltán (1998): Nyugat-legendák és az etikai esztétizmus. – In: *A Nyugat-jelenség*. Szerk. SZABÓ B. István. Anonymus, Budapest
- KENYERES Zoltán (2001): Balázs Béla *Dialógusa* – In: K. Z., *Etika és esztétizmus. Tanulmányok a Nyugat koráról*. Anonymus, Budapest, 85-87.
- KENYERES Zoltán (2004): Kérdések az etikumról és az esztétikumról. *Irodalomismeret*, 2000/4.
- KULCSÁR SZABÓ Ernő (2005): A „szerelmi” líra vége. „Igazságosság” és az intimitás kódolása a későmodern költészetben. *Alföld* 2005/2: 46-65.
- LAUER, Quentin (1967): *The Other Explained Intentionally*. – In: *Phenomenology: The Philosophy of Edmund Husserl and Its Interpretation*. Szerk. KOCKELMANS, New-York
- LAWALL, Sarah (1968): *Critics of Consciousness. The Existential Structures of Literature*. Cambridge, USA
- LÉVINAS, Emmanuel (1998): *Otherwise than Being or Beyond Essence*. Pittsburgh, Duquesne University Press
- MAGLIOLA, Robert R. (1977): *Phenomenology and Literature. An Introduction*. West Lafayette, Indiana
- MARTYN, David (2001): Az olvashatatlan autoritása. A kánon helyi értéke Paul de Man filológiájában. – In: *Irodalmi kánon és kanonizáció*. Budapest

- MILLER, J. Hillis (1989): *The Ethics of Reading: Kant, De Man, Eliot, Trollope, James, and Benjamin (Wellek Library Lectures)*. NY, Columbia UP
- MORARU, Christian (1994): Sublime Ethics: Reading and Unreadability in the Postmodern Discourse of the Sublime. *Symploke*, Vol.2.No.2.
- PERKINS, David (1993): *Literary Histories and the Themes of Literature*. – In: SOLLORS 1993)
- POULET, Georges (1954): *Litterature et sensation*, Preface, Párizs, 1954
- POULET, Georges (1969): “*Phenomenology of Reading*”, New Literary History I/1 (October 1969): 53-68.
- POULET, Georges (1972): *The Self and the Other in Critical Consciousness*, Diacritics, 1972, Spring
- POULET, Georges (2007): *Baudelaire = Fejezetek a francia irodalomelmélet történetéből*. – In: *Barthes – Brunel – Genette – Poulet – Ricoeur* (szerk. SZÁVAI Dorottya), Pécs, Kijárat
- SCHOLES, Robert (1989): The Pathos of Deconstruction. *Novel*, Vol.22/2.
- SOLLORS, Werner (szerk.) (1993): *The Return of Thematic Criticism*. Cambridge-London
- SOMVILLE, Leon (1993): *The Thematics of Jean-Pierre Richard*. – In: SOLLORS 1993
- SZIGETI Lajos Sándor (1988): *A József Attila-i teljességigény. Motívum-értelmezések*. Magvető, Budapest
- TÚRY György (2009): *Amerikai etikai kritika. Irodalom- és kultúratudományi vizsgálódások a késő huszadik századból*. Kijárat
- TVERDOTA György (1987): *Ihlet és eszmélet*. Budapest

AZ ERDÉLYI HELIKON ÉS AZ „ERDÉLYI GONDOLAT”

POMOGÁTS BÉLA

Nemzeti történelmünknek és kultúránknak van egy – tulajdonképpen alig emlegetett – tradíciója, ez egyszersmind a történelmünkben ritkán tapasztalható stratégiai sikerek megalapozója is. A kompromisszumok stratégiájára gondolok, amely általában (bizonyíthatóan) az eredményes politikai döntések megalapozója volt. Ha távolabbra nézek, Szent István vagy IV. Béla, Mátyás király vagy Bethlen Gábor államvezetési stratégiája szinte mindig ilyen kompromisszumokra épült, és hasonló kompromisszumok voltak eredményesek a kulturális, az irodalmi fejlődésben is: Kazinczy Ferenc mozgalmára, a Vörösmarty Mihály neve által fémjelzett magyar romantikára, a Petőfi Sándor, Arany János, Jókai Mór és Kemény Zsigmond munkássága által igazolt „nemzeti klasszicizmusra” vagy éppen az Ady Endre, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Móricz Zsigmond, Krúdy Gyula és mások életművében kibontakozó „klasszikus modernségre” (a Nyugat körül kibontakozó irodalmi irányzatra) gondolok. Valójában hasonló: összefoglaló és egyeztető szellemi stratégiát alapozott meg és képviselt a marosvécsi Helikon írói közössége, illetve az Erdélyi Helikon című folyóirat és az Erdélyi Szép-míves Céh nevű könyvkiadó is.

Irodalmi koalíció

A marosvécsi Helikon mint íróközösség, különféle (eredetileg egymással többé-kevésbé szembenálló) irodalmi és világnézeti irányzatok megegyezése révén jött létre; koalíciós jellege tartózkodó és türelmes irodalompolitikát követelt. „Az az erdélyi írói közösség – nyilatkozta 1928-ban Kuncz Aladár a Helikonról a budapesti *Literatura* című folyóiratban –, amelynek magam is tevékeny tagja vagyok, az irodalmi szabadság elvét testesíti meg. Politikai és világnézeti kérdésekben a legnagyobb türelemmel vagyunk egymás iránt, közös célunk az erdélyi kultúra ápolása: ebben egyek vagyunk valamennyien.” A politikai és világnézeti türelem vetette fel az irodalom önelvűségének gondolatát. A Helikon írói általában elhatárolták magukat a politikailag irányzatos

művészettől, s azt hangoztatták, hogy az irodalomnak elsősorban esztétikai és erkölcsi érdekeket szabad képviselnie. Mindennek természetesen volt politikailag értelmezhető jelentősége is: a demokratikus és nemzeti értékeket vállaló és képviselő irányzatok összefogására utalt.

Kuncz Aladár, aki az *Erdélyi Helikon* szerkesztőjeként foglalta össze a helikoni irodalomszemlélet lényegi karaktervonásait, elvetette az irodalomban kifejezésre jutó világnézeti harcokat, a művészet egyesítő ereje mellett tett hitet. „...nem szabad mást – szögezte le *Erdély az én hazám* című írásában az Erdélyi Helikon 1929-es évfolyamában –, csak az irodalmi és művészi szempontokat tekintetbe venni, [...] amikor az elárult, háborútól és forradalmaktól kisajátított szabad irodalmi szellem visszahódításáról van szó, alacsony szempont volna nézni irodalmi megítéléseknél, hogy ki milyen politikát vagy vallást követ, ki milyen világnézet szerint látja megoldhatónak a szociális bajokat.” Az érdekek egyeztetése, a liberális művelődéspolitikai és az önelvű irodalom gondolata a Nyugat-mozgalom erdélyi magyar társává és szövetségesévé tették az Erdélyi Helikont. Kuncz Aladár lényegében ugyanazt az irodalomszemléletet képviselte, mint az „írástudók árulása” ellen hadakozó Babits Mihály.

A Helikon önelvű irodalomeszménye nem jelentett öncélúságot, a transzilván irodalomszemlélet ugyanúgy elutasította az öncélú művészetet, mint a közvetlen politikai pártosságot. Ezzel az irodalom mibenlétéről és feladatairól kialakult hagyományos nyugati felfogást követte. Az irodalom célja, a helikonisták szerint, sohasem lehet pusztán a szórakoztatás vagy a kísérletezés, mint ahogy nem lehet a napi politika érdekeinek szolgálata sem. A Helikon írói a nemzetiségi lét feltételeiből indultak ki, midőn az irodalom értelmét keresték. Makkai Sándor az erdélyi magyarság szellemi egységének és nemzetiségi öntudatának kialakítását várta az irodalomtól. „Az, amiről nálunk szó van – jelentette ki *Közönség és irodalom* című 1927-ben keletkezett írásában –, az erdélyi magyarság lelki és szellemi életének szervezett, öntudatos, egységes kialakítása, az erdélyi magyarság műveltté tétele, nemzeti és egyetemesen emberi szempontból, az intézményes módok folytonos csökkenése következtében elsősorban és legfőképpen az irodalom eszközeivel történhet meg.”

Az irodalom mint nemzetnevelés

Az irodalomra, ezek szerint, „nemzetnevelő” feladatok hárultak, és az irodalom ezeket a feladatokat csak erős közösségi felelősségtudattal és magas művészi színvonalon végezhetette el. Makkai organikusan egységesnek tekintette az irodalom morális és esztétikai karakterét. „Az igazi szépirodalom – folytatta előbbi gondolatát – nemcsak szórakoztatás, hanem öncélú ábrázolása s ezzel bár érdektelen, de hatalmas propagátora az igazságnak és a jónak a szép tükrében.” Az irodalom erkölcsi hivatásának tudatában Kosztolányi Dezső művészetszemléletével is vitába szállt. A „homo aestheticus” magatartásával szemben a „homo moralis” magatartását fogadta el; azt az írószerepet, amelyet Babits képviselt. „A lélek emberének – írta *Aisthesis* című 1933-ban írott kis tanulmányában – éppen az ízlés nevében nincs joga meglepni az élet küzdelme előtt. [...] A művészi lelkiismeret megköveteli a művészi igazságot, melynek éppen olyan szigorú áthághatatlan törvényei vannak, mint a gondolkodásnak vagy a cselekvésnek. A művészet ereje a művész lelkiismeretének mélységében, érzékenységében, fogékonyságában és tisztaságában rejlik.”

Az irodalom „nemzetnevelő” és erkölcsi hivatása a Helikon körében dolgozó radikálisoknál határozottabb elkötelezettséggel párosult. Ennek az elkötelezettségnek már szociális tartalma és politikai távlata volt. Ligeti Ernő *Az irodalom társadalmi funkciója* című 1932-es írásában az ítélő bíró közéleti felelősségéhez hasonlította az író felelősségét, s a művészi, valamint erkölcsi igényességet a közügyekben nyilvánított határozott állásfoglalás kötelességével egészítette ki. Kós Károly Tamási Áron *Énekes madár* című mesejátékának méltatása során arra hivatkozott, hogy a nemzetiségi irodalomnak az „új sorsú magyar közönséghez” kell szólnia, és ennek a közönségnek az életével kell számot vetnie. Szentimrei Jenő arról beszélt, hogy az erdélyi magyar irodalomnak nem szabad megelégednie a polgári közönség elismerésével, tovább kell lépnie, a nemzetiségi társadalom dolgozó rétegeihez kell utat találnia, „...ha Petőfi Sándor meg tudta írni – jelentette ki *Levél Erdélyből* című, az Erdélyi Helikon 1931-es évfolyamában közölt írásában – *A farkasok dalát* és *A kutyák dalát*, ha Ady Endre meg tudta írni a *Proletár fiú versét* és az *Álmodik a nyomort*, minden valamirevaló magyar költő klaviatúráján megszólalhatna egy hang a magyar munkásságért, egy hang legalább a nem-nacionalista pártkeretek között is magyar magyarért, aki kétszeresen kiszolgáltatott Erdélyben: magyarként is, munkásként is...” Tamási Áron, ahogy *Gondolat és árvaság* című 1935-ös írásában olvashatjuk, az irodalom nemzetiségi el-

kötelezettsége mellett már megkívánta az egyetemes emberi elkötelezettséget: „Olyan gondolkört kell adnunk, amely ne csak magyar legyen, hanem emberi is. Amely ne csak praktikus legyen, hanem erkölcsös is. Amely ne csak bátor és útmutató legyen, hanem igaz és megbízható is.”

A Helikon irodalomszemléletében a művészet humanista és erkölcsi hivatásának volt kitüntetett szerepe, a marosvécsi közösség radikális szellemében munkálkodó tagjai ezen túl hitet tettek az irodalom szociális és közösségi felelőssége mellett is. A helikoni irodalompolitika általában megengedte az irodalmi gondolkodás egymástól eltérő változatait, sőt a belső vitákat. Ám abban, hogy a kisebbségi irodalomnak a maga önelvű művészi céljai mellett szolgálnia kell a nemzeti, illetve nemzetiségi érdekeket, következetesen egyetértettek a helikoni irodalomszemlélet alakítói és hívei. Az írói erkölcsnek ez a közösségi dimenziója az Erdélyi Helikon egész írótáborának munkásságában érvényesült – hasonlóan a két világháború között kibontakozó magyar irodalom más közösségeihez és táboraihoz.

A liberalizmus határai

Mindemellett a helikoni irodalomszemlélet tartózkodó liberalizmusának is megvoltak a maga határai, jobb és bal felé egyaránt. A kommunista, illetve szociáldemokrata elveket hangsúlyozó irodalom és a nemzeti elfogultságot képviselő konzervatív irodalom tulajdonképpen kívül esett a helikoni liberalizmus különben meglehetősen tágas körén. Az Erdélyi Helikon ugyan időnként teret adott olyan írásoknak is, amelyek nem vágtak egybe a transzilvánista ideológia elveivel. Így Tamási Áron nagy elismeréssel fogadta Szilágyi András *Új pásztor* című regényét, amely az osztálytudatos és -harcos proletár-irodalom lázadó hangját szolgáltatta meg. Tamási regényét, a *Címereseket* azonban, miként ezt Berde Máriának az Erdélyi Helikon 1931-es évfolyamában olvasható kritikája mutatja, már visszautasította a Szépmíves Céh, és a helikoni kritika is bírálattal fogadta nyíltan megfogalmazott arisztokrácia-ellenessége miatt. Ez az elhatárolódás természetesen összefüggött azzal, hogy Erdélyben a magyar arisztokráciának, miként azt gróf Bánffy Miklós és báró Kemény János tevékenysége is mutatta, határozottan nemzeti közösségi és kulturális vezető szerepe volt. Hasonló sors érte Kacsó Sándor *Vakvágányon*, Berde Mária *Szentségvivők* és Balázs Ferenc *Rög alatt* című műveit. A bírálat és elhatárolódás azonban jobb felé is érvényesült: a Székely Mózes álnéven író Daday Loránd elkeseredett hangú, nemzeti sérelmekről és elfogultságoktól

fűtött regényét: a *Zátony*t Kós Károly az Erdélyi Helikon 1931-es évfolyamában közölt írásában határozott elutasításban részesítette. Kós Károly írásában a következők olvashatók: „Nem vállalhatjuk, mint magyarok és nem vállaljuk, mint erdélyiek. Mi csak az igazságot vállalhatjuk, mert ez a mi legnagyobb erőnk, és nem vállaljuk ezt az írást, amely az igazság látszatát a rosszul értelmezett művészet szuggesztív erejével akarja valóságképpen elfogadtatni.”

Az Erdélyi Helikon szabadelvű türelemmel hajolt az irodalmi élet fölé, mindenekelőtt azonban óvni próbálta a transzilvánista eszményeket. Ezeknek az eszményeknek a jegyében kívánta védelmezni a kisebbségi erők összefogásának stratégiáját, és akarta elkerülni a nyílt összecsapást az erdélyi magyar nagybirtokos osztály reformokra hajlamos csoportja és a népi érdekeket képviselő radikálisok között. Ugyanakkor őrizni kívánta a nemzetiségi megbékélés kezdeti eredményeit, s nem engedte veszélybe sodorni a magyar-román megértés ügyét.

A Helikon írói érdeklődő szeretettel hajoltak az erdélyi magyar kultúra múltja fölé, a transzilván eszmék köré oda szerették volna rajzolni a művelődésben gazdag hagyományokat. Az alakuló szellemi életben nagy szerepet kaptak az irodalmi évfordulók; így Petőfi, Madách és Jókai születésének centenáris ünnepségei, amelyek természetesen az ünnepelt klasszikusok erdélyi kapcsolatait voltak hivatottak megvilágítani. Hasonló ünnepségek folytak Apáczai Csere János születésének háromszázadik évfordulóján 1925-ben, ekkor született Áprily Lajos népszerű verse: a *Tavasza a házsongárdi temetőben*. Az erdélyi irodalmi tudat kialakításának szándéka tartotta ébren olyan írók emlékét, mint Tótfalusi Kis Miklós, Apor Péter, Bethlen Miklós, Cserei Mihály, Jósika Miklós, Kemény Zsigmond és Petelei István, akit a transzilvánista elbeszélő irodalom közvetlen elődjének tekintettek, nemcsak regionális törekvései, hanem a társadalmi lét mélyvilágába hatoló művészi módszere következtében is. A helikonisták előzőkenyen pártolták azokat az idősebb írókat és irodalmárokat: Jékey Aladárt, Kovács Dezsőt, Benedek Elekét, Gyalui Farkast, akik a századfordulón kísérelték meg, hogy erdélyi szellemben regionális irodalmat teremtsenek. A közvetlen hagyományra azonban nem épülhetett igazán korszerű és színvonalas irodalom. A születő nemzetiségi irodalomnak az anyanyelvi kultúra nagyobb mozgalmaihoz kellett csatlakoznia; a Helikon a Nyugat köréhez s az ebben a körben képviselt irodalmi áramlatokhoz csatlakozott.

A Helikon és a Nyugat

A marosvécsi írók közül többen is kapcsolatba kerültek a Nyugat mozgal-mával még 1918 előtt. Kuncz Aladár a háború előtti Nyugat állandó munka-társa volt, Bartalis János és Endre Károly is ebben a körben lépett fel, s a Nyugat vonzásába került Áprily Lajos, Bárd Oszkár, Kádár Imre, Ligeti Ernő, Molter Károly, Olosz Lajos, sőt Reményik Sándor is, midőn szakított a Vég-vári-versek heves indulataival, s az „örök értékek” védelme alapján hirdetett költői programot. A Helikon már eleve nem érzett rokonszenvet a magyar-országi konzervativizmus iránt; a hivatalos irodalom nemzeti elfogultsága, re-vansvágyó irredentizmusa és unalmas epigonizmusa egyaránt idegenkedéssel töltötte el. A transzilván ideológia liberalizmusa, türelmessége és európai tájékozódása a „nyugatos” irodalomban találta meg elsőrendű szövetségését.

A Helikon nagyobb törések nélkül vállalhatta és követhette a Nyugat eszményeit, minthogy az ellenforradalmi korszak kihívóan jobboldali közhan-gulata Erdélyben semmiféle szerepet sem kapott. S az a kulturális fejlődés, amely a Nyugat-mozgalom és általában a modern magyar művelődés kiala-kulása nyomán országszerte megindult még a század első évtizedében, nagy-jából töretlen maradt. Schöpflin Aladár *Erdélyi irodalom* című, a Nyugat 1934-es évfolyamában közölt írásában találó szavakkal jellemezte a romániai magyar szellemi életet: „Ők elkerülték [...] az ellenforradalmat, tehát nem hat rájuk az a groteszk ellenforradalmi ideológia, mely a csonka-magyarországi elméket beködösíti, minden bajt a forradalom nyakába ró, és mindenkit ana-témával sújt, aki bármi erőltetve is, kapcsolatba hozható a forradalommal. Ezenfelül ők nehéz helyzetükben nem érhetik be néhány konvencionális for-mulával, ha a magyarság dolgaiban való tájékozódásról van szó, nekik mé-lyebbre kell nézniök s jobban meglátniok a dolgok komplikált voltát. S ők sokkal messzebb estek a háború előtti időktől, ezeknek az intézményei rájuk nézve nem érvényesek többé, s jobban megszabadultak az ezekből folyó ha-gyományos, de aktualitásukat veszített eszmemaradékoktól, és így jobban fel-ismerték annak szükségét, hogy a magyarságnak történelmi helyzetében új eszméket, új célkitűzéseket, új gondolkodási módszereket kell váltani. Mindez bizonyos fiatalságot és rugalmasságot ad gondolatuknak, s új fogalmak be-fogadására képessé teszi őket.”

Az új eszmék és az új gondolkodás kezdetben nem is voltak igazán újak: a Helikon a Nyugat klasszikus polgári humanista eszméit követte, ter-mészetesen alakítva, módosítva ezeket az eszméket a kisebbségi helyzet

követelményei szerint. A Helikon és a Nyugat között szorosak voltak a kapcsolatok. A helikonisták: Bartalis János, Berde Mária, Kuncz Aladár, Makkai Sándor, Molter Károly, Szentimrei Jenő, Tabéry Géza és Tamási Áron rendszeresen szerepeltek a Nyugat, a „nyugatosok”: Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Móricz Zsigmond, Laczkó Géza, Schöpflin Aladár, Nagy Lajos és Révész Béla az Erdélyi Helikon hasábjain. Ez az együttműködés igen termékenynek és hasznosnak bizonyult: a Nyugat tábora határozottabban tudta kifejezni nemzeti elkötelezettségét, az Erdélyi Helikon tábora pedig erőteljesebben tudta érvényesíteni hűségét az irodalom, egyetemes és európai eszméisége iránt.

A helikoni irodalom, különösen a húszas években, a művészi látás és módszer, valamint a stílus körében is a Nyugat nagy nemzedékének vívmányaihoz ragaszkodott. A modernebb irányzatok, így az avantgarde törekvései alig hatottak rá, csupán az expresszionista szabadversnek volt Szentimrei, Bartalis és Olosz költészetében némi szerepe. Makkai Sándor és Kuncz Aladár ugyanakkor egyformán elutasították az avantgarde kísérleteket. A világháborút követő társadalmi változások és a nemzetiségi lét feltételei ennek ellenére módosították a „nyugatos” orientációt. A forradalmat és ellenforradalmat átélő Nyugat a húszas években, egészen az antifasiszta szellemi ellenállásban történő szerepvállalásáig, lényegében védekező helyzetben dolgozott, általában szakítva korábbi radikális eszméivel.

Az írástudók függetlensége és szolgálata

A kultúra és a szellem fölényét hirdette, az „írástudók” függetlenségét védelmezte, elutasítva azt, hogy az irodalom közvetlenül avatkozzék be a társadalom küzdelmeibe. A kisebbségi lét feltételei között ez a magatartás sem képpen sem lett volna célravezető. A helikoni irodalom konzervatív reformista vagy liberális ideológusai: Makkai Sándor és Kuncz Aladár természetes módon fogadta el azt, hogy a nemzetiségi irodalmat fokozott felelősség fűzi ahhoz a nyelvi közösséghez, amelyből ered, s erőteljesebben kell vállalnia a maga erkölcsi, közösségi feladatait. A helikoni irodalom transzilvánizmusának ilyen módon kiegyenlítő szerep jutott.

A helikonisták egy másik csoportja: Kós Károly, Szentimrei Jenő, Tompa László, Szántó György már határozottabban képviselte a művészi szolgálat és a közösségi felelősség gondolatát. A helikoni irodalom, akár a művészet morális felelősségét, akár közösségi feladatait tekintette vezérlő

elvének, mindenképpen tárgyyszerűbb ábrázolásra, közérthetőbb előadásra törekedett. A háború előtti Nyugat felfokozott személyiségkultusza és szubjektívizmusa idegen volt tőle, azt az eszmei fordulatot követte, amelyet a „nyugatos” irodalom néhány nagy egyénisége: Babits és Móricz, valamint a „második nemzedék” kezdeményezett a veszített háború és a bukott forradalmak után. Erőteljesebben szólaltatta meg a kollektív érzéseket, nézeteket és erőteljesebben képviselte a művészi realizmus szemléletét. „A Nyugat-generáció nagy egyéniség-problémái helyett – hangoztatta Kovács László, az Erdélyi Helikon szerkesztője, *Az Erdélyi Helikon antológiája* című 1927-es könyvismertetésében – az erdélyi irodalom az egyéniségproblémákat is már hűvös kollektív háttérükkel hozta; a Nyugat-generáció egyéniség-forradalmáiraival szemben az erdélyi írók és hőseik józan képviselők csupán.”

Különösképpen érvényes ez a megállapítás a Helikon úgynevezett ifjú székely csoportjának íróira. A székely fiatalok: Tamási Áron, Kacsó Sándor, Jancsó Béla, Balázs Ferenc, Kemény János és Maksay Albert egyértelműen népi elkötelezettséget hirdettek, első eszmélkedésük idején Szabó Dezső romantikus antikapitalista népiességét fogadták el. A fiatal írók korai mozgalmatszervező kísérlete: az 1923-ban megjelent, később *Tizenegyek* címen emlegetett antológia határozott szakítást jelentett a „nyugatos” irodalommal. Szerzői, különösen a programadó cikket író Balázs Ferenc és Jancsó Béla népi tájékozódást képviseltek, a mitologikus „székely lélek” leírására törekedtek, a népi jellegzetességek, művészi kifejezésére szerettek volna vállalkozni. Csak később, már érettebb munkáikban fordultak elhatározó módon a plebejus demokratizmus és a művészi realizmus eszményeihez.

A romantikus indulás után valójában a népi törekvéseket képviselő fiatalok: Tamási Áron, Kacsó Sándor, Balázs Ferenc és a hozzájuk csatlakozó Szemlér Ferenc, Kiss Jenő, Böződi György, Gagy László és Kovács József, általában a „második helikoni nemzedék” kapcsolta a nemzetiségi irodalmat a korszerű realizmus áramlataihoz. Ennek a generációnak már a hazai „második nemzedék”: József Attila, Szabó Lőrinc, Illyés Gyula, Németh László és Kodolányi János voltak az igazi társai és szövetségesei.

Összekötő szerep

Az Erdélyi Helikon és az Erdélyi Szépmíves Céh: a marosvécsi szellemi közösség irodalma valójában a huszadik század magyar (magyarországi) irodalmi kultúrájának minden igazán fontos nemzedékéhez és áramlatához utat

talált. Ilyen utak kötötték össze a helikonistákat a Nyugat első és második, sőt harmadik nemzedékével (a harmadik nemzedék olyan íróival, mint Jékely Zoltán, aki természetesen a helikoni közösségnek is teljes jogú tagja volt), a népi írómozgalommal (például Németh Lászlóval, Illyés Gyulával, Kodolányi Jánossal) és a baloldali irodalommal (mindenekelőtt József Attilával, aki az Erdélyi Helikonnak is megbecsült szerzője volt). Mindez azt igazolja, hogy a Helikon irodalmi stratégiája azt az összefogó és egyeztető gondolatot képviselte, amelyet a magyarországi irodalmi életben például Babits Mihály és Illyés Gyula, illetve az ő szellemiségük körében működő Nyugat. A helikoni íróközösség átfogó elveket és biztos ideálokat képviselt – ez a képviselés tette lehetővé, hogy a két világháború közötti két évtizedben az Erdélyi Helikon írói mindig az egyetemes és egységes magyar nemzeti kultúra képviselői voltak, és ezzel termékenyítő példát mutattak az 1945-ös újabb történelmi fordulatot követő erdélyi magyar irodalomnak, kultúrának és közgondolkodásnak is.

$$n[(2 \times 12) + 50] = FB$$

PUSZTAY JÁNOS

Ez a matematikainak kinéző képlet egy nagy, már megvalósult irodalmi projektre utal. A kiinduló pont Fűzfa Balázs nagyszabású programja, a 12 legszebb magyar vers volt¹, s amely életem egyik legnagyobb élményévé vált. Felismerve a benne rejlő lehetőségeket, annak – elsősorban a határon túli magyarság körében kifejtett – hatását, határoztam úgy, hogy a 12 verset le kell fordíttatni lehetőleg minél több finnugor nyelvre. A versek egy részét észtre és finnre már korábban lefordították, de az oroszországi finnugor nyelvekre még nem.

2012-ben Siófokon rendezték a finnugor népek 6. világkongresszusát, s úgy gondoltuk, hogy ez méltó ajándék lesz a rendező ország részéről a több száz, főleg Oroszországból érkező résztvevőnek. A Masszi Ferenc grafikus művész illusztrációival díszített elegáns antológia el is készült, s a résztvevők megkapták a kongresszusi csomagban. A táblázat a versek születésének időrendjében, a lábjegyzetben közölt rövidítést alkalmazva mutatja be, mely verseket mely nyelvre fordították le:

	ész	finn	komi	mari	moksa	udmurt	vepsze
BD	+	+	+	+	+	+	-
VM	+	+	+	+	+	+	+
AJ	+	+	+	+	-	+	+
PS	+	+	+	+	+	+	+
AE	+	+	+	+	+	+	+

¹ A 12 vers a hat éven át tartó nagyszabású program sorrendjében: PETŐFI Sándor: Szeptember végén (PS); PILINSZKY János: Apokrif (PJ); ARANY János: Szondi két apródja (AJ); BABITS Mihály: Esti kérdés (BM); RADNÓTI Miklós: Levél a hitveshez (RM); KOSZTOLÁNYI Dezső: Hajnali részegség (KD); NAGY László: Ki viszi át a Szerelmet (NL); ADY Endre: Kocsi-út az éjszakában (AE); BERZSENYI Dániel: A közelítő tél (BD); VÖRÖSMARTY Mihály: A vén cigány (VM); JÓZSEF Attila: Esmélet (JA); WEÖRES Sándor: Valse triste (WS).

$$n[(2 \times 12) + 50] = FB$$

BM	+	+	+	+	-	+	+
KD	+	+	+	+	+	+	-
JA	+	+	+	+	-	+	-
RM	+	+	+	+	+	+	-
WS	+	+	+	+	+	+	+
PJ	+	+	+	+	+	+	-
NL	+	+	+	+	+	+	+

2015-ben Badacsonyan került sor a 13. finnugor írókongresszusra. Ez – ellentétben az előbb említett rendezvénnyel, amelyen politikusok, például az érintett államok köztársasági elnökei, továbbá gazdasági szakemberek is részt vesznek – írók, költők, irodalomtudósok fóruma. Rendezőként a programba felvettem a 12 legszebb magyar vers program ismertetését, s erre, természetesen, Füzfa Balázst kértem fel. Arra gondoltam, hogy az Oroszországban élő finnugor népeknek nehéz helyzetükben egy ilyen program megvalósítása talán segít öntudatuk erősítésében, s ehhez volt szükség a program részletes bemutatására. A kongresszus szervezése közben arra kértem az oroszországi finnugor köztársaságok és autonóm körzetek irodalmi és kulturális szervezeteit, állítsák össze a maguk irodalmának 12 legszebb versét. Szándékom az volt, hogy – túl a finnugor népek egymás előtt is ismeretlen lírájának bemutatásán – összeáll az az irodalmi matéria, amelynek alapján a Magyarországon megismert 12 legszebb vers program mintájára minden finnugor nép megszervezheti a maga lírájának ünnepsorozatát. Az érdeklődéssel hallgatott programismertetést, sajnos, nem követte annak otthoni követése. (Mint ahogy már Siófokon is csalódottan kellett tudomásul vennünk azt, hogy a vendégek egy része az említett antológiát azért nem vitte el, mert a magyar versek nem szerepeltek benne orosz fordításban. Ez a jelenség is mutatja, hogy az oroszországi finnugor népek képviseletét mind nemzetközi fórumokon, mind az otthoni politikai életben jelentős részben ún. megélhetési politikusok látják el, akiknek már édeskevés közük van az általuk képviselt néphez, nem ismerik annak kultúráját, nyelvét.) Minden esetre a legtöbb finnugor népnél elkészült az összeállítás, s ezeket keresztbe-kasul lefordítottam finnugor nyelvekre, így több mint 30 kisebb-nagyobb terjedelmű antológiát jelentettünk meg.

A badacsonyi kongresszust arra is fel akartam használni, hogy – elsősorban az oroszországi finnugor népek irodalmáinak – ízelítőt adjunk a magyar irodalomból; az észtek és a finnek körében a magyar irodalom eléggé

ismert. Ezért a kongresszusra készülve egyszersmind arra is kértem Füzfa Balázst, hogy válogassa ki az általa legszebbnek tartott 12 magyar novellát² és az 50 legszebb magyar verset³. Ez utóbbiak között, természetesen, a fentebb már említett 12 vers is helyet kapott.

A 12 legszebb novellának ki tudtuk adni az ész, a komi, a mari, a moksa, az erza, a komi-permják és az udmurt fordítását, valamint hét novella fordítását (Jókai, Mikszáth, Karinthy, Kosztolányi, Ottlik, Mándy, Hajnóczy, Örkény) manysi nyelven.

² JÓKAI Mór: Melyiket a kilenc közül?; MIKSZÁTH Kálmán: A kaszát vásárló paraszt; TÖMÖRKÉNY István: Csata a katonával; KARINTHY Frigyes: Barabbás; MÓRICZ Zsigmond: Barbárok; KOSZTOLÁNYI Dezső: A kulcs; SARKADI Imre: Kőműves Kelemen; SÁNTHA Ferenc: Sokan voltunk; OTTLIK Géza: A művész és a halál; MÁNDY Iván: A modell; HAJNÓCZY Péter: A hangya és a tücsök; ÖRKÉNY István: Ballada a költészet hatalmáról.

³ JANUS PANNONIUS: Pannónia dicsérete (JP); BALASSI Bálint: Adj már csendességet... (BB); CSOKONAI VITÉZ Mihály: A reményhez (CsVM); BERZSENYI Dániel: A közelítő tél (BD1); Levéltöredék barátnémhoz (BD2); KÖLCSEY Ferenc: Himnusz (KöF); VÖRÖSMARTY Mihály: Előszó (VM1); A vén cigány (VM2); PETŐFI Sándor: A XIX. század költői (PS1); Szeptember végén (PS2); ARANY János: Szondi két apródja (AJ1); Mindvégig (AJ2); VAJDA János: Hús év múlva (VJ); ADY Endre: Kocsi-út az éjszakában (AE1); Örízem a szemed (AE2); BABITS Mihály: Esti kérdés (BM1); Jónás imája (BM2); KARINTHY Frigyes: Előszó (KF); KOSZTOLÁNYI Dezső: Hajnali részegség (KD1); Halotti beszéd (KD2); TÓTH Árpád: Esti sugárkoszorú (TÁ); JUHÁSZ Gyula: Anna örök (JGy); DSIDA Jenő: Nagycsütörtök (DJ); REMÉNYIK Sándor: Az ige (RS); JÓZSEF Attila: Óda (JA1); Eszmélet (JA2); RADNÓTI Miklós: Sem emlék, sem varázslat (RM1); Levél a hitveshez (RM2); SZABÓ Lőrinc: Semmiért egészen (SzL); PILINSZKY János: Apokrif (PJ1); Négysoros (PJ2); NEMES NAGY ÁGNES: A szomj (NNÁ); NAGY László: Tűz (NL1); Ki viszi át a Szerelmet (NL2); ILLYÉS Gyula: Bartók (IGy); ÁPRILY Lajos: A csavargó a halálra gondol (ÁL); JÉKELY Zoltán: Új évezred felé (JZ); SZILÁGYI Domokos: Hegyek, fák, füvek (SzD); KORMOS István: Fehér virág (KI); WEÖRES Sándor: A tündér (WS1); Valse triste (WS2); JUHÁSZ Ferenc: Esti könyörgés (JF); KÁNYÁDI Sándor: Valaki jár a fák hegyén (KS); ORBÁN Ottó: Vanitatum vanitas (OO); ORAVECZ Imre: A megfelelő nap (OI); TANDORI Dezső: Töredék Hamletnek (TD); PETRI György: Horgodra tűztél, uram (PGy); TOLNAI Ottó: pilinszky újvidéken (TO); KOVÁCS András Ferenc: Babilonias (KAF); PARTI NAGY Lajos: Emlékmű (PNL).

$$n[(2 \times 12) + 50] = FB$$

Az alábbi táblázat az 50 legszebb magyar vers finnugor nyelvekre történt fordítását mutatja be. (A finnek nem vettek részt a programban, ezért nincsenek feltüntetve, bár jónéhány vers le van finnre is fordítva.) Mint látható, mind az ötven vers csak észtil, illetve komi, mari és udmurt nyelven olvasható.

	észtil	komi	mari	moksa	erza	komi- permják	udmurt	hanti
JP	+	+	+	+	+	+	+	-
BB	+	+	+	+	+	+	+	+
CsVM	+	+	+	+	+	+	+	+
BD1	+	+	+	+	-	+	+	-
BD2	+	+	+	+	+	+	+	+
KöF	+	+	+	+	+	-	+	-
VM1	+	+	+	+	+	-	+	-
VM2	+	+	+	+	+	+	+	-
PS1	+	+	+	+	-	+	+	-
PS2	+	+	+	+	-	+	+	-
AJ1	+	+	+	-	+	+	+	-
AJ2	+	+	+	+	+	+	+	-
VJ	+	+	+	+	+	+	+	-
AE1	+	+	+	+	-	+	+	+
AE2	+	+	+	+	+	+	+	+
BM1	+	+	+	-	-	+	+	-
BM2	+	+	+	+	+	-	+	-
KF	+	+	+	+	+	-	+	-
KD1	+	+	+	+	-	-	+	-
KD2	+	+	+	+	+	-	+	-
TÁ	+	+	+	+	+	+	+	-
JGy	+	+	+	+	+	+	+	-
DJ	+	+	+	+	+	+	+	+
RS	+	+	+	+	+	-	+	-
JA1	+	+	+	+	+	-	+	-
JA2	+	+	+	-	-	-	+	-
RM1	+	+	+	+	-	+	+	-
RM2	+	+	+	+	-	+	+	-
SzL	+	+	+	+	+	+	+	-

PJ1	+	+	+	+	-	+	+	-
PJ2	+	+	+	+	+	+	+	-
NNA	+	+	+	+	+	-	+	-
NL1	+	+	+	+	+	+	+	-
NL2	+	+	+	+	-	-	+	-
IGy	+	+	+	+	+	-	+	-
ÁL	+	+	+	+	+	+	+	+
JZ	+	+	+	+	+	+	+	-
SzD	+	+	+	+	+	-	+	-
KI	+	+	+	+	+	+	+	-
WS1	+	+	+	+	+	+	+	-
WS2	+	+	+	+	+	+	+	-
JF	+	+	+	+	+	+	+	-
KS	+	+	+	+	+	+	+	-
OO	+	+	+	+	+	-	+	-
OI	+	+	+	+	+	-	+	-
TD	+	+	+	+	+	+	+	-
PGy	+	+	+	+	+	-	+	-
TO	+	+	+	-	+	-	+	-
KAF	+	+	+	-	+	-	+	-
PNL	+	+	+	+	-	-	+	-

A program, mint ahogy az apropóul szolgáló kongresszus is, számos érdekes tanulsággal járt.

- Az oroszországi finnugor népek szépirodalmában, azon belül is főként a líra esetében a fejlődés különböző szakaszait fedezhetjük fel, ami elsősorban a témaválasztást illeti, s ez közvetlenül tükröződött abban, mely verseket *nem* fordítottak le a magyar költemények közül. A kisebb lélekszámú finnugor népek költészete még többnyire abban a fázisban van, amikor a témakör az anyanyelv, az otthon, a természet és a szerelem motívumaira korlátozódik. Így nem csoda, ha a magyar lírának filozófikusabb, társadalmi kérdéseket is feszegető műveit nem tudták lefordítani.

- Egyik-másik irodalom esetében a hagyományostól eltérő formai megoldásoktól is idegenkednek. Amikor megláttam Kosztolányi *Hajnali részlet* című versét szabályos, *abab* rímképletű négysoros szakaszokra, azon belül 11 szótagos sorokra bontva, kértem, vegyék figyelembe a költemény eredeti szerkezetét. Erre azt a választ kaptam, hogy az ő olvasóközönségük

$$n[(2 \times 12) + 50] = FB$$

csak a szabályos versformát, aminek ezek szerint Kosztolányi verse nem felel meg, tartja művészeti alkotásnak, ezért írták, szerkesztették át a verset. Ebben a formában nem találtam szerencsésnek a közlést, vagyis elálltam tőle.

- Nem egy esetben találkoztunk olyan megoldásokkal, hogy a magyar versek egyes sorait, esetleg egész versszakát kihagyták. Természetesen ezeket a fordításokat sem közöltük.

- Az írókongresszuson több olyan író, költő is megjelent mint egy finnugor nép irodalmának képviselője, akik egy sort sem írtak anyanyelvükön, csak oroszul. A kongresszust megnyitó előadásomban foglalkoztam azzal a kérdéssel, ki tekinthető ún. finnugor írónak. Ha elfogadjuk azt a kiindulási pontot, hogy az irodalom a nemzeti nyelv és kultúra megőrzésének és fejlesztésének fontos eszköze, s ezáltal a nemzeti öntudat egyik meghatározó eleme, akkor finnugor írónak tekinthető-e az oroszul író alkotó?

A magyar irodalom népszerűsítését (is) szolgáló program így vált nemzetközivé. Talán egyszer majd a hatása is érvényesül azoknál a népeknél, amelyek – gyenge identitástudatuknak is köszönhetően – egyelőre nem ismerik föl, hogy irodalmuk és nyelvük nélkül hamarosan beolvadnak egy soknemzetiségű ország többségi népességébe, hozzájárulva nem csak az adott ország, hanem a világ kulturális és nyelvi sokszínűségének csökkenéséhez.

SZÜLETÉSNAPI KÖSZÖNTŐ, AVAGY HOGYAN LÉPJÜNK BE FÜZFA BALÁZZSAL A POSZTMODERN BIRODALMÁBA

ROZÁN ESZTER

Esterházy Péter Ottlik Géza 70. születésnapjára lemásolta egyetlen rajzlapra az *Iskola a határon* című regényt. Ilyen nagyszabású feladatra mi, a Genius Savariensis Szabadegyetem hallgatói nem vállalkozunk, noha találnánk sok-sok Füzfa-idézetet, melyek örökre belénk vésődtek. Helyette összegyűjtöttünk néhányat a kedvenc íróid és költőid közül, hogy velük köszöntsünk ezen a jeles napon. A Genius Savariensis Szabadegyetem lelkes tanáráként élvezetes előadásaiddal vezetsz be minket az irodalom rejtelmeibe, ismertetsz meg különleges dolgokkal, vagy egyszerűen csak felszínre hozol régi tanulmányainkból elfelejtett emlékeket. Hitvallásodat, mely szerint „*irodalom nélkül lehet élni, de nem érdemes*” már mi is valljuk, és izgatottan várjuk az óráidat. Mindig alaposan felkészülsz, olykor könyvritkaságokat is hozol, de még akkor is ott van nálad egy könyv, ha nem feltétlenül szükséges az előadásodhoz.

Kezdjük Ottlik Gézával: az *Iskola a határon* a Nagy Kedvenced, soha nem szűnő lelkesedéssel tudsz beszélni a regényről, mindig újabb és újabb rétegeit tárod elének, és amikor már azt hinnénk, hogy mindent tudunk róla, előrukkolsz valami teljesen váratlannal. A szabadegyetemistákkal az eredeti helyszínre is ellátogattunk, felejthetetlen élményt jelentett az egykori kőszegi katonai alreálgimnázium ódon falai között barangolni, kinézni az ablakon, és ugyanazt a tájat látni, melyet Bébé is szemlélhetett. Végigmasíroztunk a főallén, és éppen egy osztálytalálkozóba botlottunk. Egy volt katonai alreális növendék (aki most jócskán a kilencvenes éveit taposhatja), beszélt nekünk a reáliskolai évekről, majd, mivel Kőszegen jártunk, a fagyaltozás sem maradhatott el. Amilyen kitartóan dolgozott Ottlik a regényén, te is ugyanolyan fáradhatatlanul kutatod és tanulmányozod őt, és adod át megszerzett tudásodat diákjaidnak. A kőszegi iskola afféle zárandokhelyé vált az Ottlik-kultusz elengedhetetlen részeként. A zárandoklatokhoz hozzátartozik a város egyik

lakóházán található „NON EST VOLENTIS, NEQUE CURRENTIS, SED MISERENTIS DEI” tábla megtekintése is. Hatásodra mi is a szívünkbe zártuk Ottlikot és a határszéli iskolát.

Előadásaidból úgy érezzük, Weöres Sándor szintén közel áll hozzád, és nemcsak azért, mert a 12 legszebb magyar vers közé beválasztottad a *Valse triste*-t. Weörest a nagyközönség úgy tartja számon, mint kiváló gyermekversek szerzőjét, holott ő jóval több annál. Versei elemzésekor rámutattál a játékosság és könnyedség mögött rejlő komoly gondolatokra, akár a *Valse triste* kapcsán. S bár Weörest nem soroljuk kimondottan a posztmodern költők közé, azért jócskán felfedezhetünk erre utaló elemeket a verseiben. Egy másik kirándulás alkalmával Csöngére látogattunk el a szabadegyetemistákkal, ahol nem hagyhattuk ki a Weöres Sándor Emlékházat. Jó volt látni a költő használati tárgyait, és külön érdekességgént Weöres fogadalmát Károlyi Amynak, mely szerint napi fél liter bornál nem iszik többet. A jó hangulatú kiruccánson Weöres-műveket olvastunk fel. Weöres játékosságát a Fűzfa Balázs előadásokon is megtapasztaljuk, gyakran kínálsz fel csokoládét jutalmul egy-egy nehezebb kérdésnél, ezzel is felébresztve gyermeki mivoltunkat, s bizony mi, hallgatók nem röstellünk gyermekként versengeni érte. Emlékeztetése a szemesztert záró játékos foglalkozásaid is, ahol kvíz kérdéseket teszel fel (természetesen jutalomért), vagy közösen alkotunk verseket nagy-nagy nevetések közepette. Egyik alkalommal dadaista verset készítettünk, Tristan Tzara nyomán.

Mit is mondott Tristan Tzara, hogyan születik a dadaista vers?

„Fogj egy újságot.

Fogj egy ollót.

Válassz ki abban az újságban egy olyan hosszúságú cikket, amelyenre a versed tervezed.

Vágd ki a cikket.

Aztán vágj ki gondosan minden egyes szót, amelyekből az a cikk áll, és rakd egy zsákba őket.

Rázd meg szelíden.

Aztán húzz ki egymás után minden egyes kivágott szót.

Másold le lelkiismeretesen,

Abban a sorrendben, ahogy a zsákból kikerültek.

A vers rád fog hasonlítani.

S lám, máris egy rendkívül eredeti író vagy, és elbűvölő érzékenységgű, ámbar ezt az érzékenységedet a köznép kellően még nem értékeli.”

S mi lelkesen vagdostunk, ragasztottunk, bár a zsákot kihagytuk a folyamatból. Máskor mindenkinek ki kellett találnia egy sort valamilyen megadott témában, és abból született meg a költemény.

Egyik alkalommal például ezt alkottunk a szabadegyetemistákkal:

*„Vas nem lassít nem hibázik zöldebb és hazai
abszolút győztes a duplázott a Tesla lett a legértékesebb
történelmi lépések Roszországban folytatódik
ismét megmutatták, hogy mit tanultak,
lassan kopnak az aktuális kérdések
az elszármazottak hazatérnek.”*

A következő költő és vers egészen friss élmény, hiszen nemrég tanítottál meg minket arra, hogyan olvassunk posztmodern verseket. Néha megtréfál a technika, ezen az alkalmon sehogy se akart elindulni a laptop, hiába izzítottuk be már a másodikat. Csöppet se estél zavarba, már elő is húztál a tarsolyodból egy verset Tózsér Árpádtól, a *Kis Testamentumot*. Ez a költemény egy igazi szellemi végrendelet, létösszegzés, tele klasszikusoktól való idézetekkel, vagy rájuk történő utalással. A mű Tózsér Árpád hihetetlen műveltségéről árulkodik, akár csak a te előadásaid. Kosztolányi, Ady, Babits, József Attila, Berzsenyi, Orbán Ottó és a többi költő mind a kettőtöket létünk nagy kérdéseinek továbbgondolására készítetnek. Ahogy a Tózsér-versben olvashatjuk, hogy *„Ócéánt köpülni indultam egykor”*, te is ugyanígy indultál köpülni a végtelen vizeket az élményközpontú tanítással, fiatalok és idősebbek százai ismerték meg módszered által az irodalom valódi lényegét. Tózsérhez hasonlóan te is szörfözöl most a net hullámain, de a digitális világ nem ejtett rabul, kiválóan megtalálod az egyensúlyt az elektronikus és a nyomtatott világ között, a technika legújabb vívmányait beépíted az oktatói munkádba.

Karinthy Frigyes azt mondta: *„Humorban nem ismerek tréfát”*. Az ő méltó örököséként adod át nekünk a humort az előadásaidon, mintegy rávilágítva arra, hogy még a legtragikusabb dolgok mélyén is ott lapulhat a derű. 2016

májusában a humorról és az iróniáról tartottál nekünk előadást. A közvélemény szerint a magyar irodalomban nincs humor, mivel történelmünk viszontagságai, a zivataros évszázadok egyáltalán nem adnak okot a jókedvre. Az írók és a költők kétféleképpen reagálhatnak erre, vagy vállalják a vátesz szerepét, vagy kivonulnak a világból. A humor a kettő között helyezkedik el, feloldja a tragédiát és tartalommal tölti meg, nemzetivé teszi. Ezen az alkalmon bebizonyítottad, hogy a magyar irodalomban igenis létezik humor, még hozzá nem is akármilyen. Előkerült többek között Ottlik Géza *Utolsó mese* című elbeszélése is, melyben miután a királyfi és a tündérszép királykisasszony egybekeltek, unatkozni kezdtek. Nem kellett már megölni a hétfejű sárkányt, felépíteni a kacsalábon forgó kastélyt, s felébreszteni és megnevetettni a befalazott, alvó királykisasszonyt. Ők egyszerűen „boldogok” voltak. Aztán, amikor már nem bírták tovább, a királyfi elhatározta, hogy lerombolja a kacsalábon forgó kastélyt és föltámasztja a hétfejű sárkányt, hogy újra legyen mit építenie, és legyen kit legyőznie, de már semmi sem volt a régi. Milyen remek összegzés ez az írás az akkori (Ottlik 1945-ben írta) és a mostani kiüresedett létállapot jellemzésére. Benned is megvan ez a képesség a lét problémáinak megragadására, és a humor és az ironia eszközeinek felhasználásával való megközelítésére.

Most ugorjunk vissza Esterházy Péterhez, aki Ottlik Géza 70. születésnapjára egyetlen, 57x77 centiméteres rajzlapra lemásolta az *Iskola a határon* című regényt. A szöveg ezzel a gesztussal tárgyá, külön műalkotássá vált, melyet meg lehet érinteni, és éli a maga életét. Az élményközpontú irodalomtanításod részévé vált a szövegtárgyak készítése. Diákjaid lelkesen készítik alkotásaikat. A folyamat során nemcsak a kreativitásuk szabadul fel, hanem lehetőségük nyílik arra is, hogy elmélyedjenek benne, sőt szinte eggyé váljanak vele. Egyetemi hallgatód mellett minket is ugyanúgy mozgósítani tudsz. Az irodalom szeretete kortól független, bárkit magával ragadhat, különösen akkor, ha van, aki megszerettesse. Egyik alkalommal mutattál egy fotót Esterházyról, aki már súlyos beteg volt a fényképen, a tekintetéből mégis derű és bizakodás áradt. A te lényedre is ugyanez a bizakodás és derű jellemző.

Köszöntőm címében posztmodernről ígértem, s bár Petőfit a legnagyobb jóindulattal se tudjuk a posztmodern költőkhöz sorolni, a *Szeptember végén* című költemény eme sorai:

*„Ha eldobod egykor az özvegyi fátyolt,
Fejfámra sötét lobogóul akaszd,
Én feljövők érte a síri világból
Az éj közepén, s oda leviszem azt,”*

tőled tanultuk, horrorra utalnak. A *Szeptember végén* szintén a 12 legszebb magyar vers között szerepel, mi is találkoztunk vele általános iskolai tanulmányaink során, te azonban teljesen új rétegeit hoztad elő, és világítottad meg számunkra, hogy mennyi szépség rejlik benne.

A felsorolásból nem hagyhatjuk ki Radnóti Miklóst sem, akivel Abda köt össze benneteket, csak éppen ellenkező előjellel, te Abdán születted, ő pedig ott hunyt el. Szíveden viseled a Radnóti-emlékhely sorsát, rendszeresen elviszed oda a tanítványaidat, Jordán Tamás 600 diákkal ott szavalta el a 12 legszebb magyar vershez tarozó *Levél a hitveshez*, konferenciákat szervezel, fáradhatatlanul dolgozol azért, hogy Radnóti költészete és életének tragikus befejezése ne merüljön feledésbe, mert fontos, hogy okuljunk a múltból.

Beléptünk veled nemcsak a posztmodern, hanem a klasszikusok és a modern irodalom birodalmába is, és szeretnénk még jó sokáig ott tartózkodni, hogy élvezhessük előadásaidat.

EGYEDÜL, DE NEM ÁRVÁN

ROZMÁN KRISTÓF

Fűzfa Balázs tiszteletére

Keresztülfűtt hegyeken
táncolt azon a szeptemberen.
Eliramlik már semmisége a percnak,
de hamvakból felébredve versnek
marad, eszméletnek, gondolatnak,
vagy tolató tehervonatnak
a pályaudvar darab csöndjében,
magnak az évek gyűrött földjében,
mert gyúltak a lámpák messze sorban
milliók közt jelt mutatva lenn a porban,
s jöttek az apródok, bársonyba öltözve,
új szövegekkel a világba lövöldözve
csukott szemmel hitvesi szerelmet
vallani az irodalomnak,
hogyan túlpartra mentsék, mint kegyelmet
a széttört hétköznapiaknak,
meg az Egészeknek is:
küzdhessen a világ gondjával,
a lányok elkent rúzsoltjával,
a hervadó liget sárgájával,
a fegyverkezők hűvös hullámával;
nem kérdezve sem Istent sem embert
akarattal mozgatta meg a tengert;
egy kis szombathelyi szobában járván,
tán erre gondolt, egyedül, de nem árván.

A MOSZKVA TÉREN ÁLL AZ IDŐ
(Török Ferenc *Moszkva tér* című filmjéről)

SÁGHY MIKLÓS

Fűzfa Balásznak szeretettel

Török Ferenc *Moszkva tér* című filmje 1989-ben játszódik, abban az évben, amikor Magyarországon békés úton lezajlik a politikai rendszerváltás, vagyis az egypártrendszeret többpárti, parlamentáris demokrácia, a központilag irányított tervgazdálkodást pedig a piaci alapon szerveződő, magántulajdonra épülő gazdaságpolitika váltja fel. S jóllehet a rendszerváltás a filmgyártás intézményrendszerét is mélyrehatóan átalakítja, a '90-es években mégsem következik be filmtörténeti korszakváltás, hisz döntően a '80-as évek meghatározó tendenciái élnek tovább a kommunizmus bukását követő évtizedben. A stílári és műfaji megújulást, vagyis a tényleges – szemléleti és formai – korszakváltást az ezredfordulón induló új rendezői generáció – Hajdu Szabolcs, Fliegauf Benedek, Török Ferenc, Pálfi György, Mundruczó Kornél – színrelépése hozza el. Ennek a megújulási folyamatnak az egyik úttörő alkotása a *Moszkva tér*, melyet 2001-ben mutattak be a hazai filmes szakma éves mustráján, a Magyar Filmszemlén, ahol elnyerte a legjobb első filmes kategória díját, valamint a közönségzavazatok alapján a fesztivál legnépszerűbb játékfilmjének választották. Török szóban forgó alkotása tehát nemcsak színre visz, ábrázol egy (társadalom)történeti korszakváltást, hanem a magyar film történetében maga is korszakváltó alkotás.

Az ezredfordulón induló fiatal nemzedék legeredetibb hangú alkotói döntően az erősen stilizált, metaforikus formákat részesítik előnyben, és elutasítják a magyar filmtörténet (jelentős múlttal rendelkező) társadalmelemző hagyományát. (GELENCSÉR 2014) Vagy ha mégis múltbeli vagy jelenkori társadalmi problémákat, jelenségeket tematizálnak (vö. *Taxidermia*, R: Pálfi György, 2006; *Fehér tenyér*, R: Hajdu Szabolcs, 2005), akkor sem a realista, hanem az absztraktabb, költőibb formai megoldásokat részesítik előnyben. Egyetlen jelentős kivétel ez alól Török Ferenc pályakezdése, hiszen első

három játékfilmje a rendszerváltás körüli és utáni magyar társadalom egy-egy meghatározó sajátosságát, jelenségét viszi színre letisztult, konkrétabb, valószínűségekre törekvő nyelven. A sort a már említett *Moszkva tér* nyitja, majd ezt követi a *Szezon* (2004), mely a 'magyar tenger' partján, a Balatonon szezonálisan dolgozó fiatal pincérek, míg az *Overnight* (2007) a pénzemberek, a rendszerváltás után megjelenő magyar brókerek világába nyújt bepillantást. A 'trilógia' első darabja, a *Moszkva tér* részben a már említett okból, vagyis a filmtörténeti (nemzedéki) rendszerváltásban betöltött úttörő szerepe miatt tekinthető jelentős alkotásnak, de ugyanilyen fontos befogadástörténetében, hogy a magyar közelmúlt egyik kulcsmozzanatát, a rendszerváltást viszi színre, mégpedig a felnőtté válás határán álló, a gimnáziumot befejező, érettségiző fiatalok (Petya, Kigler, Rojál, Csömör) nézőpontjából. Az utóbbi szempont feltehetőleg meghatározó szerepet játszott abban, hogy a film kultikussá vált a rendszerváltáskor vagy az annak környékén érettségiző fiatalok körében, hisz voltaképpen az ő generációs tapasztalatukat fogalmazta meg a szóban forgó film közérthető mozgóképi nyelven.

A tinédzserek és a történelem

A *Moszkva tér* döntően realista stílusa elsősorban az érthető, világos képi kompozíciókra törekvő kamerakezelésben és a valószínű megvilágításban érhető tetten. A kevésbé statikus kézikamerás felvételek sem az absztrakció irányába mozdítják a mozgóképi elbeszélést, hanem inkább a szereplők nézőpontjából hitelesítik az ábrázolt eseményeket. A film realiztikusságát erősíti továbbá a téma szintjén a pontos hely és térkijelölés, hiszen a *Moszkva tér* fő cselekménye 1989. április 22-én, a főhős, Petya 18. születésnapján kezdődik, és ugyanezen év júliusának közepén végződik. E közel három hónap történelmi eseményei hitelesen, esetenként korabeli tévéhíradók, rádióadások formájában jelennek meg a filmben. Többször látható például az 1956-os szabadságharc vezetőjének, Nagy Imrének az 1989-es újratemetése, ami a rendszerváltás kiemelten fontos, szimbolikus eseménye volt, de ugyanígy megidéződik a kommunista rezsim több mint harminc évig hatalmon lévő vezérének (és egyben a Nagy Imre kivégzését elrendelő), Kádár Jánosnak a halála és örök nyugalomra helyezése. Az 1945 utáni korszakot érintő, történelmi érettségi tételeknek az eltörlése, vagy a magyar irodalmi tételek kiszivároztatása, mint amiképpen a hamis nemzetközi vonatjegyek gyártása is hiteles történelmi mozzanata a szóban forgó filmnek. Röviden: a *Moszkva tér* nagy pontosság-

gal és hűséggel ábrázolja a magyar közelmúlt e kiemelten fontos három hónapjának, vagyis voltaképpen a rendszerváltás döntő szakaszának az eseményeit, melyek a főszereplő, érettségire készülő fiatalok történetének a 'háttérét' adják.

Érdekes megfigyelni ugyanakkor, hogy a fókuszba állított tinédzserek milyen érdektelenek, közönyösek a körülöttük zajló, nagy horderejű társadalmi változások tekintetében, és hogy milyen hiányosak történelmi ismereteik. Egy ízben például a TV híradót nézik a fiatalok, melyben Nagy Imre sírját mutatják és Rojál, Petya barátja, azt kérdezi a többiektől, „ki a csöcs az a Nagy Imre?” Mire valaki azt válaszolja, „biztos a Nagy Lajos testvére”, holtott utóbbi író, és semmi köze a forradalom miniszteréhez. Vagy egy másik alkalommal Petya és barátai egy taxiba beszállva menten utasítják a sofőrt, hogy keressen egy zenei állomást, amikor meghallják az akkori (kommunista) főminiszter, Grósz Károly hangját. A filmben többször is látható olyan ellentétpontozás, amikor az előtérben foglalatosskodó fiatalok nem veszik észre a történelem eseményeit a háttérben, nyilván azért nem, mert nem is érdeklik őket a társadalmi változások. Ennek jó példái, amikor Petya a vonatra sietve ügyet sem vet az újságárusra, aki Kádár János halálhírét harsogva árulja a napilapot, vagy amikor szerelmével Párizsban éppen akkor kezdenek csókolózni, amikor a francia híradóban Kádár János temetésének képeit mutatják. A szóban forgó filmben tehát szignifikánsan elválik egymástól a tinédzserek privát élete és a körülöttük zajló rendszerváltás története. Ez az elkülönülés azt sugallja, hogy a fiatalokat hidegen hagyja mind a történelem, mind a radikális változásokon áteső társadalmi jelen. A film által színre vitt nemzedéki közönynek, ahistorikusságnak persze több oka lehet.

A Kádár-rendszert – a '60-as, '70-es évektől kezdődően – a keleti-blokk többi országával (valamint az azt megelőző Rákosi-korszakkal) összehasonlítva némi liberalizmus jellemezte; azaz relatíve nagyobb szabadságot adott polgárainak az '56-os forradalmat megelőző évekhez és a keleti blokk többi országához képest. A korszak jól ismert szlogenjévé vált, hogy „aki nincs ellenünk, az velünk van”, ami lényegében azt jelentette, hogy mindaddig eltűri a rendszer a kommunista ideológiának ellentmondó véleményt, amíg az a magánszférában marad, s nem ölt testet a közéletben (mondjuk egy újságcikk formájában). Ez a hatalmi stratégia óhatatlanul is előidézte egyfelől, hogy a '60-as, '70-es évek folyamán (de a '80-as évekre már biztosan) a magyar társadalomban markánsan elvált egymástól a magán- és a közszféra,

másfelől pedig, hogy az emberek döntő többsége depolitizálódott, azaz elfordult a politikától, a közélettől. A Kádár-korban felértékelődött tehát a magánélet autonómiája, és ezzel egy időben meghatározó (túlélési) stratégiává vált a visszavonulás a privát szférába. E folyamatot – az erőszakos hatalmi diktátum megkerülésén túl – nyilván az is motiválta, hogy az embereknek nem volt beleszólása a politikába, a társadalmi folyamatok alakulásba, főképpen akkor nem, ha a véleményük nem egyezett az uralkodó (kommunista) párt elképzeléseivel. A nyolcvanas évek végére – amikor is a film története játszódik – a hivatalos politikai közélet sokak számára kiüresedett színjátékká változott, amelyben már nagyon kevesek tudtak odaadással részt venni. A *Moszkva tér* fiataljainak depolitizáltsága, közéleti érdektelensége akár ezzel a Kádár-kori, társadalmi folyamattal is magyarázható; hozzáátve persze, hogy a tinédzserek életkori sajátosságaikból adódóan alapvetően is hajlamosak a non-konformizmusra, a felnőttek világától történő elfordulásra.

Fontos azt is szem előtt tartani, hogy a Kádár-rendszer kevésbé represszív, úgynevezett 'puha' diktatúrája már nem kényszeríti a főhősöket arra, hogy szembesüljenek a politikai elnyomás különböző formáival. Ennek jó példája találkozásuk a rendőrökkel május 1-én (a nemzetközi munkásmozgalm, vagyis a kommunizmus fontos ünnepén). A fiúk a híd közepén napoznak, mikor két rendőr igazoltatja és kérdőre vonja őket. A főszereplők egy cseppet sem látszanak megilletődötteknek, és a rendőri ellenőrzés végül kedélyes csevegéssé alakul. A 'hatalom katonáival' történő találkozás, mondjuk, egy vagy két évtizeddel korábban biztos nem ilyen erőszakmentes, 'barátságos' légkörben zajlott volna.¹

A *Moszkva tér* a rendszerváltás időszakát nemcsak hogy valószerűen, mondhatni tényszerűen, hanem némi nosztalgiával is ábrázolja. Kalmár György a filmnek ezt a jellemvonását a következőképpen jellemzi a *Srácok a Moszkva térről* című írásában: a film figyel „a kor anyagi, tárgyi kultúrájának hűséges bemutatására, a kamera gyakran érezhető szeretettel”, nosztalgiával

¹ A kommunista jelszavak, ideológiai szlogenek kifigurázásának pedig szemléletes esete az a jelenet, melynek során a fiúk a helyi járatú busz ablakán kihajítanak egy üres üveget, mire a sofőr a fekre tapos, hátra megy az utastérbe, és felszólítja a fiúkat, hogy szálljanak le a buszáról. Erre Rojál azt feleli neki: „Milyen buszodról? Ez a népé, te paraszt.” Így utal Rojál (ironikusan nyilván) a szocializmus kollektív tulajdonviszonyaira és az azt propagáló pártlözungokra.

mutatja meg ennek darabjait. A posztkommunista nosztalgia okaként pedig a rendszerváltás időn és történelmen kívüli állapotát jelöli ki Kalmár. A „film nem az államszocialista rendszer idejével kapcsolatban nosztalgikus” – írja – hanem „a rendszerváltás episztemológiai törésével, annak sem ide, sem oda nem tartozó időtlenségével kapcsolatban. Annak az időnek az időtlenségét idealizálja, amikor a történelmi események drámai forgatagában felfüggesztést nyert a nagybetűs Történelem metanarratívája”. (KALMÁR 2016) Csak-hogy a történelem alóli kibúvás előfeltétele az volna, hogy legyen történelem (történelmi tudat), ami ólmos súlyával a fiúk vállára nehezedik. A film azonban azt sugallja, hogy a főszereplők történelmi tudatlansága és ignoranciája nem új keletű, azaz nem a rendszerváltás eredménye. Röviden: a rendszerváltás nem szabadíthatja fel őket a történelem járma alól, hiszen előtte sem nehezedett rájuk ilyesmi. Mint amiképpen súlyos, diktatórikus elnyomással sem kellett szembe nézniük (hiszen puha diktatúrában éltek), melynek a megszűnése a megkönnyebbülés örömeivel tölthette volna el őket. A film „szerezteteli” odafordulását a rendszerváltás témájához, meglátásom szerint, inkább az azt megélő tinédzserek gondtalansága és határtalan reménykedése iránti nosztalgia táplálja, és nem a történelmi idő felfüggesztése – amit egyébként a fiúk voltaképpen észre sem vesznek.

Nevelődés a rendszerváltás idején

A *Moszkva tér* című film műfaját tekintve akár úgynevezett 'így jöttem' (coming-of-age) történetként is értelmezhető, hiszen a főszereplők felnőtté válásának, nevelődésének folyamatát – vagy legalábbis annak egy fontos szakaszát, az érettségi időszakát – ábrázolja nagy atmoszférateremtő erővel. A fiúk szocializációjának meghatározó sajátossága, hogy annak döntő szakasza a rendszerváltás idején zajlik, a magyar történelemnek abban a periódusában, amikor a régi értékek összeomlottak, az újak pedig még nem alakultak ki. A rendszerváltás az átmenetiség, a köztesség időszaka, az addigi világmagyarázatok érvénytelenné válásának ideje. Vagy amiképpen Kalmár György fogalmaz korábban idézett tanulmányában: „az átkos és álságos, régi Rend 1989-es felbomlása nemcsak a nagy hazug ideológiák fogságából szabadította” ki az embereket, nemcsak a történelmi tudatra mért csapást, „de az erkölcsi világrendet is viszonylagossá tette”. (KALMÁR 2016: 66) A fiúk szocializációja, nevelődése tehát egy olyan korban zajlik, melynek legfőbb jellemzője a dezorientáció, a folyamatos alakulás és átrendeződés. Nincsenek keretek,

amikhez igazodhatnának, amik kijelölnék felnőtté válásuk mérföldköveit. Ennek jó példája a filmben, hogy központilag eltörlik az 1945 utáni időszakot érintő érettségi tételeket, vagyis „maga az oktatási intézmény zárójelezi a kortárs történelmet a tananyagban”. (STRAUSZ 2011: 22) A közelmúlt érvénytelenítésének következménye egyfelől a fiúk – korábban már tárgyalt – ahistorikus szemlélete, másfelől pedig az identifikációs, vagyis az önmeghatározást segítő (átfogó, kollektív) narratíva hiánya. Ezzel összefüggésben a fiúk nevelői, szülei, azaz az idősebb generáció tagjai sem tudnak olyan autoritásként megjelenni számukra, akikre érdemes volna hallgatni, akikhez érdemes volna viszonyulni, hiszen ők a régi, elértéktelenedő értékek képviselői. Ezt fejezi ki az az érdektelenség a filmben, amivel a ballagási ünnepségen az igazgatónő ideológiai közhelyekkel teletűzdelt beszédét hallgatják a fiatalok, valamint azok az ironikus kommentárok, melyekkel mintegy érvénytelenítik, és ki is parodizálják az igazgatónő patetikus szavait.

Az emberi döntéseknek és cselekvéseknek értelmet adó magyarázati keretek elbizonytalanodásának tulajdonítható talán az is, hogy a film hőseinek nincsenek igazából céljaik, sodródnak csupán a körülöttük zajló eseményekkel. Erre utal a film történetének epizodikus szerkesztése, ami azt jelenti, hogy nincsenek nagy fordulópontok, kiemelt drámai pillanatok a főszereplők életében. A célorientáltság hiányával indokolható továbbá, hogy Petya és barátai valójában nem fejlődnek a történet során. Ezt fejezi ki többek közt a film keletes szerkezete, vagyis hogy az ábrázolt események a Moszkva téren kezdődnek, és a film zárlatában is a Moszkva teret látjuk, miközben Petya röviden elmeséli, mi történt az elmúlt években vele és a barátaival: voltaképpen nem sok minden. A film címe is kiemeli a Moszkva teret mint olyan helyet, amelytől képtelenek a főszereplő fiatalok elszakadni. A tér nevében (és a címben) jelölt szovjet főváros a hidegháború idején a vasfüggöny keleti oldalának, a keleti bloknak a hatalmi centruma volt, vagyis a kelet-európaiság megtestesítőjeként, szimbólumaként azonosítható (s ez különösen igaz a '80-as években, az ábrázolt történet idején). Vagyis mintha a főhősök az időközben lezajlott rendszerváltás ellenére sem tudnának megszabadulni a kelet-európaiságuktól, a kelet-európai reflexeiktől – a Moszkva tértől.²

² Köztudomású, hogy a Moszkva teret 2011-ben Széll Kálmán térre keresztelték, azaz visszanyerte eredeti nevét, merthogy 1929 és 1951 között – az egykori miniszterelnök és pénzügyminiszter tiszteletére – már így nevezték.

A mentalitás lassú változása

Az imént vázoltak szempontjából nagyon érdekes Petya és Kigler utazása nyugatra, egészen pontosan Párizsba. A két fiú hamis jeggyel száll fel Budapestén a vonatra, hisz máskülönben nem is volna belépőjük az éppen leomló vasfüggönyön túli, szabad világba. A csatlakozásra várva néhány órát Bécsben töltenek, és betérnek egy boltba vásárolni, ahol Kigler olyan gátlástalanul lop, hogy végül elfogják, s Petya egyedül kénytelen folytatni útját Párizs felé. Ott azonban annak ellenére, hogy láthatóan jól érzi magát a barátnőjével, csupán egyetlen napot tölt, majd váratlanul hazautazik. Az indok: a nagymamája nem vette fel a telefont, amikor hívta őt, és ez felettébb aggasztotta a fiút. Petya döntése dramaturgiailag nem túl meggyőző, hisz részben a szíve (láthatóan szereti ugyanis a lányt), részben a józan esze ellenében cselekszik, amikor hazaindul. Tettét csupán az magyarázhatja, hogy nyelvtudás és egyéb kulturális ismeretek hiányában, teljes mértékben idegen számára a párizsi környezet, s ezért nincs ott maradása. A főhősnek ezt az érzését fejezhetik ki azok a gyors kameramozgásokkal felvett, elmosódott (szubjektív) képek, melyekkel kizárólag Bécs és Párizs ábrázolásakor találkozhatunk. Ezek ugyanis azt sugallják, hogy a nevezett városok elmosódott kaoszkként hatnak a történet szereplőjére. Röviden: Petya sem jutott sokkal messzebb a néhai vasfüggönytől, mint Kigler, akit már az osztrák fővárosban elidegenítettek a nyugati környezettől kelet-európai reflexei.

A film keretes (körkörös) szerkezete és a történet kudarcos nyugati utazása összességében úgy értelmezhető, hogy jóllehet a rendszerváltás meglepően gyorsan lezajlott a magyar nagypolitikában, ám az emberek (állam-szocializmusban, diktatúrában formálódott) mentalitásának változásához jóval több időre van szükség. Ezt jelzi a filmben ábrázolt fiatalok ahistorikussága, azaz függetlenedésük a történelem gyors változásaitól, valamint az, hogy hiába hullik le a vasfüggöny, ha a Moszkva tértől – szimbolikus értelemben persze – képtelenek elszakadni a főhősök.

A szóban forgó film sok tekintetben rokonítható egy korábbi generációs ('így jöttem') filmmel, nevezetesen a *Megáll az idővel* (R: Gothár Péter, 1981). Gothár filmje is középiskolás fiatalokról szól, akik a mindenkori tinédzserek mondhatni időtlen problémáival küzdenek (barátságok, szerelmek, első szexuális élmények), ugyanakkor az ő történetük az 1960-as évek elején játszódik, így a politikai környezet erősen befolyásolja sorsuk alakulását, azaz hiába szeretnének távolságot tartani a szüleik átpolitizált világától, erre valójá-

ban nincs lehetőségük. Nevelődésük története egybeesik a Kádár-rezsim kezdetével, konszolidációjával, és felnőttként is ugyanabban a diktatórikus (jóllehet folyamatosan puhuló) rendszerben kell boldoguljanak. Számukra kívül és belül is áll tehát az idő, hisz a politikai és társadalmi rendszer évtizedekig nem változik, és ennek megfelelően a túlélési, sikerességi (mentális) stratégiák is rögzülnek ezen időszak alatt. A *Moszkva tér* hősei – akik a *Megáll az idő* tizenéves szereplőinek éppen a gyerekei lehetnének – a felgyorsult külső időben (a rendszerváltás szakaszában) élnek, ám úgy tűnik, a késő Kádár-korban kialakult mentalitásuk, reflexeik mégis ellenállnak a (gyors) változásoknak.³

Irodalom

GELENCSÉR Gábor (2014): *Az eredendő máshol. Magyar filmes szólamok.* Gondolat Kiadó, Budapest, 323.

KALMÁR György (2016): Srácok a Moszkva térről. Férfiasságkonstrukciók, történelem és irónia Török Ferenc *Moszkva tér* című filmjében. – In: *Metropolis* 2016/4: 69–70.

STRAUSZ László (2011): Vissza a múltba. Az emlékezés tematikája fiatal magyar rendezőknél. – In: *Metropolis* 2011/3.

³ Az cikk megírását az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 azonosító számú, *Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban* című projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap és Magyarország költségvetése társfinanszírozásában valósul meg.

HAMISÍTOTT ARANY OROSZORSZÁGBAN

SCHILLER ERZSÉBET

Elég sok tapasztalatunk van arról, hogy a magyar irodalom külföldi útjait a véletlen irányítja. Talán csak napjainkban van ez egy kicsit másképp. Igaz, volt 40 év, amikor valami – felülről irányított – kölcsönösségi elv is működött: a szovjet korszakban az ún. baráti népek irodalmát kötelezően lefordították oroszra – és még az ország más nyelveire is, a magyar irodalmat előszeretettel a kis finnugor népekére. Ettől, persze, még jószérivel ismeretlenek maradtak a magyar írók. Van egyetlen kivétel, Petőfi Sándor, akinek a neve sok évtizeden át a műveltebb közönség számára ismerősen csengett. Ennek történelmi és irodalmi oka egyaránt van: az európai 48-as forradalmak gondolataira, a forradalmak történetére Oroszország demokratikus értelmisége is felfigyelt. De Petőfinek később is szerencséje volt. Ugyanis az 1930-as évek vége felé felfedezte a maga számára a korszak egyik legkiválóbb, leghitelesebb költője, Borisz Paszternak. Le is fordított tőle öt verset. (Később, már a háború után rendkívül sokat fordított Petőfitől. Ekkor már nem teljesen önszántából.)

Mielőtt rátérnék Arany János két furcsa esetére Oroszországban, még egy rövid kitérőt teszek. Közismert, hogy Arany János 1860-ban lefordította Gogol híres „beszélyét” – ahogy ő nevezte a műfajt –, *A köpenyeg*et. Erre azért került sor, mert az általa szerkesztett Szépirodalmi Figyelőbe kevés elfogadható prózai mű érkezett. Gyulai Pálnak volt egy orosz elbeszéléseket tartalmazó kötete, németül, ebből választotta ki Arany Gogol művét (és mellette Vlagyimir Szollogub *Előkelő világ* című elbeszélését). Szerkesztői kényszerből állt neki, de megszerette. Van erre több hivatkozás is, de leglátványosabb, hogy álnévként utána nem egyszer használta *A köpenyeg* főhősének nevét, és Akaki Akakievicsnek írta alá magát. Ez csak egy példa a recepció kifürkészhetetlen útjaira – és Arany véletlen kapcsolatára az orosz irodalommal.

Egy valamiben szinte alig különbözött egymástól a magyar irodalom oroszra és az orosz irodalom magyarra fordítása az 1940-es évekig. Mindkét „fél” közvetítő nyelvet használt, általában franciát vagy németet. És mindkét esetben tudunk nyersfordításokról. Később, természetesen, ez megváltozott, de Arany János korában – és a kor nem éppen tündöklő oroszországi életében így volt.

Az első, magyar irodalommal tematikusan foglalkozó cikk 1860-ban jelent meg az *Иллюстрация* nevű pétervári képesújság hasábjain, nyilván német fordításból: az akkor már több mint egy évtizede külföldön élő Jósika Júlia tollából.¹ (Jósika Miklósné férjével együtt emigrált a szabadságharc után, és az első női tudósítóként dolgozott. Magyarországi lapokba főként, bár nem kizárólag, a divatról írt, külföldön megjelentek viszont írásai a magyar kultúráról. Hadd említsek meg itt egy másik véletlent is a fordítás területéről: az ő munkájának köszönhető, hogy férje műveit kiadták németül.) Az 1860-as, oroszul is megjelent cikkben Jósika Júlia említi Arany nevét is.

Egy-egy hosszabb-rövidebb kritikai, történeti utalás, irodalomtörténeti munka foglalkozott a magyar irodalommal, így Arany neve sem maradt teljesen említés nélkül.

Ebből a visszhangtalan, alig létező fogadtatásból két érdekes esetre hívom fel a figyelmet a következőkben.

I.

1870-ben a népművelésügyi minisztérium hivatalos havi szemléjében megjelent egy hosszabb összefoglalás a magyar irodalom történetéről a kezdetektől a kortársakig: Pjotr Ivanovics Fejercsak: *A magyar irodalom áttekintése*.² A szerző széleskörű ismereteit valószínűleg német forrásokból szerezte, szemléletét viszont a cári hatalom alakította – ezt a megjelenés helye, azaz a megrendelő is indokolja. Irodalmi értékeléseit a napi politika irányítja. Vádolja a korszak magyar nemzetiségi politikáját, és emiatt rendkívül elfogult a magyar irodalommal és nyelvvel szemben. Ebben az időben a kultúrpolitikát még a hivatalos nacionalizmus uralta, melynek hármas jelszavát Szergej

¹ Венгерская литература в последнее время. In: *Иллюстрация (Русский Мир)*, 1860, № 75, 174–181.

² П. И. Феерчак: Очерк мадыарской литературы. – In: *Журнал Министерства народного просвещения*, 1870, № 8, 286–311.

Uvarov, az 1830–40-es években hivatalban lévő művelődésügyi miniszter fogalmazta meg 1833-ban: Pravoszlávia, önkényuralom, népiesség (a francia forradalom szabadság, egyenlőség, testvériség hármasságával szemben).

Furcsa módon, Arany ebből a helyzetből jól került ki. Ő a könyv megjelenése idején már az Akadémia főtitkára volt, és be lehetett mutatni a népies irányzat legfőbb képviselőjeként is. Egy ilyen nagyobb igényű munkában Petőfit nem lehetett mellőzni – az összefoglalás ezért méltatja is, de rendre Arannyal állítja szembe, aminek során mindig Petőfi marad alul. Fejercsak megemlíti a *Toldit*, majd így ír: „Garay, Tompa és Arany korunk legjobb költői. Arany még Petőfit is túlszárnyalta. [...] Arany szigorú esztétikai nézetekkel, bőséges költői fantáziával rendelkezik, költészetében sok az eredeti vonás. Verseinek egy része epika, más része líra. Epikusként tárgyát a népmondákból meríti. Ilyen a Toldi, amit egy szerb költő, Iovanovič lefordított szerbre; ilyen a *Daliás idők*, *A nagyidai cigányok*. Lírikusként a legnagyobb európai költőkkel állítható egy sorba.” Ezután nyersfordításban következik „az egyik legjobb” Arany-vers, a *Fiamnak*. Valójában itt egy arcátlan manipulációnak vagyunk tanúi. A hét versszakos versből Fejercsak 3 szakaszt közöl – prózában –, a másodikat, a harmadikat és az ötödiket, azokat, amelyek beleillenek II. Sándor politikájába. (II. Sándor a magyar szabadságharcot leverő I. Miklós fia, 1855-től 1881-ig ült a trónon.) Arany 1850-ben írta ezt az igen kétségbeesett hangú verset, amiből egy kegyes hangvételű, minden drámaiságot nélkülöző szöveget faragtak. Álljon itt Arany verse – vastagított betűkkel olvasható az oroszra fordított három szakasz.

FIAMNAK

Hála Isten! este van megin’.
Mával is fogyott a földi kín.
Bent magános, árva gyertya ég:
Kívül leskelődik a sötét.
Ily soká, fiacskám, mért vagy ébren?
Vetve ágyad puha-melegen:
Kis kacsóid összetéve szépen,
Imádkozzál, édes gyermekem.

**Látod, én szegény költő vagyok:
Örökölni hát nem sokat hagyok;
Legföljebb mocsoktalan nevet:
A tömegnél hitvány érdemet.
Ártatlan szived tavaszkerében
A vallást ezért öntözgetem.
Kis kacsóid összetéve szépen,
Imádkozzál, édes gyermekem.**

**Mert szegénynek drága kincs a hit.
Túrní és remélni megtanít:
S néki, míg a sír rá nem lehell,
Mindig túrní és remélni kell!
Oh, ha bennem is, mint egykor, *épen*
Élne a hit, vigaszul nekem!...
Kis kacsóid összetéve szépen,
Imádkozzál, édes gyermekem.**

Majd ha játszótársaid közül
Munka hí el – úgy lehet, korán –
S idegennek szolgál szerszözül,
Ki talán szeret... de mostohán:
Balzsamúl a hit malasztja legyen
Az elrejtett néma könnyeken.
Kis kacsóid összetéve szépen,
Imádkozzál, édes gyermekem.

**Majd, ha látod, érzed a nyomort,
Melyet a becsület válla hord;
Megtiporva az erényt, az ést,
Míg a véték irigységre kész
S a butának sorsa földi éden:
Álljon a vallás a mérlegen.
Kis kacsóid összetéve szépen,
Imádkozzál, édes gyermekem.**

És, ha felnővén, tapasztalod,
Hogy apáid földje nem honod
S a bölcsőd s koporsód közti ür
Századoknak szolgált mesgyeül:
Lelj vigasztalást a szent ígében:
„Bujdosunk e földi téreken.”
Kis kacsóid összetéve szépen,
Imádkozzál, édes gyermekem.

Oh, remélj, remélj egy jobb hazát!
S benne az erény diadalát:
Mert különben sorsod és e föld
Isten ellen zúgolódni költ. –
Járj örömmel álmaid egében,
Útravalód e csókom legyen:
Kis kacsóid összetéve szépen,
Imádkozzál, édes gyermekem!

A kinti világ sötétje, a benti világ magánya, a kényszerű, fájdalmas hallgatás nem mutatható be ebben az irodalomtörténeti összefoglalóban. Hát még a hallgatás oka. A fordító nem ügyetlenül csonkol: úgy tesz ugyanis, mintha a versben kifejeződő konfliktus pusztán annyi lenne, hogy a felvilágosodás bizonyos általános értékei nem győzedelmeskednek mindig mindenütt. De a világ végül is jól van berendezve – mutatja a csonka vers –, a valóság vigaszt nyújt. Ha elhagyjuk az utolsó két szakaszt, úgy tűnik, hogy mindössze ennyi az apai útmutatás, ráadásul eközben egy komplex versnek tűnik ez a három szakaszból álló torzó. Az első szakasz letargiája és az utolsó két versszak fájdalmas otthontalansága, visszafojtott lázadása, a haza eltűnésének, felszámolásának megrendítő képe nélkül pedig a vers teljességgel értelmetlen, manipulálódik a benne rejlő gondolat és érzélem.

Fejercsak irodalomtörténeti összefoglalása, sajnos, sok évtizeden át útmutató maradt. Ezt mutatja az orosz *Fiamnak* vers-torzó további sorsa is. A három szakaszt utóbb versbe szedte Jevgenyij Ponomarjov (aki különben elsősorban képzőművészként dolgozott a *Zsivopisznoje obozrenyje* nevű lapnak, ahol megjelent a szöveg). Az eredetihez, természetesen, a versnek a

legkevesebb köze sem volt – ezt Ponomarjov maga is így gondolhatta, mivel a cím alá odaírta: „Arany versének témájára”.³

II.

A másik eset. 1882-ben egy orosz vers fölött találjuk Arany János nevét, de fordításnak csak kis megszorítással nevezhetjük ezt a munkát. 1879-es dátummal jelent meg az *Otklik* (Visszhang) című irodalmi gyűjteményben a *Külföldi motívumokra* rovatban egy vers *Ax, сколько, сколько пало их* (Ah szkolko, szkolko palo ih – Ó, mennyien, mennyien estek el) címmel és kezdősorral – a szerzője tehát Arany lenne, a fordító a korszak ismert költője, Alekszej Plescsejev. Az ő kötetében később a fordítások között szerepel ez a vers, ezért sokan keresték hiábavalóan az eredeti Arany-verset. A rovat neve adja kezünkbe a kulcsot: legfeljebb motívumokról lehet szó. Két vers, ahonnan a motívumok származhatnak, biztosan szóba jön: az egyik, amelyet Arany maga is fordított: az *Eszünkbe jusszon* (Moore: Forget not the field), a másik *Kortársam, R. A. halálán*, de emellett számos verssor számításba jöhet. És az is, hogy Plescsejev nem nagyon ismert Arany-verset, csak tudott róla valamit, és ez csak a cenzúra kijátszásának egy formája volt. Plescsejev ugyanis annak a Petrasevcsikij-körnek volt a legnevesebb költő tagja, amellyel Dosztojevszkiij is kapcsolatban állt. Dosztojevszkiijhez hasonlóan 1849-ben őt is halálra ítélték, majd az ítéletet száműzetésre változtatták. Később rehabilitálták, visszakapta összes címét, rangját; amikor ez a vers megjelenik, már Péterváron él. Orosz irodalomtörténészek szerint Plescsejev költészete a fordításokban teljedik ki, nincsenek tehát különösebb mértékben saját poétikai felfedezései, de felfedezi a másokét, és azokat értően ülteti át. Ugyanakkor nem Arany az egyetlen, aki így járt – más esetben pl. hol fordításként, hol saját költeményként jelentet meg egy-egy verset, és szintén nem egyedi eset, hogy cenzurális okokból bújik más költő mögé.

Plescsejev verseit szívesen zenésítették meg – nagy és kisebb zeneszerzők egyaránt, Csajkovszkiij, Muszorgszkiij, Rahmanyinov. Az *Ax, сколько, сколько пало их* egy kisebb kaliberű zeneszerzőnek keltette fel az érdeklődését: Szemjon Barmotin vegyeskari művet írt hozzá, kíséret nélkül. A mű szerzői között nem szerepel Arany János.

*

³ Живописное обозрение, 1884, № 38. 19–20.

Nem elevenítem fel Arany János teljes orosz recepcióját. Egy-egy verse még az 1880-as években megjelent Oroszországban, az első valódi fordítás az *Egy kis hypochondriából* készült,⁴ majd néhány verse helyet kapott külföldi antológiákban. A második világháború után eljött a „baráti népek” korszaka. 1960-ban megjelent költeményeiből egy bő válogatás-kötet, néhány nagyszerű fordítással. A korszak egyik méltán legnevesebb költője, David Szamojlov is fordított tőle balladákat, de Arany nem fogta meg őt különösebben. Radnótit szerette (róla írt egy gyönyörű verset is) és Illyés Gyulát, akit személyesen is ismert.

Arany egyik legjellegzetesebb műfajával is megismerkedhettek (volna) az orosz olvasók. A budapesti Corvina Kiadó 1962-ben kiadta oroszul az összes Arany-balladát, Zichy Mihály illusztrációival. Hogy mekkora példányszámban jutott el a kötet orosz kezekbe, azt nem tudom. De azt igen, hogy az évtizedeken át Oroszországban élő magyar festő, Zichy Mihály neve ismerősebben csengett az ottani füleknek, hiszen az egyik legkedveltebb orosz klasszikust, Lermontovot illusztrálta, no meg a középkori grúz eposzt, Sota Rusztavelli *A párdúcőrös lovagját*.

A véletlenek végül is úgy hozták, hogy Arany János költészete – a számos hozzáférhető fordítás ellenére – úgy jutott el Oroszországba, majd a Szovjetunióba, hogy valójában észrevétlen maradt.

⁴ Mihail Selgunov fordítása. Живописное обозрение, 1883, № 17. 260.

SPETTATORE DEL PROPRIO DESTINO: INTERVISTA POSTUMA A IMRE KERTÉSZ

ANTONIO DONATO SCIACOVELLI

Pro captu lectoris habent sua fata libelli

1993. október 14-én érkeztem meg Szombathelyre, hogy olasz nyelvi kurzusokat tartsak a Berzsenyi Dániel Főiskolán nemrég alakult, Hoffmann Béla és Antal Lajos barátaink, kollégáink által alapított Olasz Tanszék tanítványainak. Ugyanakkor kiderült, hogy az Idegennyelvi Lektorátuson is vannak olaszosok, így ott is hamar kezdtem tanítani. A Tanítóképzőn Csuti Sándor tanár úr koordinálta az idegen nyelvi kurzusokat (vagy csak az olaszt?), vele találkoztam a szünetekben, hogy megbeszéltjük a teendőket. Hasonló volt a helyzet az Olasz Tanszéken, és így tovább, egyéb okok miatt (továbbképzések és közös tantárgyi kurzusok szervezése, a kreditrendszer bevezetése, a szakesték koordinálása stb.) szaporodtak a más kollégákkal való találkozási lehetőségek, amelyek elképesztően hatékony magyar nyelvi gyakorlatokat jelentettek számomra, habár részemről fárasztó volt mindent „rendesen” követni, részükről pedig ugyanolyan nehéz engem megérteni...

Már azokban az első években (rövid 23 esztendő töltem Szombathelyen, mielőtt eljöttem Finnországba) vagy hónapokban találkoztam a Magyar Irodalom Tanszék fiatal gárdájával: Czetter Ibolyával, Barták Balázssal, Füzfa Balázssal, hogy csak azokat a kedves barátokat és kollégákat említsem, akik még mindig Savariában tanítanak. Velük és mesterei(n)kkel meg is ittuk a Balázs napi köszöntésre megkapott üvegeket, végtelen beszélgetéseket lebegtettünk az akkor még engedélyezett cigaretták füstjével vegyes levegőben, természetesen meg is váltottuk a világot, de csak annyira hogy legközelebb is maradjon nekünk megváltanivaló.

Azoktól az első évektől kezdve több területen dolgoztunk együtt Balázssal, például amikor lefordítottam az akkor (a '90-es évek második felében) még csak tehetséges fiatal írónak titulált, általa igen erősen támogatott Jónás Tamás *Cigányidők* című prózai művét, vagy a 12 legszebb

magyar vers című konferencia- és kötetsorozatban, néhány külföldi konferencián való közös részvételünkkel, vagy a *Sangue e Oro*, Pádvia-Savariában megjelenő magyar-olasz tanulmányok kiadványsorozatának indításában. Ezek csak a legevidensebb példái egy negyedszázadnyi ismeretség, barátság, kollegiális kapcsolat mindennapi és ünnepi produktumának, csak töredéke Fűzfa Balázs mindenkre ható tevékenység-kisugárzása hatásainak: köszönetként az általa, rám gyakorolt jótékony hatásnak a kortárs magyar irodalom fő értékei iránt, közlök itt egy rövid írást, egy elképzelt (posztumusz) Kertész-interjút, amelyet barátsággal és szeretettel dedikálok Balázsnak, hatvanadik születésnapja alkalmából.

Lo scrittore-traduttore ungherese forse più importante del secondo Novecento (ricordiamo qui tra i principali della prima metà del secolo Mihály Babits e Dezső Kosztolányi, ma la lista è assai lunga), Imre Kertész (1929-2016) è stato negli anni immediatamente precedenti il conferimento del premio Nobel per la letteratura (2002) e naturalmente anche dopo, un autore affermato, superpremiato, corteggiato. Quando un protagonista della vita culturale raggiunge questo *status*, è naturale chiedersi da dove provenga, quali siano le sue radici culturali e soprattutto, quali siano le cifre necessarie ad inquadrare la sua opera sia in generale, sia nella *specificità del genere*. Si segnalano inoltre due recenti monografie, quella in francese di Clara Royer, *Imre Kertész : "L'histoire de mes morts", essai biographique*,¹ l'altra in tedesco, a firma di Irene Heidelberger-Leonard e intitolata *Imre Kertész. Leben und Werk*,² che possono offrire un profilo dell'autore a chi sia digiuno di lingua ungherese.

Anche sulla scia del successo internazionale riscosso dalle sue opere, Kertész è diventato – in questi ultimi anni – uno dei beniamini della critica ungherese contemporanea, così che sono state velocemente pubblicate le opere indispensabili a che lo si potesse inquadrare criticamente. A una vera e propria messe di scritti fa fronte, nei decenni precedenti, una sporadica attenzione da parte della cultura ungherese all'attività artistica di Kertész, senza

¹ Editions Actes Sud, Arles 2017.

² Wallstein, Göttingen 2015.

però che si possa parlare di un autore totalmente ignorato da pubblico e critica.

Sin dall'uscita del suo primo romanzo, *Sorstalanság*,³ l'opera di Kertész appare infatti "condannata" dalla politica culturale ungherese, mentre con il passare degli anni essa verrà gradualmente apprezzata dalla critica, senza mai però avere successi memorabili di pubblico, tanto che nelle settimane successive all'assegnazione del premio Nobel, non furono rare le dimostrazioni di sorpresa, quando non si tentò un improponibile paragone (non per la qualità dei due termini, ma per l'improponibilità di simili paragoni!) con il contemporaneo Péter Esterházy, purtroppo anch'egli scomparso nel 2016.

L'atteggiamento testimoniato da Kertész nei suoi scritti non era certo – dal punto di vista ideologico – fra quelli maggiormente incoraggiati dal regime comunista magiaro, neanche negli anni di maggiore distensione: questo spiega anche la sua presenza per così dire estemporanea, in un panorama letterario in cui la costante attività – seppure regolata dal sistema politico – degli scrittori era collegata al fatto di esercitare una professione vera e propria, argomento su cui si basa, del resto, il nucleo del romanzo *A kudarc*⁴ che appare in Ungheria, non a caso, nel 1988, nel periodo dei grandi cambiamenti che avrebbero portato al nuovo corso della politica in tutta l'Europa Centro-orientale. In realtà, la scelta esistenziale e professionale compiuta da Kertész una volta entrato nell'età adulta, in un Paese fortemente condizionato dalla perdita di ogni genere di libertà e, soprattutto, della propria identità culturale, coincide con una progressiva risposta alla vocazione intellettuale: prima giornalista, poi impiegato in un ufficio-stampa ministeriale, infine "libero professionista" come scrittore e traduttore (o scrittore-traduttore). L'ultima pagina di *Essere senza destino* è dedicata alla riflessione del giovane protagonista sulle aspettative della vita:

mentre lascio vagare il mio sguardo sulla piazza che riposa tranquilla nella luce del tramonto, sulla strada provata dal temporale eppure piena di mille promesse, già avverto crescere e lievitare in me questa disponibilità: proseguirò la mia vita che non è proseguibile. Mia madre mi sta aspettando e

³ *Essere senza destino*, 1975, traduzione italiana (dal tedesco!) a cura di B. Griffini, Feltrinelli, Milano 1999.

⁴ *Fiasco*, traduzione italiana di A.D. Sciacovelli, Feltrinelli, Milano 2003.

*probabilmente sarà molto felice di rivedermi, la poveretta. Ricordo che un tempo aveva in mente che io diventassi un giorno un ingegnere, un medico o qualcosa del genere. Probabilmente succederà proprio come lei desidera; non esiste assurdità che non possa essere vissuta con naturalezza e sul mio cammino, lo so fin d'ora, la felicità mi aspetta come una trappola inevitabile.*⁵

È significativo che una volta presa la decisione di dedicarsi alla letteratura, Kertész viva soprattutto dei compensi che gli vengono dalla scrittura di commedie “leggere” e dalle traduzioni dal tedesco. Su questo ironizza ampiamente in non poche pagine di *Fiasco*, come nel brano seguente, tratto dal dialogo tra il Vecchio (protagonista della cornice del romanzo) e sua madre :

- Lo vedi? Hai sistemato il cambio di residenza?

- No – s'impensieri il Vecchio.

- Perché hai avuto un mare di cose da fare tutta questa settimana, è vero?

- Ho avuto abbastanza da fare – si innervosì il Vecchio. - Ho un lavoro a termine, traduco.

- Cadi sempre più in basso: prima scrivevi commedie, poi un romanzo, e adesso sei ridotto alle traduzioni.⁶

Il “mestiere di scrittore” di Kertész si è raffinato, è maturato infatti anche grazie alle esperienze di traduzione (ha tradotto in ungherese opere di Nietzsche, Freud, Hoffmannstahl, Schnitzler, Joseph Roth, Canetti, Wittgenstein), delle quali troviamo solo sporadiche testimony-anze nei suoi scritti di pubblicistica, poiché queste esperienze diventano parte integrale della sua opera, entrando, per così dire, nel suo tessuto connettivo. Si ha quasi l'impressione che Kertész sia stato, come accade a molti scrittori, più volte frainteso: troppo pigri per uscire allo scoperto abbandonando la comoda dimensione della prima lettura (letterale), molti dei suoi lettori preferiscono cogliere nei suoi scritti la poco entusiasmante avventura di un uomo che attraversa la Storia, senza poter fare affidamento su un proprio destino, e passa per una serie di fallimenti che corrispondono – in maniera più o meno convincente – ai fallimenti dell'umanità del ventesimo secolo.

⁵ *Essere senza destino*, cit., p. 219.

⁶ *Fiasco*, cit., p. 78.

Anche così sarebbe abbastanza, ma crediamo che il Nostro si meriti di più: il romanzo del 2003 *Felszámolás*⁷ è quindi soltanto, al principio del nuovo millennio, l'ultimo atto di una lunga riflessione che attraversa tutti i suoi scritti apparsi nel XX secolo, incentrata – in maniera caratteristica per la narrativa ungherese del Novecento – sul rapporto dello scrittore con la propria opera. Già in *Fiasco* – che ha una contiguità con questo romanzo, e non solo nel titolo – Kertész si era interrogato sulla vanità della scrittura, incentrando il romanzo su una figura chiaramente allusiva al mito di Sisifo; in *Liquidazione* la riflessione passa dal generale al particolare, addirittura fino a considerare l'inutilità dei vari generi letterari, fino a mettere in discussione persino la validità della *letteratura della memoria*, quella di cui farebbe parte *Essere senza destino*. Una volta avvenuta la *liquidazione*, Kertész si pone dunque – nonostante noi lo consideriamo anche un protagonista – come spettatore degli eventi che a partire dal cambiamento di regime si succedono in Ungheria e nel mondo, spettatore della propria vicenda esistenziale, della propria ascesa da autore poco o addirittura misconosciuto, a scrittore di fama mondiale. Nell'opera postuma *Lo spettatore*⁸ leggiamo le annotazioni di un ventennio, che completano il quadro della non sempre diaristica produzione pubblicistica dell'autore ungherese, e che in qualche modo possono avvicinarlo a Sándor Márai (1900–1989), alla cui impressionante produzione narrativa si devono necessariamente aggiungere i *Diari* che coprono il periodo dal 1943 al 1983.

Come spesso accade nei possibili bilanci della storia ungherese, il confronto con gli eventi del 1956 è imprescindibile, visto che il fallimento che lo scrittore sente parte della propria esistenza si proietta anche sulla storia dell'Ungheria, con cui Kertész ha un rapporto a dir poco contraddittorio:

Con Il vessillo britannico li ho profondamente offesi, con il silenzio con cui ho caratterizzato i trentacinque anni che passano dal 1956 al presente: per loro questi tre decenni e mezzo significano la vita, anche se dal punto di vista della storia e della psicologia della nazione, sono stati trentacinque anni di silenzio, di invasione, di oppressione, di anticreatività, insomma gli anni passati nello stato di perdita di coscienza da una nazione che è stata massacrata. Un

⁷ *Liquidazione*, traduzione italiana di A.D. Sciacovelli, Feltrinelli, Milano 2005.

⁸ *A néző. Feljegyzések 1991–2001*, Budapest 2016, in *Italia: Lo spettatore. Annotazioni 1991-2001*, traduzione di A.D. Sciacovelli, Bompiani, Milano 2018.

*bel giorno qualcuno se ne accorgerà, e lo scrivo come se per me non fosse (in fin dei conti) indifferente.*⁹

In queste righe leggiamo tutta l'amarrezza con cui si considera la distanza che esiste tra lo scrittore e il suo pubblico, fino a giungere alla constatazione di sentirsi

*uno scrittore ungherese nella misura in cui si può considerare Kafka uno scrittore tedesco, o Spinoza un autore latino. Non è un'affermazione esistenziale, quindi sembra un'affermazione superflua. Eppure, la mia cosiddetta sorte di scrittore è stata determinata dal fatto che scrivo in lingua ungherese, e non tanto ponendomi di fronte all'orizzonte ungherese; la mia superfluità mi ha messo le ali, per raggiungere questi orizzonti, e man mano che mi ci avvicino, mi esaurisco, le parole mi mancano.*¹⁰

Kertész lega a doppio filo la riflessione sull'arte a quella sulla società del suo tempo, in particolare concentrandosi sul proprio problematico rapporto con la lingua e la cultura ungheresi e con la missione dello scrittore dopo Auschwitz. Un problema centrale anche per altri scrittori nati in Ungheria, è quello dell'identità autoriale, che non si rispecchia tout court nella scelta della lingua. Ecco infatti come Kertész vede la questione dal suo punto di vista:

È del tutto evidente che non ho un posto – ma esprimiamoci in maniera più precisa: che il mio posto non è nella letteratura ungherese. La letteratura ungherese mi aveva espulso già prima che cominciassi a scrivere: la coscienza ungherese ha deciso di seguire l'anacronismo, l'ottusità. Nella coscienza ungherese non c'è posto per la conflittualità, la coscienza ungherese si è messa dalla parte dell'autogiustificazione vittimistica, della falsa coscienza storica, del provincialismo letterario e della menzogna nella sua accezione più generale. Quando scriveranno la storia della letteratura ungherese, per me non ci sarà neanche una riga, ma ciò è molto più onorevole della prospettiva che provino a infilarmi, come si fa con un intarsio, con il ruolo del cronista di una coscienza minoritaria, dalle visioni catastrofiche. Forse è la

⁹ *Lo spettatore*, cit., p. 9.

¹⁰ *Ibidem*, pp. 38-39.

*qualità dei miei scritti ad ammonirli: meglio evitarmi del tutto, piuttosto che prendermi sottogamba. La minoranza – cioè gli ebrei – di cui qui si parla, tra non molto non sarà più presente in questo ambiente spirituale sempre più provinciale, sempre più insignificante.*¹¹

E dunque, come possiamo considerare la sua opera, il suo ruolo di scrittore, la sua possibile collocazione in un ambito nazionale o internazionale della letteratura e del pensiero del Novecento?

Per quel che mi riguarda, sarò uno scrittore occidentale che vive in Ungheria e che scrive in ungherese, uno scrittore senza radici, né lì, né qui. La cosa, in sé, non mi rattrista, anzi! Il problema è che non posso cambiare lingua. Cosa dovrei fare? Vedere chiaramente che sono uno straniero in questi luoghi, ritirarmi da ogni possibile partecipazione, sfruttare i vantaggi del mio non allineamento, guadagnare tempo; con una certa dose di scetticismo osservare che cosa sarà delle mie opere “dopo la mia morte” – ma comunque salvare da questa terra ostile, mettendoli in un posto sicuro, i miei manoscritti. (Lo spettatore, pp. 57–58)

Ma soprattutto, qual è la vera missione dello scrittore? Qual è la dimensione umana e umanistica dello spirito che anima le sue opere?

Se volessi determinare dall'esterno le ragioni “per le quali scrivo” (sebbene, naturalmente, non abbia molto senso determinarle), potrei dire che scrivo perché possiamo salvare le nostre anime e condurle al riparo da quel fatalismo spirituale che è stato creato dalla politica, dall'economia e dall'ideologia che a esse si è alleata – affinché almeno per un attimo possiamo sentirci di nuovo a casa pur nella nostra fuga dall'inumanità, dall'alienazione, dall'esilio; una casa che per noi significa la vita e la morte. Perché se ci perdiamo nei compiti politici mascherati da missione sociale, vivremo una vita da formiche, non la nostra, non una vita umana. Questo è quanto. E il fatto che io riesca a dire questo soltanto con un tono di pessimismo, anzi a volte con toni di distruzione, non è che il marchio del nostro tempo: da questo

¹¹ Ibidem, p. 57.

*si deve risalire allo spirito dei tempi, più che al mio “pessimismo”, al mio spirito distruttivo.*¹²

Il pessimismo, lo spirito distruttivo, derivano anche dall'impressione di sentirsi circondato da un clima di ostilità, di inimicizia. In più di un'occasione, infatti, Kertész ha rilasciato dichiarazioni e interviste – anche a organi di stampa estera – in cui cercava di rendere concreta, leggibile questa sua sensazione, e il più delle volte questo non ha fatto che attirargli critiche di ingratitudine da parte di chi leggeva in queste dichiarazioni un atteggiamento di critica nel confronto di determinate forze politiche. In realtà, la sensazione va ben oltre la conflittualità “esterna”, perché pervade il rapporto dello scrittore stesso con la propria opera e la propria esistenza:

*Una terribile esperienza di estraneità, da settimane. Sono in un paese nemico, ma questo paese è nemico di tutti, soprattutto di se stesso; indicibilmente estraneo; una fuga ininterrotta, e poi nascondersi, imboscarsi, aver paura: tutto è cupo e minaccioso – sarebbe questa la “sensazione ebraica”? Una rottura non è ancora possibile, né con la scrittura, né con la redazione del diario: è come se controllassi quello che scrivo, tanto estraneamente vergo ogni parola. Espulso da me stesso, esiliato dalla mia stessa vita – quando non ne ho davvero motivo, se non quello che non scrivo: generale mancanza di ispirazione.*¹³

La vera questione, infatti, è legata al senso di appartenenza a un'altra cultura, l'„Olocausto come cultura”, che Kertész vede come parte della più genuina linea culturale cristiana:

Cosa devo dire, perché sono uno straniero qui, nella mia lingua? Perché appartengo a un'altra cultura, rispetto a quelli che qui vivono. L'ho detto: la mia cultura è l'Olocausto come cultura. Ecco la cultura che io rappresento, una cultura che è estranea a quelli che qui vivono. Perché questa cultura – l'Olocausto come cultura – continua a essere – confessiamocelo – la cultura cristiana; anzi, se vogliamo che la cultura cristiana venga promossa, venga

¹² Ibidem, p. 14.

¹³ Ibidem, p. 32.

*salvata, anzi direi proprio che se la cultura cristiana è ancora salvabile, allora la cultura, l'etica negativa che l'Olocausto ha (per così dire) creato, è ancora parte della cultura cristiana, come il libro dell'Apocalisse è parte della Sacra Scrittura, mentre questo paese, nella cui lingua vivo, non è mai vissuto nella cultura cristiana. Nonostante qui si parli continuamente di "valori cristiani", questo paese non ha mai naturalizzato – non ha avuto modo di naturalizzare – la cultura cristiana, restando pagano.*¹⁴

La visione di Kertész secondo cui la cultura ungherese non sarebbe riuscita a prender parte al processo di naturalizzazione, di omologazione della cultura cristiana, non avrebbe preso parte a quel continuo rinnovamento apportato dalle rivoluzioni spirituali, non avrebbe infine maturato autonomamente (ma soltanto per interposte sovrapposizioni culturali) il passaggio dall'epoca della dominazione ottomana ai successivi periodi illuministico e romantico, avrebbe generato nella cultura ungherese un sentimento di resa nei confronti degli emergenti e sempre più gravi problemi sociali, che quindi non sarebbero stati affrontati che con l'odio e la menzogna, perché ritenuti irrisolvibili! Ma queste assenze hanno anche pregiudicato altri aspetti della cultura magiara:

*In conseguenza della mancanza di cultura religiosa, allo spirito di qui mancano inoltre: quello speciale erotismo che ci è ben noto nell'arte occidentale, la particolare letteratura apocalittica che è tipicamente la grande letteratura russa, nonché la continuazione, l'esistenzialismo ateo ancora legato ai miti cristiani che parte da Nietzsche e di cui un rappresentante è Camus oppure Kafka, il grande errante della religione. Che a sua volta non è parte della cultura ceca – nella quale comunque sono rimaste incise con maggiore profondità, nell'humus dell'anima, le impronte degli stivali e delle scarpette della cultura religiosa. Le mie radici sono dentro Auschwitz e dentro il libro dell'Apocalisse di Giovanni, ma anche nelle grandi opere apocalittiche, negli scritti di Nietzsche, Camus, Kafka, Beckett, amalgamati con la cultura borghese così raffinata che trovo nei romanzi di Thomas Mann, Goethe, Proust.*¹⁵

¹⁴ Ibidem, p. 159.

¹⁵ Ibidem, p. 160.

La criticità di questo rapporto, confessa Kertész, è emersa ben presto, proprio in coincidenza del suo primo affacciarsi sul mondo dell'editoria ungherese:

Ma ho sempre saputo che sarebbe stato così; non dimenticherò mai il momento in cui una ventina di anni fa, quando uscì Essere senza destino, ero seduto nel corridoio sospeso che porta al bistrot della cosiddetta Casa Editrice di Belle Lettere, e dissi a M.: “Ormai solo la fama mondiale mi può salvare.” In quel momento si trattava di un’affermazione altrettanto impossibile quanto la decisione che presi nel 1954, di diventare “scrittore”, uno scrittore che qui è inimmaginabile, perché non parte dal pragmatismo, non si adegua alle circostanze qui esistenti, e – per così dire – si commisura con l’eternità. Cosa mi è riuscito di fare? Non posso saperlo, ma mentre scrivo queste righe, e man mano che mi si presentano davanti le valli e gli abissi profondi della mia memoria, ecco che già comincio a comprendere me stesso, comincio a comprendere quanto siano insignificanti, rispetto alla strada che sinora ho percorso, l’esistenza letteraria, la lode, le critiche, il denaro e la mancanza di mezzi: con umiltà tremante aspetto che mi giunga “in punta di penna” uno scritto che sia importante per me, che posso ancora portare avanti, e so che nient’altro mi attende; ma questo, insieme al calore spirituale e fisico che ricevo da Md., è sufficiente, più che sufficiente per la salvezza e perché alla fine possa dire: “Ho avuto una vita meravigliosa...”¹⁶

La missione dello scrittore abbracciata da Kertész è dunque commisurata con l’eternità, è una sfida che l’artista di oggi raccoglie sulla scia dei grandissimi artisti del passato:

La celeberrima frase di Adorno sulle possibilità della poesia (dell’arte) dopo Auschwitz è la prova di un perfetto fraintendimento, sia per quanto riguarda la cosa (Auschwitz) che per la creatività umana – in special modo però riguardo alla relazione tra le due; e questo fraintendimento è il fraintendimento del moralista, che prende sempre troppo sul serio le cose, così che innanzitutto le si deve spogliare della cupezza moralistica, affinché davvero possiamo prenderle sul serio. Creare arte da Auschwitz è la sfida più importante

¹⁶ Ibidem, pp. 87-88.

*per qualunque artista, e qui penso sia a Beethoven che a Tolstoj, o a Rembrandt: sono sicuro che nessuno di loro sarebbe stato in grado di resistere a raccogliere la sfida, che avrebbero trovato il cimento in grado di santificare la cosa (Auschwitz), creando una forma eterna nello spirito dell'arte, per la gioia degli uomini colma di lutto.*¹⁷

E ciò accade anche nonostante molti pensino, ormai, che i tempi siano sterili, che siano tramontate le epoche in cui le idee, i valori, erano importanti: epoche che lo stesso Kertész passa al vaglio, guardando con occhio assai critico proprio quella che definisce l'ultima illusione sociale dell'uomo:

*È terminata l'epoca delle imprese e delle grandi fondazioni; inoltre è crollata anche l'ultima illusione sociale dell'uomo, il socialismo, e con essa lo squalido impero che avrebbe provato a creare un'unità economica autonoma staccandosi dal mondo dominato dalle dinamiche economiche statunitensi. Cosa è rimasto ancora? Le ventiquattrore, nere e assassine, dei manager e degli agenti di commercio.*¹⁸

Ne consegue la possibilità, con cui bisogna necessariamente fare i conti, che anche l'Olocausto diventi fonte di guadagno, come si legge nella violenta critica all'opera di Spielberg *La lista di Schindler*:

*Da quando Spielberg e il capitale americano hanno scoperto l'Olocausto, dobbiamo prepararci alla possibilità che la storia culturale mostruosa dello sterminio degli ebrei, si perda nella fitta nebbia delle storie romantiche sugli indiani pellerossa. (Da quando Spielberg ha conquistato il podio di Auschwitz, bisognerebbe pensare a come custodire, versus Spielberg, l'effettivo significato dell'Olocausto, la sua effettiva memoria. Tra Spielberg e coloro che negano, "relativizzano" l'Olocausto, la differenza consiste semplicemente nel fatto che questi ultimi vengono portati davanti ai tribunali, mentre Spielberg riesce a ricavare dall'Olocausto enormi profitti.)*¹⁹

¹⁷ Ibidem, p. 139.

¹⁸ Ibidem, p. 157.

¹⁹ Ibidem, p. 223.

ÉLMÉNYKÖZPONTÚ IRODALOMOKTATÁS FÜZFÁ BALÁZS TANKÖNYVEIBEN

SEBŐK MELINDA

„A szavak mögött asszociációk vannak,
az asszociációkban élmények.”

(Babits Mihály)

„Gondolkodni és beszélni: nem lehetne rövidebben és mégis teljesebben megjelölni egész középiskolai tanításunk célját. Nem tanítunk mesterséget és nem képesítünk semmi mesterségre. Nem tanítunk [...] a feledésnek. Nem tanítunk tudományt: a tudomány nem 10-18 éves gyermekeknek való; aki tudományt akar tanulni, annak már nagyon jól kell gondolkodni tudnia. Irodalmat és művészetet nem tanítunk: azt nem lehet tanulni. Gondolkodni és beszélni tanítunk. [...] Ha felelsz tanárod váratlan kérdésére, gondolkodni tanulsz; ha összefoglalod, amit tanultál, beszélni” (BABITS 1910) – amikor Babits Mihály az *Irodalmi nevelés – egy tantárgy filozófiája* című fogarasi esszéjében 1909-ben összefoglalta a magyartanítás célját, már akkor rávilágított az irodalomoktatás lényegére: a lexikális ismeretek helyett az esztétikai-művészeti tudatosság és kifejezőképesség magasabb szintű megformálására, a kritikai gondolkodás fejlesztésére, valamint az anyanyelvi kommunikáció kulcskompetenciáira. Bár a babitsi „tudós tanár” figurája több mint száz év elteltével sokat változott; a „poeta doctus” irodalomesztétikai elvei, az irodalomról való gondolkodásmód és szemlélet kiállta az idő próbáját, legalábbis abban az értelemben, hogy Babits szerint az irodalom egységes, összefüggő folyamat, egyetlen vérkeringés, a magyartanár pedig olyan utazó, aki az oktatási folyamatban többször visszatér egy-egy mű szövegállomáshoz. Erre mutat rá *Az európai irodalom története* előszavában is: „A költők [...] egymásnak felelnek idő és tér távolságain át. Egy lehetséges életmagatartás egyszer megtalált kifejezése fölébreszti a másik attitűd öntudatát, s akkor az is kifejezést keres. Ez a világ-irodalmi hatás lélektana. Homérosz fölébreszti Vergiliust, Vergilius Dantét, és a századok nem számítanak. Egymás nyelvén felelnek egymásnak: ez a világ-

irodalmi tradíció. Egymás formáit, képeit, témáit veszik át. Nincs tökéletes eredetiség.” (BABITS 1991: 13)

Babits *Az európai irodalom története* előszavában megfogalmazott gondolatai, vagyis az irodalmi tradíció felélesztése, idő és tér távolságain át egymásnak felelő művészek párbeszéde az irodalomoktatásban az ezredforduló után különösen fontossá vált. A kétszintű érettségi bevezetésével olyan paradigmaváltás történt az irodalomtanításban, ahol nem a szerzőre vonatkozó lexikális adatok, hanem a szöveg válik elsődlegessé. A kronologikus rendszer helyett különböző irodalmi korszakok tematikus-motivikus-műfaji-formai hasonlósága vagyis a babitsi értelemben vizsgált irodalom hatáslélektana: átvett formák, képek, témák ismétlődő szövegállomása válik lényegessé. A kétszintű érettségin a szövegértés, a reflektív gondolkodás, az ismeretlen szövegek adott szempontú elemző bemutatása, az összehasonlító műelemzés, az előző olvasmányokkal folytatott dialógus, a kortárs irodalmi szövegek ismerete, az intertextuális-hipertextuális eljárások vizsgálata is hangsúlyossá válik.

A digitális kultúra világában azonban a mai diákok már egy babitsi kortól egészen távoli, más világban nőnek fel: így a tanár szerepe és az oktatás módja egyaránt megváltozott. A frontálisan tanító „tudós tanár” helyett az IKT-közegben egy kooperatív munkaformákat alkalmazó, módszertanilag újszerű és változatos mediátor-facilitátor tanár kerül előtérbe. Egy audiovizuális tudásra épülő korban különös kihívást jelent a magyartanárnak lépést tartani diákjaival. Az irodalomoktatásban az ezredforduló után az érettségi követelmények, az oktatásmódszertan és a tanárszerep változásával, új szemléletmód és új taneszközök váltak szükségessé! A 2005-ben bevezetett kétszintű érettségit követően Fűzfa Balázs irodalomtankönyvei (2008–2011) kísérletet tettek arra, hogyan lehetne megfelelni az új elvárásoknak. A tankönyvek elkészítése során Fűzfa Balázs a következő szempontokat is figyelembe vette: az irodalomtörténetre épülő kronologikus-diakrón rendszert felváltotta a folytonos-szinkrón gondolkodás; a lexikális, szerzői életrajzok helyett a hermeneutika-alapú szemlélet vált elsődlegessé. A szerző továbbá alkalmazkodott az új NAT és a kétszintű érettségi követelményeihez; a magyar irodalomtörténet utóbbi fél évszázadában bekövetkezett jelentős kánonváltozáshoz; a poszt-modern irodalom kulturális szótárához; a netgeneráció olvasási attitűdjéhez és az internethasználat adta lehetőségekhez.

Fűzfa Balázs a sorozat utolsó darabjaként készítette el a 9. osztályos tankönyvet, időrendben visszafelé haladt, ezzel is hangsúlyozta a kortárs

irodalom tanításának szükségességét. Tankönyvének tanári útmutatója egybe-
cseng az új elvárásokkal. „Paradigmaváltáson elsősorban az alábbiakat értjük:

1. A szövegértés világértés.
2. Szakadjunk el az irodalomtörténetiségtől!
3. Az irodalom tantárggyá formálásának alapelve és célja az érzelmi
mélységek megismertetése kell, hogy legyen esztétikai érvényességű szöve-
gek által! [...]
4. Ha az irodalom(tanítás) jelentős kompetenciát mutat, fennmarad
mint magas presztízsű tantárgy.
5. A tantárgy tartalmát egyre inkább át kell hatnia a vizualitásnak, a
kreativitásnak és a projekt jellegű alkotótevékenységnek.”¹

Fűzfa Balázs tankönyvcsaládja nem irodalomtörténetet mutat be, hanem az
irodalom történéseit tárgyalja, különböző jelenségek mögötti összefüggéseket
szeretne megragadni, vegyíti a kronologikus–irodalomtörténeti szemléletet a
motivikus, hosszsmetszeti vizsgálódással. Rendhagyó abban a tekintetben is,
hogy ide-oda lapozgatva asszociációk, utalások, ugrópontok, hipertextek men-
tén is olvasható. Fűzfa Balázs nagy műveltséganyaggal dolgozó szerző: allú-
zióival, asszociációival, régebbi és mai szövegek együtt olvasását tudja meg-
valósítani, miközben az irodalmi hagyomány kapcsolataiban új dimenziókat
nyit meg. A Fűzfa-könyv intertextuális játékaival időbeli szakadékokat ível át.
Úgy tágítja ki az irodalom határterületeit, hogy folyton változó kapcsolódá-
sainak asszociációival más fénytörésben mutat meg egy-egy ismert műalko-
tást. Az idézetek mozaikjaiból alkotott szöveg válik elsődlegessé. A tankönyv
dinamikus szövegahlójában a szépirodalmi művek, a kéziratok, az irodalom-
történeti idézetek, a recenziók és az internetes linkek polifón értelem-össze-
függést hoznak létre.

Ugyanakkor az új tankönyvcsalád célja megfelelni a kétszintű érett-
ségi követelményeinek is. Minden egyes évfolyamhoz tartozó tankönyvben az
érettségi témakörök szerint csoportosítja a tárgyalta szerzőket: Petőfi Sándor,
Arany János, Ady Endre, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső és József Attila
az *életművek*; többek között Jókai Mór, Nagy László, Nemes Nagy Ágnes,
Szilágyi Domokos a *látásmódok*; például Csokonai, Berzsenyi, Kölcsey,

¹ FÜZFA Balázs: *irodalom-09 \ tanári útmutató*

http://www.kronikanova.hu/irodalom_09/irodalom_09_tanari_utmutato

Vörösmarty, Szabó Lőrinc, Radnóti, Weöres Sándor a *portrék*; a *Bánk bán*, a *Csongor és Tünde*, *Az ember tragédiája* a *színház- és drámatörténet*; Voltaire, Swift vagy Puskin a *világirodalom*; Orbán Ottó, Parti Nagy Lajos a *kortárs irodalom*; E. A. Poe vagy Agatha Christie detektívtörténetei az *irodalom hátárterületei* témakörökben szerepelnek. A tankönyv egy-egy világirodalmi fejezet kivételével a magyar irodalmat a világirodalommal közvetlen összefüggésben tárgyalja. A tananyagszervezés általában koncentrikus: egy-egy téma, motívum, szerző többször visszatér. Így például az említett kortárs szerzők mellett Kertész Imre, Esterházy Péter, Tandori Dezső, Nagy Gáspár, Petri György és Kovács András Ferenc egy-egy műve, műcíme többször előfordul, de Páskándi Géza, Varró Dániel vagy Czigány György neve is felbukkan, a jelen irodalma tehát állandó párbeszédben van régebbi műalkotásokkal. Noha a tankönyv-család kronologikus szemléletű (hiszen Parti Nagy Lajos és Orbán Ottó költészetét a 12. osztályos tankönyv külön fejezeteiben tárgyalja); a kortárs műalkotások megismerése mégsem marad csupán az érettségi előtti hetekre, mivel egy-egy szépirodalmi szöveget/szövegrészetet folyamatosan beemel a tananyagba. A kortárs és a régebbi irodalmi művek dialogikus párhuzamban vannak egymással, ezáltal az érettségien elvárt szépirodalmi szövegek összehasonlító elemzését is gyakoroltatja. Jó példa erre, hogy Arany János életművének feldolgozásához intertextuális szövegpárhuzamba állítja Babits Mihály *Arany Jánoshoz* és Kovács András Ferenc *Babits Mihályhoz* című ikerszonettjeit. Minden pályakép ismertetéséhez kiválaszt kortárs műalkotásokat is, például a Petőfi-életmű tanítása során *A XIX. század költői ars poeticát* többek között Orbán Ottó *A mesterségről* és Petri György *Záróversével* hasonlítottatja össze. Petőfi alkotói pályájának mélyebb megértéséhez a diákok figyelmébe ajánlja Kerényi Ferenc *Petőfi Sándor élete és költészete*, Fried István *A posztmodern Petőfi* szakirodalmat, valamint Margócsy István *Petőfi-monográfiáját*, ez utóbbiból hosszasan idéz. A pályakép összegzéséhez Czigány György: *Fiam, Petőfi Sándor* és Szilágyi Domokos *Héjjasfalva felé*, a költőt megidéző verseket választja. A tankönyvcsalád egészében gyakran találunk szövegrészetet a tárgyalt alkotó kortárs szakértőjétől (a szerző Arany Jánosnál Nyilasy Balázstól, Ady Endrénél Kenyeres Zoltántól, Babits Mihálynál Sipos Lajostól, Kosztolányi Dezsőnél Szegedy-Maszák Mihálytól, József Attilánál többek között Tverdota Györgytől idéz), ezáltal is újszerű megvilágításba helyezve az életműveket.

A Füzfa-tankönyvsorozat összefonódó linkekből áll, koncentrikus szerkezete elmosza a korszakhatárokat. Egész pályaképek ismertetése és részletes műelemzés helyett inkább az adott szerzőhöz kapcsolódó információk világában segít eligazodni. Egy alapos szaktudományi ismeretekkel rendelkező magyartanár kiváló ötleteket meríthet belőle, miközben kiegészíti az adott mű árnyaltabb elemzését és a pályakép egyes mozzanatait. A tankönyvcsalád hátránya, hogy nem tartozik hozzá külön szöveggyűjtemény, a szépirodalmi szövegek is – valószínű a szerző tudatos megfontolásából – a tankönyvben találhatók. S bár jól kiválasztott, hosszabb részletek idézésével a prózai alkotásokból is ad ízelítőt, a lírai életművek feldolgozásához a megszokottnál kevesebb műalkotást választ, a színes képek pedig néhol megtörik a versek folyamatos olvasását.

Végezetül érdemes összefoglalni, mennyiben valósítja meg a tankönyvcsalád az élményközpontú irodalomoktatás személetének módszertani törekvéseit! Az élményközpontú oktatás egyfajta irodalompedagógia, melynek jellegzetességeit az alábbi felsorolásban gyűjtöttem össze. Az élményközpontú irodalomoktatás:

- az irodalommal kapcsolatos közvetlen élményszerzésre törekszik,
- a művészetben rejlő esztétikai szépség élvezetére ösztönöz,²
- a szövegben felfedeztetni a kultúra forrását,³
- szakirodalmi kutatómunkára bátorít (ezáltal is eltérő elemzési módokat/értelmezési lehetőségeket/véleményeket ütköztet),
- összehasonlító műelemzéssel motívumokat/ műfajokat/témákat/ intertextuális jelenségeket állít párhuzamba,
- a művek jelentésrétegei lezáratlanok: a konnotációs jelentésárnyalatok továbbgondolását segíti,
- a gadameri folyamatos megértés és dialogikusság⁴ elvét érvényesíti,

² „A szavak mögött asszociációk vannak, az asszociációkban élmények, az élményekben élet. ... szépség és kifejezés szinte egyet jelentenek”. (BABITS 1991: 12).

³ „egy szöveg ... sokdimenziós tér, amelyben sokféle írás verseng és fonódik össze, amelyek a kultúra ezernyi forrásából rajzanak elő” (BARTHES 1996: 55); „az olvasás öröme értelemszerűen bizonyos törésekből ... származik: össze nem illő kódok lépnek kapcsolatba egymással”. (BARTHES 1996: 77)

- szellemi szabadságra nevel,
- kultuszkutatásra/ irodalmi emlékhelyek felkutatására sarkall.

Élményforrást jelenthet továbbá:

- a kreatív írás,
- a szövegátírás, a szövegszerkesztés,
- a filológiai kutatómunka,
- a műalkotás művészi meghallgatása,
- a közös versmondás,
- a filmrészletek, a festmények, a fényképek megtekintése,
- a színházlátogatás,
- az audiovizuális/IKT-eszközök bevonása az oktatásba.⁵

A fent tárgyalt lehetőségek közül a Fűzfa-tankönyvekben fellelhető, hogy: részben az audiovizuális- és az IKT-eszközök bevonásával és a kortárs szövegek, szövegrészletek folyamatos idézésével szellemi szabadságra nevel; kultuszkutatásra, irodalmi emlékhelyek felkutatására sarkall; műalkotás művészi meghallgatására és közös versmondásra bátorít; az irodalmat kapcsolatba hozza más művészeti irányzatokkal; kreatív írásra biztat; újraolvasás-újraértelmezés lehetőségére ösztönöz; néhány esetben feltárja a textológiai-filológiai problémákat is vagy szakirodalmi kutatómunkára inspirál.

⁴ A megértés gadameri koncepciójában a megértés egyben értelmezés. Értelmezésnek tekinti az olvasást, a szövegre reflektáló másik szöveget, de a művek fordítását is. „Így végtére mégiscsak az a fontos, hogy mindenütt sikeres legyen a dialógus, az a szavak útján zajló csere, s ugyane szavakat még bizonyosan sok egyéb mozzanat is kíséri, ám e kölcsönös cserében mindig rálelünk azokra a szavakra, melyek révén megérthetjük egymást.” (GADAMER 2000: 29)

⁵ Fűzfa Balázs tanulmányában élményközpontú szemléletnek tekinti a fent említett szempontok közül: a filológiai-textológiai kutatómunkát, összehasonlító műelemzést, a kreatív írást, a szövegmásolást, a kultuszkutatást és az internethasználat határtalan lehetőségeit. Az élményközpontú oktatási módszerek közé sorolja: a mű eljátszását, parodizálását, a filmkészítést, a színjátszást, a vetélkedőket, a fogalmazási versenyeket is, ezeket a további lehetőségeket jelen esetben mellőztem a felsorolásból, mivel olyan projektmunkán alapuló tevékenységek, amiket az időkorlátok miatt nehezebben lehet megvalósítani. (FÜZFA 2002)

Összességében elmondható, hogy Fűzfa Balázs irodalomkönyveiben a törzsanyag a megszokottól eltérő formában jelenik meg: lexikális adatok és hosszabb műelemzés helyett kérdések, feladatok, idézetek és színes képek segítik az adott mű megértését. Ismeretanyagában redukált, viszont az elemzett műveket összekapcsolja további művészi alkotásokkal. Kronologikus szemléletű, de a tárgyalt korszakokat összeköti a jelennel azáltal, hogy igyekszik azokat a motívumokat, témákat előtérbe helyezni, amelyek a mai napig megjelennek (akár a popkultúrában is). Egyértelműen törekszik az élményközpontú irodalomtanítás szemléletének a megvalósítására, ami a diákokat kizökkenti a megszokott tanulási módszerből. A tankönyv szakirodalmi idézetei, szépirodalmi szövegrészletei, intertextuális szövegpárhuzamai és internetes feladatai is az esztétikai gondolkodást, a konnotációs jelentéstartalmak árnyalását segítik. Fűzfa Balázs tankönyvei tehát élményközpontúvá teszik az irodalomoktatást. A szerző irodalomszemlélete egybecseng a Babits által is megfogalmazott irodalmi tradíció hatáslélektanának továbbélésével, vagyis azzal a babitsi gondolattal, hogy az irodalom: „nem a könyvek, hanem az élet tanulmánya: nem is tanulmány, hanem nevelődés: edződés az életre, [...] egyetlen, legfőbb, leghasznosabb. S legélvezetesebb is. Mert mi lenne élvezetesebb, mint érezni, hogy napról-napra több ember leszel, használhatóbb, képesebb gondolkodni, kifejezni gondolataidat, megérteni, élvezni másokét.” (BABITS 1910)

Irodalom

BABITS Mihály (1910): Irodalmi nevelés, Stilisztika és retorika a gimnáziumban. Egy tantárgy filozófiája. *Nyugat*, 1910/ 3.

BABITS Mihály (1991): *Az európai irodalom története*. Auktor Kiadó, Budapest

BARTHE, Roland (1996): A szerző halála. – In: *A szöveg öröme*. Osiris, Budapest

GADAMER, Hans-Georg (2000): *Szöveg és interpretáció*. BACSÓ Béla szerk., Cserépfalvi

FÜZFA Balázs (2002): Élményközpontúság az irodalomkönyvekben? Olvasókat nevelünk vagy érettségizőket? – In: BARTÁK – BOKÁNYI – CZETTER – FÜZFA – JUHÁSZ – LÁNG – SIPOS (szerk.): *Irodalomkönyv ma*. Pont Kiadó, Budapest, 23- 26.

A JÖVŐ HÁZASSÁGA. LAKATOS LÁSZLÓ REGÉNYÉRŐL

SIPOS BALÁZS

A 20. század első fele Magyarországon Lakatos László ünnepe, de mindenképpen ismert író, színpadi szerző és újságíró volt, aki dolgozott a Pesti Hírlapnak, a Pesti Naplónak, a kor legnagyobb bulvárújságjának, Az Estnek, valamint Az Est-konszernhez került Magyarországnak is. Ma mégis az elfeledett szerzők számát gyarapítja. (LAKATOS 1985) A *Magyar Irodalmi Lexikon* tulajdonképpen ennek meg is adja az okát, amikor egyfelől „elsőrangú publicistá”-nak, másfelől „az igényesebb közönség ötletes mulattatója”-nak nevezi. (MIL II: 9, MÉL II: 18, ÚMIL II: 1138) Azaz bármilyen furcsán hangzik is, újságíróként talán „maradandóbbat” alkotott. (BUZINKAY 2016: 278, 287; SIPOS 2004: 151) Ám egy regénye valamelyest ismert lehet: az 1927-ben megjelent *A jövő házassága*, mégpedig leginkább azért, mert tudományos fantasztikus műként tartják számon.¹ Ez az alkotás önmagában nem elemzés tárgya: ha nagyritkán szóba kerül, akkor is más ok miatt.² Szilágyi Zsófia például Móricz Zsigmond-életrajzában szerepelteti, mivel az Athenaeum *Úri murit* hirdető kiadói katalógusában együtt népszerűsítették a műveket, és azt említi róla, hogy a regény „az európai kultúra válságáról kíván szólni”. (SZILÁGYI 2013: 393)

A regényről megjelenésekor többek között írt a Népszava (azt hangsúlyozta: a regény felső ezrek léha életét mutatja be), a Pesti Napló (amely a mű ellenutópia jellegét emelte ki)³ a Színházi Élet és a Napkelet is. Utóbbi kritikusa szerint Lakatos László műve „slágercímet” viselő „exportregény”

¹ Lásd például a Magyar Sci-fi Történeti Társaság honlapját: <https://sites.google.com/site/scifitort/iroportrek/lakatos-laszlo>

² Lásd például korábbi írásomat: Amerika mint modernizációs példa, utópia és disztópia a Horthy-korban. *Médiakutató*, 2015/1. Jelen munkám ennek egy részének átdolgozott verziója.

³ b.: Lakatos László: A jövő házassága. *Népszava*, 1928. május 1. 43.; sz.: Lakatos László: A jövő házassága. *Pesti Napló*, 1928. január 28. 13.

(tehát címével is népszerű témára utaló, eleve fordításra és külföldi kiadásra készült mű), amely „a világ könyvpiacán a legutóbbi években a legnagyobb siker[eket]” elért regényeket másolja. A kritikus szerint Lakatos „legfőképpen Wellst tartotta szem előtt”, és az ő egyszerű receptjét követte: „Kiindulni mai életből és aztán az elbeszélést hirtelenében néhány párszáz esztendővel későbbi időkbe áttenni, közben keserű szatírával rámutatni életünk bajaira: régóta bevált irodalmi fogás, különösen ha az író sem a szatírával, sem egy szebb jövő áldásainak fitogtatásával nem fukarkodik.” Ezt másolta tehát Lakatos, mégpedig a következő módon: „Egyik kedvelt témájából indult ki. A semmittevésben hentergő, társaságbeli dísznőt rajzolja, akit silány és akaratlan férfirabszolgák alázatos serege rajong körül; a nőt, aki léha, ostoba, hazug, pazar, naplopó és végletekig élvvágyó, aki meggondolás nélkül tartatja el magát többrendbeli férjei, imádói és kedvesei bamba seregétől. Igaz, hogy ez a típus ma valóban előfordul. Sőt eléggé gyakori a nagyvárosi élet rothadásában, de az emberiség életében mégis csak egész jelentéktelen kisebbség. Ebből az elfajzásból Lakatos nagyon merész fantáziával a 2127. évre már általánosan érvényes életformát erőszakol. Ekkor már az egész világ lábainál hever az előbb súlyosan elítélt női típusnak: Lakatos szerint a nőnek úgy általában. (LEMUR 1928)”

Rövid tanulmányomban a regényről két szempontból írok, két témát emelek ki: az Amerika-ábrázolás kérdését egyfelől, másfelől pedig az ehhez szorosan kapcsolódó nőábrázolást.

*

Az Amerikai Egyesült Államok a Horthy-kori Magyarországon az „átlagos” médiafogyasztók számára személyesen nem tapasztalt, elképzelt ország volt, amit alapvetően aszerint képzeltek el, ahogy az általuk fogyasztott médiumok mutatták. Az USA-ban játszódó amerikai és más nemzetiségű filmek, regények, az útleírások és az Amerikáról szóló cikkek, tanulmányok, könyvek és filmhíradó-híregységek, valamint a dalok azonban nagyon különböző „Amerika-valóságokat” állítottak elő és formáltak. Ezek a nagyon eltérő műfajú és eltérő kulturális regiszterhez tartozó médiaszövegek gyakran ugyanazon kulturális közhelyeket használták. Az USA-t bemutató vagy ott játszódó munkák a technikai fejlődésre, a jólétre, a „korlátlan lehetőségekre”, a társadalmi modernizáció jelenségei közül igen gyakran a modern nő típusára utaltak,

vagy a kulturálatlanságra, a tradíció hiányára, a táj ipari rombolására, a tömegesedésre. Ez nem meglepő, hiszen ezeket a szövegeket csoportosíthatjuk aszerint, hogy USA-ellenes, erőteljesen kritikus, ambivalens, távolságtartó vagy inkább rajongó jellegűek.

A dicsérő, „rajongó” művek között néhány utópisztikus jellegűt is találni. Ilyen a pár éven keresztül Amerikában dolgozó újságíró, a politikatudománnyal is foglalkozó Szabó László könyve, *Az amerikai demokrácia*, amely az utópisztikus államregényeket, azok filozofikus előzményeit idézi.⁴ E szerint a munka szerint az USA politikai rendszere hibátlan és minden problémát képes megoldani. Amerika megvédi a polgárait attól, hogy elszegényedjenek, a proletárt pedig támogatja, hogy polgárrá válhasson, ami itt a saját házat és a bankbetétet jelenti. (SZABÓ 1928: 76–77) Az „átlagos amerikaiban több a nemzeti érzés, mint az átlagos magyarban”, és emiatt az amerikaiak a nemzeti kötelezettségeiket önként teljesítik. (SZABÓ 1928: 82–86) Igaz, létezik a „négerkérdés”, de a demokrácia lassan azt is megoldja. (SZABÓ 1928: 78–81)

Az újságíró és filmes szakíró Lenkei Zsigmond hasonló szellemben számolt be amerikai tapasztalatairól. Hangsúlyozta: Amerika „sok tekintetben 200 évvel megelőzött bennünket”, ott Magyarország számára „igen sok [...] utánózni való” és „gyümölcsöző lehet, ha csak némileg is utolérjük”. New York a felhőkarcolók, a liftek, a millió autó, a metró miatt „leírhatatlanul impozáns”. (LENKEI: 1929/4: 10) (Ő is látott azonban egy negatívumot: a tömegoktatást.)

Ezek és a hasonló szövegek Bölöni Farkas Sándor híres, 19. századi beszámolójához hasonló utópisztikus leírások voltak. Amely reformkori útirajz kapcsán a szintén Amerikát járt író, Remenyik Zsigmond azt hangsúlyozta 1943-ban: Bölöni Farkas a korabeli magyar viszonyok „ellenképét” mutatta ideálisnak, megvalósítandónak. (REMENYIK 1943: 9) Az irodalomtörténész Kovács József szavaival: „A 19. század elejének európai gondolkodásában Amerika egyfajta és legalább részben megvalósult utópia volt, egyidejűleg pedig a társadalom megjavítását célzó utópiák kísérleti területe.

⁴ Szabó több könyvet is írt amerikai élményei hatására, sorrendben a következőket: *Az igazi Amerika* (megjelent 1926-ban és 1928-ban is), *Az amerikai demokrácia* (1928) és *Az amerikai sajtó szabadsága* (1929). Jóval később publikálta a *Reformtörekvések az amerikai városkormányzásban* című kötetét (1940).

[...] a valóságos világgal szemben Amerika volt az eszményi, a rothadóval szemben a virágzó.” (KOVÁCS 1981)

A 20. század első felében természetesen nem csupán ilyen szövegek, hanem a negatív sztereotípiákat használók is megjelentek. Például Rodriguez (Barsy) Endre *A nagy kalandor* című regényében – amely *Világvárosi regények* című a filléres, azaz ponyvaregény-sorozat darabjaként látott napvilágot – a főhős az amerikaiak „kulturátlanságát” nem szenvedhette, illetve mindent gyűlölt az USA-ban: „Gyűlölöm a Szabadság-szobrot, amely ott pöffeszkedik a felhőkarcolók Babel-kikötőjében. Irtózom az amerikai filmek álromantikájától. A revolveres, cowboykalapos Tom Mixtől és a nem létező bölénycsordáktól, az émelyítő jazz-bandtől és élvezhetetlennek találok a rágógumit!! Mindent utálok, ami amerikai...” (idézi GLANT 2008: 83)

Anita Loos *Szókék előnyben* című bestsellerének főhőse a flapper, akit milliomos szeretői tartanak el, és aki a regény végén révbe ér, hiszen sikerül az egyiküket rávennie arra, hogy vegye el feleségül. Ez a regény, egy lehetséges olvasata szerint, szintén inkább Amerika-kritikus. A flapper ugyanis buta, az amerikai igazságszolgáltatás korrupt, az oktatási rendszer nevetséges (a főhős gépírószakra jár egyetemre), az első milliomos szerető kéjsóvár öregúr, a későbbi férj és előkelőnek számító családja kissé retardált.⁵

Rejtő Jenő amerikai hősei szintén a sztereotip ábrázolások szerint élnek: a milliomos vagy ugyanaz a műveletlen és faragatlan ember, aki egykor fiatal piaci árusként volt (*Vesztégzár a Grand Hotelben*), vagy unatkozó és felületes újságműveltséggel rendelkező modern leány (*A fekete kapitány*). Ennek ellenére lehetséges, hogy az egykori olvasók közül sokan úgy dekódolták ezeket, hogy a szövegek végül „ígéretté változtak a hiány és az ellenőrzöttség körülményei közepette [...]”,⁶ hiszen bennük az USA mégiscsak a lehetőségek hazájaként volt azonosítható. Ugyanez elmondhatónak tűnik a magyar

⁵ Ebben a regényben persze az angol úri társaság is „megkapja a magáét”, sőt, a feministák is, akik Anglia kapcsán kerülnek elő.

⁶ Ulrich Beck az államszocialista kelet-európai országok kapcsán írta ezt. A hosszabb idézet így szól: „Még a Nyugaton oly gyakran kultúrkritikával lebecsült reklámműsorok is olyan ígéretté változtak a hiány és ellenőrzöttség körülményei közepette, amelyben a fogyasztás és a politikai szabadság eggyé olvadt” (BECK 2005: 77.). – A Horthy-korszakban a filmek, könyvek, színdarab, újságok ellenőrzése folyamatos, de változó intenzitású volt.

világhíradók képeit nézve is: Amerika ezeken – európai szemmel talán – a „bohóságok” földjének tűnt, ahol értelmetlen és furcsa módon töltik az idejüket az emberek, de mintha a gondok jobbára elkerülték volna őket. (SIPOS 2013) A magyar mozifilmek pedig szintén ilyen módon mutatták az Egyesült Államokat (a jómódú „amerikás magyar” figurája több filmből ismerős lehet).

Ebben a kontextusban kell értelmezni Lakatos László regényének Amerika-ábrázolását. *A jövő házassága* „főszereplője” – első ránézésre – az USA. Pontosabban a 22. század Amerikai Császársága, ahová a főhős egy álom révén kerül. Ez az Amerika gyarmatosította a megosztott, széthúzó Európát, amelynek államai egymással háborúztak. A nők férfissá váltak: több férjük is lehet, nadrágot hordanak, ők a vállalatvezetők és -tulajdonosok, míg a férfiak lebernyegekre burkolóznak, ékszereket viselnek.

Lakatos regénye sci-fi-elemeket is tartalmaz (ilyen például a repülő cipő, a zsebben hordozható telefon, amely egyben televízió is), ám mégis inkább swifti szatirikus utópiának tekintendő, amelyben a torznak tartott valóság „fokozása”, kiélezése a fontos. A cél a való világ abszurd mivoltának bemutatása. Esetünkben a való világban Berlin és Velence amerikanizálódásának jeleivel találkozhatni, illetve a férfiak és nők viszonya is megváltozott: egyes nők nem szeretnek, csak megkaphatók; a másik típus „frakkos flirtbábúkból” háremet csinál magának; a harmadik pedig (a kisebbség) a független, dolgozó életre törekvő, okos és felelősségérzettel rendelkező nő (LAKATOS 1927: 9, 17, 22) (utóbbi típus elkerülte a Napkelet kritikusának figyelmét). A nőiesség és férfisság tehát eltér a megszokottól: az ábrázolás szerint a fiús lány és nőies férfi (a „flirtbábú”) a nő és a férfi paródiája. A nők között elterjedt „a fiús haj, a térdszoknya, a jumperek és ingblúzok, sisakkalapok, alacsonysarkú cipők”, s a korszak jellemzői „a rugdalózó táncok, a túlzott sport, a jazz, a nigger song, a mind vakmerőbb flirt, a tömeges válópörök és a pénzes szerelmi viszonyok”. (LAKATOS 1927: 40–41) A 22. század Amerikája tehát csupán e „paródia paródiája” (LAKATOS 1927: 75), az amerikanizálódott Európa ad abszurdum fokozása.

A regény kapcsán felmerül tehát a kérdés, hogy a könyv vajon mennyiben szól kora Európájáról, és mennyiben Amerikáról, mint veszélyes „sehol-országról” – azaz olyan „szerveződésről”, amely a maga torzképére formálja Európa városait? Továbbá: a „fiús lány” mennyiben probléma – és mennyiben az a „nőies férfi”? A választ Lakatos cikkeiben lehet megtalálni. Egyik 1926-os esszéje olyan, mintha a regényben szereplő való világ előtanul-

mánya lenne: ebben azon mérgeződött, hogy egy olasz fürdőhelyen a férfiak színes és szalagokkal díszített hajhálót hordanak, és általában is elnőiesednek (hosszú a hajuk és körömlakkot használnak), azaz „effiminálódnak”. Felidézte George Bernard Shaw *Matuzsálem* című, 2000 évvel később játszódó regényét, mert abban fordulnak elő hajhálós férfiak. Majd azt írta: „Micsoda jövő fog még erre a jelenre következni! [...] A férfi] lehanyatlík [...] műveltségében, gondolkodásában és ízlésében”, s a gyengédség helyett a gyengeség lesz rá jellemző. (LAKATOS 1926/40)

Nagyjából a *Jövő házasságával* egy időben írta a *Pajtásházasság* című komédiáját, amelyhez elmondása szerint ihletet Velencében (a regény egyik európai helyszínén) merített, ahol évekig nézte a flörtölő párokat, a „mai szerelmet”. (LAKATOS 1928b) Ennek kapcsán az tűnik fontosnak, hogy a *Jövő házasságát* azzal reklámozták: „a házasság problémájának [...] fölényes, gyilkos, megértő, érző, érdekes” bemutatása.⁷ Továbbá az, hogy a házasság Lakatos írásainak gyakori témája volt: például 1918-as darabja a *Férj és feleség*, 1919-es kabaréjelenete, „házassági komédi[ája]” a *Hegedűkoncert* és a *Bölcsődal*, 1920-as a *Próbáld meg Aladár*; 1934-ben mutatták be a Kubinyi Ernővel és Pongrácz Lászlóval közösen szerzett operettjükét, a *Házasság nincs kizárva* címűt. 1935 májusában a rádió leadta *Vita a házasságról* című „párbeszédes csevegését”, amelyben a női szereplő hiú, fecsegő nőies férfiakra szól, valamint olyan nőkről, „akik tévedésből férfinak születtek”. A férfi szereplő viszont egyrészt a női diktátorokkal, azaz a feleségekkel tréfálgozik, illetve a házasság céljának a gyereket tartja. (LAKATOS 1935/31) Ezen szövegek értelmezéséhez tudni kell, hogy az első világháború után általános lett a társadalmi nemi szerepek megváltozását emlegetni, elsősorban a férfi–női munkamegosztás átalakulására utalni.

Látszik: Lakatos „témája” általában volt a házasság, a férfi és nő viszonya, a nőiesség és férfiasság. De mennyiben tekintette ez a téren bekövetkező változásokat amerikanizációnak? Egy 1930-as cikke szerint az amerikanizmus a korszerűséggel azonos, s a korszerű viselet a rövid szoknya volt, amely megfelelt a „női függetlenségnek”. „Őszinte” volt ugyanis, illetve „Azzal, hogy nem titkolta a női testet, el is vette annak fontosságát”. Ezzel szemben a hosszú szoknya éppen akkoriban visszatérő divatja degradálja a nőt,

⁷ A hirdetés (A jövő házassága. Lakatos László új regénye) megtalálható: *Színházi Élet*, 1928/6. 60.

huszonöt éves visszalépés az időben: „rövidszoknyás nő volt a felnőtt”, míg az újabban népszerű „hosszúszoknyás” gyerekes, affektáló. (LAKATOS 1930/48) Egy évvel később az Európában utazgató amerikai egyetemista lányokat védte meg a „hazug és szennyos legendák[al]” szemben, amelyek szabados szerelmi életükről, mulatozásairól szóltak. (LAKATOS 1931/32)

Másutt viszont egyrészt káros jelenségeként ábrázolta az amerikai nőt, másrészt össze is kapcsolta Európa romlásával; olyan módon tette ezt, hogy az amerikai nő bemutatásának a kontextusa maga az amerikanizáció lett. Lakatos László itt a „mai luxusnő” („mai delnő”, „mai úrinő”) típusát a fogyókúrázással, a „nehéz, izmokat emésztő jazztáncok” és a sportolás iránti rajongásával (külön is említve a boksztól), illetve azzal jellemezte, hogy a „kozmetika rabszolgája”. A világháborút a jazz és a tank éveiként aposztrofálta, amikor is a nagy vagyonok az USA-ba „menekültek”, ahonnan „néger dalokat és néger táncokat [dzsesszt], térdszoknyát és rövid hajviseletet” kapott Európa. Cikke végén pedig megfogalmazta azt a félelmét, hogy megismétlődik a „római-görög impériumváltás [...] új amerikai-európai távlatokban”. (LAKATOS 1929: 40, 42, 43, 44)

Nagyjából ugyanekkor írt másik cikke ezzel némileg ellentétben az Európában megjelent „amerikanizmus” túlhajtásairól szolt. Konkrétan arról, hogy Budapest „newyorkabb” akar lenni New Yorknál, azaz az USA a haladás budapesti „vadhajtásaiért” nem tehető felelőssé. (LAKATOS 1928a)

Mindezek alapján azt mondhatjuk, hogy *A jövő házassága* olyan utópisztikus regény és fantasztikus útleírás, amelyben a való világ és az elképzelt és elkerülendő jövő nem ellentétben állnak egymással, hanem egyik a másik előzménye/következménye. Sőt: „időben és térben elhelyezett nem létező társadalom nagy részletességgel történő leírása, amellyel szerzője célja, hogy kortársi olvasója a kortárs társadalom kritikáját ismerje fel abban”. (LENGYEL 2009/3)⁸ Azaz negatív utópia (disztópia), amely „a jelen káros tendenciáit szatirikus jelleggel nagyítja fel”: „célfelhasználó szerepe” van azzal, hogy a jelen, a való világ tendenciáinak „végkifejtését felmutatva elriaszthat [...] a katasztrófák felé vezető tévutaktól”. (VIL 16: 254) Ebben a katasztrófában, a katasztrófa felé vezető változássorozatban azonban Amerikának valójában kisebb szerep jutott, mint Európának, amely maga számolta fel önmagát, politikai,

⁸ Lyman Tower SARGENT, *The Three Faces of Utopianism Revisited* című kötetét idézi LENGYEL 2009/3.

gazdasági értelemben is, illetve a férfiasság–nőiesség „zavarai” (a férfi–női szerep- és munkamegosztás felborulása) okán. A 22. századi Amerika tehát elsősorban, valójában Európa jövőjét idézi fel, hiszen Európa minden negatívuma grandiózus és felfokozott módon tükröződik vissza az Amerikai Császárságban. A regény csak kisebb részben a 20. századi USA jövőképe – annyiban, amennyiben mentes olyan 20. századi európai negatívumoktól, mint a szegénység, a széthúzás (illetve a 20. század eleji amerikai technikai fejlődés továbbgondolása miatt). És éppen ezért, bizonyos európai negatívumoktól való mentessége okán lehet az „USA” a disztópia helyszíne, hiszen a 22. század Európájában csak a pusztulást és romlást tudta volna megmutatni a szerző. *A jövő házassága* tehát inkább az európai válságirodalom terméke (TÖRŐ 2001/3-4), annak ellenére is, hogy helyszíne Amerika, hiszen az amerikanizálódó Európa „káros tendenciáit” nagyítja fel. Úgy tűnik tehát, hogy mintha a Napkelet kritikusának műértelmezését saját előítélete, elfogultsága erősen befolyásolta volna.

Irodalom

- BECK, Ulrich (2005): *Mi a globalizáció?* Szeged, Belvedere Kiadó
- BUZINKAY Géza (2016): *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*. Wolters Kluwer
- GLANT Tibor (2008): Amerikás könyvek és az Amerika-kép a két világháború közti Magyarországon. – In: *„Minden gondolatomra számtalan másik árnya hull...”* Emlékkönyv Frank Tibor 60. születésnapjára. Szerk. MAGYARICS Tamás, LOJKÓ Miklós. Budapest, Prime Rate
- KOVÁCS József (1981): „...regio nullis regnata Monarchis”. Adalékok egy eszme történetéhez. *Filológiai Közöny* 1981/1–2.
- LAKATOS György (1985): Pro memoria. Lakatos László. *Irodalomtörténet*, 1985
- LAKATOS László (1926): A női férfi és a férfi nő. *Színházi Élet* 1926/40.
- LAKATOS László (1927): *A jövő házassága*, Budapest, Athenaeum Kiadó
- LAKATOS László (1928a): Ami múlik, ami pusztul. *Tolnai Világlapja* 1928/41.
- LAKATOS László (1928b): A mai úrilány, a mai úrasszony, a mai szerelem, a mai eljegyzés, a mai házasság. *Színházi Élet* 1928/49.

- LAKATOS László (1929): Divat a munkában, divat a munkátlanságban, divat a gazdagságban, divat a szegénységben – In: *Az Est hármaskönyve*. I. k. *Divat és kultúra*. Budapest
- LAKATOS László (1930): A divat divatja. *Tolnai Világlapja* 1930/48.
- LAKATOS László (1931): Miss Dollar. *Színházi Élet* 1931/32.
- LAKATOS László (1935): Vita a házasságról. Párbeszédese csevegés *Színházi Élet* 1935/31.
- LEMUR (1928): Lakatos László: A jövő házassága. *Napkelet*, 1928/6.
- LENGYEL Imre Zsolt (2009): Elza pilóta: nézőpontok, didaxis, etika. *Irodalomtörténet* 2009/3.
- LENKEI Zsigmond (1929): *Ez Amerika!* Budapest, Magyar Filmkurír
- MÉL – *Magyar életrajzi lexicon*. Főszerk.: KENYERES Ágnes, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1969
- MIL – *Magyar irodalmi lexicon*. Főszerk. BENEDEK Marcell, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1965
- REMENYIK Zsigmond (1943): [Bevezető.] – In: BÖLÖNI Farkas Sándor: *Utazás Északamerikában*. Budapest, Officina Kiadó
- SIPOS Balázs (2004): *A politikai újságírás mint hivatás. Nyilvánosság, polgári sajtó és a hírlapírók a Horthy-korszak első felében*. Budapest, Napvilág
- SIPOS Balázs (2013): Hogyan kerül(t) a jelentés a moziba? Amerika-képek és -értelmezések a Horthy-korban. *Médiakutató*, 2013/1.
- SZABÓ László (1928): *Az amerikai demokrácia*. Debrecen, Hegedüs és Sándor Kiadó
- SZILÁGYI Zsófia (2013): *Móricz Zsigmond*. Pozsony, Kalligram
- TÖRŐ Krisztina (2001): Kultúrkritika és válságérzet Szerb Antal *A Pendragon legenda* című regényében. *Filológiai Közöny* 2001/3–4.
- ÚMIL – *Új magyar irodalmi lexicon*. Főszerk. PÉTER László, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1994
- VIL – *Világirodalmi lexikon 16. U–Vid*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1994

„NEM MEGGYŐZŐDÉS CSINÁLJA A HÁBORÚT.”
MAGYAR KÖLTŐK ÉS ÍRÓK AZ I. VILÁGHÁBORÚ IDEJÉN

SIPOS LAJOS

1914. június 28-án, amikor Ferenc Ferdinánd trónörökösét és feleségét, a Monarchia által 1908-ban anektált Boszniában meggyilkolta Gavrilo Princip (akinek Szerbiában éppen most állítottak szobrot), Benedek Marcell a következőt jegyezte fel a naplójában: „A trónörökösét és feleségét meggyilkolták Szarajevóban. Árván maradt gyermekeit sajnáljuk, de egyébként valljuk be, egy kis megkönnyebbülést érzünk arra a gondolatra, hogy Ferenc Ferdinánd, aki fel akarta rúgni a magyar alkotmányt és valami osztrák-szláv-magyar trializmusban szánt nekünk Isten tudja, milyen szerepet – nem a királyunk.” (BENEDEK 1965: 253) Ady 1914. július 3-án Boncza Bertának küldött levelében ezt írta: „[...] minket Váradon (Jászit, Bírót és engem) megrikatott a trónörökösség drámája.” Az Ady Endre társaságához tartozó, jogakadémiai tanár, Ágoston György, a későbbi főispán, majd a tanácsköztársaságban népbiztos feljegyzése szerint el sem akarta hinni a hírt. Hatvany Lajos egy Saint-Germain-i szálló napos teraszán július legelején meg ezt jegyezte fel: „A modern embernek csak egy ellensége van: a természet, a vak elemek. Ezek ellen küzdeni: ez a mai kultúra. Ember ember ellen nem küzdhet többé [...]. És ha Belgrádot lövik is, hát Belgrád az Szerbia, Ázsia. De európai háború, az annyi, mint európai lehetetlenség.” Így vélekedett, más és más indoklással Kunfi Zsigmond és Jászi Oszkár, mindenekelőtt pedig Norman Angell, aki 1910-ben megjelent *The Great Illusion* című könyvében, melyet Kunfi Zsigmond fordított le *Rossz üzlet a háború* címmel, ezt írta: „Egy háború magának a győztesnek is többet ártana, mint használna”.¹

Egy hónappal később, július 28-án azonban a Monarchia mégis hadat üzent Szerbiának, az elküldött hadüzenetre válaszul augusztus 1-je és 12-e között hadviselő fél lett a központi hatalmak részéről Németország és az Osztrák-Magyar Monarchia, az antant részéről Oroszország, Franciaország,

¹ Idézi: KIRÁLY 1982, I: 25–27.

„Nem meggyőződés csinálja a háborút.”

Belgium, Anglia; Olaszország és Románia 3-án bejelentette semlegességét. (GERGELY – IZSÁK 2000: 9–11)

A hadüzenetet követően mindkét oldalon gyors győzelmet reméltek, s mindenki háborúpárti lett. Az első hetekben – olvasható Stefan Zweig *Búcsú a tegnaptól* című könyvében – Európában „lehetetlenné vált, hogy valakivel értelmes beszélgetést lehessen folytatni. A legbékésebb, s legjobb kedélyű emberek szinte részegek voltak a vérgőzről. Olyan barátaim, akiket mindig meggyőződéses individualistáknak, sőt szellemi arisztokratáknak ismertem, egyetlen éjszakán fanatikus hazafiakká változtak, s patriótákból kielégíthetetlen annexionalistákká lettek. Minden beszélgetés ilyen ostoba szólamokkal végződött: >Aki nem tud gyűlölni, az igazán szeretni se tud.< Vagy durva gyanúsításokban csengett ki. Jó ismerőseim, akikkel esztendőök óta sohasem volt semmi bajom, egészen durván azzal vádoltak meg, hogy nem vagyok osztrák már, és menjek át Franciaországba vagy Belgiumba. Sőt, óvatosan jelezték azt is, hogy az olyasfajta véleményeket, hogy ez a háború büntett, tulajdonképpen a hatóságok tudomására kellene hozni, mert a defetisták – ezt a szép szót akkor találták ki Franciaországban – a haza legsúlyosabb gonosztevői.” (ZWEIG 1945: 237) Budapesten és szerte Magyarországon is hasonló volt a hangulat. A hadüzenet előtti hónapban az utcákra tóduló tömegek „Megállj, megállj, kutya Szerbia / Majd megbüntet a Monarchia!” kezdetű dalt énekelték. Az emberek megrészegekedtek a haza és a szabadság megvédésének jelszavaitól. A „nemzeti egység” jegyében korábbi antimilitaristák, pacifisták, szociáldemokraták is háborúpártiak lettek. A parlamentben, az ellenzék nevében, a Függetlenségi Párt háborút támogató deklarációját maga a pártvezér, Károlyi Mihály gróf olvasta fel, aki nem sokkal ezután önkéntesként jelentkezett a frontra. (GERGELY – IZSÁK 2000: 10–12)

Ezenközben a Nyugat július 1-jei számában Ignotus *F.F. A politika mögül* címmel írt vezércikket. Nem utalt a hadüzenet háttérében meghúzódó politikai indítékra, a délszláv titkos csoportok ambícióira, a szerb-magyar elmentésre. Felemlgette ugyan az osztrák birodalom és Magyarország érdekütközését, a megölt főherceg Magyarországgal kapcsolatos esetleges terveit. Mindenekelőtt azonban a „könnyen” és „simán” folyó magyar mozgósítást, az ezredek hadrendbe állítását és harci készségét idézte fel. Ugyanakkor kétséget nem hagyó módon hitet tett a dualizmus és a birodalom mellett.

Július 16-án újból Ignotus-cikk indította a Nyugat-számot. A *Háború* című írásában ismételten szót emelt „Ausztria–Magyarország” mellett.

„Mindenkinek, aki az osztrák-magyar birodalomban él – fejtegette –, de mindenestre minden magyarnak személyes életérdeke, hogy az osztrák-magyar monarchia megmaradjon és nyugodt zavartalanságban éljen. Ez ma már háború nélkül lehetetlen. Ezért nem lehet, ezért nem lehetett e magyar földön vagy magyarságba tartozó ember józan ésszel más, mint magyar chauvin [sovén, azaz sovíniszta], magyar nacionalista, magyar imperialista, magyar militarista. [...] Nekünk magyaroknak kell a magyar állam és kell a habsburgi birodalom [...]”

Ignotus mindkét cikkében érinti ugyanakkor a nemzetiségi kérdést is. Az első szöveg „a horvátoktól s nemzetiségektől félő [magyar] rendszer”-ről. A másodikban az 1914-ben létező Ausztria-Magyarországgal szemben felidézte a mindössze „Szegedtől Kassáig [...] Kanizsától Nyíregyházáig” terjedő „Kis-Magyarország” képét. Ebben az összefüggésben a háborúellenesség és a birodalmiság, a „szenvedélyes habsburgista”-ság az egyes ember számára az ezeresztendő, egységes, az egész Kárpát-medencét kitöltő Magyarország és a megcsonkítható haza között választható két lehetőségként merült fel.

Az augusztus 16-i, szeptember 1-jei összevont számban ismét Ignotusé a lapindító írás. Az *Intermezzo* című cikkben világtörténeti és politikaelméleti szempontból tekintett az eseményekre. „Mint a gazdaságban – írta –, abban a valójában szintén gazdasági szervezetben, amit az államok és az országok jelentenek, a kis üzemeknek befellegzett. A nagyok felszívják az aprókat, s az amúgy is csak képzelt önállóság helyett jobb kartellbe vagy trösztbe tartozni, melynek aztán mint egésznek megmaradhatási érdeke az, ami külön-külön egyes részei: hogy az egészen belül minden egyesnek igazsággal s méltányosan fusssa a számadásra.”

Ez a szám már igazi hadijelentés is volt. Kosztolányi Dezső *Öcsém* című versének címzettje „A szerb hegyek mentén Ferenc József bakája”, aki „Ezer szurony között, szekerek éjjelében” csak az Isten segítségével bízhat. Schöppflin Aladár *Katona öcsémnek* című írásában „hosszú csapatban, felvirágozva, könnyes szemmel éljenző tömeg sorfala közt” menetelő katonákról van szó, akik „elébe mennek sorsuknak, belenéznek a szemébe, ellene vetik a vállukat, segíthetnek legyűrni, érezhetik a cselekvés gyönyörét”. Lányi Sarolta *A bátor igen* című versében ez olvasható:

Kifent kaszával, buzogányököllel
nagy tette fel most kicsinye-nagyja

„Nem meggyőződés csinálja a háborút.”

és minden fejben lobogjon, égjen
a tömeg elszánt nagy akaratja.

Ady Endre a Nyugat szeptember közép-október eleji számában, *Az ősz dicsérete* című versében nem a háborúban menetelést, az éljenző-könynyező emberek sorfalát, nem a „nagy tetre” készülőket választotta vershősnek. Ebben a ditirambikus alkotásban, az „én” és a „ti”, a természeti lét, az ember biológiai és szellemi lényege egymást kiegészítve, egymásba át meg átfolyva a legáltalánosabb szinten jelenik meg:

Támadjatok föl, jól figyelő ősök:
Én tömeg-Mának nem adtam magam,
Nekem az ember egy folytonos ember,
S nekem semmi ma sem vigasztalan.

Ekkor már javában folyt a valóságos háború.

1914 augusztusában az Oroszország ellen készülő osztrák-magyar csapatok először Szerbiát támadták meg. Egy másik seregtest augusztus 23-án támadást kezdett Galiciában, Lublin és Chelm irányában, s bevették Krasnik és Komarov városát. Halász Gyula író, nyelvész, műfordító augusztus 26-án az alábbi sorokat írta édesapjának:

„Tegnap este már rajvonalba mentünk át két kilométerre a határtól. Az ellenség azonban eltűnt szemünk elől. Hatalmas látvány volt a felvonulás ideális csatatéren. Éjjel egy óráig meneteltünk a csillagos éjszaka misztikus homályában már orosz földön. Útlevel nélkül léptük át a határt 10 óra 30 perckor este. Ma hajnal óta vagyunk beljebb és beljebb az országban. Forrón tűz a nap.”

Szeptember 3-án a következő levelet küldte: „Öt nagy ütközetben vertük az orosz. Futnak befelé. Szorítjuk őket. Az ágyúk félelmetesen csapkodtak. Sértetlen vagyok. Sokan hiányoznak már, de halottunk kevés. Hűvös idők kezdődnek. Fel vagyok szerelve. Fáradalmakat, nélkülözést fényesen bírom, kitűnő egészséggel. Levelezőlapot ritkán írhatok. Aug. 21-iki lapodat (Zrínyi jelmondatával) ma kaptam meg. Ölel szerető Gyula fiad” (HALÁSZ 1914)

Amikor ezek a levelek, néhány más korábbi társukkal együtt, megjelentek a Nyugatban, már senki sem bízott egyik oldalon sem a „villámháború”-ban. A magyar-osztrák hadsereg egységei augusztus második felében

Szerbiában, a főerők Galiciában vereséget szenvedtek. Szeptember 11-éig a Galiciában támadó hadsereg jobbszárnya a Kárpátokig, a balszárnya a Dunajec alsó folyásának vonaláig vonult vissza. Bukovina nagy része az oroszok kezébe jutott. Przemysl várát körülzárták az orosz katonai egységek. (GALÁNTAI 1980: 180–182, 206–209)

Az 1914. augusztus legelején kezdődött világháborúban a magyar írók és költők közül többen besorozott vagy önkéntes katonák voltak. Gyóni Géza Galiciában harcolt, Przemysl várában rekedt, egyike volt annak a 120 ezer embernek, akik 1915. március 22-én orosz fogságba került. Karinthy Frigyes ugyanitt volt gyalogos honvéd, Balázs Béla a szabadkai 54. menetzászlóalj önkéntese lett. (HALÁSZ 1914) Tersánszky Józsi Jenő 1914 és 1918 között önkéntesként harcolt a világháború különböző frontszakaszain (katonai élményeiről a Nyugatban számolt be, a *Viszontlátásra, drága* című háborús regényét 1918-ban az olasz fronton fejezte be). (RÓNAY 1983: 40–43) Tabéry Géza, Boncza Berta valamikori majdnem-vőlegénye, aki 1926-ban egyike lesz az Erdélyi Helikon Társaság alapítóinak, az orosz fronton harcoló 46. cs. és kir. Szegedi gyalogezred tisztje volt. Erdélyi Józsefet is ide vezényelték. Móricz Zsigmond saját kívánságára, Tisza István miniszterelnök külön engedélyével, 1915-ben kétszer, haditudósítóként szintén a keleti frontra került. Molnár Ferenc és az akkor már elvált felesége, Vészi Margit, Vészi Józsefnek, a Pesti Napló főszerkesztőjének és a Budapesti Napló alapítójának a lánya, szintén haditudósító lett. Krúdy Gyulát, bár a sorozáson fegyveres szolgálatra alkalmasnak minősítették, nem sorozták be. (FRÁTER 2003: 130) A sovány és tüdejével folyamatosan beteg Tóth Árpád, a sokféle bajjal kínlódó Ady, az idegbajával a Moravcsik Klinikán küszködő Juhász Gyula, a *Fortissimo* megjelenése és a Nyugat betiltása után a sorozó bizottság orvosa által vizsgálat nélkül „untauglich”-há nyilvánított Babits nem teljesített katonai szolgálatot.

A háborúról írók és a tudósítók közül a legnépszerűbb Gyóni Géza volt. A *Lengyel harcmezőkön, tábortűz mellett* című kötetével, főleg a *Csak egy éjszakára...* című versével a legtöbbet idézett és szavalt alkotó lett, akárcsak a saját hazájában a *Csatdallal* Gerhard Hauptmann, a *Tábori dallal* Richard Dehmel (vagy a II. világháború idején a *Várj reám* című versével Konsztantyin Szimonov).

A haditudósítók, akiknek lelkesítő cikkeket kellett küldeniük a front-ról, nem egyformán „dolgoztak”. Molnár Ferenc „szépíró-haditudósító” volt. Az 1929-ben New Yorkban adott interjúja szerint értelmezte már ekkor is a

riporter szerepét. „Amerikában és a világ bármely pontján – mondta – a riporterek kimennek az utcára és tudósítanak a hírekről; mi azonban legtöbbször ki sem léptünk az irodánkból – hiszen mi nem külső, hanem belső hírekről tudósítunk. Mi vagyunk a hírek, vagyis elsősorban magunkról írunk, és csak aztán a hétköznapi élet történeteiről, amelyek tulajdonképpen csak az élet véletlenjeinek köszönhetők, szemben a lét igazságtalanságaival”. (idézi FODOR 2005) Molnár Ferenc, e szerepértelmezéshez híven általában a frontvonal mögött tartózkodott, tábornokokkal, tisztekkel beszélgetett. Hallomásból igyekezett összegyűjteni írásai tényanyagát. Szenvedélyesen érdeklődött a hőstetkekről, név szerint szerepeltette a katonákat, elbeszélések alapján részletesen leírta külsejüket, kinézetüket, jellemüket, tetteiket. Különösen sokra tartotta a huszártiszteket vakmerőségükért. Vészi Margit „riporter-haditudósító”-ként dolgozott. Nem másoktól hallott eseményeket írt le. Személyesen kereste fel a lövészárkokat és a katonai szállásokat, felült a harci repülőgépre, beült a tankba, figyelte a katonák hangulatát. Nem egy-egy hőstetről készített riportot. Általában többes számot használt, ennek megfelelően „a repülősök”-ről, „a derék őrség”-ről, a „tartalékosok”-ról, „a mi fiaink”-ról írt. Részvétellel fordult a sebesültekhez, átélte sorsukat, különösen a nyomorékká lett harcosokét. *A francia amputáltak vonatában* című haditudósításában ekképp idézte az egyikük neki elmondott töprengését:

„ – Igaz-e, de mondja igaz hitére, igaz-e, hogy olyan műkart kaphatok, aminek mozognak az ujjai, amit nem is venni észre? Feszült figyelemmel néz a szemembe – mert Toulonban van a menyasszonyom, és megijedne – vagy talán... Nem mondja tovább. Az ágy szélén ülve csendesen mesélek csodálatos műkarokról, amikkel írni lehet, igen, még talán zongorázni is, és gyűrűt hordani a kezén, és mesélek, míg a fekete parasztarc feszültsége megennyhül.” (FODOR 2005: 45–50)

Móricz Zsigmond, aki mindig mindent személyesen akart látni és megismerni, 1915-ös fronttörténeteiben (riportokban, karcolatokban, elbeszélésekben), például *Aki úr, az úr, Dáska, Kinek hogy szolgál a szerencse, Két-százötven lángos* című írásában a földműves-közkatonák mindennapjairól írt, a lövészárkokban, a harcok szüneteiben az otthoni életüket folytatni akaró emberekről. De nem a látványt, a tettet rögzítette, hanem azt figyelte, miként változnak meg itt az emberek, hogyan készülnek a harc utáni otthoni életre, miként veszik észre (a *Levél* című írás szavait ismételve), hogy ha „a grófok

meg az ügyvéd urak ugyanúgy pusztulnak itt mint ők, akkor az otthoni életben is meg kell lenni az egyenlőségnek, a szegény embernek el kell érnie, „hogy a maga szája-íze szerint intézze az ország dógát”. (NAGY 1962: 116–127) 1914 végén, 1915 legelején *A Világ*ban megjelent két cikkében, az *Átokverte orosz föld* és az *Orosz vérpatak* című írásában történeti összefüggéseiben értelmezte magát a harcot, a szemben álló feleket, minden nép jelenét és jövőjét. Az első cikkében a „barbár Oroszország”-ról ezt írta: „[...] csak akkor fog felszabadulni és emberi életre ébredni [ez a nép], ha a mi győzelmes fegyvereink elsöprik a föld színéről a kozák ezredeket, a négymillió hadak tömegeit. Ha az összes, nem szervesen Oroszországhoz tartozó részek felszabadulnak, és mintegy külső erődöket alkotnak Európa keletén, az Ázsia itt maradt tömegével szemben. Ha az utolsó autokrata uralom megszűnik, s nemzeti élet támad a nihilizmus földjén.” Az *Orosz vérpatak* című cikkében szintén a jövőre gondolt. „Az orosz népet – írta – ez a mostani háború fogja rávezetni arra, hogy magára eszméljen. Már a japán háborúnak is az volt az eredménye, hogy az ország forrongásba tört ki, és egyik vonalon lázadásban szakadt fel s oly tömeges elégtelenségben a közvélemény, amire nem volt példa az egész elmúlt században. A forrongásokat elnyomták, leverték, vérbe fojtották. De a vége mégis az volt, hogy szociális szervezkedésbe lépett az ipari munkásság [...]” (MÓRICZ 1982: 406, 410)

Móricz háborús tapasztalatainak példadarabja az 1916-ban megjelent *Szegény emberek*. A Tiszacsécse legkisebb házában született, az irodalomba a *Hét krajcár* című novellával belépett szerző társadalmi érzékenysége, szövegformáló készsége a műfaj teherbíró képességének pontos ismerete egyformán fontos itt. A huszonhat hónapi frontszolgálat után szabadságra hazajött, nevének szegény ember foglalta össze az életről, a jelenről és a jövőről formált véleményét. „[...] nem a muszka van a másik parton [...], hanem a másik parton vannak a gazdagok [...]. Mink vagyunk itt, ezen az oldalon, szegény emberek [...], mind itt vagyunk, akinek bűdös putrija van [...], rongyos ruhája, nincsen ennivaló kenyere [...]. A másik parton ott van tiszti menázs [...]. Ott vannak a szép nagy házak, terített asztalok, meg a nagy hembárok, sok búza, benne sok bab, kóbasz, oldalas, sonka [...]. Oda süt még a nap is, még a madarak is odajárnak, mert ott jó danolni [...]” (CZINE 1979: 97–99)

1916 júliusára-augusztusára általánossá vált a Móricz-novella főhősének célvesztése és sorsértelmezése. A frontról érkező levelek, a halottak és sebesültek számának növekedése, Románia hadba lépése, Erdély lerohanása,

az ottaniak számottevő részének kétségbeesett menekülése, a csehszlovák és délszláv emigráns kormányok készülődése államuk megalapítására reménytelenné tették a helyzetet. „[...] az orosz hadsereg [eddigre] az uzsóki, vereckei, toromjai és körös mezei hágókon áttörte a szentséges >ezer esztendő< határokat, Olaszország hadat üzent, s a modern technika új találmánya, a rettegett pergőtűz soha nem látott hullamezőkké változtatta Doberdót és az Isonzó partjait; [...] 1916-ban már csak az elvakultak hittek a győzelemben [...]”. (VÁRKONYI 1976: 58)

Ebben az évben jelent meg Gyulai Ágost szerkesztésében a *Háborús antológia*, az előszó szerint tízezernél több versből válogatott háromszáznégyszáz magyar költeménnyel. A szerzők között ott vannak a népnemzeti irányú alkotói: Kozma Andor, Lévy József, Endrődi Sándor, Ábrányi Emil, Zempléni Árpád, Szabolcska Mihály. A *Hét* körét Kiss József maga jelentette. A kortársak közül verssel szerepelt Benedek Elek, Gárdonyi Géza, Móra Ferenc, Erdős Reneé, Czöbel Minka. Jelen van a könyvben *A Holnap* költői sorából Dutka Ákos és Emőd Tamás. A *Nyugat* munkatársai közül a már idézett írásával Kosztolányi és Schöppflin Aladár, Babits Mihály a *Fiatal katona* című 1914-es versével, Juhász Gyula több költeménnyel, továbbá Rédey Tivadar, Kárpáti Aurél, Szép Ernő, Bodor Aladár, Somlyó Zoltán, a katolikus költő triászból Sík Sándor és Harsányi Lajos, meg az 1920 után radikálisan kurzuspártivá lett Lendvai István. A versek nem kis részében a pusztulás felett érzett fájdalom és gyász hangjain szólnak. Alkotások idézik a fájdalmas hadieseményeket (Bakó Béla: *Przemysl...*, Szemere Kálmán: *Uzsoki szorosban*, Kiss Menyhért: *A gorlicei hajnal*, Gyökössi Endre: *Doberdo*). Többen emlegetik Petőfi nevét és szellemét, mások a hadak útján érkező „Csaba vezér” segítségét hozó seregét, meg az együtt harcoló „hún és gót” seregek legyőzhetetlenségét. Egyesek Istent vagy az „agg király”-t hívják segítségül (Magyar Bálint: *Imádság a hazáért*, Szávay Gyula: *A király*). A *Háborús antológia* Harsányi Lajos *Prológus az új élet elé – Petőfi szelleméhez* – című verssel kezdődik, azt sugalmazva, „Hogy új évezred aranykor pirkad/ A büszke, ifjú, föltámadt magyarra!”. Lampérth Géza *A jövő dala* című alkotásának utolsó szakasza ekképp zárja a kötetet:

Sajgó magyar szívek, gyászos magyar lelkek
Kiket hétfájdalmak töre jár ma át –
Én nem zenghetem még mire úgy esengek,
De becsendítem már – szebb jövőnk dalát ...

Az antológiában, amelyikben a hazafiság reformkori és 19. századi toposzai jelentek meg (a magyarokat vezérlő-óvó Isten, a népéért hadba szálló Csaba vezér, a magyarok legyőzhetetlensége, Petőfi szelleme és áldozata, az agg, népét vezető király, a jövő évezred) nem szerepelt Ady-vers, nem volt olvasható a kötetben az *Új s új lovat* 1914 októberéből, a *Nótázó vén bakák* 1916-ból, nem szerepelt Kassák Lajos „A végtelen határban csokorban álltak” kezdő sorú verse az *Eposz Wágner maszkjából* című kötetből. És hiányzott az antológiából Babits Mihály *Játszottam a kezével* című alkotása 1915 augusztusából, egy bécsi műintézet felkérésére írt *Miatyánkja* 1915 novemberéből és az 1916 márciusában elmondott *Húsvét előtt* a záró szakasz mindent elsöprő békevágyával.

Az 1916-os *Háborús antológia* tehát nem jelentette a világháborúban vesztesre álló magyarok általános hangulatát. Ekkorra már nem csak a frontokon harcolók és a szenvedő hátország várta a küzdelem befejezését. A magyarok megtapasztalhatták a Kárpát-medencében élő nemzetiségek államalapításra törvő ambícióját is. A románok létre akarták hozni Nagyromániát a Tiszánál húzódó határokkal, a szlovákok a későbbi Csehszlovákiát, amelyik igényt tartott Pozsonyra, Vádra, Salgótarjánra, Miskolcra és a Tokaji borvidék egészére, a szerbek és horvátok a Drávát átlépő külön államukat. Németország még mindig nem mondott le a birodalom növeléséről. Oroszország 1916-ban még a pánszláv eszme jegyében kívánta egyesíteni a keleti, a nyugati és a délszláv népeket (1917 telétől okkupációs tervüknek a forradalom exportja lett szellemi alapja); Franciaország segítette a Csehszlovákia létrehozásán dolgozó Eduard Benest és a románokat.

Az 1916 utáni háborús események, az Egyesült Államok hadba lépése, a nyugati hadszíntéren kétszemélyes, alacsony Renault tankok megjelenése, a velük együtt támadó nehéz tankok, meg a tankok és a repülők védelme alatt támadó gyalogság, a technikai és a személyi túlerő 1918 augusztusára eldöntötték a háború sorsát. A magyar-osztrák hadsereg október közepére már minden fronton vesztesre állt.

November 3-án mintegy száz magyar író, művész és politikus Kiáltványt tett közzé a *Pesti Napló*ban. „A Duna-medence népei – olvasható itt – egy önálló államszövetségben korlátlan gazdasági érintkezés mellett, legteljesebb függetlenségben megvalósíthatják a népek testvériségét, az emberiség teljes demokráciáját és kultúréletét. A nemzeti egységet nem a történelmi vagy nyelvi határok őrzése, hanem a nemzeti tudat egységének óvása, iskolák

„Nem meggyőződés csinálja a háborút.”

fenntartása, a szellemi értékek szabad áramlása, az azonos nemzetbe tartozók nemzettudatának kulturmissziós ápolása biztosítja.”

Ebben a nyilatkozatban már nem volt szó a korábbi Magyarország területének megtartásáról. Igaz, arról sem, hogy az antant vezetőinek akarata szerint a majdani trianoni békediktátumban az ország területe egyharmadára csökken és három és fél millió magyar más kormányzatok fennhatósága alá kerül.

Irodalom

- BENEDEK Marcell (1965): *Naplómat olvasom*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó
- CZINE Mihály (1979): *Móricz Zsigmond*. Budapest, Gondolat Könyvkiadó
- FODOR Mária (2005): *Vészi Margit sorsa a XX. századi magyar emancipáció tükrében*. Szakdolgozat, PPKE BTK
- FRÁTER Zoltán (2003): *Krúdy Gyula*. Budapest, Elektra Kiadóház
- GERGELY Jenő – IZSÁK Lajos (2000): *A huszadik század története*. Budapest, Pannonica Kiadó
- GALÁNTAI József (1980): *Az első világháború*. Budapest, Gondolat Kiadó
- HALÁSZ Gyula tábori leveleiből. *Nyugat*, 1914. szept. 16 – okt. 1.
- KIRÁLY István (1982): *Intés az őrzőkhöz. Ady Endre költészete az I. világháború éveiben*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó
- MÓRICZ Zsigmond (1982): *Erkölcsei sarkantyú*. S.a.r. NAGY Péter. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó
- NAGY Péter (1962): *Móricz Zsigmond*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó
- RÓNAY László (1983): *Tersánszky Józsi Jenő*. Budapest, Gondolat Kiadó
- VÁRKONYI Nándor (1976): *Pergő évek*. Budapest, Magvető Kiadó
- ZWEIG, Stefan (1945): *Búcsú a tegnaptól*. Ford. MÉSZÁROS Károly. Budapest, Anonymus Irodalmi és Művészeti Kiadó

EGY HATVAN ÉVES VERS
Tornai József: Csöndesen élnék

STURM LÁSZLÓ

Csöndesen élnék a dália-kertben.
Sárga a házuk a domb tetején.
Sárga a dáliák csillaga, állnak
s ringnak, ha szél kavarog magasan.

Csirke fehérlik a drótkerítés közt,
deszka-palánkban két szőke malac;
rossz kocsi zöttyen a mély homok-utcán:
barna ló, vén paraszt, buggyan a por.

Görnyed az ól fölé szürke apám és
olvas anyám eper árnya alatt.
Arca a ráncok bronz hegye-völgye,
csillog az orrán a tört szemüveg

s csillog fejükre a tejszinű felhő:
úszik a kékben, csont-néma hajó.
Végtelen ég. Anyám néha elájul.
Lába, ha ébred, már csak tapogat

ezen a földön. Apám keze puffadt.
Nézi s mutatja, hogy nézzem a bőrt.
Alkonyodik. A nap roncsain állnak:
leng az akác, inog és dül az árny.

(1957-59)

A vers középpontjában: idős házaspár, a költő szülei életük alkonyán. És egy életrend alkonyán, bár az utóbbi nem kap hangsúlyt a versben, legfeljebb

hangulatilag, a melankóliába ez is beszüremkedik, illetve annyiban még, hogy vélhetőleg az öregek maguk maradnak az állatokkal.

Ami hangsúlyt kap: az élet elmúlása, áttűnése valami titokzatosan másba. Az első versszak uralkodó színe a sárga. Vonzó szín itt, virághoz kapcsolódik, a házhoz, valamint a Naphoz (a „dáliák csillagá”-hoz). Ám a sárga másik elterjedt szimbolikája szerint lehet a rothadás, az elmúlás színe is, ahogy a virágpompa mögött ott a hervadás, a házban pedig a halál felé hajló öregek. (A kettő elválaszthatatlanságának jelentős verse lesz majd a *Minden, ami virágzik*.) A versben mégis a sárga szépsége, napfényessége uralkodik, ami a fenyegető elmúlást is szelídre, sőt reménytelire festi. Bár a nap elmúltával, a sötét közeledtével a bizakodás borzongássá válik. Az elmúlás kétarcúsága végig átjárja a költeményt. Ám itt az elmúlás főleg a kozmikus egységbe kapcsol. Emberi és növényi vetül egymásra az első versszakban. Az élet gyors elmúlása kimondatlanul van jelen mindkettőben, a fönti hatalmakkal való tetszik-nemtetszik egység kimondva. A „magasan” kavargó szél ringatja a dáliákat, a szél hajtotta felhő, a „csont-néma hajó” pedig halált jósol (talán hoz is).

A szél Tornai más verseiben szintén kedvelt motívum, a láthatatlan, de kétségtelenül ható erőt érzékelteti, ha nem is testesíti, de tetetleníti meg. A szél, az ugyanakkor tájt keletkezett négysoros szerint, szintén meghaló és feltámadó, maga az ember kozmikus lehetősége: „Meg kell halnom, mint a szélnek, / mikor rengetegbe téved. / S egyszer úgy kell föltámadnom, / mint a szél a tengerparton” (*Mint a szél*). Az *ember belül üres* (1967) újabb példa, hogy a szél lényegi szerepet kap Tornai emberfelfogásában: „Az ember belül üres, / az ember belül üres, / az ember belül üres. // Fekszik a homokon, / fekszik a homokon, / mint a lukas ladik. // Nyikorog a bordái közt, / nyikorog a bordái közt, // amit a szél beszél, / amit a szél beszél, / amit a szél beszél.”

A házaspár valóban „csöndesen” él. Hang csak kívülről, pillanatokra hatol a világukba („rossz kocsí zöttyen”). A panasz se hangos, az apa csak mutatja fiának puffadt kezét. A csönd is csúszik a némaság felé, nem is tudjuk, hasonlóságuk vagy a különbségük nagyobb. Az öreges, lelassult élet még ellentéte-e inkább a halálnak vagy már stádiuma? Az állás („állnak”), ami az első és az utolsó versszak harmadik sorának utolsó szavaként érdekes szimmetriát teremt, szinte az élet kifejezője lesz. (A legelső sorbeli „élnek”-kel való kancsal egybehangzása, közelsége mintegy kiemeli ezt.) Ugyanakkor a dáliák és az öregek sorsközösségét is újra érzékelteti (az első versszakban a

dáliákra, az utolsóban az öregekre vonatkozik.) Ami áll, az ringani, lengeni kezd, inog, végül dül. Keretes jellegűvé teszi a versszerkezetet az is, hogy az első és az utolsó versszak második fele hasonlóan halad az állástól a harmonikus, a kozmosz ritmusára mintegy ráhangolódó mozgás felé. A szimmetria viszont az eltérést is kiugratja. A virágoknál a ringás a végső stádium, az emberi sorsot tovább követő versvégi növénysszimbolika azonban a ringással rokon lengést az ingásig és a dülésig viszi. A Napot, a nappalt (bár ennek csillagként való megnevezése már az éjt is idézi!) fölváltja az alkony. A színeket, amelyekben tobzódik a vers (sárga, fehér, barna, szürke, kék), fölváltja az árny sötétje.

A halál felé menők némileg már kívül és fölül kerültek az életen. Házuk „domb tetején” sárgállik. De a mindennapi életből is kiveszik még a részüket. Milyen ez a mindennapi élet? Legalábbis milyenek a keretei? Korlátok jellemzik, bezártság, lefelé irányulás, elnyűtség. Jellemző kifejezések: „drótkerítés közt”, „deszka-palánkban”, „görnyed”, „rossz kocsi”, „tört szemüveg” „mély homok”. Védelmet, rendet, óvó „árnyat” – ideiglenesen – adhatnak ezek a korlátok, de kevés távlatot. A lenti világ gondozása azonban valami fönti megbízást teljesít, az emberben a lent és a fönt egyberendeződhet: „arca a ráncok bronz hegye-völgye”. De még domb és mélyút, hegy és völgy egysége sem igazít el abban, ami forma és korlát nélküli, ami a „végtelen ég”. Az élet nem nagyon ad útmutatást arra, ami a halállal következik.

Az apa inkább állatokat gondoz, az anya inkább már csak olvas. A romlás az apát a kezében éri el, az anyát a figyelmében éri utol. A szülők hol együtt, hol külön jelennek meg. Tevékenységi körük különböző, de a halál „tejszínű felhő”-je, illetve a kozmikus-természeti lét előtt egybetartoznak. (A felhő a halált formázza, tejszínével azonban az élet kezdetét vetíti a végre.)

Ahogy a két ember egy is és külön is van, ahogy ember és növény, ember és szél más is, de egy is, ahogy élet és elmúlás egyszerre éles ellentét és egy lényeg két arca, úgy szálaazható szét és fonódik mégis egybe a versben a költő életrajzaiban is megtalálható konkrétum, egy életforma, egy táj konkrét valósága ugyanezen mozzanatok szimbólummá sűrűsödésével.

A vers lebegő ritmusa főleg a – néhol szabadon kezelt – daktilusoknak köszönhető. Az így adódó andalító könnyedség érzékelteti, az öreg szülők már túlemelkedtek a földi létezésen, már nagyrészt egy éteribb ütem szabja meg napjaikat. (A versláb a hexametert és vele az eposzt is megidézheti, így sugallva: a halálra készülő élet hősi élet.) A húszból tizennégy sorban az

Egy hatvan éves vers

ötödik szótag után áll a metszet, így belejátszik az időmértékbe a hangsúlyos verselés is. Ugy is fölfoghatjuk a fentiek analógiájára, hogy a hagyományosabb, jobban érzett – ütemhangsúlyos – ritmus egyre inkább kihagy és átadja a helyét egy még nem tökéletesen, de tökéletesebben érvényesülő idegenszerű, de magával ragadó lüktetésnek. Miként a földi az éginek.

A NEMZETI IRODALOM FOGALMÁNAK VÁLTOZATAI BABITS ESSZÉIBEN – 1919-ES PÁLYAFORDULATAINAK TÜKRÉBEN

SZÉNÁSI ZOLTÁN

Babitsról szólván ma már nem lenne újdonság a költészet elefántcsonttornyába zárkózó művész képét a költő 1918–19-es pályaszakaszának mozgalmas történéseivel cáfolni. Az őszirózsás forradalom utáni politikai aktivitása, majd a Tanácsköztársaság idején vállalt egyetemi tanársága és az írói direktóriumban betöltött pozíciója, végül a kommunizmusból való kiábrándulása és a sokat vitatott, öngazoló és önváddal küzdő, politikai szerepvállalásának kudarcát is beismerő *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* című esszéje jelzik Babits ekkori pályafordulatait. Tanulmányomban ezt a rövid, de annál mozgalmasabb életszakaszt vizsgálva három szöveg értelmezésével azt szeretném bemutatni, hogyan alakult Babits nemzeti irodalomról alkotott elképzelése ebben az időszakban. Jelen esetben, s a szövegek születésének történeti kontextusa is ezt erősíti, nem az irodalom mibenlétére, hanem nemzeti jellegének megragadására esik a hangsúly, azaz arra: mit is értett Babits az adott szóösszetételben az irodalom determinánsaként szereplő nemzet fogalma alatt. A dolgozat végén röviden kitérek arra is, hogyan olvasták Babits írásait, s hogyan látták ekkori szerepvállalásait saját kortársai.

A *Szózat*ról írt cikke, *Az igazi haza*, 1919. február 15-én jelent meg az *Új Világ*ban. Babitsnak ez az írása illusztrációként használja a Vörösmarty-verset arra, hogy a világháborús összeomlás utáni válsághelyzetet megpróbálja értelmezni, s ennek keretében fejti ki nemzet és Emberiség viszonyát. Babits gondolkodásmódjának egyetemessége fejeződik ki abban, ahogy a nemzet sorsát a világé alá rendeli, ezzel mintegy elfogadva a háború utáni nemzetközi helyzet alakulásának jogosságát: „[A]z Emberiség előbbre való, mint a nemzet! És talán jó is, hogy pusztuljanak a nemzetek, amelyek nevében halomra ölték a szent Emberiséget, kínozták és keresztre feszítették az Isten képmását.” (BABITS 1996: 323) A haza fogalmát azonban Babits nem a „foldel” azonosítja, melynek politikai-ideológiai konstrukciójában a háború ere-

dőjét látja, hanem a műveltséggel, melyet nem lehet szembefordítani az Emberiséggel, az egyetemes művelődés keretében, véleménye szerint, az egyes nyelvek és kultúrák csak és kizárólag gazdagíthatják egymást.

Az egyetemen Babits '19 tavaszán *Az irodalom elmélete* címen tartott előadást, melyben a művek osztályozása során külön figyelmet szentelt a „nemzeti szempont” értelmezésének is. A mai konstruktivista nacionalizmus-elméletekkel összhangban Babits ekkor úgy látja, hogy a 18. század előtt nem beszélhetünk nemzeti irodalomról, ez csak a „nemzeti szellem ébredése” után lehetséges, amikor az egyes kultúrák tudatosan és politikai alapon elkülönülnek egymástól. Érdemes megjegyezni, hogy *Az európai irodalom története* első kötetének időhatára is a 18. század második fele lesz, tehát az az időszak, amikor a korábban egységes európai irodalom elkezd nemzeti irodalmakra szétesni, azaz az „európai irodalom titkos hasadása megkezdődött”. (BABITS é.n.: 327) Babits szintézisének tanúsága szerint ettől kezdve nem lehet az európai irodalom történetét egységes irodalom történeteként elbeszélni.

A nyelvi különbséget '19 tavaszán Babits nem látja döntőnek, ellenben úgy véli, a nemzeti irodalmak elkülönülése az irodalom történetében időben viszonylag kései, s nem irodalmi szempont diktálta fejlemény, azaz külsőség, partikuláris és időben változó, mely az egyetemes és örök emberi kultúrához képest szükségszerűen másodlagos is. (BABITS 1978: 578) Ez a szemléletmód magában foglalja a külső szempontok szerint alakított irodalmi kánon változékonyságának az elvét is. Babits szerint ugyanis amennyiben más, nem nemzeti, de szintén politikai kritérium (például a forradalmi proletárság) formálja át az irodalmi kánont, akkor például Arany helyett más, „egy ugyanakkor élő jelentéktelen író, akinek művében esetleg ütközik a proletárköltészet csírája”, kerül a kánon csúcsára. Ebben a gyorsírással lejegyzett, s csak jóval a költő halála után kiadott előadásszövegben veti fel Babits az először nemzetietlennek minősített, majd a nemzeti kultúra meghatározó részévé váló irodalmi jelenségek problematikáját is: „Az író először, első megjelenésekor, önmagát fejezi ki, sőt leggyakrabban épp ezzel feltűnésekor a »nemzetivel« szemben áll. Később a körülmények változásával odafejlődnek a dolgok, hogy éppen ebben a felkeltett ellenszenvben látják az igazi nacionalizmust, és eljön az idő, amikor ezt az író nemzete – adoptálja.” (BABITS 1978a: 572) Babits egyik példája erre az adoptációs folyamatra már ekkor Ady Endre. Az „egyéni lélekállapot expressziójaként” felfogott irodalom elmélete azonban kritikusan fordul a nemzeti lélek kérdéséhez is. Babits ekkor úgy

látja, a művész minél egyénibben fejezi ki saját lelki tartalmait, a befogadó annál jobban érzi rajta az általános emberit, éppen ezért az irodalom nemzeti lélekből való eredeztetése egy szűkítő formula bevezetését jelentené.

Saját nemzetkonceptiójának újrafogalmazása '19 augusztus-szeptemberében nem mond egészen ellent a februári cikk alapgondolatának. A *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* ezt a következő formulában foglalja össze: „Nemzet: a kultúra.” (BABITS 1919: 912) Ez ugyanis egyértelmű elhatárolását jelenti saját nemzetfelfogásának a vérségi-leszármazási (és territoriális) alapon definiált nemzetfogalmaktól, s magában rejtí a társadalmi asszimiláció révén végbemenő akkulturációs folyamatok pozitív minősítését: „Testileg talán nem vagyunk rokonok: lelki közösség az. Egy nyelv, mely gondolkodásunkat hasonlóvá tette; ugyanazon mesék, melyeket hallottunk a gyerekszobában; ugyanazon történet, melyet tanultunk az iskolában; ugyanazon könyvek, melyeket olvastunk; hasonló városok, amelyekben éltünk; hasonló tájak, melyeket láttunk. És ugyanazon csapások, miket átszenvedtünk, ugyanazon áldatlan körülmények, amik közt tengődtünk! Az egész múlt, jelenig gazdagodva, úgy, amint lelkünkben fölgüyülemlett.” (BABITS 1919: 912) A társadalmi asszimiláció ebben az esetben nem egy konstruált nemzeti identitásmércének való maximális megfelelést és az idegen eredet teljes felszámolását írja elő, hanem – miként Schöpflin is kifejti 1908-as *A város* című esszéjében (SCHÖPFLIN 1908) – a szó eredeti értelmében vett összeolvadást jelent, melynek révén új vagy pontosabban megújult közösségi képződmény jön létre. A nemzeti közösség tehát – Babits felfogása szerint – folyamatosan változó kulturális organizmus, s nem eleve adott normák rendszere. Másik nézőpontból tekintve ez azt is jelenti, hogy az új kulturális jelenségek recepciójában az egyes alkotóknak nem a rögzített elvárásokhoz kell igazodniuk, hanem maga a közeg változik meg az írói alkotótevékenység hatására, s válik befogadóképessé az arra érdemes újdonság iránt. A nemzeti–nemzetietlen szembeállítás is – az egyetemi előadásban elhangzottakkal összhangban – ebben az összefüggésben veszíti el értelmét: „Hugo Victor *esprit germanique* volt, Ady nemzetietlen; az irodalom nemzetietlen, mikor megszületik, mint a Kazinczy mozgalma. *De nemzeti lesz később!* – mint a ma idegen és vendég gondolat holnap emlék és lelkünknek része lesz – s talán az egész lelkünk ilyenből szövődik.” (BABITS 1919: 913)

A *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* című esszében viszont Babits újra visszatér a nemzeti lélek fogalmához, mely 1913-ban írt, de '17-ben

megjelent *Magyar irodalom* című írásának egyik kulcsfogalma. A háború előtt még a *Játékfilozófia* differenciálódás-elméletét is felhasználva az irodalom nemzeti jellegét a következőképpen értékeli: „Minden művészet annál értékesebb, mennél nemzetibb, mennél jobban differenciálódott minden irányban, a *nemzeti* irányában is. S az irodalom, a nyelv művészete, annál értékesebb, mennél nemzetibb a nyelve, mennél *idiomatikusabb*, a görög szó etimológiai jelentése szerint.” (BABITS 1978b: 362) Az irodalom ekkor, 1913-ban még a nyelvi és kulturális közösségként értett nemzet lelki kifejeződése, s nem az „egyéni lélekállapot expressziója”, mint az egyetemi előadásban. A nemzeti irodalom különbözősége révén sajátos árnyalatot képvisel az európai irodalom sokszínűségében, ahogy a *Szózat*ról írott cikkében is megfogalmazza majd: az egyetemes kultúrát gazdagítja, vagy – zenei metaforával élve –: a „nagy koncerthez egy új hangot” ad. (BABITS 1978b: 378) Az irodalom nemzeti jellegének és az egyes művek világirodalmi értékének kettőséget pedig az alábbi formulával oldja fel: „Míg tehát egy irodalomnak, *mint egésznek*, értéke annál nagyobb a világirodalomban, mennél inkább új hangot visz bele, s mennél több új kifejezőeszközzel gazdagítja, azaz mennél kifejezettebben külön nemzeti karakterrel bír: addig, megfordítva, valamely *egyes* műnek világirodalmi értéke annál nagyobb, mennél általánosabban emberi vagy európai érdekléssel bír, s mennél európaibb eszközöket használ a kifejezésre.” (BABITS 1978b: 381–382) Babits 1913-ban tehát elsősorban nem azzal kínál alternatívát a magyar mint nemzeti irodalom mibenlétének megértéséhez Beöthy volgai lovasának az eredetmondát megalapozó nemzetkarakterológiai fejtegetéseihez képest, hogy dolgozatának második felében Ruskin nyomán a magyar irodalmat (területi elven) regionális típusokra bontja, s ezzel mintegy decentralizálja a nemzetet mint abszolút értékközpontot, s az egység helyett annak többszínűségét fogalmazza meg, hanem azzal, hogy a magyar irodalmat a kezdetektől az európai irodalom (ami az ő fogalmi rendszerében azonos volt a világirodalommal) szerves és kiszakíthatatlan részének tekinti, a nemzeti szempont egyoldalú hangsúlyozásában, s különösen is az európaival való szembehelyezésében egyszerűen kulturálatlanságot feltételez. 1919-ben Babits a bergsoni „durée” időkonceptiójával alátámasztott múltnak azt az örökségét, mely a nemzeti kultúra ápolásához szükséges, a köznemesség hagyományával azonosította (SZEGEDY-MASZÁK 2009: 29), s olyan európai és magyar műveltséganyagot értett rajta, melyet sem a korabeli avantgárdban, sem a háborús hazafias propagandában, sem a népköltészetben, sem – később – a

paraszti kultúrát idealizáló népiesség képviselőinek többségében nem látott. Szegedy-Maszák Mihály szerint „[Babitsot] a húszas években a Kommün és a békeszerződés[,] illetve az avantgarde is védekezésre kényszerítette, s már arra a következtetésre jutott, hogy »Gyulaiék szigorúsága a sovinizmus túlkapásai iránt« mintegy saját tevékenységének előzménye volt. Az efféle érték-örzés ellenhatásaként jelentkezett saját tevékenységében a tízes évek nemzetköziségéhez képest.” (SZEGEDY-MASZÁK 2009: 32)

Babits sokat vitatott írásának első része az irodalmi társaságok tagrevíziós törekvéseire reagál, melynek keretében meg kívánták vizsgálni az egyes írók politikai szerepvállalását a forradalmak idején. Babits az írói szabadságra hivatkozva vitatja (tegyük hozzá: hasztalanul) a Kisfaludy és a Petőfi Társaság ehhez való jogát. Ennek keretében fejti ki, hogy mit is ért a nemzet fogalmán, s az írás második felében vall saját konzervativizmusáról is. Ugyanekkor Szabó Dezső leleplezéssel fenyegette meg Babitsot, mivel a költő nem volt hajlandó belépni a „faji” alapon szerveződő Magyar Írók Szövetségébe, s a jobboldali radikális sajtó részéről is támadások érték Babitsot. Lendvai István az *Új Nemzedék*ben még március elején a *Szózat*ról írott cikk miatt igen élesen kritizálta Babits érzéketlenségét a háborús összeomlás utáni nemzeti tragédia iránt (LENDVAI 1996a), figyelmen kívül hagyva a költő gondolkodásmódjának ebben az írásban is megmutatkozó főmotívumait: az erőszakmentesség elvét, a kulturális nemzetkonceptiót, s az ekképpen értett kultúr-nemzetek alkotta, szubsztanciálisan a nemzetnél magasabb rendű, mert egyetemes emberiség kulturális sokféleségének igenlését. Decemberben ugyancsak Lendvai reagált a Nyugat újraindulására és Babits lapszámnyitó írására. (LENDVAI 1996a) A *Magyar költő kilenc-száztizenkilencben* című esszében Lendvai olvasata szerint a költő „húsz oldalon át mossa magáról a vörös festéket”. (LENDVAI 1996b: 417) Babits vallomását hiteltelennek érzi, a Nyugattal kapcsolatban pedig az ismert antiszemita sztereotípiákat ismétli, szeméretve a költőnek, hogy a keresztény magyarok helyett Ignotus, Déry Tibor, Osvát Ernő, Sisa Miklós, Kornfeld báró és Hatvany Lajos társaságát választotta, s ezért, illetve korábbi politikai szerepvállalásáért számonkéréssel fenyegeti meg Babitsot.

Nemcsak a radikális jobboldal, illetve az irodalmi társaságok részéről érték támadások a költőt, hanem az ekkor már emigrációba kényszerült baloldaltól is. Valamennyi kritika közül a legélesebb Hatvany Lajosnak a bécsi *Jövőben* publikált cikksorozata volt, mely a magyar értelmiség katasztrófáját

Babits példáján mutatja be. A költő politikai nézeteinek változását Hatvany a következő képlettel írja le: „Babits, aki pacifista, de jó magyar 1918 októberében, – jó nemzetközi, de még nem jó kommunista 191[9] januárjában, már nem jó magyar, de jó bolsevik 1919 áprilisában és ellenforradalmár, sovinszta, jó antiszemita 1919 augusztusában”. (HATVANY 1922: 6) *Szózat*ról írott cikkére utalva Hatvany úgy látja, hogy Babits egy üres nemzetfogalmat próbál megtölteni tartalommal a Tanácsköztársaság bukása után született esszéjében, s ez – Hatvany szerint – következtetlenné és hiteltelenné teszi őt.

Babits esszéje, a *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* tehát mindkét oldalról hiteltelennek tűnt, de amíg a radikális jobboldalon a költő nemzeti érzéséről és konzervatív világnézetéről tett vallomását nem látták kellően őszintének, addig Hatvany és a baloldal részéről az új, keresztény-konzervatív kurzusnak tett behódoló gesztusként értékelik az írást.

Kosztolánczy Tibor és Nemeskéri Erika nemrég publikált tanulmányukban feltárják a *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* című esszé interpretációs hagyományában megfigyelhető, a különböző szövegváltozatok összevetésére alapozódó „értelemgondozói” munkát. (KOSZTOLÁNCZY – NEMESKÉRI 2016) Babits 1919-es írása nemcsak lehetőséget ad az eltérő értelmezői érdekek érvényesítésére, de esetenként rá is szorul a jóindulat hermeneutikájára. Babits sem kerüli meg ugyanis azt, hogy választ adjon arra: kik a felelősek a háborús összeomlásért és a forradalmakért. Válasza nem sokban különbözik Szekfű Gyula – akit esszéjében még mint sorstársát aposztrofál – *Három nemzedék* című írásában kifejtettektől. Babits egyrészt a háborús nacionalizmust, másrészt a Tanácsköztársaság zsidó vezetőit jelöli meg, harmadsorban pedig „a forradalmárok irodalmát, akik »futuristák« voltak: megtagadták a hagyományt, s újra akarták kezdeni a kultúrát!” (BABITS 1919: 926) ’19 őszén az egy évvel korábban a polgári forradalomért lelkesedő költő már ismét a szerves fejlődés elvét vallja nemcsak az irodalom, de a nemzet életében is. Olyan éles váltások, melyeket írótlátsza neki tulajdonít, mégsem következtek be Babits gondolkodásmódjában, de – miként ezt a nemzeti irodalomról alkotott koncepciójának alakulása mutatja – valamifajta visszarendeződés (például a nemzeti lélek fogalmának újraértelmezésével) mégis megfigyelhető nála.

Irodalom

- BABITS Mihály (1919): Magyar költő kilencszáztizenkilencben. *Nyugat*, 1919/14–15.
- BABITS Mihály (é.n.): *Az európai irodalom története*. Budapest, Nyugat
- BABITS Mihály (1978a): Az irodalom elmélete. – In: B. M.: *Esszék, tanulmányok*, I. s. a. r. BELIA György. Budapest, Szépirodalmi
- BABITS, Mihály (1978b): Magyar irodalom. – In: B. M.: *Esszék, tanulmányok*, I. s. a. r. BELIA György, Budapest, Szépirodalmi
- BABITS Mihály (1996): Az igazi haza: Cikk a Szózatról – In: TÉGLÁS János (1996)
- HATVANY Lajos (1922): A magyar értelmiség katasztrófája: Irodalom és forradalom. *Jövő*, 1922. nov. 23. 6.
- KOSZTOLÁNCZY Tibor – NEMESKÉRI Erika (2016): „Sokszavú herold”: Magyar költő kilencszáztizenkilencben. *Irodalomtörténet* 2016/2: 138–161.
- LENDVAI István (1996a): Haza és emberiség: Nyílt levél Babits Mihályhoz. – In: TÉGLÁS 1996: 325–336.
- LENDVAI István (1996b): „Magyar költő kilencszáztizenkilencben”: Széljegyzetek Babits Mihály önvédelméről. – In: TÉGLÁS 1996: 416–420.
- SCHÖPFLIN Aladár (1908): A város. *Nyugat* 1908/7: 353–361.
- SZEGEDY-MASZÁK Mihály (2009): Babits nemzetfelfogása. – In: *Költők és koruk: Babits Mihály és József Attila*. Szerk. N. HORVÁTH Béla. Szekszárd, PTE Illyés Gyula Főiskolai Kar
- TÉGLÁS János (szerk.) (1996): *A vádlott: Babits Mihály: Dokumentumok, 1915–1920*. Budapest, Universitas (Babits Könyvtár 3.)

FŰZFÁK A FOLYÓPARTON

Egy kicsit rendhagyó természetrajz a fűzfákról

SZINETÁR CSABA

Közeledek a folyóhoz. Nem csak érzem, látom is, hiszen megjelentek a fűzfák, és üde lombjuk jelzi a folyóvizet kísérő zöld folyosót, az „országutat”. Ezen közlekednek mindazok, akik a folyókat követik, akiket összeköt a folyó, akik itt születtek, és itt vannak otthon. Folyó mellett nőttem fel én is, bizonyára ebből fakad az az ösztönös vonzalom, ami, bármerre járjak, megállásra készítenek, ha intenek a fűzfák.

Most, hogy egy barátom születésnapja kapcsán végiggondolom, hogy mi is fűz engem a fűzfákhoz, rájövök, hogy lépten-nyomon követem őket, és követnek ők is.

Nekem a Rába volt a folyó, és ma is ez az etalon, ha folyóvízzel találkozom. Nem véletlen, hogy a fűzekhez kötődő emlékeim is itt gyökereznek, szó szerint. Édesapámmal rendszeresen mentünk horgászni a Rábára, mely 15-20 perc biciklizésre volt a körmendi családi házunktól. Kezdetekben, persze, apu biciklijének vázára szerelt, mérsékelten fenékbarát gyermekülésben utazva vártam, hogy végre leszállhassak és beleszagolhassak a folyó illatába. Igen, aki ezt nem tudná, a folyóvizeknek különleges illatuk van. A levegő nem csak felfrissül, ha elértük a folyópartot, de utánozhatatlan illata is van a folyóknak, melyet nem tévesztethetünk össze a tavak illatával. Szerintem benne van ebben a fűzfák vízbehullt leveleinek kissé fanyar zamata, és még ki tudja mi minden. Szóval cseperedő horgászsként megtanultam, hogy a rábai horgászat fontos kelléke egy úgynevezett villásfa, amit a horgász nem a boltban vásárol meg, hanem ha kell, minden egyes alkalommal maga készít el a folyóparton. Kiválaszt egy felnőtt ujjnyi vastagságú élő ágat a parton álló fűzfán, és bicskájával levágja, majd méretre igazítja. Mindezt annak érdekében, hogy a partba leszúrva rátámaszthassa a fenekező horgászbotját. Az ágon megőrzött ágvilla stabilan megtámasztja a botot, és így jól látjuk a bot végének minden apró rezdülését, a folyó áramlásának kimért, vagy árulkodóan monoton ritmusú húzásaitól a felcsalizott horgot látogató halak jellegzetes rángásáig vagy

határozott húzásáig. Kezdetben mindig Apu vágta ezeket a villásfákat, később, amikor már saját bicskám is volt, én is igyekeztem megfelelő villásfákat készíteni. **A fűzfák különleges képességeit** akkor kezdtem felismerni, mikor azzal szembesültem, hogy a pár héttel korábban leszúrt villáságunk zöldellő hajtásokat fejlesztett, és eggyel több fűzfa várt most már bennünket a Rába partjára érve. Évtizedekkel később, a Mosoni-Duna mentén, Anyósomék kertvégeiben ismertem meg egy fűzfát.

Márciusi fűzek

Ennek a fának a tavaszt ígérő barkái különlegesen nagyok voltak. A nyár folyamán vágtam néhány derék vesszőt és elhoztam őket a Gyöngyös partján lévő kis birtokomra. Úgy szúrtam le őket a partot kísérő gyalogösvény mellé, mint hajdan a villáságakat a körmendi Rába parton. Később a **mecséri nagybarkájú** útban volt valakinek, de mikor a tavaszt várva felkeresem a gyöngyös-parti „fűzfáimat”, ugyanazokkal a nagyméretű barkákkal várnak, amikkel megismertem „anyjukat”. Visszatérve a Rába partjára, megszámlálhatatlan alkalommal bújtam, jártam a partmenti fűzeseket, az úgynevezett öntéseket, melyek a folyó éppen épülő partján lévő homok és kavicszátonyokat meghódító növényzettel buján benőtt valóságos kis őserdők voltak számomra. A

horgászokon és vadászokon kívül más ember nem igazán járta ezeket, ezért is tűnnek egy gyerek számára igazi vadonnak. Körmend és Molnasecsőd között számos ilyen fűzest ismertem, mindegyiknek külön neve volt. Egy Rába-parti fiúgyermek számára, kinek a bicskaforgatás is hozzátartozott a fiatalkori túlélő kiképzéséhez, a fűzfa remek alapanyagának számított. Puhának titulált fáját valóban könnyű elvágni, faragni, sőt, ami a legizgalmasabb, hogy fiatal ágainak kergét felettébb könnyű lehántani, vagy csupán elmozdítani az ágon. A kéreg lehántása gyors, látványos változás, ami még hasznos is lehet, ha például egy nyársat készítünk belőle. Mindezt egy horgászgyerek természetesen szintén édesapjától tanul meg, aki azt is megmutatja, hogyan kell felfűzni a megtisztított halat a lekérgezett fűzfanyársra, hogyan engedelmeskedik a kardszerűen elvékonyított hajlékony nyársvég a hal felfűzésekor. Száraz fűzfaágakból, melyekből egy folyóparton mindig van bőven, gyorsan ellobbanó, de a halsütéshez éppen elegendő parazsat nyerhetünk, mely felett megsüthetjük a halat vagy a szalonnát. Eközben a nyársként szolgáló nyers ág lassan kiszárad, de pontosan addigra lesz maga is gyúlékony, mire elkészül a hal vagy a szalonna.

Maradva a bicskánál és a zsenge fűzfaágnál, még egy varázslatot tartogatott nekem a Rába-parti fűzes. A fűzfasíp egy különleges ajándék, pláne, ha már mi is el tudjuk készíteni.

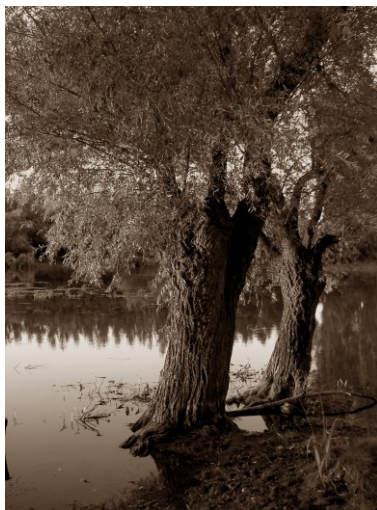
Már itt éltem Szombathelyen, amikor egy fűzfa költözött az udvaromba. Igaz „csak” egy kecskefűz, de ő is „családtag”. Ennek a fűznek a víz-igénye némiképp kisebb, mint a folyók alacsony árterén honos rokonainak, de azért ez is kedveli az üde, időnként alaposan megöntözött talajt. Így esett, hogy a házunk csatornakifolyója által táplált kis kertrészen, ahová én is ültettem az ország különböző részeiről hozott vadvirágokat, egyszer csak kirobbant egy intenzív növekedésű cserje, ami hosszú évekig a legnagyobb lombozatú fája volt udvarunknak. Kora tavasszal mindig barkába öltözött. Erdélyben nevelkedett szomszédomtól tudtam meg, hogy az én kecskefűzem valójában egy **picusfa**, ami sok kedves emléket idézett fel számára.

De térjünk vissza a folyó-menti fűzfákhoz. Úgy hozta a sors, hogy folyóparti lányt választottam életem társának. Ráadásul folyóparton ismerkedtünk meg – Budapesten –, ahol ellenben nem voltak fűzfák a folyóparton, így szinte biztos, hogy ezért nem is akartam ott maradni!

Feleségem faluja a szárazföldi folyódeltának titulált Szigetköz peremén, a Mosoni-Duna partján megbúvó Mecsér. Ez a szigetközi táj volt az,

ahol aztán számos, részben nem várt szálon is folytatódott az ismerkedésem a fűzfákkal.

Az ember folyóval és élővilágával való együttélése érthető módon még sokkal intenzívebb a Szigetközben, mint a vasi Rábamentén. Nem véletlen, hogy ismeretségem tovább bővült a fűzekkel is. Itt ismertem meg az úgynevezett botoló fűzeket, melyek közül többen is barátjuknak fogadtak. A közelmúltban visszatért a hazai folyóinkba egy olyan vadon élő állat, mely a vízen kívül, talán a fűzfákkal van a legszorosabb kapcsolatban. Kérgét fogyasztja, hántja, rágja, dönti őket látványosan. Egy valóságos szobrász, néha az az ember érzése, hogy jó fafaragó módjára örömét is leli a fák megmunkálásában. Persze vannak, akik másként értékelik az eurázsiai hód tevékenységét. Ehelyütt csak annyit, hogy hosszabb távon növeli a folyók menti élőhelyek változatosságát és visszahozza a kipusztítása előtti fűzesek vadregényes arculatát. Apai örökségként kaptam, hogy a természetben talált „kincek” felkeltik az érdeklődésemet, és ha lehet, be is gyűjtök közülük néhányat. Így adódott, hogy elkezdtem gyűjteni a hódok által megfaragott kisebb-nagyobb fűzfaágakat. A természetes vésőnyomok, az egyszerű, de mégis különleges formák rabul ejtettek.

Mecséri öregek

És most ismét Mecsér. Itt élnek kedves barátaim, Anca és Péter három gyönyörű gyermekükkel, akikkel már többedik „fűzfás” akciónkkal sikerült figyelmet kelteni a Duna partjára látogatók körében. Ez év nyarán egy alkalmi tárlatot rendeztünk a folyó partján álló fűzfák között azokból a hód-faragásokból, melyeket főleg óvodások festettek ki határtalan fantáziájuk és alkotókedvük bizonyosságul. A hódok kapcsán jutottam el a fűzfakéreg varázslatos hatásához, mely régóta része a népismeretnek. A különleges illatú és gyógyhatású hódpezsma titka minden bizonnyal a fűzfából ered. Jól ismert, hogy a fiatal fűzfakéreg szalicilsav tartalma fájdalom- és lázcsillapító hatású. A fűzfakéreg gyógyító erejét ma már klinikai vizsgálatok is bőséggel alátámasztják, de a néphagyomány, a népi orvoslás hosszú évszázadok alatt meggyőződött erről maga is.

És akkor továbbra is Fűzfa és Mecsér.

Mecsérről származik egy barátom, akit itt Szombathelyen ismertem meg, itt tanítunk mindketten. Ő irodalmár, én zoológus, ennek ellenére fél szavakból is megértjük egymást. Bár a Duna partján még nem találkoztunk, de kenuztunk már a Rábán, évekig sportoltunk együtt, örömmel osztjuk meg egymással színházi élményeinket, apró ajándéknak szánt fotóim gyakorta könyvek borítójáról köszönnek rám.

Azon túl, hogy mindketten tanárcsaládból származunk, mindkettőnknek tanítómesterei voltak a folyóparti fűzfák is.

Barátom jóvoltából a **Fűzfa**, akár kezdő, akár csupa nagybetűvel írva, a magyar irodalomban is különlegesen cseng, és különleges minőséget jelent az egész Kárpát-medencében.

A folyókat kísérő fűzfák összekötik a régiókat, azokat, akik jól megértik egymást nyelvben és gondolatban, időben és térben. Segítenek is, gyógyítanak is a fűzfák.

Szinetár Csaba

Mecséri fűzfák és csónakok

Jó találkozni velük. Ha kell, melegítenek, a tűző napon árnyékot adnak, üdén zöldellnek a csípős szelű márciusban, simogatnak a barkáikkal, aranylóan sárgállnak az őszben, gyógyítanak a kérégyekkel, és ami igazán különleges, ahogy mindig képesek megújulni.

Isten éltesen sokáig Fűzfa Balázs barátom!

Szombathely – Mecsér 2018. 10.06.

EMLÉKEZŐ NOTESZLAPOK A KATEDRA MELLŐL

SZ. TÓTH GYULA

Előhang. Tanár a láthatáron, aki a „másként” tanítást hirdette meg. Híreszteltem is nyomban a *Köznevelésben*. Írtam tanulmányairól, tankönyveiről, előadásairól, a versmondásokról. „A 12 legszebb magyar vers” francia adaptációival tágítottuk a magyar líra horizontját, gazdagítottuk a tablót. Örülök, hogy nyomon követhettem, közreműködhettem, talán még segítettem is. Nagy menetelés volt, és még nincs vége. A markáns induláskor, mintegy húsz éve, sokan meghökkentőnek tartották Fűzfa Balázs elképzeléseit, és nem csak a digitalizáció bevezetésének elszánt szorgalmazása miatt. Merte saját jogon megítélni az irodalmi műveket, a szerzőket, és ezen tudás alapján „képes volt” betenni a tankönyveibe olyan darabokat, szerzőket, amelyek mellett az éppen aktuális kánonok nem tették le a garast. Mert mást gondolni. Az idő őt igazolja. Munkásságáról írtam eleget, most inkább visszalapozok, az emlékképek a személyiség más alakját is előhozzák. Nem kiszínezve, csak sziluettekkel tágítva, teljesebbé téve.

Kockásfüzet. Nagyalakú, ismert darab, a korabeli Papírneműgyár terméke, cikkszám: MNOSZ 5606/320–40. A borítón az idők szavának megfelelő jelszavak, a külsőn: „Több tanulással ötéves tervünk győzelméért”, a hátsón: „Gyűjtsd a vasat és a fémet, ezzel is a békét véded!” A külső borítón, ahol a ragasztott vignetta szokta hirdetni, milyen tantárgyról is van szó, a keretben ez áll: *Kilátó. Pedagógiai Különszám*, 1989. Gondosan kerekített írott betűkkel. Belül, formailag: írógépen készült anyag, házi sokszorosításban – szemkápráztató, oda kell figyelni az olvasáskor. A tartalom: neveléstörténeti kuriózum, megérne egy, nem is recenziót, de alapos nevelésméleti elemzést. Az indítás: *Tanárköszöntő*, Szilágyi Péterné születésnapjára, a verset Bächer Iván írta. A Magyar Nyelv Értelmező Szótárából néhány szócikk, legelsőként: **értelmiség... értelmiségi**. Ugyanez a *Filozófiai Kislexikon* lapjairól. Beszélgetések az iskoláról, tanárokról: „Iskolát varázsolunk”. *Iskolaügyünk drámai helyzete*. Gondolatok Beke Kata könyvéről. (Ó, már akkor is...) Részle-

tek Karácsony Sándor könyvéből: *A magyar demokrácia. Megállítania a szellemi hanyatlást.* Beszélgetés Glatz Ferenc művelődési miniszterrel. És hát „A remény pedagógiája”, amit Zsolnai József tárt elő.

De hogy került ez a füzet hozzám? Tiszteletpéldány. Ugyanis szerepelek a lapban. Akkoriban a Törökbálinti Kísérleti Iskolában dolgoztam (még Szekszárdról, 1978-tól kapcsolódva a programhoz). A szombathelyi tanárképzősök, ifjú újságírók éppen az iránt érdeklődtek: „Terjeszthető-e az alternatíva?” Zsolnai József szívesen fogadta az érdeklődőket, a komoly attitűddel, felkészülten jelentkezőket különösen becsülte. Erre a témára én voltam kijelölve, mint igazgatóhelyettes, s éppen akkor, mint az innováció referense. A pedagógus pályára készülők okos kérdései szakmájuk távlati lehetőségeit érintették társadalmi viszonylatban. Azaz: nem pufogtak üres leckelufik, sem fellengzős újságírói fordulatok, a pedagógus szakmáról beszéltünk, őszintén. Én sem kecsegtettem a reformjelszavak ígéretes ürességeivel, a saját életút és a program eddigi menetének tapasztalatait adtam elő. Hozzáteve: a már jelentkező eredményekkel együtt nehéz lesz az „alternatív” pedagógiát terjeszteni. Ez volt az innováció kezdete. (Az interjút készítették: Boroznaki Anita, Boros Miklós, Kiss Dénes, Mayer Rudolf. Ők is hatvanasok, merre járnak?)

A tekintélyes tartalomjegyzék után ott sorakoznak az előállítók: A KILÁTÓ pedagógiai különszámát írták, az anyagot gyűjtötték a NÉMETH LÁSZLÓ SZAKKOLLÉGIUM „Reformpedagógia” csoportjának tagjai... és tiszteletbeli tagjai, köztük Csuti Borbála. Bizonyosságul a Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola fejlődés levele: „Kedves Szerzőnk, köszönjük a Kilátó pedagógiai különszámának létrejöttéhez nyújtott segítségét! Reméljük, továbbra is számíthatunk az Ön munkájára főiskolai lapjainkban, a Kilátóban és a Jelentkezünkben. Barátsággal, jó munkát kívánva köszöntöm a szerkesztőség(ek) nevében: Füzfa Balázs. Szombathely, 1989. augusztus 28.”

Íme a kockásfüzet. 1989: a korszellemnek megfelelő jelszavak kívül, de belül, a füzetben és a szívekben, már más a hangszerezés. (A szimbolikus cím messzelátást jelez, ám úgy, hogy a közelebbiről, a magyar irodalom külhoni régióiról, mint a Vajdaságról se feledkezzen meg.) Az alkotói munka kezdeti lépései. Az első kiadvány, mint termék 29 év alatt jelentős átalakuláson „esett át”. És az egykori ifjú szívekben mi él tovább? Élnek, és vajon hódítanak is? Külön kutatást ér és érdemel. A mából visszatekintve elmondható: amit kiadtak a kezükből, átgondolt alapozás volt, Füzfa Balázs szakmai életútja a bizonyíték. A rendszerváltozás hajnalán megérezve, lehet menteni

„másként”, és termőre fordultak a szavak, ahogy írtam a *Tempevölgy* 2012. decemberi számában. Megy a hódítás, új szelek járnak, a korabeli jelszavak erősen áthangolt csomagolásban megfejtésre, megvalósításra várnak. (2018. szeptember 6.)

A Duna másik oldaláról, szemközt harminc esztendővel. „Irodalomtani-tás a harmadik évezredben”, ez a neve annak a konferenciának, amelyet a Krónika Nova Kiadó rendezett a Gellért Szállóban. Némelyeknek sokkoló, másoknak izmos kihívást jelent. Akárhogy is: mélyen el kell gondolkodni, időn, témán. A program egyik (fő)pontja Füzfa Balázs új irodalomtankönyve. Megy az előadás, a nagy kompozitőr kitűnő előadó, nem hagyományos előadást tart, dramatikus műsort ad elő, villódznak a képek, kihasználja a demonstratív célzattal felvonultatott interaktív tábla lehetőségeit. A tábla ámulatba ejtő segéderő tanárnak, diáknak, az előadás lenyűgöző: hangulata van, az informáláson jóval túlra nyúlva nevel, az irodalom mint dráma jelenik meg, elvégre ez lenne a funkciója. Az előadó elemében van, szomorú és vidám pontokat is fölfűz a tankönyvi gyöngyszálra, magával ragadja a hallgatóságot. Műve mintha direkt az interaktív táblára készült volna, ott és az által „jól mutat”. A jól rendezett megannyi szó és kép közül egy különösen megragadott: Radnóti Miklós nyílt, őszinte mosolyú fotója. A személyes fájdalmat feldolgozó-elrejtő-legyűrő, önfeledt mosoly: a sorssújtott ember belső tartásának kivetülése a világra. A délelőtt legfőbb üzenete: van még remény a megmenekülésre. Menet közben, csak úgy (improvizatív-tervezve), Balázs tesz egy kis halk megjegyzést, hogy mindezt ő se gondolta volna („Gondoltam fenét!”, mint előadásának címe) harminc esztendővel ez előtt, amikor a Duna túlsópartján az egyetemre felvételt nyert; mintha utalna a technika és a tudás rohamozó múlására. Meg az ember felelősségére. Hová jutott például a nyeretlen (pontosabban nyertes) egyetemista, és a későbbi ambiciózus kezdő tanár, aki ifjú irodalmár társaival „kockásfüzettel” indították publikálási és szerkesztői tevékenységüket (és még engem is meginterjúvoltak – már annak is húsz éve, haj...). A „kockásfüzettel a digitális tankönyvig”. Ebben lehetne összefoglalni az ő dinamikus termékeny harminc évét, éppen 50. születésnapja alkalmából. A helyszín is jelképes. Ám a kockásfüzet már kicsinek bizonyul. Isten éltesse, Balázs! (*Tanári notesz* 3. 2008. november 20.)

Mi, magyarok. Ez a neve a kiállításnak, amelyet tegnap megnéztünk a Magyarországi Házában, fenn a Várban. Jó program együtt lenni az őszi szünetben a Brüsszelből hazalátogató két unokával. Előzetesen tudtam, hogy tíz szép szó köré van felfűzve a gondolatmenet, így indulás előtt Kristóf is, Dani is összeírta az általa szépnek gondolt tíz szót azzal, hogy majd „egyeztetünk”. A tájékoztató szöveg is ezzel indít: „A Kosztolányi Dezső által kiválasztott legszebb 10 magyar szó segítségével minden látogató képet kaphat arról, milyenek vagyunk mi, magyarok.” Michalkó Gábortól kaptam a fülest a kiállításról, s hogy a tematikában a Fűzfa-féle versakció is benne lesz valamilyen formában. A megnyitót elmulasztottam, illetve valahogyan elkerülte a figyelmemet. De itt az alkalom, talán így még jobb is. A Gyöngy szó termében ismerős hang, ismerős arc szemben velem: a monitoron Fűzfa Balázs közelít. A drégelyi várban rendezett versmondásról készült filmben ad tájékoztatást. Arany János a *Szondi két apródja* című versét mondták együtt a hegycsúcsra felmászó diákok és felnőttek. Én is köztük voltam, írtam is az eseményről. (Lásd *Színesedő harmónialevelek a drégelyi vár körül* = Szondi két apródja 3., A legszebb magyar vers, szerk. Fűzfa Balázs. Szombathely, Savaria University Szombathely, Press, 2009, 343–345.) Nyomban fel is hívom Balázs barátomat, ritka pillanat, együtt vagyunk térben és időben. A teremben a harmadik tér „A 12 legszebb magyar vers”-programot mutatja be, úgy is, mint az irodalomoktatás egy újszerű kísérletét. Arrébb egy nyitott polcon a versről szóló konferenciák előadasköteteit fedezzük fel, bennük a francia fordításokról készült dolgozataimmal. Danival felütjük az Eszmélet-kötetet, *Éveil*, még a brüsszeli iskola igazgatójának is elküldtem, mert van ilyen nevű tantárgyuk. Ritka pillanatok.

Danit érdekli a „híresség” szó, már többször szóba hozta, ha már ilyen világra szóló helyen is jelen van a nagyapja, akkor valóban híres. Tudakolja, megmondom-e az erre járó embereknek. És annak? A teremfelügyelő felé int. De az igazgatót csak érdekli. Van annak más dolga. Mert ha tudná, legalább ingyen beengedne, kapacitál a fiú. Ingyen jöttünk be, mind a négyen. Látom, méltányolja „hírességemet”. Ugyanis azon a héten ingyenes volt a látogatás. Hazatérve egyeztetjük a fiúk választott szavait, egy sem talált, noha szépeket választottak, a hatéves Kristóf inkább a konkrét szépségeket kedveli, mint a lámpa, meg a fogkrém, de kitekintve az ablakon, a kert is eszébe jutott. A szeretet viszont minden variációjában szerepelt.

*A programgazda Füzfa Balázs, a Brüsszelből őszi szünetre hazalátogató
Dániel unokám és én*

Remek szórakozást adott a kiállítás, játékok, filmek, gépek, kardok... A mélyebb tanulmányozásra több idő kell. A termeken végig-futottunk, egy-egy játéknál elidőztünk, néhány filmrészletnél kifújtuk magunkat. A Szűz szó kurátora a turizmus professzora, Michalkó Gábor volt, a régi jó oktatáspedagógiai barát. A témakörök: a Kárpát-medence természeti kincsei, védett növények és állatok, az ásványok rejtett világa, a magyar ásványvízkultúra, források és minőség, művészplakátok. Mint Füzfa Balázs bemutatója hirdette: „élményközpontú” irodalomtanítás. Ilyen volt a kiállítás, velünk, magyarokkal, nekünk, magyaroknak. Meg a világnak. (*Tanári notesz 9. Zászlós idők, 2014. október 30.*)

Magyarok nyomában. Gyors telefonozásunkkal örömet szereztünk Füzfa Balázsnak. Érdeklődik, milyen a kiállítás, milyen a verses irodalom megjelentése. Ő még nem látta, a hivatalos megnyitóra nem kapott meghívást (?), örülne, ha kapna fotókat. Sajnos, elfelejtettünk fényképezőgépet vinni magunkkal, de pótolható. Dani szívesen eljön velem újra, a fotózás külön feldobja. A helyszínen újabb meglepetés: jelen van a Gyöngy tér kurátora, Kalla Zsuzsa. Néhány hölgy beszélget éppen, nekünk fotós segítség kellene. Egyikük a kurátor, megismerkedünk, készségesen áll rendelkezésre. Újabb ritka pillanat: Balázs videós megjelenése (képe) mellé állunk, Dani kattint. Kész: a főszereplő, a főrendező meg egy közreműködő. A *Vas Népe* is érdeklődik a hír iránt, küldöm az anyagot. Vas népe, a szűkebb pátria is megérdemli. Dani

elégedett, annak külön, hogy megint játszhatott kicsit, kifeszítette az íjat, de nem döntötte meg tegnapi rekordját. Azt külön jónak tartja, hogy ismét ingyen jöhettünk be. Hazafelé, a kismetró Mexikói úti végállomásánál, ahol az autót hagytuk, benézek az újságos kioskba, ott folyóiratokat is lehet kapni. A *Magyar Szemle* érdekel, megjött az új szám, benne Egedy Gergely: A konzervatív gondolkodás és politika az Egyesült Államokban című kötetéről készült írásommal. („Velünk élő konzervativizmus”, október, 191–200.) Szép napok jó pillanatai. (2014. október 31.)

Fényes íve a kalandnak. Irodalom, élmény – iskola. Valami készül az irodalomtanítás iskolai harci mezején – konferencia magyartanároknak (Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Kara, Reviczky utca). Tűt sem lehet leejteni a teremben. Magyartanárok (jelentős többségben nők) továbbképzésre jöttek. Néhány hölgy rosszul lesz a párás, melegben, levegőre mennek, de visszatérnek, folytatják. A gazdag programban neves irodalmárok (más nevesek ezúttal nem) tartanak előadást. Köztük Füzfa Balázs (Irodalomtanítás a határon: út a belső szabadsághoz Ottlik Géza *Iskola a határon* című regényében). Szokása szerint élvezetes produkcióval rukkol elő, a közönség hálás, koncentrálnak, nevetnek, jegyzetelnek, elméláznak, kedvükre való, amit látnak. Balázs programja régen kezdődött, mára beérett – évek, munkák. És könyvek, egy teremben a kiadó (SUP)¹ termékei és a saját produktumok: irodalomtanítás. Fogy a könyv. A résztvevők veszik a tankönyveket, megerősítést kérnek: ezzel, ugye lehet motiválni a tanulókat, ahogy azt az előadásában bevetített filmen Füzfa Balázs tette. Lehet (de ehhez csak a könyv nem elég). A könyveket forgatva, keresnek valamit. A szakos kolléganő készséggel ad felvilágosítást a leendő vevőknek, saját jogon, hitelesen, Füzfa-tanítvány, gyakorló és gyakorlott magyartanár nő Pakson, szakközépiskolában.

Oktatási étlapok fabrikálásába senki ne fogjon könnyelműen! Készül-e (készíthető-e) így a jövő? Csak saját, megélt, átgondolt, a diákokkal együtt létrehozott, kivitelezett szövegeken, produktumokon keresztül (s mi több, azok teljes átgondolása, revideálása után) jöhetnek létre tartalmas, hasznos, szép tanítási anyagok. Füzfa Balázs sem ma kezdte. 2008-tól figyelem kutatásait, fejlesztéseit. Nagy bemutatkozás: tankönyve a publikum előtt, 2008-ban. A korábban kezdődött munka fényre jön. Aztán nekilendült a kutatás-

¹ Savaria University Press, Szombathely

fejlesztés, az azóta eltelt vajúdó-keresgélő oktatási gyakorlat, mondhatjuk programokat szült, ezek beértek, legalább bekerültek a tanárok attitűdjébe: megtapasztalták, a régivel nem boldogulnak a diákok között, a diákok mást szeretnének. Mert *ezzel a mással* – ők – boldogulnának az iskolában. Nem kell jósnak lenni: a diákok az iskolában *így* kapott, elsajátított irodalmi útravalóval „ellessznek” egy jó darabig. Segítik őket az átélt szövegek, az általuk végzett – a személyes és közösségi – cselekvések élménye. Érzés, gondolat nem hagyja őket hidegen. Jó melegedni az irodalom kandallóinál. A tanórán még azt gondolta a diák: mire lesz mindez jó? Pláne: hasznos. Hát, rájött: segít élni. És nem csak túlélni.

Így megy ez (az egyik év sem olyan, mint a másik). Az anyag gyűrődik, az ember meg gyűrődik a premoderntől a posztmodernig. Nem kevés romantikával klasszikussá nemesedik. Még szimbólum is válhat belőle – követésre méltó. Van ilyen. Életvitelszerű (megcsinált) személyes-szakmai tapasztalatok üstben érelve, a múlt (olykor még „a szocialista éra poros világa” is) folyamatba téve, szembeesítve mai személyes valóságunkkal (és tágabban: „Partiumtól Normandiáig”), mindez érlelgetve a mában. S máris kevergethjük a következő menüket.

És végül, mintegy igazolásul, hogy jól követem és látom a helyzetet, könyvet kapok Balázstól, a legújabb termés: *Kifelé a ködből*. Újabb Ottlik-tanulmányok, Szombathely, Savaria University Press, 2017. DVD-vel. És ajánló sorokkal: „*Leghűségesebb olvasómnak, kedves barátomnak, sok szeretettel...*” Ez jegyzetet kíván, megint.

Oldás. Ködbontás. Öröömre van, s szakmai elégedettséggel tölt el Balázs sikere. A mélyben, a Zsolnai-pedagógiában vannak közös gyökerek, hajtások, virágok. Aztán a Fűzfa-kert, sajátos pedagógiájában kivirágzott: szemlélhető, hasznosítható, követhető. Az összejövetel, itt a magyartanároké (nyilván másutt más szakosoké) jelzi, hogy nagy igény van a frissítő lélegeztetésre. Itt nem tiltakozásról van szó, építkezésről van szó, belülről. Belső szándékból, tudásból, elkötelezettségből. Ez láthatóan erősen megérintette a jelen lévő tanárokat. Látták, hallották: itt a szerző, kolléga, maga írta a könyveket, tanítja is, vonzó. Ez nem szemfényvesztés. Ez személyes fényterjesztés. A szenvedéllyel hallgatók nem verbális gesztusaikkal is jelezték, ki is mondták: meg vannak fogva – mi is gondolkodtunk ezen, így kellene tanítani, nem mertük, nem tudtuk, igyekeztünk megfelelni a tantervi követelményeknek, szenved-

tünk, éreztük a feszítést a diákok részéről is, a „nem elő-kerülő tudás” okán is. Az eddigi beidegződött tanításmethodikák béklyóiból van kitörés – a kitörés belülről jövő lehetősége. Immár erős inspiráció. Találkozást érzek, amit más célra készített cikkemben megfogalmaztam: *Láttelel közoktatásunk problémáiról. A diagnózis felállítása felé.* (Az újból kért és módosított cikket kb. két hete a szerkesztői hallgatás övezi. Szerencsére a terepen működik az élet.) (*Tanári notesz 12. A megbillent Éden, 2017. március 26.*)

Utóhang. A nagy vonulások, szavalások, konferenciák ünnepi menetében alakult a barátság, visszacseng a kollegiális hang. Személyes emlékek: az édesapa szerkesztette kötet: *Radnóti emléke Abdán* – nekem dedikálva: „örök emlékül, szeretettel, Füzfa Ottó, Abda, 2009. szept. 27.” Annácska halk zongorafutamai Szécsényben, a *Szondi két apródja* várbeli verselése után, a vívás francia nyelvű vezényszavainak gyakorlása Balázskával Szombathelyen, amikor Bükfürdőről átrándultunk. Esztergomban, az *Esti kérdés* szavalása a Bazilika előtt, és az ajándék: „Gyulának szeretettel, Boritól. [„EZ CSAK 1 KŐ”] 2010. szeptember”, kézzel írva, díszes egyszerűséggel csomagolva. Egyszersmind válasz: „ez a sok szépség mind mire való?” Az összes Füzfa-mű között a könyvespolcomon. „Az élmény folytatódik”: *Szeptember végén...* (2018.)

Babits: "Nem tudok rögtönözni..."

BABITS: „NEM TUDOK RÖGTÖNÖZNI...”

Tanórák, interjúk, előadások

TÉGLÁS JÁNOS

Babits Mihály úgy vélte, hogy az író, művész, színész „közéleti szereplő”, életének egy része a nyilvánosság előtt zajlik, és a publikum előtt néha meg kell szólalnia. Ő nemcsak költőként, hanem a Nyugat szerkesztőjeként és a Baumgarten Alapítvány kurátoraként is gyakran a figyelem középpontjába került. Többször kellett a közönség előtt megjelennie: a pódiumokon közvetlenül, az újságok hasábjain pedig a zurnaliszták közvetítésével szólalt meg, de a rádióban is tartott előadásokat, felolvasásokat. Nem szerette ugyan a nagy nyilvánosságot, gátlásossága miatt irtózott a közszerepléstől, de a kötelességeinek, a meghívásoknak, felkéréseknek legtöbbször eleget tett. Legjobban azonban akkor érezte magát, ha – ezt egyik vallomásában így fogalmazta meg – „elbújhatok abba a szabad hegyi viskóba [...] az esztergomi domboldalon, kis családom és nagy munkám között.” (BABITS 1930a)

Babits nehezen tudott igazán feloldódni, egyetemi hallgatóként, tanárként, költőként csak ritkán volt képes bensőséges kapcsolatot teremteni. Tisztviselőtelepi diákjai is úgy érezték, hogy „gátlásos, félszeg volt, állandó idegfeszültség látszott rajta”, de „Szerény és mindenkor kis félszégességén kívül, természetes volt és őszinte”. Kollégája, dr. Görög Imre ezt még kiegészítette azzal, hogy „zárkózott ember volt, a diákok közül is csak néhány irodalomkedvelővel barátkozott.” (BABITS 1991: 256, 240, 242) A tanórán kívül a könyvtárban és az önképzőkörben néhányukkal szívesen beszélgetett a családjukról, versekről, barátságról, magányról, sőt egyiküket (a későbbi építészprofesszort, Rados Jenőt) – Dienes Pál kollégájával együtt – még a kávéházba is meghívta. Újpesti tanítványával, Komjáthy Aladárral pedig hosszú ideig a legbizalmasabb kapcsolatban volt. Szűk baráti körben – néhány tanártársa, valamint Juhász Gyula, Kosztolányi Dezső, Zalai Béla, Dienes Pál, Szilasi Vilmos, Rédey Tivadar, Illyés Gyula, Elek Artúr, az esztergomi Einczinger család társaságában – felszabadultan viselkedett. Benedek Marcell is úgy érezte, hogy vele „könnyű beszélgetni, mint egyszerű, szerény tanárral.”

(BENEDEK 1985: 204) Idegenek vagy távolabbi ismerősök jelenlétében, váratlan helyzetekben, összejöveteleken, azonban megingott magabiztossága. A társasági érintkezés, a könnyed társalgás, beszélgetés, mely a zsurnalisztákkal való kapcsolattartásban fontos volt, nehezebbre esett.

Babits örült a sajtó érdeklődésének, az újságírókat többnyire szívélyesen, de tartózkodó udvariassággal fogadta budapesti lakásaiban és esztergomi otthonában, vidéki vagy külföldi szállodákban, sőt lábadozása idején még a kórházakban (a Bálint-klinikán és a János-szanatóriumban) is, betegágyban fekve. Tudomásul vette, hogy a művelt újságolvasók kíváncsiak életének eseményeire, elkészült műveire és írói terveire, munkamódszerére, szerkesztői és kurátori munkásságára, de azt vallotta, hogy a riporterri faggatózásra adott válaszainál sokkal többet mondanak mindenről művei. Már 1911-ben írt önéletrajzában ez olvasható: „Aki életemre kíváncsi, olvassa verseimet. Amit még mondhatnék, csak untatná a publikumot.” (BABITS 1911: 283–284) Másfél évtizeddel később megismételte ezt a gondolatát, Sándor Dezsőnek, a Prágai Magyar Hírlap tudósítójának ezt nyilatkozta: ami a költő életéből, lelkéből lényeges, „azt úgyis beleteszi alkotásába. A többi [...] a többi olyan, mint az elégett szén salakja [...] nem az anyag a fontos, ami ég, hanem a láng...” (SÁNDOR 1926: 7–8)

Ignotus Pál szerint a költő „nem jó nyilatkozó. Nem szónokol és nem viccel, nincsenek kész sablonjai és nincsenek alkalmi ötletei. Gondolkozva, tétovázva válaszol, szinte lámpalázás alázattal témája iránt. Kissé remegő hangon, azon az ő különös, melodikus hangján, amelyben mindig érezni valami idegességet is, valami melankóliát is.” (IGNOTUS 1927: 197–198) Bálint György azzal magyarázza Babits idegenkedését az interjúadástól, hogy „nem áll közel hozzá a lírai megnyilatkozásnak e meglehetősen laza és kevésbé fegyelmezett formája” (BÁLINT 1933: 4) – azaz nem tárja fel lepleteiből a gondolatait, érzéseit, s nyelviileg sem tartja elég igényesnek. Szerinte „Az igazi lírikus ír, de nem szívesen beszél magáról.” Bálint Jenő azt is észreveszi, hogy társalgás közben a költő „tépelődik a szavakon”, és a pontos fogalmazás érdekében néha felolvastatja a már lejegyzett mondatot. A *Reggel* tudósítójának pedig elárulja: „Nem tudok rögtönözni...” (BÁLINT 1933: 9) Ezt egyébként már korábban is őszintén elismerte. 1930 októberében, miután a Kisfaludy Társaságban felolvasta székfoglalóját, Berzeviczy Albert fogadó beszédében utalt arra, hogy felvétele egyes tagok konzervatív szemlélete miatt milyen akadályokba ütközött. Erre az elnöki felszólalásra a költő kénytelen

volt válaszolni, de szavain érezni lehetett a meglepetést és a zavart, ezt a Pesti Napló tudósítójának így magyarázta: „Rögtönző sohasem voltam. Zavarba jövők, mint egy diák, ha két szót kell készületlenül elmondanom; talán én vagyok az egyetlen ember Magyarországon, aki sohasem mond tósztot.” (BABITS 1930b: 8) 1940 tavaszán, San Remóba készülve, eszébe juthatott, hogy a nyilvános szerepléssel járó izgalma, gátlásait ott is magyaráznia kell. Az olaszorákat tartó követségi tisztviselőnk segítségével egy kis gyűjteményt, szótárt állított össze és a 17 legfontosabbnak ítélt kifejezés közt szerepel a *Ho la trema* (lámpalázam van).¹

A fentiek miatt talán érthető, hogy Babits az újságírókkal való beszélgetés helyett inkább a véleménynyilvánítás írásbeli módját, a dialóg helyett pedig a monológot részesítette előnyben. Az interjúk tekintélyes része a költő papírra vetett válaszai alapján született, azaz nem valódi, hanem pszeudo interjú. Mondanivalójának leírására ösztönözte őt nemcsak precizításra, pontosságra való törekvése, hanem írói módszere is (TÉGLÁS 2009), melynek lényege: verseinek, prózáinak egy-egy részletét séta közben, hosszú töprengés után komponálta meg fejben és csak azután jegyezte le. (TÉGLÁS 2009: 7) Ezt az alkotói gyakorlatot említi meg Török Sophie is egyik (Tessitori Nórának 1928-ban) írt levelében: „Mihály [...] a mondanivalóját úgyis le szokta írni előre.”²

Babits gyakran és sikeresen szerepelt közönség előtt: gimnáziumi tanár korában a padosrok közt sétálva szabadon adott elő (mondatait csak néha szakította meg egy-egy fegyelmező „pimasz, kidoblak!” kiáltással), egyetemi professzorként részletes jegyzetei alapján magyarázott a katedráról, különböző rendezvényeken, a pódiumokon sokszor olvasta föl saját verseit, szerepelt a Nyugat országjáró körútjain, előadást tartott Pozsonyban és német nyelven Berlinben. Ezek a szereplései nagy tetszést arattak. Régi diákjai színesnek, érdekesnek tartották óráit. Jablonczay Pethes Béla például, aki 1912/13-ban volt Babits tanítványa a Tisztviselőtelepi Főgimnáziumban, így nyilatkozik szeretett tanáráról: „Felejthetetlen számunkra kedves, egyszerű, póz nélküli, de mégis csodásan lenyűgöző előadásmódja. [...] Valami különös ereje, varázsa van szavának. Hallottam azóta nagy szónokokat, de senkinek a szava nem kötött le annyira, mint a kötött beszéd nagy ötvösművészeének beszéde.”

¹ OSZK Fond III/1821.

² MTA Ms 5466/232.

(BABITS 1991: 256, 221, 233, 266, 256) Dr. Billa Gyulát a hetedik osztályban tanította, ő úgy emlékezett, hogy „Előadása rendkívül nagy tudásról és műveltségről tett tanulságot. Mindenkit lekötött [...]”. Osztálytársa, Dörner György szerint „Érdekes korképet festett az egyes országokról”, dr.Tanner Béla, aki 9 év múlva a sógora lett, hetvenöt éves korában azt mondta, „Nagy szeretettel és lelkesedéssel beszélt a homéroszi világról, előadását szép képekkel tette szemléletessé, [...] Ha a költészetről beszélt, akkor lángolt, s lelkesedése átragadt ránk is”, dr. Rados Jenő emlékeiben úgy élt egykori görög-pótló irodalom tanára, hogy „Amit mondott, szónoki vonatkozásban nem volt elragadó, de tartalmilag mély érzésekről és nagy tudásról tanúskodott.” Ezeket az elfogultnak látszó, több évtized távlatából visszatekintő véleményeket néhány korabeli újságcikk is alátámasztja: a Pesti Napló 1918. április 13-i számában Paulay Erzsi és Babits Zeneakadémián rendezett közös estjéről ír. Ebben az olvasható, hogy a művésznő a világirodalom legszebb verseiből adott elő néhányat, a költő pedig éneklő, „kellemes kántor hangon” magyarázó szöveggel kötötte össze az alkotásokat. Babits – az újságíró szerint – a „felolvasás folyamán még nyíltszíni tapsot is kapott, általában az derült ki róla, hogy olyan népszerű a maga közönsége előtt, mint máshol egy tenorista”. De már 1913-ban a *Modern metafizikáról* szóló fejtegetését is „percekig tapsolta” a lelkes közönség a Galilei Körben.³ 1919-es egyetemi órái szintén nagyon népszerűek és látogatottak voltak, akkori diákjai elragadtatással nyilatkoztak professzori és előadói képességeiről. (GÁL 2003: 443) Az 1926. október 24-én a Vígyszínházban tartott szerzői estjén is „csaknem eksztatikus ünneplés” kísérte fellépését, személyét, Jászai Mari nagysága előtt tisztelgő egy mondatát⁴ és a halálát gyászoló versének előadását „a közönség az elhunyt művésznőnek és a költőnek egyaránt szóló hódolattal felállva hallgatott végig.”⁵ – A sikerek háttérében azonban ott volt a szorongás, mely minden szereplésére elkísérte.

³ Világ 1913, november 23, 20.

⁴ „Hölgyeim és Uraim, úgy érzem, első szavaimat egy Emléknek kell szentelnem, – egy emlékek, mely ma mindenütt ott van, ahol a Költészet és nemes Előadóművészet fog kezét, – s amely előtt mindkét művészet tiszteleg, – a JÁSZAI MARI hatalmas emlékének.” – OSZK Fond III/1568.

⁵ Nyugat 1926 II. 710-711.

1929. február 27-én a magyar irodalomról szóló német nyelvű berlini előadását izgatott lelkiállapotban kezdte, még próbaolvasást is tartott előtte. Kezében volt ugyan Turóczi-Trostler József fordításában a szöveg, mégis attól félt – írja a *Berlini napló*ban –, hogy egy-egy hibásan ejtett szó után mosoly fakad a hallgatóság arcán. Voltak is jó akaratú mosolyok, de „az elnéző udvariasságból lassanként meglepett érdeklődés lett.” (BABITS 1978, II: 251–252) Keresztury Dezső, aki az egyetem lektora volt, úgy emlékezett erre a napra, hogy a Magyar Intézet közönsége „hosszan tartó, forró ünneplésben részesítette az előadót, aki egy ritka szertartás papjaként szállt le az oltárrá avatott dobogóról”. (KERESZTURY 1970: 425–426) 1932 őszén pedig a pozsonyi Primás palota tükörtermében „a szellem erejével”, „szavai szépségével” varázsolta el az előkelő közönséget. Az utazás közben a vonaton összeállított bevezető sorok után *Az írástudók árulása* című esszéjének mondatait – a hallgatóság soraiban helyet foglaló Peéry Rezső szerint – „emberfeletti feszültségben, [...] elnyújtott éneklő torokhangon” kezdte olvasni, majd nemsokára átváltozott, a félszeg és esendő előadóból „a szépség és az értelem megszálottja” lett. (PEÉRY 1942) Keresztury Dezső azt is megfigyelte Berlinben, hogy amikor a költőnek „egy félórás pihenő múlva be kellett mennie az előadást követő zártkörű fogadásra, teaestélyre, úgy kapaszkodott felesége karjába, mint egy bátorítást kérő gyerek, s oly riadozással jártatta körül tekintetét a bevonulását követő barátokon, mint az üldözött vad.” A „pszichiátria szociális főbiának nevezi ezt a körképet, melynek során az illető heves szorongást él át olyan hétköznapi helyzetekben, ahol mások megfigyelésének van kitéve.” (NÉMETH–RIHMER–HARMATI 2004: 243)

A nyilvános fellépéseken az előre megfogalmazott előadásainak felolvasásával általában sikereket ért el. A közönség a költőt és mondanivalóját: a szellemi kultúráról, a költészetről, a világnézetéről szóló gondolatainak kifejtését hangos tapssal ünnepelte. A komoly témákról beszélő előadó személyétől azonban kissé távol állt a jókedv, a nevetés. Szerette ugyan az elmés ötleteket, a tréfát, a humort – ezt Karinthyékkal való találkozásai, játécai is bizonyítják –, de a tanórákon csak ritkán adta ennek jelét. Az egyik 1915 őszén tartott hetedik magyar órájáról írta diákja, Kempelen Attila: „Valaki a táblára ruhaszáritó kötelet rajzolt, rajta egy lengedező női inggel [...]. Mikor Babits belépett a tanterembe, azonnal meglátta a rajzot és megértette. Markáns arcán széles mosoly támadt.” Az osztály pedig halk, zümmögő hangon szavalta Lovászy Károly az *Ugat* című, a Nyugat munkatársait gúnyoló kis köte-

téből a következő Babitsot parodizáló verset: „Mi csüng a csendben?/ A csendben csüng egy ing./ Elöl ránc, hátul tánc./ Oldalt rongyos és toprongyos/ S mégis ring az ing.” „Babits sietett hátat fordítani az osztálynak, mert az már nem is kuncogott, hanem mind hangosabban röhögni kezdett. [...] Tetszett is ez a személyét érintő irodalmi érdeklődés – folytatja a későbbi gimnáziumi tanár –, csak óvatos volt a kedélyek túlságos felszabadításával.” Komolyságot erőszakolt magára, letöröltette a táblát, majd nagyon barátságos mosollyal belekezdett a magyarázatba. (BABITS 1991: 236–240)

A kevés jó hangulatú interjúban is csak ritkán találkozunk a derűs légkörre utaló szavakkal. A nevetés, mosoly szó alig néhányszor szerepel az interjúkban, akkor jelenik meg az arcán, ha feleségéről, lányáról, gyógyulásáról beszél, illetve fáradt mosollyal gyűjt rá a cigarettára. Felszabadult nevetést azonban csak kétszer érzünk: Babits jót derül azon, hogy az életéről kérdezősködő újságíró az ő versének tartja Karinthy *Színésznőt szerettem* kezdetű paródiáját (BABITS 1991: 5), és azon is, hogy szórakozottan mártogatós tollal akar autogramot adni Bisztray Gyulának, pedig már régen nem tintával írt. (BISZTRAY 1928: 9)

Nagy Endre, a magyar kabaréirodalom megteremtője elhatározta, hogy a humort becsempészi az irodalmi előadásokba. Amikor a Móricz Zsigmond kezdeményezésére megalakult Nyugat Barátok Irodalmi Szalonja 1931-ben megkezdte működését a Britannia Szállóban, a délutáni előadások szervezését az akadozó előadásmódjáról híres konferanszié vállalta. Tersánszky Józsi Jenő szerint Nagy Endre „világszenzációt szimatolt abban”, hogy a szalonban fellépteti Babits Mihályt mint humoristát. 1931 kora őszen meg is hívta a költőt, hogy a Britannia Szállóban rendezett Nyugat Barátok délutánján (valószínűleg október 17-én)⁶ lépjen fel egy vidám írásának bemutatásával. A költő hosszas rábeszélés után elfogadta a felkérést, a *Káp Isten*⁷ című nyelvészeti humoreszkjét és az esztergomi élményeken alapuló *Truccljuk*⁸ felolvasását tervezte. A szálloda hosszú különtermének emelvényére fellépő költőt szűnni nem akaró taps fogadta. A bevezetőben elmondta, hogy írása csak „egyszerű és szerény tréfa”, „ártatlan diákvicc”, mely elsősorban a

⁶Török *Sophie naptárai*, szerk. PAPP Zoltán János, Argumentum, Bp., 2010, 456.: „Einczinger Ferivel Britanniában, M. felolvasott,”

⁷Pesti Napló 1924. október 5.

⁸Magyarország 1924. december 25.

magyar emberekben lappangó „délibábos nyelvész”-kedést, a tudománytalan etimologizálást akarja nevetségessé tenni. Egy papírlapon maradt fenn a következő ceruzával írt fogalmazvány:⁹

H.[ölgyeim] és U.[raim] <arra kérem> A most következő „nyelvészeti értekezést” nem szabad másként tekinteni mint egyszerű és szerény tréfának. Jól tudom, hogy e <helyen a ugyane> mellett az asztal mellett már nagyon komoly és érdekes nyelvtudományi előadások hangzottak el – eszem ágában sincs hogy párját vagy paródiáját adjam ezeknek. <De ahol sok esett a komoly szóból, ott sohasem árt egy kis ártatlan mosoly, egy kis tréfás szkepszis, mintegy ellenszerűl, mert aki egészen komolyan beszél és csöppetsem kételkedik, annak ritkán van egészen igaza.>

A komoly nyelvtudós és tanár urak mellett én csak olyan vagyok mint az ájtatos diák: de a diáknak is szabad néha csinálni egy-egy ártatlan diákviccet. Ez a vicc ezuttal nem is a komoly tanár urakat vicceli; inkább a dilettáns nyelvészeket, akik <mindenütt otthon vannak és katedrát tartanak ha> nem ülnek katedrákon; mert egy kicsit minden magyar ember nyelvész. Rontjuk talán a nyelvet, s keresztrefeszítjük, – de titokban <és tudat alatt> mégis szeretjük, beszélünk és álmodozunk róla. Ugy vagyunk vele mint az a férj, aki goromba és nemtörődöm a feleségével: de mégis szereti álmaiban és szavaiban oltárra ülteti. Mindnyájunkban lappang <egy> valami a délibábos nyelvészből: ez a turáni fajta nem halt még ki.

Ezek a mondatok azt sugallják tehát, hogy derűs percek következnek, amikor a dilettáns nyelvészeket parodizálja egy „ájtatos diák”. Ezután elkezdte az 1924-ben megjelent cikk felolvasását, de „egy mosollyal, egy hamiskás fintorral” sem sejteti, hogy „nem a szépség komoly imádatára akar hangolni!” (TERSÁNSZKY 1941: 240–243) Elmondta, hogy az amatőr nyelvészek hatására ő is elkezdte kutatni a magyar nyelv kincseit, és a (szlovák vagy szlovén eredetű) káposzta szó vizsgálatából rájött arra, hogy létezhetett az ősi magyar mitológiában egy *Káp* nevű isten, akinek nemzeti ételünket (Káp-hozta: káposz-ta) köszönhetjük. Ebből a szótóból percek alatt egész szócsaládot származtatott: kápolna (Káp-kolna: az istentisztelet helye), káplán (káp-lány: Káp papnője), káprázás-káprázat (az isten önkívületi állapotban, transzban történő imádása), káptalan (ahol tilos volt a tisztelete), sőt még a Kápe szavunkat is – mely arra utal, mivel (természetesen pénz-zel!) tudjuk

⁹ OSZK Fond III/1921.

leróni hálánkat Kápnak a sok ajándékért – a mezei istenség nevéből eredezteti. A nevetetésre szánt értekezést ironikusan azzal a büszke öntudattal zárja, hogy kutató munkájának eredményeként „egy istennek adott életet”. Tersánszky Józsi Jenő, aki jelen volt a hotel elegáns vörös termében, ezt írta az előadás hatásáról: „Érdeklődés, feszült figyelem csöndje, mind követi az elbeszélést, csak az nem, aminek szánva van: a nevetés.” A dermedt csend, majd udvarias taps oka az volt, hogy az előadó sem hangjával, sem arc-kifejezésével nem tudta érzékeltetni az írás hangulatát.

Babits kissé szomorúan, de azért reménykedve folytatta az előadást a másik írás felolvasásával.

A Trucclyük „hőse” a „kis zöld kertes nyaralóház” fékezhetetlen özrője gyakran levadássza a szomszédságban lakók háziállatait. A csirkék, nyulak tulajdonosai kemény ütlegekkel sokszor megfenyítik, de ő mit sem bánja ezt, hiszen a Gazda árnyékában él, az ő szeretetét, védelmét érezheti (és melleleg – a részleteket jól ismerő Tanner Béla szerint – fizet a károsultaknak, hogy haragjukat csillapítsa). Amikor azonban továbbra is követte ősi vadászösztöneit – és áldozatait (Tanner Béla szavaival) „az akkor még nyitott verandára vitte, hogy gazdájának bemutassa hősi tettét” –, akkor már maga az Isten, a Gazda ragadta meg a botot. A mélyen megbántott kutya ezt nem tudta elviselni, a ház mögött levő sűrű mogyoróbokor alatt, a „vad orgonával, akáccal benőtt” helyre menekült, ott dacolt, látni sem akarta a Gazdát. – Könnyű felismerni, hogy a történet Esztergomban játszódik, a főszereplő Ádáz, a nemrég vásárolt sima szőrű hím foxterrier, a Gazda maga a költő, aki megpróbálja megérteni házörzője lelkét. Babits azonban azt állítja, hogy itt nem a mese a legfontosabb, mert „Ez az elbeszélés tulajdonképpen értekezés, s nem is állatokról szól, hanem emberekről.” Az *Ádáz kutyám* című vershez hasonlóan, nem a nevetetést szolgálja, hanem az emberi kapcsolatokról és a lélekről szól, gondolkodásra késztet. A szerző ebben az írásban is játszik a szavakkal, filológiai vizsgálatot végez: ő a kutya búvóhelyének megnevezésére a *Dac-Árok*, a kis állatot megtaláló gyerekek a kevésbé művelt beszédre jellemző *Trucc-lyuk* kifejezést használják. A költő az idegen nyelvekben is megtalálja ezeknek a megfelelőjét: *Anger-chamber* (ez a szó szerepel az óind *Ramayána* angol fordításában) = Harag szoba, *boudoir*= duzzogda, duzzogó szoba, kolostor = a visszavonulás színhelye. Tersánszky szerint csak a trucklyuk kelthetett volna némi derűtséget a közönségben, de a sokszor kiejtett szó „semmi hatást nem csiholt ki” a hallgatóságból.

A felolvasást ismét hangos tetszésnyilvánítás követte, de a taps nem a derűs történeteknek, a szellemes etimológiának, a Trucclyuk szó kacagtató hangzásának szólt, hanem a költőnek. Babits egykedvűen, kissé mogorván vette tudomásul, hogy mint humorista megbukott. Fanyalogva hallgatta, hogy Nagy Endre és mások – Tersánszky szerint – azt bizonygatták, hogy „vidám elmésségei azt az igazi sikert váltották ki a közönségből, amit nem hangos röhej jelez, hanem a belső, megilletődött mosoly”. (TERSÁNSZKY 1964: 464)

1933 után, betegségei ellenére, továbbra is szerepel a közönség előtt. Ő köszönti (1933, 1938 és 1941 kivételével) minden év január 18-án a Baumgarten-díjasokat, gyakran szerepel a Rádióban, a Száz könyv sorozat előadásait olvassa fel, 1934. március 29-én a lipótvárosi Casinóban tapsolják meg a *Kell-e még költő* című értekezését. Ez év augusztus 17-én Esztergomban ünneplik, a költő tízmondatos beszédben mond köszönetet a tiszteletére rendezett estért. 1936. június 13-án a Vörösmarty Társaság meghívására Újpesten tart sikeres előadást a *Szózat*ról. Ezekben az években még több irodalmi esten is megjelenik, egy-egy versét olvassa fel.

Súlyos, életmentő műtétei után csak ritkán hallhatja őt a közönség. 1940-ben a januári díjkiosztáson beszél, majd februárban Cs. Szabó Lászlóval „beszélget”, az irodalmi osztály vezetőjének kérdéseire adott válaszait olvassa fel a rádió mikrofonja előtt, március 30-án pedig San Remóban olasz nyelven mond röviden köszönetet a kitüntetésért. Az újságírókkal is találkozik, de csak „néma” interjúkat ad. 1941-ben már nem jelenik meg a nyilvánosság előtt. A sajtó még néha felröppentett állapotának javulását sejtető híreket: a Nyugat (1941. március 1-jei száma) szerint e hó 12-én Illyés Gyula estjén ő tart előadást a Zeneakadémián; az *Újság* (1941. május 4-én) azt írja, Babits Mihály várhatóan részt vesz a Magyar Sajtókamara május 21-i rendezvényén. Ezek az előrejelzések azonban nem valósultak meg. 1941. március 3-án az akadémiai beiktatására sem tud elmenni, az általa írt szék-foglalót Rédey Tivadar olvassa fel, az oklevelet pedig a felesége veszi át Melich Jánostól, az Akadémia I. osztálya elnökétől. A baráti hang által tolmácsolt utolsó beszédében ezt írja: „Egyszerű író vagyok a tudósok között; de a magyar író és tudós mindig testvérek voltak; a tudós éppugy nemzeti munkát végez mint az író, s a maga módja szerint szintén az igazság cselédje.”¹⁰

¹⁰ OSZK Fond 172/14.- Gépirat.

Irodalom

- BABITS Mihály (1911): [Önéletrajz helyett]. *Budapesti Újságírók Egyesülete Almanachja*
- BABITS Mihály (1930a): Önmagamról. *Páosztortűz* 1930. október 5.
- BABITS Mihály (1930b): Vörösmarty európaisága, Petőfi bátorsága... Beszélgetés Babits Mihállyal, székfoglalója után. *Pesti Napló* 1930. október 16.
- BABITS Mihály (1978): *Esszék, tanulmányok*. Budapest
- BABITS Mihály (1991): *Haza a Telepre*. Szerk. TÉGLÁS János. Budapest
- BÁLINT György (1933): Az 50 éves Babits Mihály beszél életéről és műveiről. *Az Est* 1933. november 26.
- BÁLINT Jenő (1933): Írók beszélnek. Babits Mihály. *A Reggel* 1933. november 27.
- BENEDEK Marcell (1985): *Naplómat olvasom*. Szépirodalmi, Budapest
- BISZTRAY Gyula (1928): Négyszemközt Babits Mihállyal. *Ellenzék* 1928. május 7.
- GÁL István (2003): *Babits Mihály*. Budapest
- IGNOTUS Pál (1927): Négyszemközt. Babits [!] Mihály a Halálfiáról. *Literatura* 1927. június
- KERESZTURY Dezső (1970): *Örökség. Magyar íróarcképek*. Magvető Könyvkiadó, Budapest
- NÉMETH Attila – RIHMER Zoltán – HARMATI Livia (2004): Babits Mihály pszichopatológiája. – In: „...kínok és álmok közt...”. Szerk. SIPOS Lajos. Budapest
- PEÉRY Rezső (1942): Babits Mihály emlékezete. *A Toldy-kör irodalmi évkönyve*. Bratislava-Pozsony
- SÁNDOR Dezső, *Riválisnak tartotta-e Ady Endre Babits Mihályt?* Prágai Magyar Hírlap 1926. január 31.
- TERSÁNSZKY Józsi Jenő (1941): A humorista. *Babits Emlékkönyv*. Budapest
- TERSÁNSZKY Józsi Jenő (1964): *Nagy árnyakról bizalmasan*, Magvető, Budapest
- TÉGLÁS Andrea (2009): *Az igazi lírikus ír, de nem szívesen beszél magáról* (szakdolgozat), PPKE

SZÓLÁSOK, KITÉRŐ FELELETEK ÉS FALUCSÚFOLÓK KÁRPÁTALJAI NYELVJÁRÁSGYŰJTÉSEIMBŐL

TÓTH PÉTER

Kárpátaljai nyelvjárásgyűjtéseim során gyakran jegyeztem fel szólásokat, tréfás válaszokat és falucsúfolókat. Ezekből egy kisebb jegyzéket állítottam össze, ezzel köszöntöm Füzfa Balázst 60. születésnapja alkalmából. Kedves Balázs! Isten éltesen sokáig, erőben, egészségben!

A szólások több szóból álló állandó szókapcsolatok, amelyekben nem az egyes szavak, hanem a szókapcsolat egészének jelentése a fontos. Gyakran jelennek meg bennük természeti jelenségek és emberi tulajdonságok. A szólások vallanak az emberek világlátásáról, értékrendjéről és tapasztalatairól. Többnyire megfigyeléseket, bölcsességeket, intéseket és tanácsokat tartalmaznak. Mondanivalónkat szemléletesebbé, árnyaltabbá teszik.

A tréfás kitérő feleletek és falucsúfolók a népi humor ékes bizonyítékai. „A falucsúfolók a nyelvjárási beszélők nyelvi kreativitásának, humorérzékének, jó megfigyelőképességének s nem ritkán vaskos odamondogatásának, kendőzetlen élcelődésének a beszédes dokumentumai” (HEGEDŰS 2001: 395). A falucsúfolók között megkülönböztetjük a helyi csúfolókat, ezek csupán egy-egy településhez kötődnek, és a vándorcsúfolókat, amelyek a nyelvterület más részein is előfordulnak.

1. Szólások:

Add meg Uram, de mánis 'arra az emberre mondják, aki azonnal meg szeretne kapni valamit' (Szürte);

Aki mekhalt, nyugoggyon, az élő meg vigaggyon 'bele kell törődnünk szeretteink elvesztésébe, tovább kell élni az életünket' (Szürte);

Akkor mondd a hoppot, ha átugrottad a bokrot 'csak akkor fejezd ki örömedet másoknak, ha a feladatodat már megoldottad' (Szürte);

Amijen a konyha, ojan a gazdasszony 'a jó gazdasszony rendben tartja a konyháját' (Szürte);

Amijen az udvar, ojan a gazdája 'a jó gazda rendben tartja az udvarát' (Szürte);

Az ember megbocsát, de sosem felejt 'az ember nem felejt el, ha valaki megbántja' (Szürte);

Áll, mint a cövek 'mozdulatlanul áll' (Csongor, Homok, Vári, Visk);

Áll, mint a számár 'ua.' (Csongor);

Áll, mint a szobor 'ua.' (Csongor, Visk);

Áll, mint a tuzok 'ua.' (Homok);

Áll, mint liba a dombon 'ua.' (Téglás);

Áll, mint nagyjány a vásárba 'ua.' (Visk);

Árulkodó Judás, kifutott a tojás! 'az árulkodókra mondott csúfoló' (Szürte);

Bácsi, maga nem munkácsi? 'tréfás kérdés' (Szürte);

Béka, béka, brekeke, bőrlajbiba bújt bele 'gyermekmondóka' (Csongor);

Bottal üti a tetűt 'nem csinál semmit' (Szürte);

Bugár bújt a seggedbe? 'mit izegsz-mozogsz folyton?' (Szürte);

Cin-cin kisegér, adok neked csontfogat, aggyál nekem vasfogat 'a kisgyerek, ha kiesik a tejfoga, a kamrában eldobja, és ezt a mondókát mondja el' (Szürte);

Csak ott nincs báj, ahol nem füstöl a kémény 'mindenütt vannak nehézségek' (Szürte);

Cserebere fogadom, többet vissza nem adom 'fogadás alkalmával mondott szólás' (Szürte);

Csinálba nem csap a menykű 'becstelen emberrel nem szokott nagy baj történni'. A *csinál* jelentése 'csalán' (Homok);

Csorba csik, minden szarba belecsip 'csúfolódó, azoknak mondják, akiknek elől kiesett a tejfoguk, s még nem nőtt ki az új' (Szürte);

Csupa fül vagyok! 'hallgatlak!' (Szürte);

Csunya, mint a sötét éjszaka (Aknaszlatina) ~ *Csunya, mint a sötét iccaka* 'csúnya külsejű' (Csongor);

Egyetek, had nőjön a begyetek! 'tréfás mondás' (Szürte);

Élment, mint Engli turoër 'nyomtalanul eltűnt' (Aknaszlatina);

Először dínomdánom, utánna meg szánom-bánom 'mulatozás közben hajlamosabbak lehetünk a meggondolatlanságra' (Szürte);

Eltűnt, mint számár a ködbe 'nyoma veszett' (Csongor);

- Fizet, mint a katonatiszt* 'nagyvonalúan fizet' (Csongor, Szürte);
Hà Dobronybá szaolmát kápol, ne menny máoshova színájír 'ha Nagydobronyban találsz magadnak társat, ne keress más faluban' (Nagydobrony);
Hajjunk szót uraim, hadd hazuggyak egyet! 'tréfás mondás' (Kisgejőc);
Harapófogóval kél belőle kihuzni minden szaot 'nehéz szóra bírni' (Szürte);
Hiszi a piszi! 'nem hiszem! (tréfás)' (Szürte);
Hogy ityeg a fityeg? 'hogyan vagy?' (tréfás)' (Szürte);
Irány Surány! 'indulásra felszólító tréfás mondás' (Szürte);
Isten tanít, akit tanít 'egyesek okosabbak, mások butábbak' (Szürte);
Iszik, mint a gödény (Csongor) ~ *Iszik, mint a gödény* (Visk) ~ *Iszik, mint a gödény* 'részeseges természetű' (Aknaszlatina);
Iszik, mint a gőte 'ua.' (Homok);
Iszik, mint a kacsa 'ua.' (Körösmező);
Iszik, mint a kefékötő 'ua.' (Aknaszlatina);
Iszik, mint a lú 'ua.' (Visk);
Itt a kezem, nem disznólab! 'becsületszavamat adom!' (Szürte);
Jár, mint a bolond óra 'folyton izeg-mozog' (Szürte);
Jàr, mint a masina 'ua.' (Körösmező);
Jár, mint a motolla 'ua.' (Vári, Visk) ~ *Jàr, mint a motola* 'ua.' (Aknaszlatina);
Jár, mint a nusnik/nyusnyik 'ua.' (Visk);
Jàr, mint az Urbàn lèlke 'ua.' (Aknaszlatina);
Jár, mint zsidóba a fájdalom 'ua.' (Szürte, Visk);
Jobb egy nyár száz télnél, monta a cigány 'a nehéz időkben is ki kell tartani' (Szürte);
Jössz te még az én uccámba! 'fogsz te még tőlem segítséget kérni!' (Szürte);
Kèreti magát, mint a kiaszony 'csak hosszas kérésekre hajlandó megtenni valamit' (Körösmező);
Kéreti magát, mint a menyasszony (Csongor, Visk) ~ *Kèreti magát, mint a menyasszony* 'ua.' (Aknaszlatina);
Kéreti magát, mint a szűzjány 'ua.' (Visk);

Kèreti magàt, mint a Munkàcsinè tehene 'ua.' (Aknaszlatina);

Kialakul, mint a Blaha szántása 'ki fog alakulni a végére' (Szürte);

Ki a Tisza vizét issza, vágyik annak szive mindig vissza 'aki a Tisza közelében nőtt fel, ha messzire sodorja is az élet, mindig visszavágyik szülőföldjére' (Szürte);

Kinyalta, mint kutya a tányért 'nem hagyott egy falatot sem' (Szürte);

Kinyitották a zsák szílit 'valamiből egyszerre sok lett' (Szürte);

Kotkodács, minden napra ety tojás 'gyermekmondóka' (Szürte);

Kölcsönkenyér visszajár 'az elszenvedett bántást bántással szokták viszonzni' (Szürte);

Mágass neki, mint a Babel tornya 'nem ért hozzá' (Beregrákos);

Mágáss neki, mint számaornák a létrá 'ua.' (Beregrákos);

Magas neki, mint Traskinak a hidemelís 'ua.' (Szürte);

Magas neki, mint a templomtorony 'ua.' (Szürte);

Megette a fàrkas a telet 'enyhe tél van'; *Nem ette meg a fàrkas a telet* 'hideg tél van' (Visk);

Minden napnak megvan a maga tərhe 'minden nap van valami

tennivaló' (Szürte);

Minél szeplősebb, annál teccősebb 'az is lehet mutatós, aki szeplős'
(Kisgejőc);

Mondok egyet, kettő^{rii} lesz belőle 'hosszasan fogok beszélni (tréfás)' (Szürte):

Most légy okos, Domokos! 'most kellene valamit kitalálni!' (Szürte);

Mozog, mint a csik 'fürgé mozgású' (Beregrákos);

Mozog, mint Rebekà^o nàk à derekà 'ua. (Beregrákos);

Ne firtaszds, csak itaszds ~ Ne faggaszds, csak itaszds 'a részeg ember magától is elmondja titkait' (Kisgejőc);

Nevet, mint a fakutya 'hosszasan, bambán nevet' (Csongor, Visk);

Nevet, mint a lo 'ua.' (Aknaszlatina);

Nincs ety huncut vasa se 'nincs pénze' (Kisgejőc);

Nincs jóbarát, csak borbarát 'sokszor a barátkozás mögött a haszon-szerzés szándéka áll' (Szürte);

Nincs ojan teli szekér, amire több ne férne 'egy kicsinek még biztos jut hely' (Szürte);

- Níz, mint a kizsbogoj* 'hosszasan bámul (gyerekekre mondják)' (Beregrákos);
Nő, mint a bolondgomba 'gyorsan fejlődik' (Csongor, Szürte);
Nő, mint a gomba (Visk) ~ *Nő, mint a gomba* (Aknaszlatina) ~ *Nő, mint a gomba* 'ua.' (Beregrákos, Nagydobrony);
Nő, mint erdőn a gomba 'ua.' (Csongor);
Nő, mint a kendér 'ua.' (Nagydobrony);
Nő, mint a vizből 'ua.' (Kőrösmező);
Nő, mintha vizből nőne 'ua.' (Kőrösmező);
Ojan a szája, mint a várkapu 'nagy szájú' (Szürte);
Ojan egészséges, majd kicsattan 'teljesen egészséges' (Szürte);
Ojan, mint a Bodri vacsorája 'bizonytalan' (Szürte);
Ojan, mint a vándorzsido 'folyton jön-megy' (Aknaszlatina);
Okos, mint a kos 'buta' (Csongor);
Okos, mint a tavaji kos (Homok, Szürte, Vári) ~ *Okos, mint a távaji kos* 'ua.' (Nagydobrony);
Okos, mint a tordaji kos 'ua.' (Aknaszlatina);
Okos, mint hat nyáj diszno 'ua.' (Aknaszlatina);
Örök harag, mig a kiskutya meg nem harap 'nincs miért haragudni (tréfás)' (Kisgejőc);
Rossz pénz nem vész el 'a bitang embereket nem kell féltetni, ritkán éri őket baj' (Téglás);
Röhög a májam, nevet a zuzám 'nem hiszem' (Kisgejőc);
Siket, mint a natyfazik 'nem hall jól' (Homok);
Süket, mint a bot 'ua.' (Aknaszlatina);
Sírvál mán a kisújammal! 'a különösebb ok nélkül síró gyermekeknek mondták régen' (Szürte);
Sokan vannak, mint az oroszok 'nagy számban vannak' (Szürte);
Sok rossznak néha jao a vége 'a nehézségek egyszer véget érnek' (Szürte);
Sót vegyenek! 'ha valaki a kisgyereket a hátára kapja, tréfásan ezt mondja' (Kisgejőc);
Tavas, nyár, ősz, tél, edd meg amit főszte! 'na erre rászolgáltál!' (Szürte);

Többen fúltak mán a borba, mint a tengerbe 'az alkohol miatt sok ember halt meg' (Téglás);

Tőkére szőlőt? 'nem azt kell segíteni, aki jómódú, hanem azt, aki rá-szorul' (Szürte);

Ugy níz, mint a víres ingre 'mérgesen tekint valakire' (Szürte);

Ugy áll rajta, mint a feszület 'mintha csak rá szabták volna' (Csongor, Szürte);

Ugy áll rajta, mint a parancsolat 'ua.' (Csongor, Szürte);

Ugy áll rajta, mint tehenen a gatyá 'nem illik rá' (Csongor, Szürte);

Ugy megy, mint a karikacsapás 'könnyen, fennakadás nélkül megy' (Aknaszlatina);

Ugy megy, mint a viszfojás 'ua.' (Aknaszlatina);

Uty kélett, uty kélett, káposztába hus kélett! 'na ezt megérdemelted!' (Szürte);

Űtet se kél kéccer táncba híjni 'könnyen meggyőzhető' (Szürte);

Világol, mint tehen a góréba 'mellébeszél, nem vehető komolyan' (Kisgejőc, Szürte);

Világos, mint a vakablak 'nem érthető' (Szürte);

Zsivány előtt nincs zár 'nehéz elrejtenuk javainkat a rabló elől' (Szürte).

Ha valaki köszönés nélkül távozott, akkor azt mondják, hogy *még asse monta, hogy bú ~ bujj seggembe ~ papucs ~ jao napot* (Szürte) ~ *befellegzett ~ pãq pucs* (Beregrákos) ~ *Isten veled ~ minden jao ~ jao napot ~ bütyök* (Nagydobrony).

Ha a kisgyerek ételt hagy a tányérban, a szülők vagy nagyszülők azt mondják, hogy *Otthagyd a szád ízét* (Kisgejőc), *Hàs pukkággyon, de à táolbà ne márággyon* (Beregrákos), *Hàskó" fájjon, csak à táolbà ne màq rággyon* (Nagydobrony), *Nem kél szeretni, csak mek kel enni* (Kajdanó).

2. Tréfás szólások, kitérő feleletek:

Tréfás szólás arra, ha valaki azt mondja, hogy semmi:

Semmibe só" se kell (Szürte).

Kitérő felelet arra a kérdésre, hogy hová megy:

Budára a vásárba (Szürte);

Előre (Kajdanó);
Innet odà nem làotni (Kajdanó);
Megyek à dó^ugombà (Beregrákos);
Pestre csudà^onàk (Beregrákos);
Csàk! (Beregrákos);
Búzsba [mérgesen mondják] (Beregrákos);
Megyek à pénzem után (Nagydobrony).
Kitérő felelet arra a kérdésre, hogy mikor:
Həonapután kiskedden, bornyúnyúzó pinteken (Beregrákos, Kajdanó, Nagydobrony, Császlóc, Szürte);
Həonapután kiskedden, lámpagyújtó pinteken (Nagydobrony);
Sohanapján éjféلكor (Bustyaháza).
Kitérő felelet arra a kérdésre, hogy miért vagy minek:
Ázír mer à mácskà sző^urös, oszt nem beretvállkozik (Nagydobrony);
Ázír mer à bərnýú sző^urös (Nagydobrony);
Ázír mer à kutyà sző^urös (Nagydobrony);
Mert Bálint kàtonà, és nem szerelt le (Kajdanó).
Kitérő felelet arra a kérdésre, hogy minek:
Ázír mer Mineket felakásztották, à seggít meg az őrodra huszták (Nagydobrony).

3. Falucsúfolók:

Angyalfálva (Császlóc);
Maokusfálva (Tiszaágtelek);
Seprüfálva (Csongor);
Csókolomváros (Barkaszó);
Libuskaváros vagy *Libaváros* (Kerekhegy);
a koncháziak *tatárok* (a szürteiek szerint azért, mert verekedősek);
a kisgejőciek *hagymások* (mert sok hagymát termesztenek s adnak el a piacon) vagy *tàrkahasu nemesek* (a faluban sok nemesi származású család él);
a rátiakat a szürteiek és kisgejőciek *retkeseknek*, a homokiak *hagymásoknak* hívják (mert gyakran árulnak retket és hagymát a piacon);
a kereknyiek *hukányok* (a homokiak hívják őket így);

a tiszaaágtelekiek *maokusok* (a helybéliek szerint azért, mert a közeli erdőkben sok mókusz van);

az újdávidháziak *tòrmások* vagy *hrinyások* (az ukrán хрін magyarul tormát jelent);

a kisdobronyiak *puposok* vagy *nemesek*;

a csongoriak *seprűsök* (a településen sokan foglalkoznak seprű-készítéssel);

a kajdanóiak *rikkáncsok* (a beregrákosiak hívják őket így);

a csapolciak *sárgalábúak* (mert a településen a föld sárgás színű, s a helyiek sáros lába feltűnően sárgállik);

a szernyiek *csikászok*;

a zápszonyiak *rókák*;

a salánkiak *csirisznyések* ~ *csërésznyések*;

a verbőciek *nemesek*;

a tiszakeresztúriak *gójások*;

a viskiek *szászok* (Visken a 13. században jelentős számban telepedtek le szászok), vagy *bicskások*;

a técsőiek *dongók*;

a kerekhegyiek *libuskák* (sok libát tartottak a régi időben) vagy *talusok* (ezt a csúfolót csak az aknaszlatinaiak használják. Egyik kerekhegyi adatközlő szerint azért, mert a libatartás miatt sok *talu* 'toll' volt. Egyik kerekhegyi származású técsői adatközlő szerint Aknaszlatinán Talus utcának nevezték azt az utcát, ahol kerekhegyiek nagyobb számban telepedtek le);

az aknaszlatinaiak *sosok* (a település híres a sóbányászatról, a helyi nyelvjárásban a hosszú magánhangzók rövidülnek: *so* 'só');

a hosszúmezőiek *darazsak* vagy *pityerések*;

Igaz, hogy a rafajnasiak kereszdbe viszik a létrát? (a rafajnaiaktól kérdezik);

Teleken kereszdbe viszik a láptó^ut (a tiszaaágtelekiekre);

Nagygejőc vadgejőc (a nagygejőciekre);

Ficfára maokusok (a tiszaaágtelekiekre);

Teleken szekerem jár a tehen (a tiszaaágtelekiekre);

Teleken nyomik az ájtót (a tiszaaágtelekiekre);

Rákos híres város, térdig sáros (a beregrákosiakra);

Papiak bogjára jön az árvíz (a csonkapapiakra);

Zápszonyi róka bebújt a tyukólba (a zápszonyiakra);
Tojik-e még a macska a szakajtó"ba? (a nagydobronyiaiktól kérdezik);

Szapulló" alatt tojik a macska (a nagydobronyiakra);
Jaozsi bácsi, lassan hajcsón, mer Bóris néninek odacsipi az ājdeszka a picsóját (császlóci gyerekek mondogatták az ungvári piacra ökrös szekerekkel igyekvő nagydobronyiaknak);

Eszenybe szapuló"ba tojik a macska (Szürtében az eszenyiekre mondják);

Técsi dongó, viski szász, hosszúmezeji darázs.

A viski reformátusok a helyi római katolikusokat *nímeteknek* vagy *tósnisoknak* ~ *tósnisoknak* hívják. Előbbi megnevezés a településen élő római katolikusok többségének származásával magyarázható. A *tósní* ~ *tósní* jelentése 'reszelt krumpliból, liszt, tojás, csipetnyi só, bors és más ízesítők hozzáadásával készült zsírban sült étel'. Visken a szomszéd települések lakóit *künnlakóknak* ~ *küntlakóknak* nevezik. A közeli alföldi részeken lakó (ugocsa) magyarok a *bokorugrók* vagy *kabátfalvasiak*. Visken a 20. század első felében a dunántúli Bakony-bélről lapátokat és favillákat készítő mesterek telepedtek le. Őket régen *lapátasoknak* hívták.

Több csúfoló nyelvi célzatú: *Él amott egy döglött kutya* (azokra mondják az ungi Homokon, akiknek a nyelvjárásában megvan az *élamott* 'messze amott' szó); *Jön az auttó, rajta ül a tanítottó* (a tisztaágtelekiekre); *Szalad a nyuol a düölőün*; *Szalad a nyuol a düölőün, enyém kutyafokta* (a badalóikra); *Dobronyba hüppen az alma* (a nagydobronyiakra); *Eszter észél, écetést észék, ha tészé* (a salánkiakra); *Öker a göderbe, majam a tükerbe*; *Visken belenezett az öker a tükerbe, beléesett a göderbe* (a viskiekre mondják Técsőn).

Salánkon jegyeztem fel a következő falusorolót:

Salánk, Komját, Karaszló,
ott maradt el a sok jó,
Bene, Muzsaj, Oroszi,
tebenned még jó lakni,

*hát te szegény Keresztúr,
tebenned a pap se úr,
hanem farag, hanem fűr.*

A kerekhegyi magyaroknak a helybéli ukránok körében használatos megnevezése a *шовазу* vagy *швабами*. Előbbi a kerekhegyi magyarok többségének régi foglalkozására utal (sóvágók), utóbbi a sváb gyökerekre. A beregrákosi magyarokat a környékbéli ukránok *калвини* vagy *катраньоши* elnevezéssel illetik. Az előbbi megnevezés a lakosság református vallásával kapcsolatos, utóbbi pedig a helyi magyar népviselettel, a *катран* szó ugyanis a beregi és ungi ukrán/ruszin nyelvjárásokban kötényt jelent. A körösmezői magyarokat a környékbéli ukránok úgy nevezik, hogy *мандзохи* (úgy tartják, hogy egy ausztriai *Мандзія* nevű településről származnak).

Kajdanóban a magyarok a környékbéli ukránokat/ruszinokat *huká-nyoknak* ~ *huká^onoknak*, Kerekhegyen *potyecenek* nevezik, valamint a *дупляки* megnevezés is ismeretes. Aknaszlatinán a helyi románokat *poko-jitoknak* hívják.

Irodalom

- BÁLINT Sándor (1972): *Szegedi példabeszédek és jeles mondások*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 127. sz. Budapest
- BÁRDOSI Vilmos (főszerk.) (2003): *Magyar szólástár. Szólások, helyzetmondatok, közmondások értelmező és fogalomköri szótára*. Tinta Könyvkiadó, Budapest
- FORGÁCS Tamás (2004): *Magyar szólások és közmondások szótára. Mai nyelvünk állandósult szókapcsolatai példákkal szemléltetve*. Tinta Könyvkiadó, Budapest
- HEGEDŰS Attila (2001): A nyelvjárási frazeológia. – In: KISS Jenő (szerk.): *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó, Budapest, 391–395.
- HORVÁTH Katalin (2018): *Kárpátaljai szólások és közmondások. Veszekedő pásztorok közt a farkas jár jól*. PP Papp V.V., Ungvár
- KISS Jenő (1989): *Állandó szókapcsolatok a rábaközi Mihályiban*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- LADÁNYI Krisztina (2010): Kárpátaljai falucsúfoló történetek. – In: FÁBIÁN Miroszlava – HORVÁTH Katalin (szerk.): *Ювілейний збірник на честь*

Szólások, kitérő feleletek és falucsúfolók kárpátaljai nyelvjárásgyűjtéseimből

80-річчя від дня народження професора Петра Лизанця. Patent, Ungvár, 290–297.

O. NAGY Gábor (1966): *Magyar szólások és közmondások.* Gondolat Kiadó, Budapest

ZÉKÁNY, I[mre]. (1977): A kárpátontúli magyar nyelvjárások frazeológiai egységeinek típusai. *Fenno-ugristica* 4: 85–94.

FEJTŐ FERENC JÓZSEF ATTILÁVAL KAPCSOLATOS ÍRÁSAI

TVERDOTA GYÖRGY

Fejtő Ferenc és József Attila kapcsolata régóta foglalkoztatja a szakmai közvéleményt, és ennek során nagy előszeretettel és durva kezekkel nyúltak érzékeny pontokhoz, nem riadva vissza a rágalmazástól vagy a torzításoktól sem. A rendelkezésre álló keretek között azonban ezeknek az eseteknek a krónikájáról le kell mondanunk, hogy a két írástudó kapcsolatának lényegi belső övezetére összpontosíthassuk figyelmünket. Fejtő felől közelítve ehhez a relációhoz, nyilvánvaló, hogy – függetlenül attól, hogy élettervében milyen szerepet szánt költő barátjának – József Attila körüli szolgálattételének értékelése akarva-akaratlanul a Fejtő-életmű egyik legfontosabb mércéje lett. Az értekező számos alkalommal írt vagy beszélt József Attiláról, de ilyen tárgyú munkálkodásának természete megkönnyíti figyelmünk további koncentrációját. Minden megnyilatkozása három alapvető írásra vezethető vissza, amelyek viszont olyan súlyúak, hogy a költőről való gondolkodás irányát mindmáig alapvetően befolyásolják. Előadásom gondolatmenete e három szöveg köré épül ki.

A József Attila-recepcióban betöltött szerepe csak a Németh Andoréhoz mérhető. Németh jóval korábban fedezte föl a költőt, régebb óta kísérté figyelemmel pályája alakulását, lényegében két könyvet írt barátjáról. Az elfogultságig menően pártfogásába vette a fiatal lírikust. Első felfedezőjeként mégis Fejtő Ferencet tarthatjuk számon. Ő lett ugyanis az első pályarajz és életmű-értékelés szerzője, amely a *Medvetánc* kötet megjelenése kapcsán a *Korunkban* látott napvilágot. A recenziónak már a terjedelme is szokatlan. Hosszabb színes riport már korábban is napvilágot látott a költőről, de ilyen pályarajzot, amely csak a legjelentékenyebb kortárs költőknek járt ki, még nem készítettek József Attiláról. A terjedelem jól tükrözi azt a kiemelő, elismerő értékelést, amely Fejtő szerint a *Medvetánc* kötetnek és szerzőjének jár. Tekintélyes kritikusok méltatták és bírálták a *Medvetáncot*, mint Füst

Milán vagy Halász Gábor, de az érték felismerésének érdeme a Fejtőé, amint hogy az életmű értelmezésének alapjait is ez az írás fektette le.

A pályarajz gondolatmenetének középpontjában József Attila szocialista költő-mivolta áll. Fejtő kritikusi és értelmezői nézőpontja meglehetősen rendhagyó. Annak az írástudónak az álláspontja, aki illegális tevékenysége miatt került börtönbe, ám onnan kiszabadulva már nem volt kommunistának tekinthető. Ugyanakkor a szociáldemokrata orientáció jelei sem fedezhetők fel még megnyilatkozásain. Abban a köztes, kereső, vívódó állapotban van, amely ekkor valószínűleg *A város peremén*t, majd az *Eszmélet*et író József Attilát is jellemezte. A szocialista költő-mivoltról értekező Fejtő időszerűségéről beszélni ma, ez első pillantásra a lehető legnagyobb anakronizmusnak hat. Csakhogy a kérdés, paradox módon, éppen mára vált égetően aktuálissá.

A tavasszal megjelent József Attila-értekező próza kritikai kiadása világossá tette, hogy József Attila a harmincas évek elején egy új, proletár kultúra születésében bizakodott, amelynek keretében saját költészetének is helyet vélt találni. Ha úgy tetszik, személyes karrierjét tekintve ez volt az egyik legvégzetesebb tévedése, mert az irodalmi életben való elszigetelődését, margóra kerülését eredményezte, miközben az a szubkultúra, az osztályharcos munkásság, amelyre a polgári kultúrának hátat fordítva erősen számított, nem fogadta őt be. De ez az ambíció markánsan megváltoztatta költészetének karakterét, és olyan remekművek megalkotását tette lehetővé, amilyen a *Külvárosi éj*, a *Téli éjszaka*, az *Elégia*, *A város peremén*. A proletariátus várt és remélt új kultúrája József Attila értelmezésében nem azonos a proletkulttal, hanem olyan egyetemes kultúrával egyenlő, amelyben a proletariátus a maga arcára fogja formálni évezredek kulturális hagyományát, ahogy a polgárság tette a francia forradalom után. József Attila 1933-1934-re belátta, hogy ebbeli reményeiben csalatkoznia kellett, és nem kis válság árán, amelyből az *Eszmélet* révén kapaszkodott ki, tovább lépett, részben visszafordulva a polgári kultúrához. A kritikai kiadás egyik legfőbb tanulsága az, hogy József Attila költői arculatából ezt a történeti elemet, egy a polgári költészetétől elrugaszkodni kívánó törekvést nem lehet kiiktatni.

Nos, Fejtő a *Medvetánc*-kritikában a költőnek ezt a fejlődését értette meg mindenkinél, még Németh Andornál is jobban. Mivel ekkor még benne sem szűnt meg egy új, proletár kultúra kialakításába vetett remény, ezért igyekezett József Attila szocialista költői vonásait koherens portréba rendezni: „József Attila proletár származású költő és ennek nyomai egész költői

működésén és életformáján föllelhetők. Mégis vonakodunk azt írni róla, hogy »proletárköltő«, a szónak bizonyos egyirányú harcias használhatósága miatt. Proletárköltőnek azt szokták nevezni, aki proletár voltát állandóan hangsúlyozva s életében-verseiben a proletár-eszményt akarja kifejezni, nem pedig a maga életét úgy, amilyen. József úgy proletárköltő, ahogy Gorkij proletáriró. Nem eszményt és tendenciát ad, hanem a maga emberi valóságát, nem osztálykategóriát, hanem a proletár-ember totális, vajúdó, talán ellenmondó, de őszinte lényegét.” Fejtő sajnálja, hogy a „*Munkások* című vers, valamint a *Korunkban* megjelent kitűnő »történelmi materialista« *Óda*”, tehát *A város peremén* kimaradt a kötetből. Utóbbi a *Nagyon fáj* kötetben látott napvilágot, 1936 végén, és visszaigazolva Fejtő hiányérzetét, a „polgári” kritikusok által a kötet legsikeresebbnek ítélt darabja lett. Igaz, ez a polgári értelmiség addigra már végrehajtotta „a liberalizmus házi reformját” (Ignotus Pál kifejezését kölcsön véve), azaz a történelem tragikus fordulatai, a náciizmus felől érkező közös fenyegetettség nyitottá tették a hozzá képest balra elhelyezkedő világnézetek iránt.

József Attila és Fejtő Ferenc útja ettől kezdve párhuzamosan folytatódott, a Mónus Illés-féle szociáldemokrata körökben, majd pedig a *Szép Szó* szerkesztőségében. Fejtő ártalmas hatásáról, illetve kettejük állítólagos konfliktusairól szóló pletykák erre az időszakra koncentráálódtak. Az időszakot végzetes esemény, József Attila öngyilkossága zárta le. A zárókövet, a *Szép Szó* 1938 januári emlékszámába írt pályarajzzal és életmű-értékeléssel Fejtő Ferenc faragta ki és állította föl. A szerkesztőség erre a feladatra, visszatekintve a *Medvetánc*-kritikára is, joggal őt tartotta legalkalmasabbnak. Joggal, mert az ilyen feladat optimális megvalósítására való képesség még a jó kritikusok közül sem mindegyikben van meg. Egy lezárt életművet nem lehet egyetlen elvre visszavezetni. Korszakokra tagolódik, és nagyon eltérő törekvéseket, heterogén természetű teljesítményeket foglal magába. A rátermett műítésznek egyaránt nyitottnak és méltányosnak kell lennie a pálya különböző pontjain létrehozott, más-más poétikai elvek szerint megvalósuló művek természete és értéke iránt.

Nehéz nem észrevenni a folytonosságot a *Medvetánc*-kritika és az 1938-as pályakép között. Ennek szembeötlő formai jele a rangkijelölő, de a hangvételt tekintve inkább konfrontáló hivatkozás Baudelaire és Ady, illetve József Attila költészetének ellentétes karakterére mindkét írásban. A folytonosság fennáll a költészet szocialista jellegének hangsúlyozása terén is. Fejtő

az eltelt évek során, a Gide szovjet útbeszámolójáról írott cikke vagy nevezetes *Korszerűtlen beszélgetése* dacára is konzekvens maradt József Attila szocializmusát illető álláspontjában. Mindössze annyi történt, hogy a teljes pályakép ismeretében a költőnek ez az elkötelezettsége egyik fontos mondanódjává relativizálódott, nem kapott kizárólagos szerepet az életmű magyarázatában. Ez az elmozdulás a kritikusai összteljesítmény szempontjából nem jelent kevesebbet, mint hogy az ideológiai megközelítés dominanciájának megszűnésével az értelmezői módszertanban a poétikai szempontok váltak meghatározókká. Érdemes ezért a gondolatmenet rendjét követve kiemelni a pályakép néhány máig hatóan sugallatos megállapítását.

A pályaképet egy sejtetés indítja arról, hogyan fogta fel maga a költő a formaképzés és az életanyag viszonyát. A sejtetés két gyönyörű példára támaszkodik. Az egyik a *Külvárosi éj*, majd teljesebb formájában a *Medvetánc* mottóját adó népdal értelmezése a dudás hivatása és a hivatás betöltését szükségképpen megelőző pokoljárás közötti összefüggésről. „Mintha én írtam volna; de mit is jelent tulajdonképpen?” – tette föl Fejtő szerint a kérdést a költő. Válasz nincs rá, csak a „pokol” jelentésének közös találgatása. A másik gyönyörű példa, ugyancsak életanyag és formaművészet viszonyáról egy mondat, amelyet Fejtő a költőtől idéz: „A vers papírpénz – mondta váratlanul – s a szenvedés az aranyfedezete.” És hozzátette: „*Nekem van fedezetem... Színarany*”. Sejtetés ez is. Azóta a nagyképű elméletek tudni vélik a választ: Nincs, csak a nyelvi megfogalmazás, mindaz, ami azt megelőzi, érdektelen. József Attila és Fejtő még nem voltak ilyen magabiztosak. Homályban hagyták, mi a reláció a pokol és a dudálás, a papírpénz és az aranyfedezet között. Most kezdjük sejtteni, a tavasszal megjelent kritikai kiadás tanulságait levonva, hogy a válasz József Attila készülő, és soha el nem készült kései művészetkoncepciójában, sajátos kifejezés-esztétikájában rejlik. A megfejtést Fejtő sem tudta, de portréját annak belátásával írta, a legközelebb kerülve ezzel József Attila legbensőbb alkotói titkaihoz, ami 1938-ban ebből egyáltalában belátható volt.

E kezdeti fejtegetések szellemében a pálya egészének áttekintése céljából Fejtő, mint már a *Medvetánc*-kritikában is, egy metaforikusan használt fogalom-kettősséggel: a szöveg és a dallam dualitásával élt. A szöveg, a feldolgozott tartalom József Attila költészetében mindig is nehéz és komoly volt, de fiatal korában és még azután is egy ideig, a nehézségekről „bájoló, lágy trillák” hangszerelésében, vidám és játszi dallammal énekelt. A pálya

ívének a hajlását Fejtő abban látta, hogy ez a vidám, játékos, tréfás dallam egyre többet veszített fényéből, derűjéből és a komor szöveg egyre fokozódó mértékben lett úrrá a kompozíciókon. A kritikusnak nincs más dolga, mint követni ennek a fokozatos elkomolyodásnak, majd elkomorodásnak a folyamatát, a tragikus végkifejletig.

Fejtőnek az egyik legfontosabb hozzájárulása mai József Attila-képünk kialakításához alighanem a hosszúra nyúlt pályakezdés éveinek magyarázatához fűződik. Arra figyelmeztet, hogy József Attila klasszicizáló hajlamú költő volt. „Sokszor beszélgettünk arról, hogy a költészetet is sok kisikamlástól, kárbaveszett fáradságtól, ízlésficamtól és stílusbeli műveletlenségtől szabadítaná meg a zeneakadémiák mintájára alapított költő-akadémia, a rendszeresített utánzásban rejlő erőpróba. Hogy József Attila poeta doctus lett, a lírai formák és szabályok rigorózus, magával és másokkal szemben pedáns tudósa,... abban nagy szerepe van a diákevek e játszi, virtuózkodó, tanulmányoszerű próbálgatásainak.” Perdöntő mondatok ezek ma is, amikor a „késő modern”, „utómodern” üres terminusai helyett szakmai vitáinkban amellet érvelek, hogy a korszakot a hagyományörző modernség korának nevezzük. József Attila életműve mindenesetre rendkívül erős, meggyőző érv emellett a Fejtő belátásaira is építő okoskodás igaza mellett.

Szinte törvényszerű, hogy egy olyan érzékenységgű kritikus, mint Fejtő, ne csak a programot ismerje föl, hanem azt is, Adyra, Bau-delaire-re, Juhász Gyulára, Tóth Árpádra Kassákra utaló számos példával illusztrálva felismerését, hogy József Attila személyében jellegzetes pastiche-szerzővel, erős stílusimitációs hajlammal rendelkező alkotóval állunk szemben, olyan művésszel, aki gyakran másoktól tudatosan kölcsön vett nyelven mondja el legsajátabb mondanivalóit. Nyugodtan folytathatta volna a sort Villonnal, a Kalevalával, Verhaerennel, Pierre de Ronsard-ral és másokkal. Fejtő mindenesetre tisztában volt azzal, ami a 2005-ös centenáriumra vált újra kollektív élménnyé: József Attila ezerarcú költő volt.

A hosszúra nyúlt tanulóévek alatt azonban a költő olykor ráhibázott a legtökéletesebb megoldásokra. A szerző több kitűnő mikroelemzést szentelt a legsikeresebb eseteknek. A *Medvetánc*-kritikával szemben nem kísérletezett a *Sacrilegium*mal, hanem a közmegegyezés szerinti két korai csúcsteljesítménynél, a *Megfáradt embernél* és a *Tiszta szívvel*nél állapodott meg. Az utóbbi versről nem kevesebbet állapított meg, mint hogy „egymagában halhatatlanná tenné József Attilát, ha nem tanúskodna még vagy száz hibátlan

tökéletességű vers, az ő naggyáavató pörében.” Egy-két további idézet azonban elárulja, hogy az ilyen korai remekművek körét tágabban vonja meg, a *Rög a röghöz* című verstől a *Hangyán* át a *Csudálkozunk az életen* című darabbal bezárólag.

A korai remeklések utolsó sorozatát, az első igazi jelentős kötetként értékelt *Nincsen apám, se anyám* verseire támaszkodva, sajátos duális szerkezetbe foglalva tárgyalja Fejtő. Úgy látja, hogy a fiatal költő tudatosan kijelölt a maga számára bizonyos szerepeket, attitűdöket: „légy cinikus magadhoz, kegyetlen, jókedvű, kemény”. Az emberi alkat azonban nem engedelmeskedik a parancsnak, József Attila az álca mögött maradt „árva, friss, szemérmes, botor, idegérzékeny”. A *Nincsen apám...* kötet költészete az attitűd és az alkat, a szerep és a valóság bonyolult játékának a lecsapódása. A pályakép a húszas évek végének, a költő rövid ideig tartó első jelentős korszakának a verseit, a *Nemzett József Áront*, a *Szeretnéneket*, a *Derűs vagyok...* kezdetűt, az *Engem temetnek* címűt, a *Hangyát*, a korai Isten-verseket erre a szálra felfűzve tárgyalja. Egyedül a *Medáliák*-ciklussal nem tud kielégítően elbánni ebben a sorozatban.

A gondolatmenet következő szakaszában, a harmincas évek eleji, forradalmi szocialista programmal fellépő verseket elemző alfejezetben konfrontálódik egymással Fejtő ideológiailag elkötelezettebb korábbi irodalomképe, amely a *Medvetánc*-kritikában érvényesült, és a harmincas évek végére kicsiszolódott, poétikai szempontokat előtérbe helyező kritikai álláspontja. Az alfejezet azokkal a versekkel foglalkozik, amelyekben a *Medvetánc* kötet szerzője úgymond kijavította a *Döntsé a tőkét* kötet közvetlen politizáló verssorait. E vizsgálódás során Fejtő természetesen fényt derít József Attila egyik általánosabban érvényre jutó szokására, hogy számos alkalommal átírja verseit, tökéletesítés céljából, az éppen aktuálisan vallott verseszmény jegyében. Fejtő az átírás pártjára áll, s kedvező fejleményként mutatja be, hogy a bolsevik-gyanús kitételeket a költő később kiirtotta műveiből és költőileg értékes pótlásokat iktatott be a helyükbe. Ítélezésében a kritikus nem járt el szélsőségesen. A *Haszon* című villoni ballada esetében az eredeti, politizálóbb változatot tartotta továbbra is sikeresebbnek. A kérdés ma sincs eldöntve, de Fejtő e máig nyúló vitában az egyik lehetséges álláspont színvonalasan érvelő képviselője.

A „középső korszak” immár egyértelműen nagy, világirodalmi rangú költészetének, a *Külvárosi éj* és a *Medvetánc* anyagának tárgyalására a versek

érdemeihez mértén feltűnően kevés hely jut. Valamivel részletesebben a *Külvárosi éj* című versről szól, rajta keresztül mutatja be a kritikus az elégikus hangoltság eluralkodását, a jókedv megritkulását, a forradalmi hév megcsappanását, azzal együtt, hogy Fejtő leszögezi, hogy ezekben a versekben „már a tisztultan szocialista költő szól”. Nem marad el a *Téli éjszaka* és az *Elégia* idézése, és a szerelmi költészet témakörében az *Ódái* sem. A többi remekműv azonban csak felsorolásban tűnik föl. Ennek nem valamiféle rejtett kritikai különvélemény az oka, hiszen az *Ódát*, az *Eszméletet* és *A város peremét* József Attila „költészetének központi csúcsaiként” nevezi meg. Az *Eszmélet*-ciklussal mégis kivételt tesz. Terjedelméhez és jelentőségéhez képest itt is tömören fogalmaz, de a tömörség ezúttal kivételes töménységgel és elmélyedéssel jár együtt. Fejtő eljárását talán az magyarázza, hogy ekkorra József Attila költészetének épp ez a korszaka közismertté, elismerten nagy versek születésének időszakává vált a versolvasók köztudatában, és ezek a darabok nem szorultak ismertetésre, jelentőségük melletti hosszas évelésre.

A fejezet végén Fejtőnek még arra is marad helye, hogy felhívja a figyelmet arra, hogy a *Medvetánc* kötet két utolsó versével, az *Iszonyattal* és a *Mamával* új hang jelentkezik, az, amelyet Németh G. Béla nyomán „kései költészet”-ként szokás megnevezni.

A *Nagyon fáj* kötet verseinek és az utolsó év termésének értelmezését és méltatását a gondolatmenet végén kijelölt helyük pontosan meghatározza. Fejtő felidézi a *Medvetánc* kötet megjelenése utáni beszélgetésüket arról, hogy a válogatott versgyűjtemény hol jelöli ki szerzője helyét a költői rangsorban. „Én már most, még ha itt e helyben meghalok is, nagy költő vagyok” – mondta tárgyilagosan József Attila. Fejtő vitatta ezt, mondván, hogy a nagysághoz még újra meg kellene tudni szólaltatni az *Óda* férfihangját. A végső kérdéseknek, a lét értelmének, a halál rettenetének kérdéséhez még nem is nyúlt. Csakhogy 1934 ősze után József Attila, a felnőtt, sorra-rendre elkezdte teljesíteni azokat a kritériumokat, amelyek Fejtő Ferenc szerint a nagy költő mivolt ismérvei. Ezekben az években, a *Szép Szó* körében olyannyira szoros közelségből szemlélte barátja sikeres harcát a nagyságért, hogy nem hunyhatta be a szemét az előtt sem, hogy milyen árat kellett fizetnie a tökélyért, és annak is tanúja lehetett, hogy József Attila vonakodás nélkül megadta ezt az árat. A pályarajz utolsó alfejezete egyfelől a művek utolsó nagy sorozatának méltatásától és az emberi lény ezzel párhuzamos pusztulásának látványától kapja tragikus pátozát.

A harmadik Fejtő-írásnak, a *József Attila, az útmutató* című tanulmánynak nem a költő, hanem a gondolkodó József Attila a voltaképpeni tárgya, és éppen emiatt a vonása miatt torkollik bele a mai, sőt, a holnapi vitaövezetbe, ami megint csak Fejtő gondolatainak időtálló, újra aktualizálódni képes voltát erősíti. Egy régóta tartó, de máig sem lezárt vitában markánsan foglal állást a *József Attila, az útmutató* szerzője. A polémia arról szól, hogy van-e önértéke a gondolkodó-értekező József Attila okfejtéseinek, vagy tekintsük töprengéseit zseniális költői életműve verseket megvilágító melléktermékeinek? Fejtő szerint „a gondolkodást, az eszmélkedést, a saját maga és a világ ismeretét vallotta élete és költészete fő céljának. Senkire sem haragudott inkább, mint azokra, akik dilettáns kirándulásoknak minősítették elméleti kísérleteit, s csupán mint költőt voltak hajlandók elismerni.”

Ilyen vitákra a tavasszal megjelent kritikai kiadás fogadtatása során számítunk, amely József Attila 1930 és 1937 között írt értekező prózai műveit rendezte sajtó alá. Eltérő néztek ütköztetésére nemcsak számítunk, hanem a közmegegyezésre számító módon lezárt eredmények alapján újabb tisztázó eszmecserék megindulását szorgalmazzuk a gondolkodó József Attiláról. Ezekbe az eszmecserékbe az előbb látott módon szinte kortársunkként szólhat bele Fejtő Ferenc 1947-ben közölt tanulmánya.

A születési dátum, 1947, korántsem véletlen. Fordulópontot jelez. Nagyjából ez volt az az időpont, amikor Magyarországon valaki szégyenkezés vagy önvizsgálat nélkül büszkén vallhatta magát marxistának, szocialistának. Tekinthejtük ezt a dátumot a bűnbeesés szimbolikus időpontjának. Fejtő ebben a tragikus pillanatban hivatkozott az életét és életművét a bűnbeesés előtt lezáró József Attilára, akkor választotta őt útmutatónak, amikor valamikori közössége éppen letért a költő által javasolt útról, s a hatalom birtokában olyanná alakította arculatát, amilyennek mi magunk pályafutásunk során megismertük.

A vitaövezetbe azonban csak úgy juthatunk el, ha egészen eddig a torkolatig sok fontos kérdésben egyetértéssel követjük végig Fejtő okfejtését. A közös kiindulópont a *József Attila, az útmutató* egyik mondata: „A marxi történelemfilozófiával való megismerkedés volt József Attila gondolkozási pályafutásának legdöntőbb élménye.” Kritikai kiadásunk a legmesszebbmenőig igazolja ezt az állítást. 1930 őszétől a költő haláláig ennek a marxi ihletésű gondolkozási rendszernek a paradigmáján belül maradt. Ezért fogadhattuk el Fejtőt, mint e gondolati fejlődés egyik legközvetlenebb tanúját útmutató gya-

nánt, amikor a költő gondolkodásának alakulását követtük végig: „Sokat, mondhatnám naponként láttam ez időben József Attilát.” „Belevetette magát a marxi írások tanulmányozásába, éjt nappallá téve tanulta, vizsgálta, bírálta, magyarázta, oktatta a szocializmust, szemináriumokban, kávéházakban, faradhatatlanul és türelmetlenül.” Különösen érdekes Fejtő tanúságtétele annak a közös válságnak a leírása során, amelybe a baloldal váratlan katasztrófális veresége sodorta őket Hitler hatalomra jutása után, és amely válságból történő kibontakozás folyamatához köti József Attila marxista gondolkodásának eredetivé válását, elmélyülését, s azt az elhajlását az ortodox marxizmustól, amely miatt a párt részéről őt annyi gáncs érte, s amelyre hivatkozva Fejtő őt jelölte ki útmutatónak.

Fejtő gondolkodásának a cikkben csak két korlátját konstatálhatjuk, de ezt sem cáfolatképpen, hanem a vitaövezetbe utalva. Az egyik az, hogy József Attila gondolkodását a végkifejlet, a kétségkívül rendkívüli jelentőségű *Hegel, Marx, Freud* felől, visszatekintve, egyfajta rövidülésben mutatja meg. Amit a költő nézeteiként azonosít, abban igaza van, de József Attila ilyen mértékben az emberi aktivitásra a tárgyiasult termelési értékekkel szemben tényleg csak a legutolsó időszakában apellált. Az erkölcsi elköteleződés jelentőségét az embert mozgató elementáris erőkkal szemben csakugyan hangoztatja a költő, de ezt váltakozva gyakorolja. Olykor, mintha önmagának is ellentmondva, az egyébként igen magasra értékelt öntudat ellenpárjára, az ösztöniségre vezetné vissza az emberi viselkedést, az erkölcsi szférát az ideológia utólagos kísérő funkciójára redukálva. Ezek, az ösztöniség és az öntudat szerepét vizsgáló dilemmák azok, amelyeket a közeli jövő eszmecseréiben tisztáznunk kellene. Fejtő ebben a várható vitában az öntudat pártján áll.

Ezzel függ össze Fejtő másik korlátja. Láthatóan sokkal kevésbé elkötelezettje a pszichoanalízisnek, mint barátja volt, és ennek megfelelően nem is mozog olyan otthonosan ezen a területen. Márpedig József Attila 1931 őszétől kezdve fokozódó mértékben elmélyült a pszichoanalízis tanulmányozásában. Ami kielégítetlenül hagyta őt a marxizmusban, az egyén, az emberi lélek magyarázatában, azt a pszichoanalízis tanulmányozásával pótolta. Ennek során állapotodott meg az emberi lény legmélyebb rétegénél, az ösztöni szféránál. A társadalmat marxi módon, a termelés fogalma köré épített fogalmi hálóval magyarázta, az egyén viselkedését pedig az ösztönökre épült szempontrendszerrel közelítette meg. Jellemző Fejtőre, hogy ezen a ponton is pontosan megjelölte barátja pszichoanalitikus gondolkodásának központi elemét:

„József Attila épp akkor fedezte fel, hogy »baj van az ösztönei körül«”. De a freudi erudícióról nem tudott olyan alapos fejlődéstörténeti képet rajzolni, mint József Attila marxizmusának alakulástörténetéről. Persze, ez nem is az ő dolga lett volna.

Mindez a fenntartás azonban nem érinti Fejtő József Attilával kapcsolatos írásainak érdemét. Talán nem tudjuk, hogy amikor József Attiláról gondolkodunk, voltaképpen azt ismétljük meg, anélkül, hogy tudatában lennénk ennek, amit más kiváló kortársi értelmezőkkel együtt Fejtő Ferenc fektetett le, mint a költő megértésének szempontrendszerét és kategóriahálóját. Ennél dicsérőbbet egy zseni mellett akarva-akaratlanul szolgálatot teljesítő kortárs értelmiségiről nemigen lehet elmondani.

FÜZFÁ

VÖRÖS FERENC

1. Amióta a történeti és jelenkori magyar családnévátlasz projektjén dolgozom, Füzfa Balázs több előadásomat is meghallgatta. Mindig csöndesen elvegyült a nézőközönség soraiban, s többnyire azt is megvárta, hogy az onnan érkező kérdéseket is megválaszoljam. A legtöbb érdeklődő természetesen arra volt kíváncsi, hogy „mit jelent” a saját családneve és az honnan származik.

A közelmúltban egy alkalommal Füzfa tanár úr is óvatlanul nekem szegezte a kérdést: Meg tudnám-e mondani, mennyire gyakori a családneve, illetőleg merre található még névrokonai szerte az országban és a magyar nyelvterületen? Tudván, hogy egészen közel van már hozzánk ünnepeltünk hatvanadik születésnapja, akkor bokros teendőimre hivatkozva hárítottam el az azonnali választ. Tehettem, hiszen sejtettem: annak, aki a hatodik ikszhez közeledve olyan jelentős életművet tudhat maga mögött, mint Füzfa Balázs, annak bizonyára köszöntő kötettel is tisztelegnek majd pályatársai és barátai azon a bizonyos jeles napon.

A kötetbe írandó tanulmányomhoz – szokásomhoz híven – természetesen azonn mód megtettem az előkészületeket. Mind a történeti, mind pedig a jelenkori adatbázisomban rákerestem Füzfa tanár úr családnevére. Algoritmusokat írtam, hogy a keresőprogrammal a különféle ejtés- és írásképváltozatokat is a teljesség igényével ki tudjam mutatni. Az adathalmazt a matematikai program segítségével hamarjában adattáblákba rendeztem, hogy majdan, amikor a köszöntő kötetbe szóló tanulmány írására megérkezik a felkérés, már csak a térképeket kelljen elkészíteni. Ugrásra készen állva vártam tehát az anyaggal a fejleményeket. 2018 tavaszán elérkezett az idő, hogy az addig „pihentetésre” kárhóztatott korpusz anyagát kartografáljam.

Az alábbiakban a *Füzfa* családnév lexikális típusához tartozó információkkal és térképekkel szeretnék tisztelegni kollégám közéleti és szakmai munkássága előtt.

2. A családnevek nyelvföldrajzának vizsgálata soha sem öncélúan történik. A térbeliség tanulmányozása mindig együtt jár azoknak a kérdéseknek a tisztázásával, amelyek a név eredetkérdéseinek megválaszolásához nyújtanak fogódzókat. Igaz, a névtanósok ilyesféle munkáik során csupán arra adnak választ, hogyan keletkezhetett az adott családnév típus. Az azonban csak tűzetes genealógiai bűvárkodással deríthető ki, hogy egy adott család nevét hajdan, keletkezésének pillanatában ténylegesen miként képezték.

Magam is két dolog tisztázásával kezdtem: a) Találkozni-e a történetiségben a *Fűzfa* családnév alapjául szolgáló főnévnek az adataival; b) Létezett-e a régiségben a *Fűzfa* mint személynév és/vagy helynév?

2.1. Mind a *fűz*, mind pedig a *fa* közszavunk a nyelvünk önállóvá válása előtti ősi szókészleti örökséghez tartozik. A *fa* a rokon nyelvek tanúsága szerint egészen az uráli, a *fűz* a finnugor korig vezethető vissza (vö., *EtSzt*, *TESz*, *EWUng*, *UEW*, *Uralo Net*). A *fa* első írott adata 1055-ből maradt ránk a *Tihanyi Alapítólevél*ben (lásd *ÁrpOkI.*). A *fűz* főnév még ennél is korábbi forrásban bukkant fel: egy 1001/1101-es keltű oklevél szórványaként jegyezték fel *fizeg* /*fizegy*/ *-(e)gy* képzős helynévként (lásd *DHA I*: 39, *TESz*, *EWUng*). A tőhöz kapcsolt *-gy* alapnyelvi eredetű képző (lásd pl. a *Kórógy*, *Szilágy* stb. földrajzi neveken). Hangtani változata az azonos jelentésű *-d*-nek (lásd pl. a *Kóród*, *Szilád* stb. földrajzi neveken). Magának a tőben szereplő névszónak a jelentését 'fonadék'-ként, 'fonásra, kötözésre szolgáló vessző'-ként, 'fűzfa-vessző'-ként, 'fűzfa'-ként rekonstruálják az etimológiai szótárak (*TESz*, *EWUng*, *EtSzt*). Szösszetételként a *fűz* és a *fa* első adata *fyzfa* alakban egy 1287-es keltezésű forrásban maradt ránk (*OkISz*, *EWUng*).

2.2. A különféle helynévtárak alaposabb áttanulmányozása alapján nagyban valószínűsíthető volt, hogy a szóban forgó családnév *fa* névrésze nem a *-falu* ~ *-falva* stb. utótagú helynevek rövidülésével keletkezett. Ugyanis a rendelkezésünkre álló források egyikéből sem mutatható ki *Fűzfa*, *Fűzfala*, *Fűzfalu*, *Fűzfalva* stb. alakban hajdan följegyzett toponima.¹ Ez a tény nagyban meghatározta a további oknyomozás irányát.

A *Fűzfa* családnév előtagja már az egyelemű névrendszerben is szerepet játszott személy- és helynevek megalkotásában. Az Árpád-kori személy-

¹ A Dunántúlon gyakoriak a *Bánfa*, *Dénesfa*, *Jákfa*, *Pósfa* stb. típusú helynevekből alkotott családnevek. Az utóbbiak földrajzi elterjedtségéről készült kartogramokat lásd: VÖRÖS 2011a; 2014: 412–425.

névtár szócikkait böngészve kilencvenhétszer találkozhatunk vele *Fuzegy*-ként /füzegy/², egyszer-egyszer pedig *Fuzygtu*-ként /füzig-tű v. füzigytű/³ és *Fuzto*-ként /füztő/⁴. Az első kettővel csupán helynévként, a harmadikkal azonban egy 1273/1356-os forrásban egyelemű személynévként (FEHÉRTÓI 2004: 320). Helynévi összetételek utótagjaként természetesen a *fa* is megtalálható Fehértói személynévtárában. Az ilyesféle adatok közül csupán kettővel példálózom: **a)** 1284/1291: in eadem via reuertitur ad locum *Euchefaya* dictum⁵ (FEHÉRTÓI 2004: 265); **b)** 1256: ad magnam viam ad metam sub arbore *horoztfa*⁶ (FEHÉRTÓI 2004: 346). A legkorábbi adatolható helynévi származékok között említhetjük a *fuzes*-t /füzes/, amellyel egy 1221-es keltezésű oklevélre hivatkozva példálózik a Zaicz-féle etimológiai szótár (*EtSzt*).

A *fűzfa*-nak mint közszónak a régiségére vonatkozóan jelzésértékű számunkra, hogy már Calepinus kilenc- és tizenegy nyelvű szótárának magyar megfelelői között is találkozhatunk a következő alakokkal: lat. *salix* – m. *Fwz fa*; lat. *salignus* – m. *Fwz faból valo*, lat. *salicetum* – *Fwzes* (CALEPINUS 1585, 1598; lásd még MELICH 1912: 281). A Calepinus szótárát fordító auktorok a

² Pl. a **Keuereg** ... címszó alatt: 1211: In villa Fuzegy hii sunt joubagiones 'A Fuzegy nevű faluban a következő jobbágyságok találhatók' (FEHÉRTÓI 2004: 461). A toponimában könnyedén ráismerhetünk arra a -gy képzőkre (vö. BÁRCZI 1951: 151), amely máig megtalálható a növénynevekből alakult település- és tájnevekben, mint pl. az *Almágy*, *Kórógy*; *Füzegy*, *Somogy*, *Szilágy* stb. Egyébiránt a *Füzegy* toponimánkkal már az 1055-ös keltezésű Tihanyi Alapítólevélben is találkozhatunk, éspedig *fizeg*, *fyzeg* [*fizedzs*] alakban. Kétféle olvasata arra világít rá, hogy a -gy képző szabályos hangváltozással jöhetett létre a vele azonos funkciójú -*dzs*-ből. Az alapítólevél korában még együtt élhetett a kétféle ejtőmód (vö. BÁRCZI 1951: 151; ZELLIGER 2005: 13). Bárczi megállapítása szerint az *i*-s változat az eredetibb, amelyet csak később váltottak fel a labializációval magyarázható *ü*-s alakok. Földrajzilag a kiinduló gócot BÁRCZI a Dráva-torok vidékére tette (vö. BÁRCZI 1951: 120).

³ Az **1. Ernei, Irnei** címszó alatt: 1269: Erney iud. cur.: Dat. in **Fuzygtu!** (FEHÉRTÓI 2004: 290).

⁴ A **Fuzto** 1273/1356: vineas in Kondey ... cum vinitoribus, qui culturam exercebant earum vinearum ... Mych[ael]em ... cum fr[at]r[e] suo **Fuzto** (Gy IV: 641). (FEHÉRTÓI 2004: 320).

⁵ 'és ugyanúgy, ez visszavezet bennünket arra a helyre, amelyet *Euchefaya*-nak /Ücsefája-nak/ mondanak'

⁶ 'egy alkalmas módja, hogy elérjük a célt a *horoztfa* /horosztfa v. harasztfa/ alatt'

magyar nyelvű részben a nyelvterület keleti térségének nyelvhasználati sajátosságait adják vissza. Bod Péterre támaszkodva Szily Kálmán már a 19. század végén azt feltételezi, hogy a két fordító minden bizonnyal erdélyi gyökerekkel rendelkezhetett (vö. SZILY 1886: 14). Vizsgálódásunk szempontjából Calepinus szótárának fentebb idézett magyar nyelvű adatai ortográfiai szempontból is érdekesek. Szily Kálmán azt gyanítja, hogy a fordításban két kéz munkája érhető tetten. Ezt arra alapozza, hogy az első részben („A-tól, de különösen B-től L-ig”) a helyesírás következetesebb és közelebb is áll napjaink gyakorlatához, míg a második rész archaikusabb hangjelölési módot követ, ráadásul következetlenebb (SZILY 1886: 11, 14). Az archaizmusok tekintetében minket az e helyütt /ü/ hangértékű w graféma érdekel, hiszen polifunkcióssága révén hosszú évszázadokon keresztül jelölhették vele az /u/, /ú/, /ü/, /ü/, /B/, /v/ hangjainkat. A fwz íráskép magánhangzójának mellékjel nélküli jelölése a kancelláriai helyesírásig vezet vissza bennünket, de az /ü/ és /ü/ jeleként leginkább a középkori írásgyakorlatban találkozhatunk vele. 16. század végi archaikusságáról azért beszélhetünk, mert az 1540-es években vele párhuzamosan újításként már az ũ betűvel is találkozhatunk. A magyar nyelvterületen való elterjedésében leginkább Sylvester János hatását kell említenünk, aki viszont a hangjelölésnek ezt a módját minden bizonnyal a német gyakorlatból vette át.⁷

2.3. Oknyomozásunk szempontjából figyelemre méltó, hogy a *Régi magyar családnevek szótárának* (KÁZMÉR 1993) egyetlen szócikkében sem találkozhatunk a *Fűzfa* családnévvvel. A kézikönyv szócikkeiben hasonló motivációjú családnevek után kutatva a foglalkozásnévből keletkezett *Fa* (eddig ismert legkorábbi adata: 1438), valamint a Kázmér által is ismeretlen motivációjúnak tekintett *Tűlfa* (eddig ismert legkorábbi adata: 1469) és *Faalma* (eddig ismert legkorábbi adata: 1585) került a látókörömbe. A *Bikk*-et ~ *Bükk*-öt (eddig ismert legkorábbi adata: 1462) Ez utóbbit Kázmér elsősorban helynévi eredettel hozza össze-függésbe. Szerinte pusztá toponimából vált családnévvé. Magam ez esetben azt sem zárom ki, hogy úgymond tollban maradt a származási

⁷ Bizonyos régiókban az ũ-t közvetlen német átvételnek is tekinthetjük. Dévai Bíró Mátyás 1549-ben Krakkóban megjelentetett *Ortographia Vngarica*-ja a korban egymás mellett élő nyelvjárási változatok egységesítő jelölésére használja ũ grafémát, mégpedig a *tő* ~ *tű*-típusú kettőségek áthidalására.

helyre utaló *-i* képző. Mindazonáltal a kézikönyv szócikkeit feldolgozó név-
végmутató szótár mellett a *Bikk ~ Bükk* minősítések az is jelzi, hogy bi-
zonytalan e szócikk alá besorolt családnevek eredeztetése (FARKAS 2009:
114). Megjegyzendő, hogy a növénynevek közül a magyarban többnyire a
termések megnevezésére szolgáló közszavak szoktak családnévvé válni.
Kázmér Miklós kézikönyve ez utóbbiak egy részének motivációját is (pl.
Körtvély – 1461; *Barack* – 1720; stb.) ismeretlennek tekinti (KÁZMÉR 1993).
Más esetekben pedig Kázmér (pl. *Szilva* – 1403; *Szőlő* – 1685; stb.) foglal-
kozásnevekre vezeti vissza a családnevek keletkezését. Ugyanebben a körben
említhetjük a *Szekfű*-t (eddig ismert legkorábbi adata: 1720), amelyet Kázmér
szótára foglalkozásnévi eredetűnek tekint (KÁZMÉR 1993). Ez utóbbi minősi-
tést a névvégmutató szótár is elfogadja (FARKAS 2009: 165). Viszonylag kései
adatolhatósága miatt említem e helyütt a *Lapu* családnévet (eddig ismert leg-
korábbi adata: 1720). Ez utóbbit a névvégmutató szótár Kázmérral egyezően
belső tulajdonság megnevezésére utaló közszóból magyarázza (KÁZMÉR
1993, FARKAS 2009: 164).⁸

2.4. Noha a fentiek alapján kategorikusan nem zárhatjuk ki, hogy a *Fűzfa*
lexikális típusa a 18. század előtt keletkezett volna, abból, hogy hiányzik a
korábbi forrásokból, mégis azt feltételezhetjük, újabb kori névalkotással van
dolgunk. A 19. század elején ugyanis csak a nemeseknek volt kancelláriai
engedélyhez kötve a névváltoztatás. A társadalom egyéb rétegeiben még a 19.
század során is bővíthetett újabb elemekkel a természetes névállomány. A né-
pesség egésze szempontjából a valódi fordulópontot az 1895. október 1-jétől
bevezetett állami anyakönyvezéshez köthetjük. Korábban – különösen a 19.
század első felében – nem volt meg a társadalom alsóbb rétegeiben az a fajta
stabilitás, amelyet később az állami anyakönyvezés teremtett meg, noha
Szentiványi Zoltán kezdő dátumként a helyhatósági és miniszteri engedéllyel
megváltoztatott nevek gyűjteményének összeállításakor az 1800-as esztendő
jelölte ki (SZENTIVÁNYI 1895). Egyébiránt a szóban forgó kézikönyvben a
mesterséges névállományunkat gyarapító *Fűz* kezdetű tételek között egyetlen
Fűzfa-val sem találkozhatunk. A hatóságok a családnévük megváltoztatását

⁸ További, gyomnövények pusztá nevéből magyarázott családnevek Kázmér Miklós
kézikönyvében: *Atracél, Babó, Bojtorján, Bogács, Burján, Csalán, Gaz, Gordon, Ka-
táng, Konholy, Laboda, Östör, Paraj, Perje, Pernye, Pipacs, Porcsin, Pörnye, Repce,
Tarack, Tövis, Töviske, Tüske, Vadóc* (vö. KÁZMÉR 1993).

kérvényezőknek a 19. század so-rán a következőket engedélyezték: *Kempf*-ről *Fűzdi*-re, *Schultz*-ről *Fü-zéresi*-re, *Feuerstein*-ről *Füzes*-re, *Krausz*-ről, *Felber*-ről, *Stephaics*-ről, *Vrbka*-ról, *Felberbauer*-ről, *Fusion*-ról, *Fitkonidesz*-ről, *Grasgrün*-ről, *Felberbaum*-ról *Füzesi*-re ~ *Füzessi*-re, valamint *Friedman*-ról és *Füchls*-ről *Füzi*-re.

Már a kézirat véglegesítésén dolgoztam, amikor Pusztay János felvette, hogy szerint a név keletkezésének hátterében idegen nyelvi hatást is gyaníthatunk, ugyanis szerint a németben gyakoriak a fanevek közszoí megnevezésére visszavezethető családnevek.⁹ Való igaz, Brechenmacher szótárában is találunk *Weidenbaum* szócikket (BRECHENMACHER 1957–1963/2: 758). Ennek azonban közvetlenül ott sem a ’fűzfa’ közszoára viszik vissza a keletkezését, hanem helynévre, amelyen belül a toponima vagy magára a településre, vagy azon belül egy településrészre utal. Maga a *Weidenbaum* a németben sem mondható gyakorinak. Brechenmacher mindössze egyetlen 1652-ből való adatát említi (*Mich. Widenbaum zu Ravensburg*). Ritkaságára enged következtetni, hogy a burgenlandi családnévkönyvben sem talákoztam a *Weidenbaum* és/vagy a *Fűzfa* adatával (HAUSNER–PABST–SCHRANZ 2011). A *Weidenbaum*mal ebben a kötetben is csupán a *Felber* családnév kapcsán találkozhatunk, amikor egyes szerzők helynévi eredetű példákat említenek (vö. HAUSNER 2011: 46, STEFANITS 2011: 48).¹⁰

Adalékként említhetjük a fentebb elmondottakhoz, hogy a jelenkori magyarországi családnévanyagban is nagyon ritkának számítanak a *Weide/Weide*- névrészes családnevek (és azok ejtés és/vagy íráskép-változatai).¹¹

⁹ Ezúton köszönöm Pusztay Jánosnak, hogy felvetésével a probléma továbbgondolására inspirált.

¹⁰ A névhez fűzött magyarázat az említett forrásokban: „*Felber* – neben *Weidenbaum* Wohnender”.

¹¹ A 2009-es adatbázisból a következő változatokat mutatta ki a keresőprogramom: *Weidemann* (27), *Videmann* (20), *Viderman* (14), *Vidermann* (12), *Wideman* (11), *Weidel* (8), *Widermann* (8), *Videman* (7), *Weide* (6), *Widemann* (4), *Wider* (4), *Viderman* (4), *Van der Weide* (3), *Weidehaase* (1), *Weidenhiller* (1), *Weider* (1), *Weidermann* (1).

Az 1720-as adatbázisból a következő változatokat mutatta ki a keresőprogramom: *Wider* (1 adat: Pozsony, Pozsony vármegye), *Widermann* (1 adat: Buda szabad királyi város, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye), *Vide* (1 adat: Szudrics, Bihar vármegye), *Videman* (1 adat: Sziget, Somogy vármegye), *Videman* (1 adat: Kethely, Sopron vár-

Ugyanakkor kellő óvatosságra int bennünk a lábjegyzetben megadott változatok nyelvföldrajzi elrendeződése: a százharminckét adat döntő többsége a Dunántúl területéről származik. Ezek jelentős része a hazai németiség hajdani és mostani lakhelyéhez köthető. A Duna folyásától keletre mindössze négy Bács-Kiskun megyei, két Hajdú-Bihar megyei és két Pest megyei (kistarcsai) névvel számolhatunk. A 18. század eleji korpuszban is meglehetősen kevés adattal találkozhatunk. Egy kivételével (*Vide*) az utóbbiak is a Dunától nyugatra eső térségből kerültek elő.

Mindazonáltal a Pusztay János által felvetett gondolattal kapcsolatban elmondhatjuk: empirikus kutatások alapján tudjuk: a névváltoztatók csak ritkán élnek azzal az egyébként kézenfekvőnek tűnő lehetőséggel, hogy a megváltoztatandó családnevükben az újonnan felveendő név esetén a még jól felismerhető közszót tekintik kiindulási alapnak.¹² Azt azonban magam sem zárom ki kategorikusan, hogy a török kiűzése után az elnéptelenedett területekre nagyobb tömegben betelepülő / betelepített németiség magának a névalkotás módjának a mintáját vette át, s hozta létre a fűzfákkal, fűzbokrokkal benőtt területek toponimáiból a *Fűzfa* családnevet. Ezt a feltételezést a nyelvföldrajzi tényezők is alátámasztani látszanak (vagy legalábbis határozottan semmiképpen sem zárják ki), ugyanis – amint majd alább látni fogjuk – a *Fűzfa* lexikális típusa jelenkori adatainak egy része a Dunántúlon átfedést mutat a hazai németiség által lakott térségekkel.

Amint fentebb a *Füzes*, *Füzesi* stb. történeti példákból kitűnt, a helynévből képzővel megalkotott családnevek típusa nyelvünkötől sem volt idegen. Az újítás gyaníthatóan a *Fűz* + *fa* összetétel családnevvé válásában keresendő, amelyet eredendően szintűgy 'onnan/oda való' jelentésben használhattak. A pusztai helynév személynévvé válását pedig a magyarban ősi névadási módnak tekintjük.

megye), *Videnpeck* (2 adat: Szentgyörgy, Pozsony vármegye), *Vider* (2 adat: Németújvár, Vas vármegye), *Vider* (1 adat: Pozsony, Pozsony vármegye). A településnevet abban a formában adom meg, ahogy azok a tékában szerepelnek.

Megjegyzendő: nem biztos, hogy a *Wider/Vider*, illetőleg a *Wider-/Vider-* névrészeknek ebben a lenne a helye.

¹² A közbeszédben az egyszerűség kedvéért a családnev fordításáról szokás beszélni. Valójában azonban az ilyesféle névváltoztatásokkor soha sem fordítás, hanem a képzés alapjául szolgáló közszó (kulturális) megfeleltetés történik.

2.5. Amint fentebb jeleztem, a *Fűzfa* névalkotásának motivációs hátteréről jószerével semmit sem tudunk. Genealógiai kutatások hiányában ezzel kapcsolatban csupán találgatásokba bocsátkozhatunk. Némi támpontul szolgálhatnak a szótárak *fűzfapoéta* címszava alatti információk. Ám könnyen meglehet, hogy ez esetben a valamikori névgazda foglalkozásának, kedvtelésének megnevezésére szolgáló szimbolikus anyag/ eszköz vált hajdan családnévvé. Azt sem zárhatjuk ki teljességgel, hogy az adatbázisaimból visszakeresett családnevek motivációs hátterében nagyfokú változatossággal kell számolnunk.

2.6. A *Fűzfa* családnév alapjául szolgáló közszó 20. századi nyelvöldrajzáról A magyar nyelvjárások atlaszának (MNYA) 117. számú lexikális térképlapja alapján tájékozódhatunk. A kartogram egyúttal az ejtés- és írásképváltozatok térbeliségéhez is adalékokat szolgáltat. A *fűzfa* tájnyelvi variabilitása viszonylag széles skálán mozog: *ficfa*, *fiszfa*, *fiszfa*, *fiszfaa*, *föcfa*, *föszfá*, *fücfá*, *füezfa*, *fűszfa*, *fűszfá*, *fűszfá*. A legelterjedtebb a *fűszfa* és a *fűszfa*, amelyekben az utótag mássalhangzójának regresszív zöngétlenítő hatására jelentkezik az /sz/ hang. Amint majd alább látni fogjuk, a családnév alapjául szolgáló közszó ejtészváltozatai sokkal nagyobb változatosságot mutatnak, mint maguk a belőlük képzett családnevek. Ennek hátterében valószínűleg jórészt az 1895-ben bevezetett állami anyakönyvezésnek a családnévállományunk írásképre gyakorolt egységesítő jellegét kereshetjük.

3. A végkövetkeztetések szempontjából tanulságosnak tűnik a rendelkezésemre álló történeti és jelenkori adatbázis vizsgálatának eredményeit bemutatni. Az 1720-as *Conscriptio regnicolaris*ból¹³ a *Fűzfa* családnévnek egyetlen

¹³ Az 1720-as országos összeírást két évvel a pozsareváci békekötés után hajtották végre a korabeli Magyar Királyság területén. Alapvetően az adóköteles személyek család- és keresztnévét hagyták rá az utókorra a tékák lapjai. Mintegy 180 ezer név-együttest tartalmaz. A keresztneveket döntően latinul vagy legalábbis latinosan jegyezték föl a megyei kiküldöttek, a családneveket abban a formában vetették papírra, ahogy azokat az adatközlőktől hallották. Egységes helyesírás híján nagyfokú ortográfiai változatosság jellemzi a családnevek írásképet, jóllehet az egyéni megoldásokon túl a kor katolikus és protestáns írásgyakorlata is meglehetősen karakteresen kirajzolódik a nyelvi korpuszból. Mindazonáltal az 1720-as conscriptio ortográfiai megoldásai nyelvöldrajzi következtetések levonására nem alkalmasak, hiszen egyelőre homály fedi számunkra az összeírást végző, következetesen más megyéből kiküldött összeírók felekezeti hovatartozását. A belőle általam készített adatbázis (OrszÖsszír.

adatát sem sikerült kimutatni. Ez újfent azt a fentebb megfogalmazott gyanúnkat látszik megerősíteni, hogy az általunk vizsgált családnév csupán az utóbbi három évszázad során kezdte gyarapítani a magyarországi családnév-kincset.

3.1. A továbbiakban jobb híján a jelenkori adatbázist tudjuk vallatóra fogni. A *Fűzfa* családnévnek számos változata található meg a jelenkori adatbázisban.¹⁴ Az 1. számú táblázatban ezek gyakoriságát tanulmányozhatjuk.

Családnév	Névviselők száma
<i>Fűzfa</i>	111
<i>Füzfa</i>	73
<i>Füszfa</i>	26
<i>Fűszfa</i>	2
<i>Fűzfa-Kubinyi</i>	1
Összesen	213

1. táblázat: A *Fűzfa* családnév lexikális típusa alá besorolható ejtés- és/vagy írásképváltozatok. Forrás: MCsA. 2009 (Kutatásvezető: Vörös Ferenc)

Már a mennyiségi mutatók alapján is sejthető, hogy a *Fűzfa* szótári típusa alá besorolt változatok együttesen sem fedik le az egész magyar nyelvterületet. Ez a feltételezésünk összhangban van azzal a korábbi megfigyeléssel, hogy ritkábbnak mondható lexikális típusok többnyire egyfajta név-regionalizmusok.

Jobb híján e helyütt említem, hogy a 18–21. század közötti intervallumot átfogó *Újmagyar kori családnéveink tára* (HAJDÚ 2013) is csak a

1720/2012) a megfelelő strukturálás és előkódolás révén gyors keresési műveletekre épülő, sokirányú nyelv- és névföldrajzi vizsgálatokat tesz lehetővé.

¹⁴ A jelenkori adatbázis a 2009. január 1-jei eszmei állapotokat tükrözi (MCsA. 2009). Az állami népesség-nyilvántartástól kikért, elektronikusan tárolt adatokból állítottam elő a strukturált, gyors lekérdezés érdekében előkódolt korpuszt. Benne minden családnév lokalizálva van, ezért kiválóan alkalmas nyelv- és névföldrajzi vizsgálatokra.

Hajdú-féle adatbázisból (*MMCsA*. 2007) tesz közzé adatokat.¹⁵ A mennyiségi mutatók közlése arra enged következtetni, hogy 2007-es forrása előtti gyűjtéseiben maga Hajdú Mihály sem találkozt(hat)ott a *Fűz* névrészes családnevek változataival.

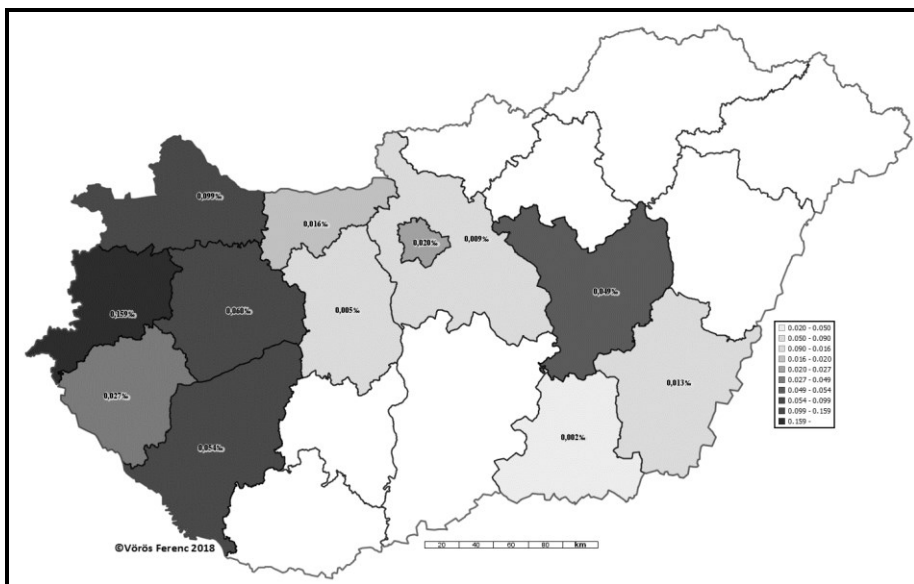
3.2. Az alábbi jelenségtérképek alapján (lásd 1–5. ábra) kitűnik, hogy néhány kisebb göcot leszámítva nyelvföldrajzilag meglehetősen szórtan találkozhatunk a *Fűzfa* lexikális típusa alá besorolt adatokkal. Talán csak a Dunántúlon, éspedig Vas és Veszprém megye északon érintkező határvonala mentén alakul ki összefüggőbb kartografikus terület. A másik két összefüggőbbnek tűnő göc egyike ugyancsak a Duna folyásától nyugatra, a Balaton déli partján található. A harmadik, kevésbé markáns csomópont a Tisza bal partján, Szolnoktól délre rajzolódik ki.

Az egyes ejtés- és írásképváltozatok eloszlását tanulmányozva azt tapasztaljuk, hogy a Duna folyásától keletre kizárólag *z*-s adatokkal találkozhatunk. Az *sz*-es változatok a Dunántúlhoz köthetők. Igaz, zöngéesség tekintetében itt is a közszó standard írásképehez igazodik a legtöbb családnev írásképe.

A közszoí előtag *ü*-jéről elmondható, hogy jellemzően a dunántúli lokuszokon találkozhatunk a rövid magánhangzós változatokkal. Ez utóbbiak 100 adatából 78 itt mutatható ki. Ha ehhez hozzávesszük, hogy a fennmaradó 22 név viselőjéből 16-nak Budapesten van a lakcíme, akkor bizvást állíthatjuk, hogy a dialektológia által megfigyelt rövidülés nyelvföldrajzi vonatkozásai többé-kevésbé összhangban vannak a rövid *ü*-s adatok névföldrajzából kiolvashatóakkal. Mielőtt messzemenő következtetéseket vonnánk le abból, hogy a nevek írásképe és a kiejtés minden tekintetben egybevág, említsük meg, hogy jó néhány olyan településsel találkozhatunk, ahol a rövid *ü*-s és hosszú *ű*-s alakok keverten jelentkeznek. Több gyaníthatóan egyazon családhoz tartozó névgazda állhat a változatok hátterében. Ilyenkor leginkább az anyakönyvezés következtelenségeivel magyarázhatók a kettősségek.

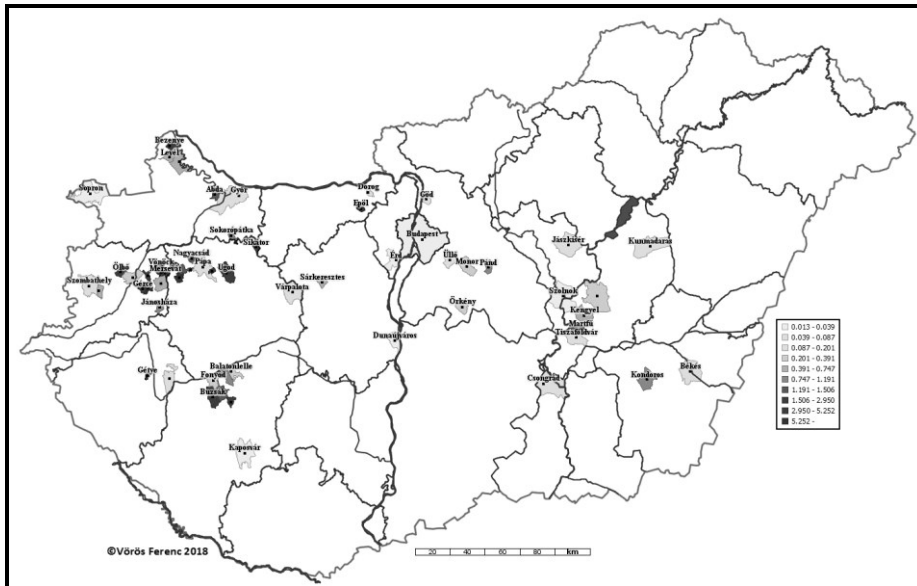
¹⁵ Az *Újmagyar kori családneveink* tárában a következő adatokat találjuk: *Fűz* 45x, *Fűz* 108x, *Fűzes* 380x, *Fűzes* 17, *Fűzfás* 13, *Fűzfás* 1, *Fűzfűs*-Tóth 1x; *Fűzfai* 4x, *Fűzfai* 1x; *Fűszfa* 25x, *Fűszfa* 1x, *Fűzfa* 72x, *Fűzfa* 113, *Fűzfa*-Kubinyi 1x (lásd HAJDÚ 2013: 318).

4. Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a magyar nyelvterület nagy részén kellően elterjedtnek mondható növény-név – lat. *Salix (alba)* – koránt sem motiválta minden régióban a belőle képzett családnev kialakulását. A hiátusok okát nem ismerjük, noha két bátortalan magyarázatot e helyütt is megfogalmazhatunk: **a)** a fűzfához hasonló növény-nevekből Kázmér Miklós szótárának tanúsága szerint is (KÁZMÉR 1993) viszonylag ritkán jöttek létre családnevek; **b)** a keletkezési idejük tekintetében hozzánk közelebb eső családnev-neologizmusok kevésbé tudtak nagy tömegeknek névalkotási min-tául szolgálni, mint a régtől névkincsünk részét képező nagy gyakoriságú családnevek.

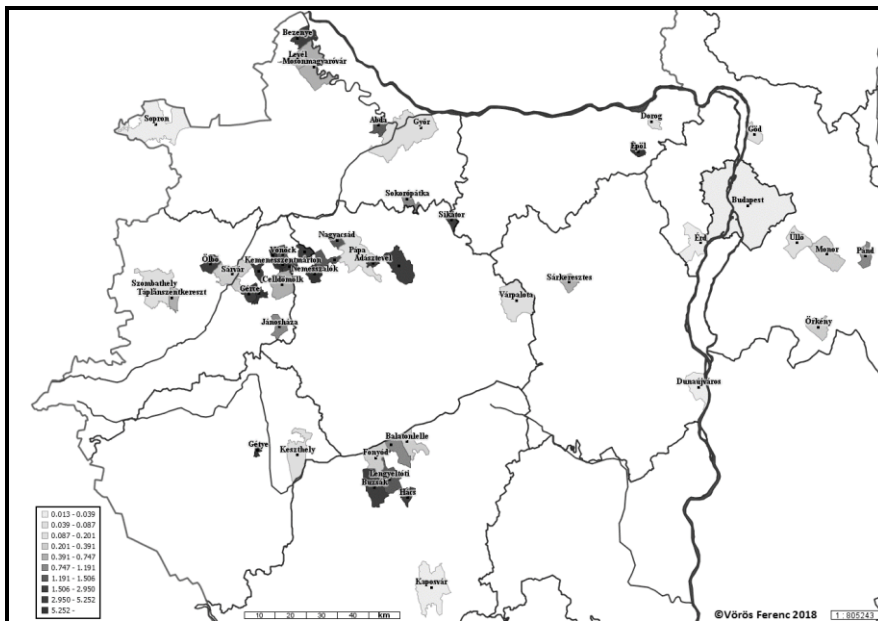

1. ábra: A *Fűzfa* családnev lexikális típusa alá besorolható ejtés- és/vagy írásképváltozatok nyelvföldrajza megyénkénti bontásban (2009. január 1-jei állapot szerint).
Forrás: MCsTt. 2010 (Kutatásvezető: Vörös Ferenc)

Fűzfa

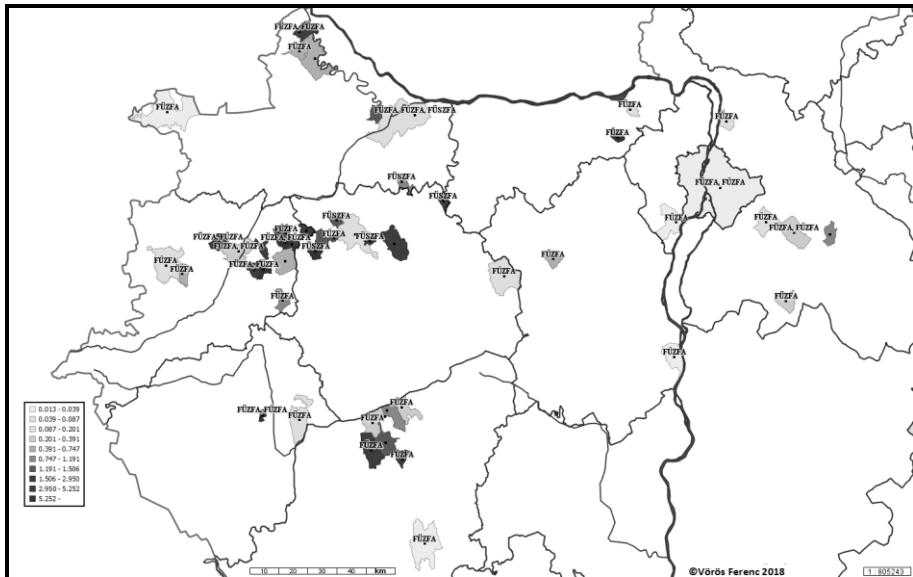

2. ábra: A *Fűzfa* családnév lexikális típusa alá besorolható ejtés- és/vagy írásképváltozatok nyelv földrajza településenkénti bontásban (2009. január 1-jei állapot szerint). Forrás: MCsTt. 2010 (Kutatásvezető: Vörös Ferenc)

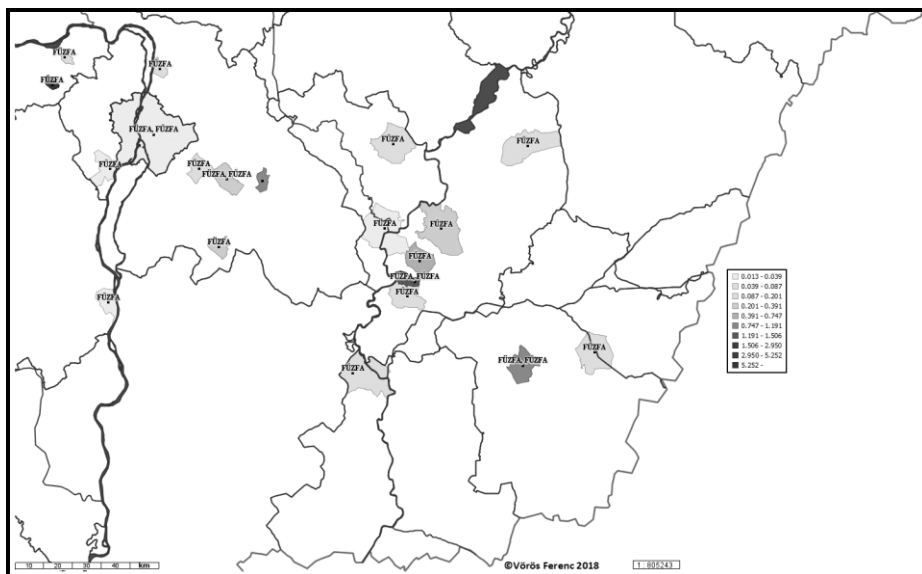

3. ábra: A *Fűzfa* családnév lexikális típusa alá besorolható ejtés- és/vagy írásképváltozatok nyelvföldrajza az ország nyugati felén településenkénti bontásban (2009. január 1-jei állapot szerint). Forrás: MCsTt. 2010 (Kutatásvezető: Vörös Ferenc)

Fűzfa

4. ábra: A *Fűzfa* családnév lexikális típusa alá besorolható ejtés- és/vagy írásképváltozatok nyelvföldrajza az ország nyugati felén településenkénti bontásban (2009. január 1-jei állapot szerint). Forrás: MCsTt. 2010 (Kutatásvezető: Vörös Ferenc)

5. ábra: A *Füzfa* családnév lexikális típusa alá besorolható ejtés- és/vagy írásképváltozatok nyelvöldrajza az ország keleti felén településenkénti bontásban (2009. január 1-jei állapot szerint). Forrás: MCsTt. 2010 (Kutatásvezető: Vörös Ferenc)

Irodalom

- ÁrpOkl.* = GYÖRFFY György (főszerk.) (1997): *Árpád-kori oklevelek. 1001–1196.* Budapest: Akadémiai Kiadó
- BÁRCZI Géza (1951): *A tihanyi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék.* Budapest: Akadémiai Kiadó
- BRECHENMACHER, Karlmann (1957–1963): *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Familiennamen* I–II. Limburg a. d. Lahn: C. A. Starke Verlag
- CALEPINUS, Ambrosius (1585): *Ambrosii Calepini dictionarium decim linguarum ... hebraica, graeca, gallica, italica, germanica, belgica, hispanica, polonica, ungarica, anglica ...* Lyon: Jacques de Puys
- CALEPINUS, Ambrosius (1598): *Dictionarium undecim linguarum ... respondent autem Latinis vocabulis Hebraica, Graeca, Gallica, Italica, Ger-*

- manica, Belgica, Hispanica, Polonica, Ungarica, Anglica... onomasticum.* [Basel] Basileae: Henric-petri
- DHA = GYÖRFFY, Georgius (edendo operi praefuit) (1992): *Diplomata Hungariae Antiquissima accedunt epistolae et acta ad historiam Hungariae pertinentia.* Volumen I ab anno 1000 usque ad annum 1131. Budapestini: Akadémiai Kiadó
- EtSzt. = ZAICZ Gábor (főszerk.) (2006): *Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete.* Budapest: Tinta Kiadó
- EWUng = BENKŐ Loránd (főszerk.) (1993–1995): *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen.* 1–2. Akadémiai, Budapest, 1993–1995. – 3. Register. 1997.
- FARKAS Tamás (szerk.) (2009): *Régi magyar családnevek névvégmutató szótára. XIV–XVII. század.* Budapest: ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet–Magyar Nyelvtudományi Társaság
- FEHÉRTÓI Katalin (2004): *Árpád-kori személynévtár (1000–1301).* Budapest: Akadémiai Kiadó
- FNESz = KISS Lajos (1988): *Földrajzi nevek etimológiai szótára.* I–II. 4. Bővített, javított kiadás. Budapest: Akadémiai Kiadó
- HAJDÚ Mihály (2010): *Családnevek enciklopédiája.* Budapest: Tinta Kiadó
- HAJDÚ Mihály (2013): *Újmagyar kori családneveink tára. XVIII–XXI. század. I. Adatok.* Budapest: Szerzői kiadás
- HAUSNER, Isolde (2011): *Familiennamenforschung in Österreich – Ein Überblick.* – In: HAUSNER–M. PABST–SCHRANZ (Hrg.) (2011): 24–38.
- HAUSNER, Isolde–PABST, Christiane M.–SCHRANZ, Erwin (Hrg.) (2011): *Erstes Burgenländisches Familiennamenbuch.* Oberschützen: Burgenländisch-hianzische Gesellschaft
- KÁZMÉR Miklós (1970): *A »falu« a magyar helynevekben. XIII–XIX. század.* Budapest: Akadémiai Kiadó
- KÁZMÉR Miklós (1993): *Régi magyar családnevek szótára. XIV–XVII. század.* Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság
- LELKES György (szerk.) (2011): *Magyar helységnév-azonosító szótár.* 3., bővített és javított kiadás. Budapest: Argumentum Kiadó és KSH Könyvtár
- MELICH János (sajtó alá rendezte) JAKUBOVICH Emil és SÁGI István közreműködésével (1912): *Calepinus latin–magyar szótára 1585-ből.* Budapest: Magyar Tudományos Akadémia

- MNyA = DEME László–IMRE Samu (szerk.) (1968–1977): *A magyar nyelv-járások atlasza* I–VI. Budapest: Akadémiai Kiadó
- STEFANITS, Günther (2011): Deutsche Familiennamen im Nordburgenland. Deutsche Familiennamen in den Bezirken Neusiedl am See, Eisenstadt-Umgebung, Mattersburg und Oberpullendorf, gestützt auf Rückmeldungen von etwa einem Drittel der Gemeinden. – In: HAUSNER–M. PABST–SCHRANZ, 39–54.
- SZAMOTA István–ZOLNAI Gyula (1902–1906): *Magyar oklevélszótár*. Budapest: Hornyánszky
- [SZENTIVÁNYI Zoltán] (1895): *Századunk névváltoztatásai. Helytartósági és miniszeri engedélyvel megváltoztatott nevek gyűjteménye 1800–1893*. Eredeti okmányok alapján összeállította a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság egyik igazgató-választmányi tagja. Budapest: Hornyánszky Viktor kiadása
- SZILY Kálmán (1886): *Ki volt Calepinus magyar tolmácsa?* (Nyelvtudományi Értesítő 13/8.). Budapest: Magyar Tudományos Akadémia
- TESz = BENKŐ Loránd (főszerk.) (1967–1976): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. 1–3. Akadémiai, Budapest, 1967–1976. – 4. *Mutató*. 1984.
- UEW = RÉDEI Károly (szerk.) (1986–1988): *Uralisches Etymologisches Wörterbuch*. 1–2. Budapest: Akadémiai Kiadó. – III. *Register*. 1991.
- Uralo Net = Uráli Etimológiai Adatbázis
<http://www.uralonet.nytud.hu/uewww/search.cgi?resetform=1&collapse=1>
- VÖRÖS Ferenc (2011a): *A »falu« névrészt tartalmazó családnévek és a nyelvföldrajz*. Savaria University Press, Szombathely
- VÖRÖS Ferenc (2011b): Helynév a családnévben. A *Füzék* alakváltozatairól nyelvföldrajzi és történeti megközelítésben. – In: *Karszt, történelem, helynevek. Köszöntők és tanulmányok a 88 éves Dénes György tiszteletére*. Szerk. TÓTH Álmos–BÁRTH M. János. Budapest: Meteor Természetbarátok Turista Egyesülete. 271–277.
- VÖRÖS Ferenc (2014): *Kis magyar családnévatalasz*. Pozsony: Kalligram Kiadó
- VÖRÖS Ferenc (2015): *Fejezetek a 18. század eleji Magyar Királyság névföldrajzából*. Szombathely: Savaria University Press
- VÖRÖS Ferenc (2017): *Kárpát-medencei történeti családnévatalasz*. Pozsony: Kalligram Kiadó

ZELLIGER Erzsébet (2005): *A Tihanyi Alapítólevél*. Pannonhalma: Bencés Kiadó

Források

II. *KatFelmTérk.* = *A II. katonai felmérés térképei*. A digitalizált változat online elérhetősége:
http://archivportal.arcanum.hu/maps/html/katfelm2b_google.html (2012. 10. 29.)

ConsReg 1715 = *Conscriptio Regnicolaris 1715*. N 78. MOL., 3119–3331. doboz. Digitalizált kiadás. Szerk. H. NÉMETH István. *Az 1715. évi országos összeírás*. (DVD-ROM) Budapest. Digitalizált változat online elérhetősége: <http://193.224.149.8/adatbazisokol/adatbazis/2> (Utolsó letöltés: 2014. 01. 06.)

ConsReg 1720 = *Conscriptio Regnicolaris 1720*. N79. MOL., 3131–3149, 3154. doboz. Digitalizált változat online elérhetősége:
<http://adatbazisonline.hu/adatbazis/az-1720-evi-orszagosszeiras>
(Utolsó letöltés: 2014. 01. 06.)

MCsTt. 2010 = *Magyar családnevek térképtára*. Elektronikusan tárolt adatbázis. Kutatásvezető: Vörös Ferenc.

MMCsA. 2007 = *Mai magyar családnevek adatbázisa* (2007). Elektronikusan tárolt adatbázis. Kutatásvezető: Hajdú Mihály.

MCsA. 2009 = *Mai magyar családnevek adatbázisa* (2009). Elektronikusan tárolt adatbázis. Kutatásvezető: Vörös Ferenc.

OrszÖsszír. 1720/2012 = *Az 1720. évi országos összeírás*. Elektronikusan tárolt adatbázis. Kutatásvezető: Vörös Ferenc.

Miért szép: Verselemzések, *Celldömölk: Pauz-Westermann, 1997*

Klasszicizmus, romantika, realizmus az irodalomban. *Budapest, 2000*

Gyalogjáró történelem: Szociográfiák *Bp. Argumentum Kiadó*

”...Sem azé, aki fut...”: Ottlik Géza Iskola a határon című regénye a hagyomány, a próza-poétika, a hipertextualitás és a recepció tükrében. *Bp. 2006, (Irodalomtörténeti füzetek; 158.)*

Trieszt felé (I.): Válogatott tanulmányok és egyéb írások. *Szombatbely, 2010*

Trieszt felé (II.): Válogatott tanulmányok és egyéb írások *Szombatbely, 2010*

Mentés másként: Tanulmányok, esszék irodalomról, olvasásról, tanításról. *Budapest, 2012*

A nyelvben megragadható világ kalandja:

Tanulmányok a XIX-XX. századi magyar irodalomról. *Szombatbely, 2012*

Arany János, a nyelvrontó: Tanulmányok Arany János költészetéről. *Szombatbely, 2014*

Why is it beautiful?: A Collection of Critical Essays in Hungarian Poetry. *Szombatbely, 2014*

„Önmagad útját járd!”: Pusztay János Prima Primissima-díjas nyelvészprofesszorral, íróval költővel beszélget Fűzfa Balázs. *Vasszilvagy: Magyar Nyugat Könyvkiadó, 2015*

János Arany, The 'Language-Degrader'. *Szombatbely, 2016*

Kifelé a ködből: Írások Ottlik Géza műveiről. *Szombatbely, 2017*

Szavak és szóközök: Beszélgetések, vélemények, tűnődések. *Szombatbely, 2017*

Irodalom 12. *Bp.Krónika Nova Kiadó, 2008*

Irodalom 11. *Bp.Krónika Nova Kiadó, 2009*

Irodalom 10. *Bp. Krónika Nova Kiadó, 2010*

Irodalom 09. *Bp. Krónika Nova Kiadó, 2011*